Anderle Ádám

Nemzettudat és kontinentalizmus Latin-Amerikában a XIX. és a XX. században

Kossuth

Anderle Ádám

Nemzettudat és kontinentalizmus Latin-Amerikában a XIX. és a XX. században

A szerző könyvalakban magyar nyelven megjelent eddigi munkái:

Vihar a Sierrában. Indián függetlenségi küzdelmek a XVI—XVIII. században. Gondolat 1981.
Munkásmozgalom Latin-Amerikában 1870—1959. Kossuth Könyvkiadó 1982.
Szabadságra született Amerikánk. Kozmosz 1983.
Távol istentől... és közel az Egyesült Államokhoz. Kozmosz 1985.
Megosztott Hispánia. Kossuth Könyvkiadó 1985.

Anderle Ádám

Nemzettudat és kontinentalizmus Latin-Amerikában a XIX. és a XX. században

KOSSUTH KÖNYVKIADÓ / 1989

LEKTORÁLTA:
KOLLÁR ZOLTÁN

ISBN 963 09 3368 3
© Anderle Ádám, 1989
(4614)

Előszó

Napjainkban a nemzeti identitás, a kollektív önismeret kérdései a korábbi évtizedekhez képest jobban érdeklik az embereket – és nemcsak Európa közép-keleti régiójában; mindenütt a világon hasonló jelenségnek lehetünk tanúi. Különösen a nehéz sorsú, elmaradott, történelmi hátrányokkal viaskodó, elnyomott népekben és kisebbségekben erősödtek fel az ilyen kérdések és gondolatmenetek. A „kik vagyunk?", „mit akarunk?" és „merre tartunk?" típusú kérdések a hatékony társadalmi cselekvés igényét megalapozó eszmecserék alaptémái szerte a világon.

Hazánkban is reneszánsza van e kérdésfelvetéseknek, s az egyetemes történelmet – a világ más régióit – kutató magyar történész a mások példáit, a mások történelmi fejlődésének jellegzetességeit bemutatva igyekszik hozzájárulni a reális nemzeti önismerethez.

Könyvünk a latin-amerikai szubkontinens identitástudatának történeti jellegzetességeit, kifejlődésének típusait elemzi a XIX–XX. században. Vizsgálatát a nemzetté válás és az államfejlődés széles keretébe beágyazva, a latin-amerikai gazdaság- és társadalomfejlődés koordinátái közé helyezve végzi.

Latin-Amerika sajátosságát témánk szempontjából az adja, hogy négydimenziós identitástudattal kell számolnunk. Az *osztálytudat* reprezentatív megnyilvánulása mellett az *etnikai tudat* nagy ereje és állandó jelenléte mutat a többi kontinenstől eltérő vonást, ami az emberiség összes népfajának – indián, európai, fekete-afrikai és ázsiai népeknek – a kohójaként jeleníti meg Latin-Amerikát. A *nemzettudat* formálódásával együtt erős *kontinentalizmustudat* (kontinentális tudat) is kialakult, ami ugyancsak Európában nem ismert „emelete" az identitástudatnak Latin-Amerikában. Ezek egymáshoz való viszonya, egymásra hatása teszi bonyolulttá az elemzést.

Témánk szempontjából a XVIII. század vége jelent kiindulópontot,

amikor egy modern identitástudat kialakulásának kezdetét tapinthatjuk ki. Ennek új koordinátáit a modern nemzettudat és a kontinentalizmustudat kialakulásának kezdete jelenti, amelyben megjelent a *fejlődés* és a *lemaradás* gondolata, s tanúi lehetünk az első fejlődési stratégiák kiformálódásának. Ezzel összefüggésben *a hatalom* és az *állam* problémái is helyet kaptak e modern identitástudatokban. A modern nemzettudat és a kontinentalizmus megjelenése tehát az identitás kérdéseit *politikai* koordinátákban helyezte el.

Vizsgálódásunkat az 1930–1950 közötti évekkel zárjuk, amikor a latin-amerikai nemzettudat alapjaként, egy évszázados etnikai-faji keveredés eredményeként olyan új, „kevert" etnikum jelenik meg, amely az eredeti alapetnikumok (népfajok) értékeinek szintéziseként tételezi önmagát. Ez a nemzetté válás új szakaszának elindulását jelenti. A formálódásnak ez a szakasza még ma is tart.

Könyvünkben eltekintettünk a lábjegyzetek használatától: a művek, a források döntő része magyar olvasó számára ugyanis nem hozzáférhető. A téma után mélyebben érdeklődő azonban az Akadémiai Könyvtár kézirattárában hozzájuthat az e könyvnél jelentősen bővebb terjedelmű kézirat lábjegyzetekkel ellátott változatához is. Felhasznált forrásainkról a kötet irodalomjegyzéke tájékoztat.

Szeged, 1988. február

Anderle Ádám

A gyarmati korszak vége

A GYARMATI TÁRSADALOM METAMORFÓZISA

José Luis Romero argentin történész említi a metamorfózis kifejezést, amikor *a XVIII. század utolsó harmadától* egy sajátos etnikai-politikai változás, a *criollización* (criollo = latin-amerikai fehér) folyamatának felgyorsulását jelzi, amely teljesen átalakította a statikus „barokk" gyarmati társadalmat. Átalakította és mozgásba hozta, miközben a gyarmati Latin-Amerika etnikai arányait tekintve erősen megváltozott.

A szubkontinens fejlődésének kétségkívül egyik fontos sajátossága, hogy minden fő népfaj találkozásának, egymásra hatásának és keveredésének színtere lett. Latin-Amerika az európai, az afrikai, majd a XIX. század óta az ázsiai (kínai, japán) bevándorlás célpontjává vált. A tömeges bevándorlás nyomán a mozgásba jött társadalom óriási *etnikai kohóként* is működött *újabb autochton etnikumokat* hozva létre. A rendelkezésre álló korabeli statisztikákról ugyan fokozatosan kiderült, hogy csupán fenntartásokkal fogadhatók el, mindenesetre a *mozgás irányát* és az *arányokat* jól érzékeltetik, ezért hasznosíthatók információik.

E demográfiai statisztikák alapján a következő összképet kapjuk Latin-Amerikáról:

	1650	1825	1950
indián	9 175 000	8 211 301	14 334 642
fehér	729 000	4 349 000	nincs adat
néger	835 000	4 188 000	13 719 111
mesztic	401 000	6 252 000	42 345 907
mulatt	269 000		19 323 395

A változás már 1650–1825 között igen jelentős és szembetűnő. Az indián őslakosság túlsúlya megszűnt, az etnikumok keveredése – a *mestizaje* – vált a demográfiai folyamat fő jellemzőjévé. Romero egy utalására figyelve azonban hozzá kell ehhez tenni, hogy a földrész fölfedezését követően, az indián népesség demográfiai katasztrófája után a XVII. század közepétől a XVIII. század hatvanas éveiig demográfiai konszolidáció tapasztalható.

A latin-amerikai demográfiai kutatások alapján pedig egyértelmű, hogy az *1750–1850 közötti száz esztendőt a robbanásszerű demográfiai növekedés és a gyors keveredés jellemzi* – a függetlenségi háború, valamint a gyakori járványok emberveszteségei ellenére is. Amikor a latin-amerikai delegátusok 1811-ben Spanyolországban, a *cádizi cortes*ben a gyarmatok jogaiért szálltak síkra, ők is erre a tényre figyelmeztették az anyaország képviselőit. Összesítő adataikat, melyeket a cortes elé tártak, a demográfiai kutatások alapvetően megerősítették.

Eszerint Latin-Amerika népessége 1811-ben:

– európaiak és leszármazottaik	3,6 millió fő
– meszticek	5,4 millió fő
– indiánok és „coyotes"	5,4 millió fő
– afrikaiak és leszármazottaik	3,6 millió fő
	18,0 millió fő

Régiókénti bontásban:

Új-Spanyolország (Mexikó) és Yucatán	6,2 millió fő
Guatemala (Közép-Amerika)	1,3 millió fő
Új Granada és Venezuela	3,5 millió fő
Peru és Lima	2,5 millió fő
La Plata alkirályság	3,0 millió fő
Chile	1,5 millió fő
	18,0 millió fő

Ez a demográfiai folyamat azonban többszörösen is egyenetlen és egyenlőtlen növekedést takart. Legmérsékeltebb a növekedés az *indián* etnikumok esetében. A *néger* lakosság növekedéséről viszont elsősorban a hatalmas rabszolgaszállítmányok gondoskodtak: 1761–1860 között a portugál és a spanyol gyarmatokra csaknem hárommillió rabszolga érkezett Afrikából. A *mulatt* lakosság gyors növekedése elsősorban ennek függvénye volt. A *fehér* lakosság robbanásszerű növekedése döntően belső forrásokból származott: a bevándorolt (spanyol, portugál) európaiak száma Alexander von Humboldt becslései szerint a XIX. század elején nem haladta meg a 200 000-et. A különböző elnevezésű *mesztic rétegek* markáns növekedése ugyancsak szembetűnő.

A spanyol korona stabil-statikus, bőrszín alapján kasztokba kényszerített társadalom megalkotására törekedett. Évszázados erőfeszítései kudarcot vallottak, jóllehet rendeleteivel még a XVIII. század második felében is igyekezett követni és kordában tartani e gyors keveredést. Peruban 14, Mexikóban 16 etnikai alapon kialakított főcsoportot, kasztot alkottak meg, amelyek jogai és privilégiumai a bőrszín sötétedése szerint csökkentek. E kasztrendszer azonban a XVIII. század végéig nem a „modern" faji előítéleteket tükrözte; a „vértisztaságon" alapult, az anyaországi feudális rendszer felfogásának adaptálását jelentette: egy privilégiumokra épülő kései feudális felfogást. Ebben az értelemben természetesen *társadalmi, etnikai előítéleteket* tartalmazott.

A kutatók egyetértenek abban, hogy a különböző etnikumok jogi és társadalmi helyzete között igen szoros volt az összefüggés, leszámítva az indiánokat, akiknek jogi védelme és társadalmi kiszolgáltatottsága közt éles ellentét feszült a gyarmati korszakban is.

Ám ehhez fontos hozzátenni, hogy már a gyarmati korszak utolsó évtizedeiben világosan látszik, hogy a *faji „besorolás"* és a társadalmi munkamegosztásban elfoglalt hely nem választható el egymástól.

Azt is hangsúlyozni kell, hogy e formálódó latin-amerikai etnikumok belsőleg nem hierarchikus, hanem csonkított társadalmak. Az egyes etnikumok társadalmának nincs belső hierarchiája, nem tagoltak, hanem egy nagyobb hierarchikus struktúra – a gyarmati társadalom – egy-egy fokán elhelyezkedő, ide „besorolt" csoportok. Ezek az etnikumok ebben a vonatkozásban *funkcionális* jellegűek: a társadalmi munkamegosztás rendszerében kijelölt szerepük és helyük van.

Az Afrika különböző területeiről érkezett, különböző nyelvet, vallást és kultúrát őrző *néger rabszolgák*nak (köztük igen jelentős a Kelet-Af-

rikából érkezett mohamedán fekete rabszolgák aránya) az egymás közötti érintkezéshez át kellett venniük uraik nyelvét. A fekete lakosságon belül is jelentős keveredés zajlott, s ezért az a véleményünk, hogy a latinamerikai *néger etnikum* már autochton alkotás, olyan sajátos szinkretista vallást és kultúrát hordozó társadalmi tömb, amely elsősorban az ültetvényeken (néhány helyen a bányákban) dolgozó rabszolgákat foglalta magában. Az *indiánok társadalma* a gyarmati korszak nagy részében megőrzött valamit hierarchikus teljességéből; az indián kurakák, caciquék a gyarmati uralkodó osztályhoz tartoztak, ennek megfelelő privilégiumokkal. Ám a XVIII. század végétől (különösen a Túpac Amaru-felkelés leverése után) felgyorsult az indián társadalom deformálódása: a XIX. század közepére ezek az etnikumok is *csonka társadalommá váltak*. Volt, ahol a spanyol korona terrorja és a fizikai likvidálás (a perui alkirályságban), másutt a Korona, majd a független államok által kialakított kényszerpályák szakították el az indián elitet az indián parasztól.

A kurakáknak ugyanis, ha meg kívánták tartani birtokaikat és előjogaikat, szakítaniok kellett eredeti etnikumukkal. Erre utal a XIX. század elején a nagyszámú névcsere, amikor az indián vezetéknevet spanyol nevek váltották fel. Az indián elit elspanyolosodása, az indián előkelők alsóbb rétegeinek mesztic izálódása igen gyors; a XIX. század közepére már befejezett folyamattá vált. Az indián etnikumok így lettek természetes részévé a társadalmi struktúrának.

Az „indián" megjelölés ezért a XIX. század közepén már az indián közösségben vagy nagybirtokokon dolgozó földművelő paraszttal volt azonos (néhány helyen – elsősorban Bolíviában és Dél-Peruban – a bányákban dolgozó munkással). A mesztic és a mulatt rétegek a társadalmi munkamegosztás közbülső szektoraiban találhatók: elsősorban iparosok, (kis)kereskedők, szállítók, alkalmazottak.

A fehérek (kreolok) döntően a társadalmi hierarchia csúcsán találhatók. Földbirtokosok, bánya- és üzemtulajdonosok, az államapparátus, a katonai és az egyházi bürokrácia tisztségeinek birtokosai, a városi oligarchiák tagjai és a kontinensek közötti kereskedelem urai.

Ám a XVIII. század utolsó harmadában már érzékelhető, hogy a gyarmatosítók által kialakított és mereven rögzített társadalmi kereteket a demográfiai fejlődés feszültségei mind erőteljesebben terhelték. Az „informális" és „illegitim" társadalmi rétegek létszámukban rendkívül megnőttek, gazdaságilag is megerősödtek.

Ezzel függ össze az a XVIII. század közepétől a XIX. század közepéig tartó, igen markáns jelenség, hogy a gazdasági helyzet megváltozásával az egyének „faji besorolása" is megváltozott. Ha például az indián elhagyta közösségét, „cholo" lett. A spanyol és a portugál gyarmati kormányzattól meglehetett venni a kedvezőbb besorolást, sőt még a nemesi címet is. Ez a tolerancia is jelzi: a korona e faji aspektust privilégiumkérdésnek tekintette.

A gyarmati adózás, mely „fajok" szerint történt, ezt a folyamatot elő is segítette. S mert a besorolás *bevallás* alapján történt, igen nagy volt az ebből származó mobilitás is. George Kubler klasszikus műve a perui indián kasztok két és fél évszázados történetéről ugyanezt regisztrálta a köztársasági korszak első évtizedeiben is. E folyamatban számos indián előkelőség vett fel spanyol nevet s „vált" kreollá; gazdag meszticek, mulattok pedig fehérként íratták össze magukat. E jelenség hasonló Brazíliában is. Erre utal a Sir Richard Burton által lejegyzett XIX. század eleji brazil közmondás: „Fehér az, aki már nem nyilvánvalóan néger." Burton ehhez hozzáteszi: „Itt mindenki, aki nem néger – különösen a szabadok közül – fehér, és gyakori az olyan ember, aki hivatalosan fehér, bárha természettől csaknem teljesen fekete."

Egy mexikói spanyol tisztviselő, aki népesség-összeírásokat végzett, a nyilatkozók tömegeit meghallgatva írta le: „A »castast« úgy tüntettem fel, mint spanyolt, akár castizóról (kasztbeliről), meszticről vagy pardóról (sötét bőrűről) volt szó, maguknak a polgároknak a nyilatkozatai szerint, habár gyakran az volt a benyomásom, hogy nem mondanak igazat." Egy jegyzőkönyvben ez áll: „Manuel Hilario López *spanyolnak mondja magát*, bár igen gyanús a bőre színe..." De a fordítottjára is találunk példát: a XIX. század közepén, perui indián közösségekben találhatunk „chileit", sőt kínait is. A folyamat iránya – noha befejezetlen, nem egyenes vonalú és nem ellentmondásmentes – azt mutatja, hogy az etnikai jegyek és a társadalmi osztályokat meghatározó jegyek jelentős mértékben *fedték* egymást.

A gazdaságra vonatkozó megjegyzéssel azonban arra is utalni kívánunk, hogy ez a demográfiai expanzió összekapcsolódott a gyarmati Latin-Amerika gazdasági növekedésével. A nemzetközi és a hazai gazdasági ösztönzők és fejlődés, a regionális piacok formálódása, valamint a népességnövekedés és keveredés között ugyanis erős kapcsolat mutatható ki.

Ez magyarázza, hogy a formálódó piacgazdaságokhoz nem kötődő,

az árutermeléshez nem kapcsolódó (vagy kapcsolódni nem tudó) *indián* régiók demográfiai növekedése lassúbb volt az átlagosnál.

Mindez persze azt is jelenti, hogy a formálódó régiópiacok a kialakulókialakult gazdaság jellegzetességeitől függően *eltérő etnikai alakulatok* létrejöttét is eredményezték. A XVIII. és a XIX. század közepe között kezdett kialakulni az, amit később „fehér"-, „fekete"- és „indián"-Amerikának nevez a szakirodalom.

A XIX. század első felében Chile, Costa Rica és Uruguay lettek ennek a „fehér"-Amerikának fő mozaikjai Buenos Aires tartománnyal egyetemben. E régiókban már a gyarmati időszakban is a bevándorolt fehér lakosság volt a meghatározó. Itt a gyors meszticizálódás következtében a XIX. század közepére a társadalmi besorolódás-besorolás faji kategóriái ezért jobbára el is vesztették jelentőségüket, s az etnikai köntösbe öltöztetett társadalmi konfliktusok mind kevésbé terhelték ezeket az országokat.

Brazíliában és a Karib térségben az ültetvényes gazdálkodás dominanciája miatt a néger és a mulatt etnikumok adják az alapszíneket. Mexikó, Guatemala, Ecuador, Peru, Felső-Peru (Bolívia) pedig indián többségű országok. A többi terület mesztic–mulatt túlsúlyt mutat.

Ám a fő kontúrok mellett a belső részletek is igen fontosak, elsősorban azért, mert megvilágítják: az egyes kisebb gazdasági régiók jellege és természete döntően meghatározta a térség kialakult társadalmának etnikai összetételét. Az etnikai homogenitás vagy ennek hiánya a nemzetté-válás körülményeit is befolyásolta, illetve a *transzkulturáció* (tehát az egyes etnikumok kölcsönös egymásra hatása) és az *akulturáció* (az erőszakos asszimiláció) következtében formálódó régiókultúrák és -mentalitások igen eltérők lettek, s befolyásolták a nemzettudat alakulását is.

Mexikóban 1810 körül a lakosság kb. 16%-a volt kreol (fehér), 60% indián, 22% mesztic. Belső regionális megosztottságuk azonban erősen különbözött. Indián régiók: Oaxaca, Puebla, Veracruz, Yucatán, Mexico, Tlaxcala – tehát a középső és a déli területek. Mesztic többségű provinciák az északi területeken találhatók: Új-Mexikó, Zacatecas, Ó-Kalifornia, Durango, Coahuila; de abszolút számban legnagyobb (itt a népsűrűség magasabb) Mexico és Puebla tartományokban. Fontos megjegyezni, hogy a fehér lakosság fő csoportjai is az indián régiókban találhatók.

Közép-Amerikában Guatemala indián túlsúlyú ország maradt, ahol a meszticek aránya 21% körül volt 1810-ben, Costa Rica pedig a csekély indián lakosság (1801: 8925 fő) asszimilálásával „fehér" országgá vált:

1815-ben 46 000 lakosa van. Francisco de Solano Pérez-Lila ezt a jelenséget „a mesztic társadalmi elfehéredése" (blanqueamiento social del mestizo) fogalmaként nevezi meg.

Más folyamat zajlott le Paraguayban. Itt az indián–fehér együttélés körülményei (az indián többség, a jezsuita előzmény, az erős elszigeteltség és a határhelyzet miatti fenyegetettség) között a meszticizálódás erős és sajátos kétnyelvű kultúrát teremtett (a spanyol mellett a guaranit beszélik), amely az önálló karakterű paraguayi gazdaság (a dohány- és teaexport) alapjain izmosodott a XVIII–XIX. század fordulóján.

Indián túlsúly jellemezte Perut, Ecuadort, Bolíviát – itt 60–66% körül alakult az indián lakosság. Vannak csaknem teljesen indián régiók, elsősorban a déli Sierra és az Altiplano körzete.

Magnus Mörner Cuzco audienciáról (közigazgatási körzetről) közölt fontos adatokat. Eszerint az audiencia 10 tartományában az indián lakosság aránya 1786-ban 82,6% (174 623 fő): Calca y Laresben például 93,4%, Cotabambasban 92,6% volt. Ellenpélda a perui partvidék északi, ültetvényes zónája, Trujillo püspökség, ahol 1785-ben 241 740 lakosból 9,1% (21 980) a fehér, 48,9% (118 324) az indián, 32,6% (79 043) a „mixtos" (mesztic), 6,9% (16 630) a pardo; a négerek száma 4846 (2%) ekkor. A perui alkirályságra vonatkozó összesítő adatok 1792-ben: 1 076 122 személyből 12,6% fehér, 56,6% indián, 22,7% mesztic, 3,9% néger és szabad mulatt. Angel Rosenblat szerint Ecuador lakosságának arányai a XVIII. század végén: 1/6 fehér, 1/3 mesztic, 1/3 indián.

Ezenkívül Argentínának a Cordillerák közelében fekvő területein jelentős az indián lakosság (Juyuy: 57%). Az indián-meszticek itteni arányát is tekintetbe véve ez valóban indigena (bennszülött) régió.

Uruguayban La Plata körzetében 72% (1781) az Ibériai-félszigetről származó fehérek aránya, Buenos Airesben 68%, Córdobában 57% (1813); Corrientesben 75% (1815); Chilében 80% körül (1778), hasonlóan, mint Közép-Amerikában: a kreolosodott meszticekkel együtt.

Erősen fehér szigetek a nagyvárosok: Quitóban 81% (1781), Mexikóvárosban kb. 50% az európai származású lakos. Venezuelában Trujillo tagállamnak fehér többségű lakossága van.

Peruban a partvidék mesztic többségű, ez Új-Granadában (1778) általános sajátosság (az összlakosság 45%-a mesztic, magas arányú fehér lakossággal [37%]).

A partvidékeken, a Karib térségben és Brazíliában a néger lakosság nyomta rá a bélyegét a társadalom formálódására. Ahogyan Nicolás

Sánchez Albornoz mondja: „a fekete – partvidéki és szigeti jelenség". Négerek bányászták a nemesfémet Mexikóban, a brazíliai Minas Geraisban és Új-Granadában, de ezek csupán kicsiny foltok, mert elsősorban a partvidékek és a szigetek ültetvényein lett meghatározó jelenlétük (Peruban is!).

Kubában a gyors rabszolga-behozatal következményeképpen számuk a XIX. század közepére elérte a fehérekét.

	fehér	fekete		mulatt	színes lakosság összesen	Kuba összesen
		rab-szolga	szabad			
1774	96 500	41 600	11 600	22 800	76 000	172 500
1827	311 000	286 900	48 900	57 500	393 300	704 300
1841	418 000	436 500	152 900		589 400	1 007 400

Különösen tanulságos témánk szempontjából Hispaniola szigete, ahol a ryswicki béke eredményeként 1697-től a sziget nyugati része francia kézbe került. Amíg a sziget keleti, spanyol részét a fejletlen állattenyésztő nagybirtokok és a gyér lakosság jellemezték, s a lakosság 3%-a volt rabszolga, addig a nyugati részén intenzív ültetvényes gazdálkodás alakult ki, amely hatalmas rabszolgatömeg megjelenésével járt együtt.

1789-ben 7858 cukornád-, kávé-, gyapot- és kenderültetvény volt a a sziget e részén, amely igen szoros kapcsolatba került az európai tőkéspiacokkal. Adam Smith szerint e gyarmat több hasznot hozott Franciaországnak, mint a spanyoloknak egész Amerika. E gazdaság a különböző eredetű néger rabszolgákat a francia nyelv egységesítő hatására gyorsan integrálta, egy egységes néger vallásos szubkultúrát (a vodut) is kialakítva. A XVIII. század közepéről származó becslések szerint 500 000 néger rabszolga mellett csupán 40 000 fehér és 28 000 felszabadított fekete és mulatt élt a francia gyarmaton. A sziget két részének eltérő gazdasági fejlődése, eltérő etnikai összetétele és nyelve így egymást erősítve két eltérő gazdasági régió, két eltérő kultúra és identitástudat kialakulásához vezetett, amelyből a két független állam és nemzet: Haiti és Dominika született.

A Karib-medence kontinentális partvidékén, Venezuelában és Kolumbiában is erős a néger jelenlét. Kelet-Kolumbiában: Cumanában, Barce-

lonában 45–60% körül volt a négerek és mulattok száma (Maracaibóban 66%), Medellínben 50% körül. Igen erős volt itt a zambók (néger és indián leszármazottak) aránya is. José María Samper a Kolumbiai Köztársaságról közölt becslést:

	1809	1858
fehér (és fehér-mesztic)	877 000	1 537 000
indián	313 000	600 000
különböző „kevert"	140 000	473 000
néger	78 000	90 000
összesen	1 408 000	2 700 000

Ami érdekes: Samper Kolumbiánál a fehérek kategóriájába már a mesztict (,,fehér-mesztic") is besorolja. Samper, aki a XIX. század közepének felfogását tükrözi, a meszticeket a „hazai fehér" kategóriába *foglalkozási alapon* sorolja (kézművesek, kiskereskedők, középbirtokosok, alsó tisztviselői kar). A partvidékieket „fekete alapú" (néger-fehér-mulatt-mesztic), a hegyvidéki felföldieket „fehér alapú" (fehér-mesztic-indián) jelzővel illeti. Szerintünk azonban pontosabb lenne a régióra a „mesztic alapú" megjelölés. Venezueláról Federico Brito Figueroa közölt átfogó adatokat 1800-ból. Eszerint:

fehér (spanyol)	12 000	1,3%
fehér-kreol	172 000	19,0%
pardo*	407 000	45,0%
fekete (szabad)	33 362	4,0%
fekete rabszolga	87 800	9,7%
szökött néger	24 000	2,6%
indián (adózó)	75 564	8,4%
indián nem adózó	25 590	3,3%
indián (társadalmon kívül)	60 000	6,7%
Összesen	*897 316*	*100 %*

* Pardónak a venezuelai szóhasználat azokat a személyeket nevezte, akiknél a néger származás valamilyen fokon megvolt. Azaz az általános latin-amerikai szóhasználat szerint ezek mulattok és zambók.

Brazíliába 1761–1860 között 2 077 200 rabszolga érkezett, ennek többsége a XIX. században. Az ekkor még főleg partvidéki Brazília etnikai összetételét ez jelentősen megváltoztatta: 1825 körül 4 000 000 lakosának a fele néger (1 960 000, 49,75%), csaknem egyötöde mulatt (700 000, 17,76%), s csupán alig egynegyede fehér (920 000, 23,35%).

Az általános etnikai mozaik természetesen az egyes gyarmati egységeken, a későbbi országokon belüli kisebb régiók eltérő etnikai kompozícióját is magában foglalja, amely a XIX. században továbbélő regionalizmust a *társadalom* oldaláról magyarázhatja, még akkor is, ha ez csupán a gazdasági regionalizmus következménye és tükröződése.

Az állam- és társadalomfejlődés aspektusából e széles és mély demográfiai átalakulás *következményeit* is érdemes számba vennünk. A legfontosabb következmény a társadalmi feszültségek növekedése és az ebből adódó konfliktusok kiéleződése a XVIII. század utolsó harmadától.

Ennek leginkább érzékelhető jele, hogy a „legitim" – „illegitim" társadalom arányai megváltoztak. A város és az hacienda (nagybirtok) körül szerveződő társadalmak egyre kisebb szigetekké váltak a körülöttük növekedő „informális" társadalomban – amely egyébként mind kevésbé volt hajlandó ezt a jogon kívüli státust elfogadni. Jelentős színes rétegek erősödtek meg a növekvő kereskedelem és ipar szféráiban, s a Koronára nyomást fejtettek ki a tőlük addig megvont jogok, előjogok megvásárlása végett. E nyomásnak az anyaország – főként financiális megfontolásokból – mindinkább engedett. A tehetős színes rétegek megjelenése a a szerényebb (szegényebb) helyzetű fehér rétegekben (tehát egy szegény „úri középosztály"-ban) aggodalmat keltett. Növekvő számuk miatt egyre hangosabban követelték a közigazgatási, katonai, egyházi apparátus átadását az Amerikában születetteknek. A kreol rétegek tehát egy többfrontos konfliktushelyzetbe kerültek: spanyolellenességükkel párhuzamosan növekedett meszticellenességük. Kutatásaink eredményeképpen le kell szögeznünk: a meszticek és a mulattok negatív megítélése, a rasszizmus születése elsősorban kreol eredetű és a XVIII. század végére tehető.

Nőtt a feszültség a latin-amerikai agrárszektorban is. A piaci lehetőségek szélesedésével (a demográfiai növekedés az élelmiszerigényeket növelte) megnőtt a mezőgazdasági termelők árutermelői érdekeltsége. Erre a helyzetre a maguk módján reagáltak a paraszti termelők és a nagybirtokosok. Az agrárfejlődés kisparaszti és latifundista alternatívája

(amely ugyancsak hordozott etnikai mozzanatokat) kiélezte a harcot a latin-amerikai agrárszektorban, illetve megindult a roham az indián földekért. Ebben a földért folyó harcban gazdag és szegény fehérek, tehetős meszticek egyaránt részt vettek. E konfliktusnak a Túpac Amaru-felkelés csupán egyik első, de legélesebb és leglátványosabb epizódja: a folyamat azonban kitapintható a Chilétől Mexikóig húzódó ívben egész Spanyol-Amerikában. Az indián-mesztic parasztokat reményeik és félelmeik hol a függetlenségi táborba, hol a királypártiak táborába vitték, ám leginkább a „saját számlára" folytatott függetlenségi harcban manifesztálódtak érdekeik (ide sorolhatjuk Pumacahua tevékenységét Peruban és José Tomás Bovesét Venezuelában). Ám a Boves-jelenség ennél összetettebb kérdés. A mezőgazdaságban létrejött válsághelyzet magyarázza az 1750–1850 között kialakuló új jelenséget: a *gaucho* vagy *llanero* pásztortípus megjelenését. Nem argentin vagy venezuelai jelenségről van csupán szó: Peruban, Bolíviában és másutt is a „forastero sin tierra" (a föld nélküli idegen) ennek a szegény mesztic és mulatt típusnak az előzménye, amely a relatív földhiány miatt a legelők, síkságok felé áramlik, egy nagyszámú és turbulens pásztortársadalmat létrehozva: huaso, gaucho, sertanista, llanero, vaquero, charro, morochuco, ganadero néven illették őket a különböző országokban. Gilberto Freyre e jelenséget joggal kapcsolja össze a *„mozgó határok"* koncepciójával. E „nomádok", a *bandeiranték* elsősorban meszticek voltak – írja –, akiket a földért, az állatért, a meggazdagodásért folyó küzdelem a pampa, a llano, a sertão meghódítására, a korábban a partvidékekre korlátozódó gyarmati civilizáció határainak kiterjesztésére sarkallt.

E társadalmi túlnyomás jelenségei közé tartozott a *cimarronaje* folyamatának (a rabszolgák szökésének) állandósulása és kiterjedése. A kialakult független néger szökött rabszolgaközösség elnevezése Brazíliában quilombo, Kubában, Venezuelában, Hispaniola szigetén és Új-Granadában palenque. Haiti megszületése után a fekete szigetállam nagy védelmezője lett e mozgalmaknak.

Ezek a feszültségek a függetlenségi háború alatt és után is megmaradtak, s részben okai voltak a politikai zavaroknak is. Azaz a konfliktusok több szinten zajlottak: a politikai szférában a függetlenségért folyó harcban, majd a centralizmus–föderalizmus vitáiban érhetők tetten; a társadalom szférájában az elkeseredett küzdelmekben, melyek a külső szemlélőben a faji háború rémét keltették fel. A magyar XIX. század eleji kortársak például a politikai zűrzavarok, indián és négermozgalmak vi-

harait látva az önálló indián és néger köztársaságok kialakításában látták a tartós megnyugvás lehetőségét. Ezek a politikai és társadalmi szférák – olykor persze találkoztak is. E találkozási pontokban jelent meg a populista *caudillo* figurája José Antonio Páez és José Tomás Boves személyében.

Ebben a küzdelemben, ahol a frontok meglehetősen összekuszálódtak, a kreol nagybirtokosok, főtisztviselők stb., tehát a *gyarmati autochton arisztokrácia* számára az államhatalom gyarmati adminisztratív intézményei, hatalmi központjai és tapasztalatai, a hadsereg jelentősége felértékelődött.

A Haiti-sokk után Kuba fehér urai például jobbnak látták a spanyol anyaország védelmében megmaradni; Brazília urai ugyancsak ezért fogadták el a Lisszabonból áttelepült portugál királyi családot hat évtizedig. Mexikó kreoljait Agustín de Iturbide császárságának idején hasonló okok vezették, ahogy Guatemala hacendadóit (földesurait) is, akik e császársághoz csatlakoztak. Peruban Lima főségének elfogadását e politikai motívumok szintén erősen befolyásolták. Egyszóval: a társadalmi feszültségek, osztályküzdelmek és aspirációk is jelentős tényezőként munkáltak a független államok megszületésében. Miközben a kreol oligarchia elindította a hatalomért folytatott harcot, egyszersmind társadalmi privilégiumainak kiterjesztéséért és konzerválásáért is küzdött. Így – és ezért – a független államiságot megszerezve a gyarmati intézményeket konszolidálta (megfigyelhető, hogy a négerek és az indiánok szabadságát biztosító, 1810–1824 között alkotott rendeletek jó részét eltörlik a független államok). Csak ott és azokat a gyarmati intézményeket zúzzák szét, amelyek hatalmukat és birtokukat korlátozták: elsősorban az indián közösségek és egyházi korporációk megszüntetése történt meg a liberális eszmék jegyében. Ez valójában a földszerzés új lehetőségeit jelentette nemcsak a kreol urak, de a függetlenségi háborúban kiszélesedett mesztic katonatiszti csoportok számára is. A latifundisták új rétegeinek születése ezért folyamatos a XIX. század elejétől. E folyamat a XIX. század közepére világossá tette: a XVIII. század utolsó harmadában fölvetődött gazdasági, társadalmi, politikai alternatívák közül minden szférában az arisztokratikus *kreol változat* győzött. A kreol arisztokrácia állama is e győzelem terméke volt.

A latin-amerikai identitástudat különböző formáit, ezek tartalmát ez a sokirányú konfliktust magában foglaló társadalmi-politikai mező határozta meg a XIX–XX. században.

AZ IDENTITÁS ÚJ KOORDINÁTÁI

A gyarmati Amerikában az identitás, a társadalmi azonosulás az etnikai koordináták mentén alakult. Ennek legkorábbi változata a *dos repúblicas* koncepciója volt, ám az etnikai differenciálódás tagoltabb kategorizálást tett szükségessé a Korona számára, miközben már a köznapi tagolódás alapja a *fehér–indián–castas* megkülönböztetés volt.

Természetes, hogy a markáns és mély gyökerű etnikai tudatnak a fehér és az indián csoportok voltak birtokában. Az ibériai hódítók magukkal hozták a „vértisztaság" mórok és zsidók ellen kialakított eszméjét, az indián etnikumok elitjét viszont – elsősorban az Andokban – erős történelmi öntudat és hatalmi ambíciók jellemezték a gyarmati évszázadok során. A XVII. századtól azonban már új mozzanatok: elsősorban a *patria* fogalmának megszületése, tartalmának gazdagodása és a mesztic rétegek Amerika-tudatának izmosodása érdemel figyelmet. A *nación* kifejezést – hordozva a *natio* eredeti jelentését (nascere, nacer=születés, származás) – elsősorban *etnikum* értelemben használták még az egész XVIII. század folyamán. Ez azt is jelentette, hogy a fehér (kreol) amerikaiak a spanyol nemzet részeként szemlélték önmagukat. Ily módon egy-egy nemzetet azonos *tradíciók*, *nyelv*, *szokások* és *normák*, *jogok-privilégiumok* jellemeztek. Egyszóval, a gyarmati Latin-Amerikában az ott született fehérek középkori spanyol (európai) koordináták között gondolkodtak.

A XVIII. század második felében az azonosulástudat új elemei már nem elsősorban a *nación*, hanem a *patria* szó gyors karrierjében és fogalmi gazdagodásában ragadhatók meg.

A patria szónak logikailag-kronológiailag első rétege az erős érzelmi töltéssel jelentkező földrajzi tudat volt (Luis Alberto Sánchez kifejezése), amely két szinten is jelentkezett; lokális-regionális és kontinentális vonatkozásban. Francisco José Caldas szűkebb hazájáról, Quitóról például, mint „e szép és gazdag országról", „Amerika e gyönyörű darabjáról" áradozik; a brazil Euclides da Cunha pedig úgy látja: „Amerika fantasztikus gazdag vidék, Brazília pedig Amerika leggazdagabbja", melyet a „vidám zöld" és „a folytonos tavasz" jellemez. A chilei José Perfecto de Salas szerint „Chile királyság Amerikának kétségkívül leggazdagabb földje, s a legmegfelelőbb az emberi boldogság számára". A perui Juan Pablo Vizcardo y Guzmán számára „az Újvilág a mi hazánk, történelme szintén a miénk..."

A patria földrajzi tudatát elsősorban a latin-amerikai felvilágosodás képviselői gazdagították. Caldas figyelmeztet: a földrajzi ismeretek minden politikai és gazdasági cselekvés kiindulópontjai: „Meg kell ismernünk hazánkat, hogy javíthassunk... Sőt ehhez az egész földgolyó ismerete szükséges" teszi hozzá.

Visszatérő motívummá válik a XVIII. század végén „az ország boldogságának" szempontja: „Tegyük e provinciát a föld legboldogabbjává" – mondja a Buenos Aires-i Felix Azara; F. Arango y Parreño szerint „a mi Amerikánk minden szükségletét" ki kell elégíteni.

Ezekben a gondolatmenetekben „a mi Amerikánk" (a kifejezés is ekkor születik) érzelmi és intellektuális birtokbavétele történik meg a XVIII. század utolsó harmadában. Átfogó gazdaságföldrajzi, gazdasági-társadalmi leírások és elemzések készültek Latin-Amerika szinte minden régiójáról, amelyek a gazdasági potenciál – források, lehetőségek, gondok – feltérképezését szolgálták. Ennek nyomán születtek meg a *patriá*hoz kötődő első gazdasági és politikai stratégiák is. (A későbbi – igen eltérő gondolatmenetek – forrásvidékén járunk!)

José Baquiano és a *Mercurio Peruano* című lap körüli csoport Peru dekadenciáját szemlélve először a restauráció, majd az erre épülő *fejlesztés* (fomento) tervein dolgozik; a brazil Cunha a „nemzet kereskedelmét" kívánja fejleszteni. Ekkor születtek az első átfogó programok az iskoláztatás kiszélesítéséről is. Egyre erősebb élményként fogalmazódik meg ezekben az eszmefuttatásokban a *tudatlanság*, a *dekadencia*, a *pusztulás* (abatimiento) képe és a cél: „Amerika regenerálása" „folyamatos reformokkal", a „mi mezőgazdaságunk", a „nemzeti iparunk", a „nemzeti oktatás", a „nemzeti kereskedelem" fejlesztése révén. A XVIII. század vége politikai szótárában a *patriá*hoz a *nacional* (nemzeti) mint jelző kapcsolódik, a felvilágosult gondolkodók többségénél még a spanyol birodalmi kereten *belüli* szándékot tükrözve.

A XVIII. század végének gondolkodói teljesítménye rendkívüli hangsúlyt kap, mert a *fejlődés-haladás* eszméjét tették a gondolkodás központi kategóriájává. Az *elmaradás* negatív élményének érzékelése azt jelezte, hogy Latin-Amerikát egyetemes koordináták között szemlélték. A fejlődés meggyorsításának igénye felől közelítve, a *patria* fogalmának (náluk elsősorban) gazdasági vonatkozásokkal történő gazdagodásán keresztül egy integrált nemzetfogalom építését kezdték el. Erre utalt az *Ország barátainak gazdasági társasága* típusú szervezetek létrejötte a század végén, amelyek e kérdések kollektív megvitatását, eszméik ter-

jesztését, egy új azonosságtudat formálódását jelentették. Hasonló szerepet töltöttek be az ez időben megszülető *újságok* is.

Ám ebből a formálódásból két eltérő irányzat született: az egyiket a gondolkodás logikája a politikai *függetlenség* felé viszi, a másikat a *társadalmi átalakulás* feladatai felé.

Felix Azara (La Plata) 1801-ben a földosztás gondolatát veti fel: „szabadságot és földet kell adni a keresztény indiánoknak", „fel kell osztani a parlagföldeket szerény birtokokra, és az elbitangolt állatokat odaadni". Földet a szegényeknek, fehérnek és indiánnak egyaránt – sürgeti.

Manuel Belgrano átfogó, egész Latin-Amerikára pillantó terve a gazdaság fejlesztését 1796-ban ugyancsak radikális lépésekkel látja megvalósíthatónak. Az ingyenes falusi iskolák és városi ipariskolák hálózata mellett a népesség számának növelése és a „gazdagság szétosztása" is szükséges, mondja. Simón Rodríguez 1794-ben a „minden faj" számára szükséges ipariskolák felállítását szorgalmazza, az iparűzés rangjának felemelését sürgeti, s kiáll a fajok egyenlősége (egyenlő tehetsége) mellett. Többüknél felvetődik, Euclides da Cunha és José Miguel Sanz esetében erőteljesen megfogalmazódik a rabszolgaság eltörlésének gondolata is.

E gondolatmenetek érdekessége, hogy a *patria* fogalmát *integrált nemzet*ként tételezik, melynek része a haza, az ország (país) lakosságát alkotó *összes etnikum*, összes osztály.

A legradikálisabb pozíciót e felvilágosodás kori gondolkodók közül 1799-ben a mexikói *Manuel Abad y Queipo* foglalta el.

Kiindulópontja Új-Spanyolország (Mexikó) rendkívüli társadalmi egyenlőtlensége, ahol a spanyolok (a kreolokat is ide sorolja) a lakosság alig egytizedeként „a királyság összes gazdagságának és tulajdonának birtokosai". A két másik osztály az indiánok és a castas; cselédek, mezőgazdasági dolgozók, iparosok és kiskereskedők. Ezek és a vezető osztály „érdekei ellentétesek" – emeli ki. Ez gyűlöletben, lopásban, rossz munkában – spanyol részről lenézésben, durvaságban, uzsorában stb. nyilvánul meg. A két dolgozó osztály a mély szegénység és társadalmi lenézettség állapotában van: a bőrszín, a tudatlanság és a szegénység összekapcsolódnak – mondja. Az indiánt nyelve is elszigeteli...

Abad egy integrált nemzet víziójából kiindulva teszi fel a kérdést: „A dolgok ilyen állapotában milyen érdekek egyesíthetik e két osztályt az elsővel..., milyen kötelékek kapcsolhatják őket a kormányzathoz?"

Abad válasza világos. Ez a kötelék a *tulajdon* lehet: „földosztással kell,

hogy megszüntessük ezeket a bajokat", valamint a megkülönböztető fejadó eltörlésével.

Ingyenes földosztást javasol az indiánoknak és a „castas"-nak, megszüntetve a szabad mozgást korlátozó rendeleteket is. Abad gondolkodása rendkívül modern; többször visszatér kiindulópontjához: az *érdekek* kötelékei *mentén* lehet szilárd társadalmat megalkotni.

Fontos kiemelni, hogy a *politikai függetlenség*ig eljutó gondolkodók írásaiban a társadalmi reformok eszméje igen halvány, a társadalmi reformok sürgetői pedig nem vetik fel a politikai függetlenség gondolatát. Két külön pályát futnak be e gondolatok és tervek. Ami közös mindkettőben: a felvilágosodás radikális képviselőinél egy integrált (minden etnikumot magába foglaló) nemzetfelfogás kezdődő formálódása figyelhető meg. A formálódó integrált nemzettudatot meghatározó koordináta két vektorát (a társadalmi haladást és a politikai függetlenséget) más-más gondolkodók építették ki a XVIII–XIX. század fordulóján. A társadalom reformereinek a szótárában a *„bien de la patria"* (a haza java) és a *„felicidad de la patria"* (a haza üdve) voltak a központi fogalmak.

A politikai függetlenség kérdését felvetők a *„la libertad de la patria"* (a haza szabadsága) gondolatkörét mélyítették el. A *haza* azonban itt is, ott is „több szintes" fogalom: a régiót és Latin-Amerikát (sokaknál Spanyolországot is) egyaránt jelentette. Megfigyelhető, hogy a politika és a függetlenség vonatkozásait átgondoló latin-amerikaiaknál kap erőteljes szerepet a *nación* kifejezés és vele összefüggésben a kontinentalizmus eszméje is. Figyeljük meg a radikális hangú Juan Pablo Vizcardót! Ő 1792-ben keltezett levelét az „amerikai spanyoloknak" címezi, számára Spanyolország az „első haza". Ez viszont nem akadályozza meg abban, hogy nagy indulattal ostorozza az anyaországot, mely három évszázadon át igazságtalanságban, szolgaságban, romlásban tartotta Amerikát; az anyaország kereskedelmi tirannizmusa tönkretette Amerika gazdaságát. Vizcardo a természetjog alapján követel a gazdaság és az emberek számára szabadságot és biztonságot. Mariano Moreno ugyanezen az alapon követeli: az „Amerikák" „ne legyenek gyarmatok..., ezek lényegi és integráns részét képezik a spanyol monarchiának" és ezért a „nemzeti képviseletben" Amerikának is részt kell kapnia.

Ez a gondolat különösen felerősödik 1808–1810 között, amikor Napóleon elfoglalta Spanyolországot. A kialakuló új politikai helyzetben elsősorban a cádizi cortes előkészületei kapcsán villant erős fény a kreol nemzettudat ezen aspektusára. A kolumbiai Camilo Torres szerint „mind-

annyian spanyolok vagyunk" – és ezen az alapon követel képviseletet; az „európai és amerikai spanyolok közötti testvériségről és egységről" beszél, és megjegyzi: „mi éppolyan spanyolok vagyunk, mint Don Pelayo leszármazottai..." Potosíban Victorián de Villava ugyancsak az amerikai és európai spanyolok egyenlőségéről ír. Ez az *összspanyol-kreol* nemzetfogalom erősen királypárti – ami az adott pillanatban persze elsősorban franciaellenességet jelentett.

Ez az irányzat állítja középpontba a „mi Amerikánk" – *nuestra América* – kifejezést is. Hangsúlyozni kell, e kreol nemzetfelfogás mögött eltérő politikai magatartások húzódtak meg. A szilárd spanyolbarát állásponttól az autonómia eltérő platformjain át a függetlenséget követelőkig terjedt a skála. A kreol etnikai aspektusokkal telített úri nemzetfogalom *pánhispán* változata volt ez, amelyből különösen 1808 után kezdett gyorsan elválni egy függetlenségi vonulat, amely először kontinentális jellegű, majd egy kisebb egységre (országra) szűkül a független államiság megszerzése után. Itt, ezen a ponton találkozott a *nación* a *patria* fogalmával, hogy azt fogalmilag lefedve ki is sajátítsa önmagának, kizárva ebből más etnikumokat és osztályokat.

A kreol (fehér) úri pánhispán nemzetfelfogásból logikusan következett a kontinentális állam kialakításának terve. Ennek prototípusát *Francisco de Miranda* alkotta meg 1801-ben.

Miranda számára a nuestra América széles és integrált értelmű. Politikai tervében minden itt született férfi („bármilyen castas tagja is") szerepet kap. Az angol mintára elképzelt összamerikai államban a fehérek mellett az indiánoknak és a *castas*nak is szerepet szánt az államapparátus és a képviselet különböző szintjein. Az indián múlthoz való kötődésének jele, hogy az uralkodónak az *inka*, a tisztviselőknek a *kuraka* nevet adta. Miranda terve azonban csak a *szabadok*ra terjedt ki, és nagy szerepet szánt a katolikus vallásnak.

Valószínűleg igaza van Manfred Kossoknak, aki kiemeli: ebben az időben elsősorban az emigrációban élő latin-amerikaiak vetették fel egy összamerikai állam kialakításának gondolatát. Az irányt mutató terv mégis Mirandáé volt.

Ez a terv kettős irányban is igyekezett integráló szerepet betölteni: egyfelől *kontinentális* értelemben (horizontálisan), másfelől *társadalmi* értelemben (vertikálisan): az Amerikában létező etnikumok összefogásával kívánta megalkotni a függetlenséget. Ezt az irányzatot később Simón Bolívar és José de San Martín képviselte a függetlenségi háborúk (1810–

1824) idején; ennek aktualitása az önálló államiság megszerzése és a spanyol fenyegetés után megszűnt a kreol urak számára.

A nemzetté válás, a nemzettudat kérdéseiről készített szakirodalmi összefoglalások kivétel nélkül a korabeli fehér, kreol úri verziókkal foglalkoznak, ezeket tárgyalják, mintha más társadalmi rétegek, etnikumok eszmetörténete nem mutatna ilyen jelenségeket. Ezen a felfogáson érdemes és szükséges túllépni.

A nemzet formálódásának ugyanis más változatai is megjelentek Spanyol-Amerikában a XVIII. század végén. Egyik az *indián alternatíva* volt, amely a Túpac Amaru-felkelés (1780–1782) idején körvonalazódott.

A XVIII. század első felének perui és mexikói indián mozgalmaitól egyaránt különbözött a Túpac Amaru-mozgalom. Immár *nem* az inka *restaurációs kísérleteket* másolta – noha erőteljes indián argumentációt használt. Ideológiájában az indián tradíciók és a felvilágosodás eszméi, valamint az észak-amerikai gyarmatok függetlenségi küzdelmeinek tapasztalatai összegeződtek. Szóhasználatában – a kasztterminusokat félretéve – az Andokban először megjelent a *peruiak* kifejezés, illetve az „amerikaiak" megszólítás. José Gabriel Túpac Amaru az etnikai szempontokon túllépve integrált nemzetfogalmat alkotott. A néger rabszolgák felszabadítása, a kreolok felé tett gesztusok sora, a kreol latifundium kritikájának hiánya egyaránt erre utal. Spanyolellenes egységfrontot akart építeni, a perui autochton gazdaságfejlődés, a belső piac és a textilipar érdekeit kifejezve.

Egy rövid kitérő is ide kínálkozik. Manfred Kossok a nemzetté válás alternatíváiról meditálva jegyzi meg: az angol ipari dömping (és a spanyol korona amerikai ipart elnyomó politikája) miatt gyengébb volt a spanyolamerikai burzsoázia, semhogy hegemón módon rányomhatta volna a bélyegét a függetlenségi folyamatra. Ezt a gondolatot érdemes szélesebben értelmezni: a belső forgalomban érdekelt hazai burzsoá rétegek gyengesége vagy hiánya nemcsak az agrárfejlődés „kreol útját", a nagybirtokrendszert jelentette, de a „kreol nemzet" megszületését is. Peru esetében a tanulságot a Túpac Amaru-felkelés példázza. A felkelés indián és mesztic vezetői (jórészt kereskedők és az iparban s az ültetvényes árutermelésben érdekelt indián előkelők) ebben a végül is elpusztított alternatívában, a korai tőkés fejlődésben, a dinamikus, régión belüli áruforgalomban voltak érdekeltek. A felkelés kiterjedése ugyanis a déli Sierra piaci kapcsolatainak is térképe lehetne.

Túpac Amaru olyan *integrált perui nemzetben* gondolkodott, amelyben minden etnikum helyet foglalhatott volna. E vélekedés közvetett megerősítését jelenti a lengyel Jan Szemiński e témáról szóló könyve.

Szemiński a különböző időszakból származó dokumentumokat egységes (és kvantitatív) módszerrel dolgozta fel. Egyik szempontja: „Kit véd?" (tudniillik a mozgalom – *A szerző*) igen érdekesen mutatja a mozgalom vezetője (és a mozgalom) szemléletének kitágulását:

1780. november 12.: indiánokat,
november 15.: indiánokat és más személyeket, a közjót,
november 16.: a peruiakat, a perui embereket, az itt születetteket,
december 7.: a közjót, az indiánokat, a kreol spanyolokat,
december 12.: nemzetem hű alattvalóit,
december 15.: megvédeni a spanyolokat, kreolokat, meszticeket, zambókat, indiánokat, minden szeretett hazánkfiát,
1781. március 5.: Ennek az Amerikának a javát.

Miért nem lett ebből spanyolellenes kreol–mesztic–indián egységfront Peruban?

A választ a *hegemónia* oldaláról kaphatjuk meg. A Túpac Amaru-kísérlet *az indián hegemóniát* (ennek megfelelően a belső ipar, a kereskedelem fejlődését) vetítette előre, amely a kreol latifundistákat a spanyolok oldalára állította. A kibontakozó ádáz küzdelemben José Gabriel Túpac Amaru halála után ezt a verziót az indián előkelők nem vitték, nem vihették tovább. A parasztháborúvá váló küzdelem függönye mögött a Túpac Katari testvérek által képviselt, mereven fehérellenes magatartás éppen olyan *egy etnikum alapú* (de indián) nemzetfelfogásra szűkült le, mint amilyen a kreol urak exkluzivista álláspontja volt.

Haiti megszületése ugyancsak arra figyelmeztet bennünket, hogy a néger-mulatt *tömegek* történelmének ilyen jellegű tanulságait is számba vegyük.

A XVIII. század közepétől a rabszolgamozgalmak: a szökések és a felkelések folyamatos és állandó jelenségei voltak a gyarmati Amerikának egészen a XIX. századi rabszolga-felszabadításokig, amelyek döntően a növekvő néger-mulatt presszió eredményei is.

A történettudomány regisztrálta ugyan ezeket a történéseket, valójában azonban igen keveset tudunk róluk, s azt is a gyarmatosító fehérek felfogásában. Rendkívül hiányosak ismereteink a rabszolga-társadalmak belső struktúrájáról, a külvilággal való kapcsolataik természetéről, eszméikről

stb. Az etnográfia foglalkozik elsősorban a néger társadalmak történetével Latin-Amerikában, ezért *politikai típusú* jelenségeik meglehetősen ismeretlenek, kutatásuk jórészt még eljövendő feladat. Szórványos információk alapján is érdemes megvizsgálni azonban néhány fontos jelenséget. A perui partvidék 1767–1768., majd 1779. évi néger rabszolgafelkelései például jól illusztrálják, hogy a kor szabadságeszméi, az észak-amerikai függetlenségi küzdelmek hírei, a nemzetközi politikai események jól ismertek a néger rabszolgák között, s lázító-mozgósító hatásuk igen erős volt.

Fontos mozzanat az is, hogy e néger rabszolgaközösségek sokszálú kapcsolatban álltak a fehér, indián, mesztic, mulatt, néger *szabad* társadalommal, és a körükből induló politikai, társadalmi nyugtalanság gerjesztő hatása is kimutatható, sőt mozgalmaik folyamatosan támaszkodhattak e rétegek támogatására is. Megjelent a néger rabszolgák között a *politikai agitátor típusa*, aki világosan megfogalmazta helyzetüket, céljaikat. Az 1779. évi perui néger felkelés már nemcsak a rabszolgalét ellen indult. Világosan kitűnik: a feketék egy spanyolok nélküli Peruban akartak szabad emberként, kistulajdonos parasztként élni.

Mindenesetre hangsúlyozni kell, ahogyan a venezuelai néger felkelések esetében is: ezek konszolidált, régi rabszolgaközösségek, ellentétben Kubával és Brazíliával, ahol az Afrikából érkező új rabszolgaszállítmányok okozta folyamatos beözönlés miatt ilyen szervezkedések és programok még nem születhettek.

Haiti miben azonos, és miben tér el a fentebb említettektől? Korábban említettük, hogy Santo Domingo szigetének nyugati része a világgazdasághoz kötődő intenzív-ültetvényes nagybirtokok világa kb. 500 000 néger rabszolgával, valamint a néhány tízezer fős fehér és mulatt földbirtokos és városi társadalommal. A *kreol* nyelv és a *vodu* vallás jelzi, hogy itt már egy erős belső kohéziójú fekete társadalom létezett. A francia forradalom hatása az egész gyarmati rendszert, így a sziget egész társadalmát megrázta. Eszméi, hatása határozta meg Haitiban is az eseményeket: minden osztály és etnikum érdekeinek megfelelően igyekezett kihasználni az anyaországi forradalmi folyamatot: a fehérek és mulattok Párizsban a forradalmi parlamentarizmus terepén, a négerek a fegyveres felkelés mezején.

Aimé Césaire rendkívül gazdag képet ad a párizsi vitákról, amelyek a gyarmatról és a rabszolgaság kérdéséről folytak.

A francia nemzetgyűlésben egyesek felfogása szerint „a gyarmatok nem

képezik részét a hazának, csupán tőle függő provinciák". Mások ennél valamivel árnyaltabban fogalmaztak: „A gyarmatok sajátos szövetséges erőt képviselnek, a nemzet föderatív részei..." Ennek megfelelően vált vitatémává Párizsban: vajon az *állampolgár* jogát ki lehet-e terjeszteni a gyarmatokra? Ám a vita valójában arról folyt: a *színes bőrű szabadok* lehetnek-e *citoyenek*. A forradalom jobboldala ellenezte, ami persze lelkes támogatásra talált a gyarmat fehér urainál. A forradalom baloldalán azonban messzebbre tekintettek. Robespierre nagyon nyersen, de világosan fogalmazott: „ha a színes bőrű birtokos állampolgárok és urak mindegyikének *közös az érdeke*, ha csupán egyetlen pártot alkotnak, amelynek ugyanaz az érdeke: megtartani a négert alárendelt helyzetében, nyilvánvaló, hogy ez az alávetés sokkal erősebbé válik és konszolidálódik a gyarmatokon. Ha viszont a színes emberektől elveszitek jogaikat, viszály támad köztük és a fehérek között, az összes színes bőrű természetesen egymáshoz fog közeledni..., a feketékhez fognak csatlakozni..." Azaz, Robespierre a vagyonos mulattok és a vagyonos fehérek szövetségében látta a rabszolgagyarmat fennmaradását, s javasolta a mulatt földbirtokosok beemelését az állampolgári jogok sáncai mögé. A mulatt képviselők érvei hasonlóak voltak. A mulatt Raymond „a mulatt elem számbeli fontosságáról" beszélt, s leszögezte: Santo Domingón a földek egyharmadával és a rabszolgák egynegyedével ők rendelkeznek; s mert „birtokaik vannak, érdekeltek a rabszolgaság fenntartásában és megőrzésében". S hozzáteszi: „még ha a négerek fel akarnának is lázadni, nem tudnának, mert a színes birtokosok érdekeltek a rabszolgaság fennmaradásában, ezért összefognának a fehérekkel, egyetlen osztályt alkotva". Ez hatásos érv volt, a francia forradalom mégis csak 1791 közepén, a mulatt fegyveres presszió érveit is számba véve fogadta el ezt az álláspontot, de kihirdetését a gyarmaton elszabotálták.

A francia forradalom törvényhozói egyébként folyamatos fáziskésésben voltak. Ahogy Césaire megjegyzi: „Az alkotmányozó gyűlés kimerült abban, hogy a gyarmati fehérek jogait rendezze, amikor pedig már a mulattkérdés volt a legfontosabb. A törvényhozó gyűlés azt hitte, megoldhatja a gyarmatok problémáit, rendezve a mulattok sorsát. Ezt elintézve nem vette számba, hogy a mulattkérdés másodlagossá vált, a lényeges most már az a kérdés, amit mindeddig egyetlen gyűlés sem érzékelt: a rémületes néger probléma." A francia forradalom ugyanis nem kívánta felvetni a rabszolga-felszabadítás gondolatát, bárha a baloldalon tervezetek születtek erről. Amikor végre 1793-ban a forradalom eltörölte a rabszol-

gaságot, ez már későn történt. Santo Domingo feketéi maguk vették kezükbe sorsuk irányítását.

Az 1791-ben kitört hatalmas néger rabszolgafelkeléstől az önálló néger állam megteremtéséig terjedő szakasz tanulságai – anélkül, hogy a részletekre kitérnénk – a következőkben összegezhetők: a mozgósítás és az egységes fellépés olyan közösségi tudat alapján történt, amely az afrikai etnikumok parciális érdekein túllépve (ezeket integrálva is) a *közös vallás és nyelv*, a közös *sors* érdekében hatott, és a közös *ellenség* elleni harcra épült.

E sajátosságoknál már a tőkés ültetvényes gazdaság homogenizáló hatásával is számolni kell. Az állandósult faji ütközések a közös, új fekete etnikai tudatot kovácsolták, utóbb ez a fekete etnikai közösségtudat fejlődött azután a nemzettudat irányába a XIX. század elején.

A sziget fehér és mulatt mozgalmainak vizsgálatakor a francia forradalom eseményeinek hatásán kívül a rabszolgaság megszüntetését hirdető, jól koreografált angol abolicionista agitációt is számba kell vennünk. Hogy ebből a vodu papság által inspirált lázadásból mégis több lett ösztönös és elkeseredett vérengzésnél, ahhoz egy rendkívül művelt és nagy formátumú *néger katonapolitikus réteg* színre lépése volt szükséges.

A felkelés *katonai szervezetének*, ideológiájának, politikájának, diplomáciájának kialakítása az ő művük. A felkelés így vált forradalommá: felfegyverzett tömegszervezeteit a vodu szekták jelentették, élcsapatát pedig a forradalmi hadsereg. Toussaint L'Ouverture, a forradalom vezéralakja az elnyomott néger etnikum nevében magukhoz az érdekeltekhez az alábbi lakonikus kiáltványt intézte: „Azt akarom, hogy Santo Domingóban szabadság és egyenlőség uralkodjék. Dolgozzunk azon, hogy mindez megvalósuljon. Egyesüljetek velünk!"

A fekete forradalom vezetői rendkívül nagy tudatossággal és ügyességgel használták ki saját céljaikra a Karib térségben az egymással állandó fegyveres harcban álló három nagyhatalom konfliktusait is; a spanyol, angol és francia gyarmatosítók ellentéteit. Ez ugyanis feltétele volt a túlélésnek. Az évtizedes küzdelem ugyanakkor felerősítette e fekete közösség összetartozását, és az etnikai-kulturális koordinátákból a politikai koordináták közé emelte ezt a közösségi tudatot. Ez már a nemzetté válás első mozzanatait jelentette.

Az 1801. évi alkotmány leszögezte: „E területen nincsenek rabszolgák. A szolgaság örökre eltöröltetett. Minden ember szabadnak és franciának születik, él és hal meg... Minden ember, bármilyen legyen is bőrének a

színe, bármilyen tisztséget betölthet." „A törvény mindenki számára egyforma... A tulajdon szent és sérthetetlen." Az alkotmány deklarálja: a sziget a francia birodalom része. A forradalmi hatalom ugyan a függetlenségre aspirált, de a nemzetközi körülmények miatt 1801-ben még a Franciaországhoz való tartozást részesítették előnyben a vezetők. Azt kell ugyanis tekintetbe vennünk: 1801-ben a *forradalmi Haiti* a gyarmati Latin-Amerikában még *egyedül* létezett. A Toussaint L'Ouverture által kiadott dokumentum ezért is tartalmazott erős gesztusokat a szigeten maradt fehérek és mulattok irányában. Ezt a nyilatkozatot azután sokféle változatban megismétli, álláspontja a realitásokat és a konszolidáció igényét tükrözi. Egy másik kiáltványban leszögezi: „Sohasem gondoltam arra, hogy a szabadság és a szabadosság szinonim fogalmak, s azt sem fogadom el, hogy amikor az ember megszerzi szabadságát, joga van munka nélkül élni, rendetlenséget okozni. Ez szilárd meggyőződésem, ezért foglalkoztat az, hogy a parasztok folytassák a munkát, s az ültetvények hasznának egynegyedéből részesüljenek; s hogy senkit ne kezeljenek igazságtalanul, senkit se fenyítsenek meg. Ám ugyanakkor azt szeretném, hogy úgy dolgozzanak, mint soha azelőtt."

A három év múlva, 1804-ben a Jean Jacques Dessalines által kiadott függetlenségi akta és nyilatkozat már nagyobb ambíciókat tükröz: „mindörökre biztosítani kell Haiti bennszülötteinek stabil kormányát". A függetlenség itt már határozott formában fogalmazódik meg: „elszakadni mindörökre Franciaországtól és inkább meghalni, mint uralmuk alatt élni". A független Haiti első zászlajába ezért kerül a „Szabadság, vagy halál" jelmondat.

Figyelmet érdemel a Dessalines felhívásában feltűnő indigena – *bennszülött* – kifejezés is. Új, ezekben az években született meghatározás ez, amely éppen homályosságával rendkívül kifejező. Azt a szándékot fejezi ki, hogy túllépjen a faji-etnikai típusú megszólításokon és kategóriákon; az integráció szándékát tükrözi, s ugyanakkor a Haitihoz való szoros kötődést is szimbolizálja. Hogy használható fogalom, jelzi az is, hogy a függetlenségi háborúk után a volt spanyol gyarmatok szótárába is bekerült. Itt azonban már az indián és az indián-mesztic lakosság megjelölésére szolgált.

A kreol hegemónia

NEMZETFELFOGÁSOK FORMÁLÓDÁSA A FÜGGETLENSÉGI HÁBORÚ IDEJÉN

A XIX. század elején két fontos külső, nemzetközi esemény hatását kell számba vennünk, amikor az *identitástudat* alakulását vizsgáljuk. Az egyik az angolok Buenos Aires elleni támadása 1807–1808-ban, a másik Napóleon Spanyolország elleni inváziója s az anyaország elfoglalása volt.

Mindkét esemény azonos irányban hatott: fölerősítette és reálissá tette azt a félelmet, hogy Latin-Amerika erősebb és agresszívabb gyarmatosító kezébe kerül, illetve: a legfőbb hatalom hiánya szükségessé is tette, hogy a gyarmatok a saját kezükbe vegyék önmaguk irányítását. Ami ebben feltűnő: az 1810–1812 közötti spanyol-amerikai történések mennyire a közös, „spanyol modell" leképezése alapján zajlottak. A gyarmatok kreoljai és az anyaországi „provinciák" – anélkül, hogy ezt összehangoltan tették volna – igen hasonló módon reagáltak. Marx 1854-ből származó, a forradalmi Spanyolországra vonatkozó megjegyzései ezért a gyarmatokra is helytállóak:

„... Napóleon, aki, miként összes kortársai, Spanyolországot élettelen tetemnek tartotta, szerfölött kínosan lepődött meg, amikor felfedezte, hogy ha a spanyol állam halott is, a spanyol társadalom tele van élettel, és minden része ellenálló erőktől duzzad." Az Ibériai-félszigeten az egyes provinciákban *junták* alakultak, ezek ugyanígy megjelentek a másik féltekén is. Santa Fe, Buenos Aires, Santiago de Chile és más városok juntái már 1810-ben a független államiság fókuszai voltak. Még a szóhasználatban is tetten érhető e közös, pánhispán jelleg. Ahogy az anyaországi állam történelmi provinciái – régi és elmúlt állami önállóságukra hivatkozva, némi joggal – *reinóként* (királyságként) határozták meg önmagukat a XVIII. század végétől, most, a függetlenségi háború indulásakor a latin-

amerikai gyarmati közigazgatási egységek is *királyság*nak kezdték nevezni magukat. Új-Granada, Új-Mexikó alkirályság, Chile főkapitányság, Peru, Quito audiencia, Guatemala provincia kreoljai egyaránt királyságként nevezték önmagukat, magától értetődően alkalmazva az anyaországi kategóriákat. Ez a felfogás (mint ahogyan az anyaországi is) egy konföderációs államszervezetben képzelte el a közös létet, a helyi önállóság és a széles állami egység harmóniáját igényelve és elképzelve. E verzió alapja a nemzetről alkotott akkori felfogás volt.

A Cádizban 1812-ben elfogadott alkotmány ugyanis a nemzetbe egyaránt beleértette *az európai és az amerikai spanyolokat*. A gyarmatok kreoljai pedig ugyancsak ezen az alapon követeltek maguknak teljes egyenlőséget a *közös nemzet* keretében. Egy limai kiáltvány szerint: „a nemzet a két félteke összes spanyoljainak gyülekezete, és ezért ez a közös haza".

Ez az álláspont ugyan a függetlenségi platform felé mozgott, ám (olykor taktikai okokból) 1808–1814 körül még spanyol birodalmi keretben, perszonálunió formában fogalmazott. Melchior de Talamantes például e felfogásba beleértette azt is, hogy a gyarmatok „önmagukat szervezzék", és „függetlenségünk" követelményeiről értekezett. Santa Fe juntája jogot formált arra, hogy az amerikai gyarmatok számára törvényeket alkosson. Santa Fe kreoljai a „vallás, haza, király" jelszavaiban foglalták össze álláspontjukat: „Habitusunk, kapcsolataink, szokásaink és gyakorlatunk: mindez közös" – írták a spanyolországiaknak.

E fő motívumok másutt is megtalálhatók. „Quito állam" alkotmánya 1812-ben például leszögezi: „az állam elismeri és el fogja ismerni VII. Ferdinándot uralkodóként..." A perui Manuel Lorenzo de Vidaurre szerint „a király és a nép tökéletes és vallásos egysége" – tény. José Hipólito Unánue a „spanyol állampolgárról" értekezik – egyébként jellemző módon az *El verdadero peruano* (Az igazi perui) című újságban, egyenlő jogokat követelve Peru kreoljainak is.

A gyarmatok királyhűsége azonban igen eltérő álláspontokat takart. Számos kreolnál ez az őszinte lojalitást, a birodalom kereteiben való megmaradást jelentette; mások azonban kevesebb őszinteséggel hirdették ugyanezt. Ez utóbbi magatartás fő motívuma az angol és a francia fenyegetéstől való félelem volt.

Megint másoknál a VII. Ferdinánd melletti lojalitás csupán az igazi függetlenséget takaró fügefalevél szerepét töltötte be. Egy hatalmát gyakorolni nem tudó uralkodó nevében léptek fel és kerestek legitimi-

tást, megteremtve ezzel a különböző kreol politikai felfogások közötti egyetértést is. Jellegzetesen ilyen álláspontot tükröz egy álnéven írott chilei röplap 1811-ből, amely ugyan a köztársasági kormányformát tartja a legmagasabb rendűnek, mégis leírja: „Hozzátok létre kormányotokat Ferdinánd király nevében..." A chileiek ekkor úgy látják: „Chile egy nemzetet alkot, együtt azokkal a népekkel, amelyek a spanyol Európa és Amerika általános kongresszusát alkotják." Guatemalaváros ayuntamientója (városi tanácsa) 1810-ben a cádizi cortes összehívása kapcsán elkészített alkotmánytervezetét szintén a „spanyol nemzet nevében" fogalmazta meg, az *egyenlőség*, *tulajdon*, *biztonság* jelszavai, a vallás eszméi és az egyéni boldogulás előmozdításának céljai alapján, s még leszögezi: a „spanyol nemzet oszthatatlan", állampolgárait azonos jogok illetik meg.

Az amerikai delegátusok pedig, akik részt vettek a cádizi cortes munkájában, még közös írásban tartották szükségesnek leszögezni: „A függetlenség óhaja nem általános Amerikában, csupán kisebb részét jellemzi. És még ez sem állandó óhaj; és akik ezt óhajtják, azok sem az európaiaktól, a félszigettől, a nemzettől, a királytól, a monarchiától akarnak elválni, csupán a kormánytól, amelyet törvénytelennek tekintenek. Ezért forradalma (tudniillik Amerikáé – *A szerző*) nem lázadás, nem felkelés, nem elszakadás, sem pedig függetlenség a szó politikai értelmében..." A delegátusok az autonómia igényét hangsúlyozták.

A nézetek és politikai álláspontok *polarizálódását* és tisztulását jelzi azonban Simón Bolívar 1811-es beszéde, amelyben azokkal vitatkozik, akik szerint „meg kell várnunk, mire jut a spanyolországi politika", akik szerint a dolgokat „nyugodtan kell megérlelni". „Háromszáz év nyugalom nem elég?" – kérdezi, és elszakadásra biztatja a Hazafias Tanács nevében a bizonytalankodó caracasi kongresszust.

A függetlenségi háború eltérő politikai programjaiból már eltérő nemzetfelfogások bukkannak elő. A pánhispán nemzetfogalomtól elszakadó konzervatív kreol úri nemzetfogalom a függetlenség politikai követelményeit magába szívta és folyamatosan modernizálódott, nemzettudattá kezdett válni. E tudatforma kontinentalista jellege a fehér etnikum XVI–XVIII. századi identitásfelfogásából fakadt (közös eredet, nyelv, vallás, szokások), „regionalizmusában" pedig, amely a „helyi nacionalizmusokban" rögződött a XIX. század első harmadában, a földbirtokos-külkereskedő oligarchia hatalmi ambíciói manifesztálódtak. Erős

rasszizmusa s exkluzivizmusa miatt azonban nem volt vonzereje és ezért a felszabadító háború idején a háttérben maradt.

Liberális oligarchikus változata már szalonképesebb volt. Még nagyobb erővel mozgósítottak *a liberális demokrata* felfogások, amelyek a nemzet sáncaiba *fokozatosan* befogadták a nem fehér társadalmi csoportokat, etnikumokat is. Megjelentek azonban *radikális demokrata* nemzetfelfogások is Latin-Amerikában a függetlenségi háború harcaiban. Mindhárom felfogástípus jellegzetes vonása az volt, hogy nemzettudatában a kontinentális és a regionális-helyi koordináták egyaránt jelen voltak, állandó vibrálásként érzékeltetve a „kik vagyunk?" kérdésére adott válaszok még meglevő bizonytalanságait is.

A *kreol* nemzetfogalom elszakadása a pánhispán köldökzsinórtól a fegyveres küzdelem elindulásával vette kezdetét. Az anyaország fellépése gyarmatainak mozgalmai ellen szükségképpen jelentette a kreol úri nemzetfogalomnak a kontinensre történő leszűkülését. A „nuestra América" ekkor egyszerre jelentette a *birtoklás* igényét és a spanyoloktól való elhatárolódást. Nemzetként ekkor „a mi Amerikánk" jelent meg mindhárom – *liberális-oligarchikus, liberális demokrata, radikális demokrata* – felfogásban, persze eltérő tartalmakkal.

A *liberális-oligarchikus platform*ot jól tükrözi Új-Granada Egyesült Tartományainak kiáltványa. E tartományok 1811-ben deklarálták a cádizi cortestől való elszakadást, szuverén tartományként határozva meg önmagukat. Közös gazdasági kötelékeik miatt javasolták megalkotni a *föderációs formát*.

Ez a nemzetfelfogás legfeljebb még a szegényebb kreolok (a városi középrétegek) javára tágította az egyenlőség eszméjét. E felfogás számára a „nép" „az amerikai spanyolok" voltak.

Az Andokban ugyan történt kísérlet a gazdag indián kurakák e koncepcióba történő integrálására is Pumacahua cacique felkelésekor 1814-ben, de ennél tovább nem mentek. Egyébként ez is kudarcot vallott a kreol úri önzés miatt.

E felfogás előszeretettel használta az „amerikaiak" megszólítást. „Hazánk" ekkor a szubkontinenst és a szűkebb pátriát egyaránt jelentette; a „nagy nemzet" megteremtésére törekedett.

E nézetnek a spanyol anyaországot illető kritikája azonban igen gyenge. Egyes irányzatai a spanyol uralkodótól sem zárkóztak el, s erősek voltak a monarchista és katolikus érzelmek is. A kontinentális nemzetet e fel-

fogás szerint egyértelműen „spanyol népek" alkotják – derül ki az 1810–1815 közötti dokumentumokból. Kormányzati elképzeléseikből az arisztokrácia hegemóniájának igénye tűnik elő.

A chilei Juan Egaña szerint, ha az arisztokrácia bölcs és disztingvált tagjai veszik kezükbe a hatalmat, a kormányzásnak kétségtelenül jó eredményei lesznek. A perui Unánue hasonlóképpen vélekedik: „Peruiak! már van hazátok" – írja. „Semmik voltatok, és most kezdődik el a létetek. A nemes osztály tagjai éppúgy, mint a középosztálybeliek, akik korábban nullák voltak, elismertekké váltak." Unánue a fehérekre gondol, s ugyancsak a nemesekre figyel.

Ez a kreol liberális-oligarchikus felfogás 1810–1815 között számos dokumentumban volt jelen, ám törekvései elsősorban a kormányzati hatalom megszerzésére korlátozódtak, s valójában mély konzervativizmus jellemezte. Ez a felfogás őrzött meg legtöbbet a *natio* (nación) fehér etnikumot jelentő és a „vértisztaság" eszméjével összekapcsolt középkori felfogásából. Ez a vonulat a háború legviharosabb esztendeiben, 1813–1820 között háttérbe szorult, helyet adva egy szélesebb, liberális és demokratikusabb nemzetfelfogásnak.

Ez jobban illeszkedett a háború szükségleteihez, és ebből is táplálkozott. Ha képviselőit keressük, azt látjuk, hogy a függetlenségi háború kiemelkedő katonapolitikusai, Simón Bolívar, José de San Martín, Bernardino O'Higgins jelenítik meg ezt az irányzatot. Rajtuk kívül a mexikói Servando Teresa de Mier páter bemutatása indokolt e felfogás legismertebb képviselőinek jellemzésekor.

A függetlenségi harc megalkuvás nélküli végigvitele határozta meg Bolívar álláspontját: „Minden spanyolt ellenségnek, hazaárulónak tekintünk, s ennélfogva menthetetlenül falhoz állítjuk..." – írta. Ám Bolívar a spanyolok mellett José Tomás Boves színes bőrű csapataitól és a néger rabszolgák felkelésétől egyaránt féltette Amerikát, de ez őt nem a kreol rasszizmushoz, hanem a faji egyenlőségen alapuló demokrácia eszméihez vezette. Az 1815-ben kelt „Jamaicai levél" már ezt a felfogást tükrözi.

Az Amerikáért, a hazáért folyó küzdelemben az azték Moctezuma és az inka Atahualpa már IV. Károly és VII. Ferdinánd ellenpólusaként jelennek meg, „a mi Amerikánk" örökségeként, az „indián méltóság" más példáival egyetemben. Nemzetfelfogása az Amerikát alkotó *összes etnikumot* magában foglalja: „Mi egy kis emberiség vagyunk" – írja. Ebben a levélben a kreolok különleges helyzete kap nagy fontosságot:

„különben se vagyunk se indiánok, se európaiak, hanem közbülső fajta az ország jogos tulajdonosai és a spanyol bitorlók közt: vagyis szülőhelyünket tekintve amerikaiak vagyunk, de a jogaink Európából erednek, így küzdenünk kell értük a bennszülöttekkel, és egyszersmind ki kell tartanunk az országban a támadók támadása ellen." Bolívar izzó képekkel mutatja be a spanyol gyarmati korszak „vérlázító" tetteit, a kreolok kirekesztettségét a hatalomból.

Bolívar a nép „anarchikus jellege" és mozgalmai miatt kemény, „atyai" kormányzatot szorgalmazott. Jóllehet a kontinentális egység híve, 1815-ben úgy látja: „Amerikában csakugyan tizenhét nemzetet lehet létrehozni", amelyek valaha talán társulni fognak. Ez persze utal arra is, hogy amikor Bolívar nemzetet mond, nemzet*államot* ért rajta, s amikor a hazáról beszél, a nemzetre és egész Amerikára gondol.

Bolívar igen modern felfogást tükröz: a földrajzi, gazdasági, pszichológiai-kulturális faktorok meghatározó voltára hívja fel a figyelmet a „Jamaicai levél"-ben.

E gondolatokat 1819-ben, angosturai beszédében szinte szó szerint megismétli, ám a latin-amerikai társadalom meghatározó vonásaként 1815-höz képest már annak *kevert* jellegét emeli ki. „Népünk nem európai, de nem is észak-amerikai, inkább Afrika és Amerika keveréke..., az európai az amerikaival és az afrikaival keveredett, az afrikai meg az indiánnal és az európaival... Egyazon anya méhében születtünk, de apáink különböző származásúak, különböző a vérük, idegenek, és mindnek láthatóan eltér a bőrszíne..." Ebből Bolívar arra a fontos következtetésre jut: nem elég a *politikai* egyenlőséget deklarálni, „testi és erkölcsi" egyenlőséggel kell annak együtt járnia. „Egyenlőségre van szükségünk, hogy úgyszólván eggyé olvasszuk az emberfajtákat, a politikai nézeteket és a közösségi szokásokat..." Az erős kormányzatnak a feladata az *egyensúly* fenntartása „a társadalmunkat alkotó különböző csoportok között", amíg ez az eggyé olvasztás be nem fejeződik, „honpolgáraink vére különböző, keverjük hát össze, és egységesítsük". Ebben a közművelődésnek és az oktatásnak fontos szerepet szán. E megfontolások alapján kéri Bolívar, hogy a kongresszus törölje el a rabszolgaságot.

Camilo Henríquez (Chile), Mariano Moreno (Buenos Aires) hasonló alapon állnak és az indiánok melletti szolidaritás hirdetői. „A hazának az araukán indián is része, múltjával együtt" – hangsúlyozzák. Moreno szerint a nemzetet „társadalmi szerződés" hozza létre, ezért „a lehető legnagyobb gyorsasággal kell a különböző *castas* között az egyenlőséget

és a szabadságot bevezetni, s a rabszolgát fel kell szabadítani". Csak így születnek bennünk újjá a „szorgos és munkálkodó nép erényei". Moreno ugyanakkor Bolívarhoz hasonlóan úgy látja, lehetetlen Spanyol-Amerikában csak egy államot létrehozni: a nyelvi különbözőség mellett ő is az *érdekek különbözőségére* figyelmeztet, amelyeket természetesnek tart: egy-egy „reinót" (királyságot) ezeknek az érdekeknek az egysége tart ugyanis össze. Még a föderációról is nehéz elképzelni, hogy hatékonyan működjék, ezért azt javasolja, hogy a „provinciák" külön-külön hozzák létre alkotmányukat, államukat. Bernardo Monteagudo tevékenysége Buenos Airesben hasonló felfogást mutat. Mariano Morenóhoz hasonlóan erőteljesen tükrözi az elmaradottság élményét, és a gyors fejlődés akadályainak szétzúzását sürgeti. Számára a haladáshoz kell a független állam. A „haza" lángoló szeretete süt újságcikkeiből, a Hazafias Társaság ülésein elmondott beszédeiből. Monteagudónak valószínűleg igen nagy szerepe volt abban, hogy e társaság, amely 1801. évi alakuló szabályzatából még kizárta a *castast* s csak fehérek lehettek tagjai, ezt a szektás álláspontot később feladta, s etnikai különbség nélkül mindenkit befogadott, aki a haza ügyéért tenni akart.

A Buenos Aires-i politikai felfogásban ez idő tájt markánsan megnyilvánuló *etnikai demokrácia* óriási energiákat állított a függetlenség oldalára. Ez a magyarázata annak, hogy San Martín hadseregének java részét néger és színes bőrű katonák alkották, amikor az andoki expedíció megkezdődött. San Martín Peruba érve eltörölte az indiánokat sújtó gyarmati adókat, sőt még az „indián" szó használatát is betiltotta, s a „peruiak" szó használatát ajánlja, ahogy Túpac Amaru tette ezt. Kiáltványait pedig „Peru minden lakosának" címezte.

Ez az etnikai aspektusokra irányuló nagy figyelem jellemezte O'Higginst is. Amikor 1820-ban csapatai élén Peruba érkezett, kiáltványait spanyolul és kecsuául is közzétette és Pumacahua emlékét idézte, aki 1814-ben felkelt a spanyol korona ellen. Kiáltványának egyik bekezdése közvetlenül az indiánoknak szólt: „Szabadok és függetlenek lettetek, alakítsátok meg kormányotokat!" O'Higgins azonban 1820-ban már nem talált olyan erős indián-kuraka csoportot, amely szövetségesként az *indián autonómia* alternatívájának lehetőségét megvalósíthatta volna Peruban.

A mexikói Servando Teresa de Mier páter a függetlenségi háború korszakának talán legeredetibb ideológusa volt, aki megjárta a spanyol inkvizíció börtöneit, évtizedekig volt kénytelen hazájától távol élni. Leg-

nagyobb szerepe neki volt abban, hogy Mexikóban – melyet ő egyébként *Anáhuac*nak nevez – a nép mély vallásossága a nemzeti eszmét erősítő tényezővé vált. Bolívar maga is nagy nyereségnek tartotta, hogy Mexikóban a kreol klérus alsópapsága oly aktív szerepet vállalt a függetlenségi küzdelemben. Erősen kötődve az indián tradíciókhoz, elutasítva a spanyol uralmat, igyekeztek más, harcos identitástudatot formálni az indiánmesztic tömegekben. Ez a papság az, amely a *Nuestra Señora de Guadalupe*, a *Guadalupei Miasszonyunk* személyéből hazafias jelleget formált, s tette a hazafias eszme központi alakjává. A régi kreol családból származó Mier páter ehhez a vallásos-patrióta hagyományhoz kötődik és ezt fejleszti tovább. A Bartolomé de Las Casas dominikánus szerzetest, Kolumbusz kortársát csodáló páter az indián szinkretista hagyományból emelte ki azt a nézetet, hogy Aquinói Szent Tamás és Quetzalcóatl isten azonos személyek; a nagyszerű prédikátor számára Új-Spanyolország az Új-Jeruzsálem; a Guadalupei Miasszonyunk pedig a mexikóiak és Mária szövetségének a szimbóluma. Ő az, aki az azték naptárkőre hivatkozva arról beszél: az indiánok már a spanyolok előtt keresztények voltak. Ez az érv természetesen az egész spanyol hódítás és gyarmati rendszer alapját kezdte ki, ezért az inkvizíció három évre be is börtönözte, majd 10 évre száműzték egyházi elöljárói.

A meglepő mindebben az, hogy e nézetek milyen nagy erővel hatottak a tömegekben a XVIII. század végétől. Mier Amerika különböző területeit szintén nem gyarmatoknak, hanem királyságoknak nevezi, s társaival együtt gyakran él a spanyolellenes „fekete legenda" érveivel is.

A cádizi cortesban egyike volt Amerika képviselőinek. Ekkor – taktikai okokból – még azért harcol, hogy a cortes ismerje el Amerikát a birodalom integráns részének. Ugyanakkor 1812-ben emlékezetes beszédet mondott a fajok egyenlőségéről is: jogokat követelt az indiánoknak, akik „az ország ősi és legitim urai", s tiltakozik a négereket, a castast jognélküliségben tartó határozatok ellen. Rendkívül kifejezők az érvei. A cádizi cortesnek bebizonyítja, hogy a „vértisztaságot" védő spanyolok szintén „kevert fajta": gótok, rómaiak, zsidók, arabok, cigányok alkotása a spanyol nép. Mier az, aki először dolgozza ki a *meszticség* eszméjét, s leszögezi: „Mi, kreolok, mindannyian meszticek vagyunk." Ez összecseng Bolívar angosturai beszédének fentebb említett passzusaival is; ugyancsak nagy mozgósító-integráló erőt jelentett a függetlenségi küzdelemben. David A. Brading szerint Mier és barátja, Anastasio Bustamante alkotta meg a mexikói nemzettudatot: „Hogy a kreolokat

egyesítse a castasszal és az indiánokkal Spanyolország ellen, Mier és Bustamante azt hirdették – ami egyébként fikció –, hogy a mexikói nemzet mítosza közvetlen azték örökség...” Azaz ebben az ideológiában a Mária-kultusz egyfajta új azték teóriával keveredve erős spanyolellenességet hozott létre.

E gondolatkörök nagy hatása sokféle módon mérhető. Az egyik pólust Agustín de Iturbide jelenti, aki a független Mexikó császárává koronáztatta magát (ő beszélt egyébként először *Mexikóról)*. 1821-ben kiáltványa leszögezi: „Amerikaiak! E név nem csupán az Amerikában születetteket jelenti a számomra, hanem az európaiakat, afrikaiakat és ázsiaiakat is, akik itt élnek.” Iturbide tudja, hogy a harc ezen éveiben nem léphet fel szűk, exkluzív nemzetfelfogással, ezért ezt írja: „az európaiak, amerikaiak, indiánok és bennszülöttek általános egyesülése az az egyetlen szilárd alap, amelyen közös boldogulásunk nyugodhat”. A gyűlöletek feloldását, általános egységet hirdet az „amerikaiság” és a katolicizmus jegyében.

Iturbide kiáltványa azonban az *etnikumok egyenlőségén alapuló nemzet* felfogásának Bolívarnál, O'Higginsnél, San Martínnál és másoknál is meglevő közös változatát: a *kreol hegemóniát* is világosan mutatja. Bolívar, Moreno, O'Higgins, San Martín megjegyzései és tervei a hatékony, erős, a népet kordában tartó kormányokról (és San Martín monarchista tervei) ezzel függnek össze, s maga Mier atya is az erős, centralista kormány híve volt.

Ezek a függetlenségi háború sikeres megvívását elősegítő nemzetfelfogások csupán a politika szférájában szándékoztak jogot adni a más etnikumokhoz tartozó állampolgároknak, ám a társadalmi hierarchiát és a tulajdonviszonyokat érintetlenül hagyták. A haladás függetlenséggel ötvöződő eszméje itt a kreol nagybirtokosok és a kreol kereskedő oligarchia érdekeit fejezte ki.

Ezek a felfogások persze – helyenként igen tudatosan – erős indián argumentációt használtak a politikai harcban és ideológiában. Új-Granada alkirályság patriótái, hasonlóan Mierhez, erős indigenista (indiánpárti) propagandát űztek – bárha Mierrel ellentétben *világi*, nem vallási koordináták között. A politikai retorikában és szimbólumokban a kreol patrióták azonosultak az autochton örökséggel. A spanyolok előtti kultúrák felértékelődtek, s az egykori csibcsa királyság, a muiscas vagy a chiapas fejedelemségek legitimációs érvekké váltak. 1812-ben a a Cartagenában vert fémpénzen éppúgy indián nőarc fénylett, mint az

1813-as cundinamarcai pénzeken. Ilyen pénzek 1828-ig forgalomban voltak e területeken. Ismerünk festményt, ahol az amerikai függetlenséget szimbolizáló trónon indián nőalak található. Venezuelában is indián alak volt látható a pajzson és a nemzeti zászlón.

Az indián egyszerre volt az elnyomottak és a felszabadulás szimbóluma. Mindezekből egy közös, spanyolellenes történelem megalkotásának a szándéka is felsejlett. Ebben az értelemben van jelentősége a politikai szövegekben állandóan visszatérő utalásnak az elmúlt 300 évre, ami a közös sors szimbólumává lett. Így válik érthetővé az is, hogy éppen ez az irányzat terjesztette az „amerikaiak" megszólítást, amely jótékonyan felülemelkedett a *kreol–indián* szembenálláson, egyesítve a két fogalmat. Ez a fogalom – amerikai – már politikai természetű és tartalmú volt, ellentétben a *kreol* és *indián* szavak etnikai meghatározottságával.

A fenti szimbolika és argumentáció a spanyolok elleni harc legádázabb periódusában jelent meg. Amint azonban Hans-Joachim König utal rá, 1819–1821 között ezek az indián motívumok eltűntek a politikai jelképrendszerből, jelezve a kreol rétegek növekvő biztonságérzetét is.

Hasonló funkciót töltött be a *ciudadano* (állampolgár) kifejezés is. A korábban használatos kifejezésekkel szemben (pueblo, vecino, habitantes) ez szintén politikai tartalmú kifejezés volt, amely egy állam szabad és egyenlő tagjait jelentette. A cádizi cortes ebből a jogból kizárt több latin-amerikai réteget (a négereket és a mulattokat), az egyenlő gazdasági jogokból pedig jórészt kizárta a kreolokat is. A kontinensen viszont ez a szó általános kifejezéssé vált, s a többi etnikum tagjaira is kezdték értelmezni. Több 1810–1812 körüli alkotmányban már etnikumok feletti politikai gyűjtőfogalomként van jelen. Bolívar maga is fontos kategóriának tartja. Különösen világos ez a jelentésmódosulás, ha két szóösszetételt vizsgálunk: a „naciones del pueblo" esetében azonban a „nación" etnikai értelmű; a „nación de ciudadanos" esetében már a modern nemzet értelmét kezdi felvenni. A *ciudadano* (állampolgár) a patrióta szinonimájává vált, akinek kötelessége a hazát védeni. A politikai egyenlőség fogalma a gazdasági egyenlőtlenségek realitásával járt együtt, ami hatályát korlátozta, hiszen a XIX. századi alkotmányok igen erős vagyoni és kulturális cenzushoz kötötték az állampolgári státust.

A radikális demokrata irányzat hívei a függetlenség eszméjét a társadalmi átalakulás szükségességével kapcsolták össze. E tendencia két területen tudott markáns képviseletet szerezni: Mexikóban Miguel Hidalgo y Castillo és José María Morelos, a La Plata térségében Gaspar Rodrí-

guez Francia és José Gervasio Artigas tevékenységében. Mexikóban vereséget szenvedett, a La Plata-régióban viszont Paraguay és Uruguay megszületését segítette elő.

Ha a függetlenségi harc Mexikóban a *jacquerie*, az 1358. évi francia parasztfelkelés vonásait öltötte magára, ennek az az oka, hogy a katolikus alsópapság egy vallási szinkretizmus formáját öltő hatékony nemzeti ideológiát használt fel az indián paraszti tömegek mozgósítására.

Miguel Hidalgo 1810. decemberi kiáltványa a *gachupínok* (spanyolok) elleni szent háborúra mozgósított, felszabadítani „királyságunkat" az elnyomás nagy terhei alól, az álmát alvó *nemzet* riadóztatását vállalva, és egész Amerika felszabadítását tűzve ki célul. Egyesülést sürget a spanyolok ellen, olyan kongresszus összehívását veti fel, ahol minden falu, város képviseletet kapna. E kongresszus olyan törvényeket hozna, „amely száműzné a szegénységet, megállítaná a királyság pusztulását és pénzének elrablását, fejlesztené az ipart és az iparűzést, s szabadon használhatnánk országunk rendkívüli kincseit..." Hidalgo önmagát „Amerika tábornokának" nevezi, s „amerikai nemzetről" beszél, a „reino" alatt viszont Új-Spanyolországot érti. Társadalmi forradalmat akar: rendeletben közli: tíz napon belül minden rabszolgát fel kell szabadítani, a castast sújtó minden adót, az indiánra nehezedő minden terhet és kötelezettséget azonnal el kell törölni, az indián közösségek földjei pedig védelem alá helyezendők.

Morelos a Chilpancingóban összeülő nemzeti kongresszus (Congreso de Anáhuac) szószékéről fejti ki először nézeteit az „amerikaiaknak", honfitársainak. 1813 novemberében ismertetett politikai terve egy *népi hegemóniájú társadalmi forradalmat* vetít elénk: a nemzet ellenségeinek minősít „minden gazdagot, nemest, főtisztviselőt, legyen az kreol vagy gachupín", „ezek tulajdonának felét azonnal fel kell osztani ugyanazon település szegény lakói között, ...másik felét pedig a hadipénztár számára kell fenntartani". Hasonlóan kell eljárni az egyház kincseivel és gazdaságával is.

Morelos rendelkezik a belső vámok eltörléséről, illetve a nagybirtokok felosztásáról és a személyi szolgaság összes formájának felszámolásáról is. Bátorságra bíztat: „Nem kell félni a kifosztottaktól, ...mert ők vannak kevesebben..." Ezt a radikalizmust tükrözi az 1814 októberében Apatzinganban elfogadott alkotmány is, amely leszögezte: „a szuverenitásnak a nép a letéteményese", és hogy „a nemzeti képviselet alapja az a lakosság, melyet az ország őslakói („naturales") alkotnak és azok a kül-

földiek, akik megkapták az állampolgárságot". Az Anáhuac kongresszus a „naturales" fogalmi homályosságával persze tágabb nemzetfogalmat tesz lehetővé, mint Morelos terve, aki ebből kizárta a gazdagokat.

Persze e nemzetfogalmakban (nación) egyszerre van jelen a szűkebb haza (patria), az egész kontinens, Amerika (americanos) – de ekkor már biztosan nem jelent sem bőrszínt, sem valamely privilegizált osztályt vagy csoportot, mint a XVIII. század végén – hasonlóan a liberális demokrata irányzat képviselőinek (Bolívar, O'Higgins, San Martín, Mier stb.) felfogásához. Az „Anáhuac" név használata a mexikói alkirályság megnevezéseként (Mier, Morelos stb. esetében) már a szűkebb nemzettudat izmosodását jelezte, hasonlóan az olyan kifejezésekhez, mint az „America Mexicana" vagy a „República Anáhuac". Ricaurte Soler a radikális demokrata irányzat eredetét José Gabriel Túpac Amaruhoz köti. Éppen emiatt kell leszögeznünk, hogy Túpac Amaru tevékenységét inkább a Bolívar–Mier vonulat előzményének tartjuk, ahol az agrárradikalizmus még nem jelent meg. Illetve: amikor megjelent, Túpac Amaru halála után, akkor ez már nem az integrált nemzetfogalommal kapcsolódott össze.

Ezért véleményünk szerint Hidalgo és Morelos műve előzmény nélküli Latin-Amerika történetében, s inkább a kortárs paraguayi dr. Francia és az uruguayi Artigas műve kapcsolható e vonulathoz – illetve Haiti esettanulmánya, ami miatt ezt az irányzatot Manfred Kossok a *jakobinista* jelzővel illeti.

Ennek a La Plata-i radikalizmusnak a megszületése jórészt e területek – Paraguay, Banda Oriental (Uruguay keleti része) – veszélyeztetettségével függ össze. Paraguayban az állandó támadás feszültségei közepette az összetartozás érzése a XIX. század elején gyorsan izmosodott. E védekező magatartást a vad indián törzsek elleni évszázados készültség alakította ki, s nemcsak a spanyolok részéről, hanem a Buenos Aires és Brazília irányából egyszerre fenyegető veszély is táplálta és fokozta azt. (Hasonlóan, mint a Banda Oriental esetében.) A védekezés széles egységfrontot igényelt, José Artigas a „győzni, vagy meghalni" jelszavát ezért kötötte össze radikális agrárreformmal, így alapozva meg a demokratikus köztársaságot. 1815-ben deklarálja, hogy „a szabad négerek, zambók, indiánok és szegény kreolok, mindannyian kedvezményezettek", akik között rendelettel szétosztja az „emigránsok, rossz európaiak és még rosszabb amerikaiak" földjeit, és megszünteti a rabszolgaságot.

Dr. Gaspar Rodríguez Francia a paraguayi politikai harcokból emel-

kedett ki. Jogászi világossággal fogalmazza meg – Buenos Airesszel szemben védekezve – a paraguayi függetlenség elvi alapját: olyan helyzetben, amikor a nemzet egésze (Spanyol-Amerikára gondol) elvesztette a legfőbb autoritást, „minden nép úgy vélheti, hogy bizonyos módon részese a szuverenitás attribútumának". Mindenesetre dr. Francia így gondolta, és Paraguayt ezen az alapon szervezte független provinciává. Nem ellenezte a konföderációt Buenos Airesszel, de ennek megteremtése szerinte „időt és megfelelő alkalmat" igényelt. Mindenesetre határozottan és nagy diplomáciai ügyességgel szervezte és védte meg a provinciaállam függetlenségét a négy irányból (vad indiánok, spanyolok, Buenos Aires, Brazília felől) fenyegető veszéllyel szemben. 1812-ben már nemzeti zászlója, 1813-ban nemzeti címere volt Paraguaynak, s még ez évben dokumentumok sorában megjelent a República de Paraguay megnevezés is. Paraguay dr. Francia vezetésével bezárkózott határai közé, felszámolta az arisztokráciát, a földet a parasztoknak adta, s jelentős állami szektort is szervezett. Politikája Haitit idézi fel, mint ahogyan az „egyedül vagyunk"-pszichózis kialakulása is.

A kortársak durva diktatúraként minősítették, ám kétségtelen, hogy Paraguay léte, egy erős guaraní-kreol alapú mesztic nemzeti tudat kialakulása az ő politikai vezetéséhez köthető. A hatalmas és tartós külpolitikai nyomás kivédésének más lehetősége e bekerítettségben nemigen adódott a XIX. század elején. Diktatúrája mesztic kisparaszti bázison nyugodott.

A fenyegetettség érzése mint a nemzettudatot erősítő és alakító tényező Chilében is megfigyelhető. Egaña például utal a két szomszéd – Peru, Buenos Aires – felőli tartós veszélyre.

Fontos kiemelni, hogy ez a latin-amerikai radikalizmus elsősorban *agrár arculatot* öltött, a városi radikalizmusnak csupán sporadikus kezdeteit pillanthatjuk meg, amelynek energiái elsősorban a függetlenségi háború hadvezér-politikusainak (Bolívarnak, San Martínnak, O'Higginsnek) a tömegbázisaként manifesztálódhattak, kedvezőbb pozíciót szerezve így a liberális-oligarchikus kreol álláspontokkal szemben.

Bolívar és Venezuela esetében pontosan arról van szó, hogy az egymással is kapcsolatot tartó városi és agrár körök radikalizmusa egyként hatottak Bolívar politikai formálódására, s minden bizonnyal ez az „empirikus" tapasztalat összegeződött a *Felszabadító* politikai koncepciójában.

Caracasban már 1810-ben színes bőrű csoportok felkelése robbant ki,

amelyet a Rivas fivérek szerveztek, akik a *Gremio de Pardos* élén álltak. A mesztic, mulatt, zambó, pardo középrétegek és dolgozók csoportjai az emancipáció eszméit etnikai egyenlőségként értelmezték, s igen erős propagandát fejtettek ki. Hatásukra a gyarmati spanyol hadsereg *castas*hoz tartozó tagjait magában foglaló Barlovento zászlóalj is melléjük állt – követelték a gyűlölt megkülönböztetések eltörlését, a rabszolgaság megszüntetését. A „színesek" mozgalma erőteljesen támogatta a caracasi *Sociedad Patrióticát*, melynek soraiban tűnt fel az ifjú Simón Bolívar is. Különösen Francisco de Mirandától kapott erőteljes orientációt a színes bőrűek mozgalma, amely a *városi peónok* (napszámos, munkás stb. rétegek) soraiban is gyökeret vert. Felfegyverzett osztagaik a kreol liberális demokrata irányzatok szilárd támaszai voltak, miközben bírálták is ezeket következetlenségeik miatt.

E városi népi mozgalom hatása sugárzott ki a *llanos*ra, az alföldekre is, erőteljes, színes népi paraszti mozgalmat gerjesztve. José Tomás Boves fogta össze e törekvéseket és energiákat. Ő az a caudillo, akit a történettudomány általában királypártinak minősít. Pontosabban fogalmazunk, ha azt mondjuk, hogy Venezuelában önálló politikai erő, saját aspirációkat megfogalmazó front jött létre mind a kreol urak, mind a spanyol korona ellen. Boves csapatai a fehér urak elleni küzdelmet a vagyonuk (köztük földjük és állataik) felosztásával kapcsolták össze, s nemcsak meghirdették, de meg is valósították a néger rabszolgák felszabadítását. Venezuelában ezért sejlett fel 1810–1814 között a „haiti rém". Bolívart, aki maga is átélte ezt az élményt, a függetlenségi küzdelem általános érdekei azonban e népi törekvések felé való közeledésre késztették 1814 után. Haiti elnökének, Alexandre Pétionnak a támogatása is ezt a platformot erősítette meg Bolívar politikájában. Fontos jelenség, hogy a színes bőrűek népi mozgalmában igen erős szolidaritás érzései is jelen voltak, például az Antillák színes tömegeinek felszabadítását célzó tervekben – amelyek Haiti támogatásával is találkoztak.

Venezuela kreol urait e népi aktivitás *időleges* engedményekre (például a rabszolgaság eltörlésére) kényszerítette, ezeket azonban a függetlenség kivívása után rendre visszavonták.

Ez a *népi háború* a La Plata-régió kreol demokratizmusát is befolyásolta. A gaucho montonerák és a „köztársaságocskák" (republiquetas) megszületése széles háttérként volt jelen a spanyolok elleni háborúban. Különös módon az Andok országaiban viszont a kreol földbirtokosok spanyolbarátságát erősítette e népi aktivitás. A montonerák és a republi-

queták gerillatípusú háborúja, amely itt mesztic kezdeményezéssel és hegemóniával zajlott, s az haciendák ellen is irányult, diszkrét indián támogatást is kapott, ami a Túpac Amaru-felkelés háborús traumáját hordozó kreol urakat elfordította a függetlenség ügyétől. Ez a népi küzdelem (csak Felső-Peruban 102 caudillo harcolt „saját számlára" a spanyolok ellen) azonban nyilvánvalóan egy szélesebb, demokratikus nemzetfelfogást előfeltételezett, veszélyeztetve a kreol privilégiumokat.

A KONTINENTÁLIS ÖSSZEFOGÁS TERVEI A FÜGGETLENSÉGI HÁBORÚ IDEJÉN

A kontinentalizmus eszméje, mint már említettük, a XVIII. században kezdett formálódni. A „nuestra América" – a mi Amerikánk – kifejezés tartalma, amely ekkor egyszerre jelentette a Spanyolországtól való elhatárolódást és a kreol urak hatalmi ambícióit, a XIX. század elején kitágult. A „nación hispanoamericana" gyakori fogalma a nyelvi, kulturális, vallási kapcsolatokra és a 300 éves közös múltra egyaránt utalt.

Az „americanos" megszólítás – amely a politikai platformok kedvelt kifejezése volt, Túpac Amarutól Mieren, dr. Francián, Artigason át Bolívarig és San Martínig – a függetlenségi háború idején a demokratikus koncepciókban minden e kontinensen született személyt magában foglalt; exkluzív, a spanyol *nación*hoz való tartozást jelző értelme visszaszorult. Csak a kreol konzervativizmus őrizte meg a *nación* szónak ezt az értelmét.

E folyamatban lett a pánhispanizmusból „hispanoamericanismo". A függetlenségi háború éveinek politikai dokumentumai azonban azt mutatják, hogy az „Amerikánk" kifejezés *egyértelműen csak a Spanyolországtól való elhatárolódást* jelzi, de még nyitott a kontinens más nyelvű területei, államai felé. Az Egyesült Államok példaerejére hivatkozás gyakorisága, alkotmányának átvétele, a Brazíliával való közös sors felismerése arra utal, hogy az „hispanoamericanismo" progresszív vonulatában egy pánamerikai változat lehetősége is megvolt, vagy legalábbis sok patrióta politikai vezető gondolkodásában ilyen alternatíva tetten érhető. Ám az ellenérzések sem elhanyagolhatók: Brazília és az Egyesült Államok expanzív terveitől való félelem is jelen volt a politikai gondolkodásban.

A fegyveres küzdelem éveiben a spanyol-amerikaiság izmosodó tudata és a katonai–politikai szükségletek egyaránt felvetették a kontinentális

összefogás konkrét igényét. Létrehozták terveit összkontinentális méretekben és a kontinensen belüli nagyobb régiók esetében egyaránt. Ilyen tervek már az első években megfogalmazódtak – még a „taktikai" királyhűség időszakában. Chilében 1811-ben például „Amerika déli régióinak általános kongresszusát" sürgetik; az 1812. évi quitói alkotmány pedig felveti a déli államok konföderációjának lehetőségét. A kis és gyenge közép-amerikai provinciákban is igen erős ez az érzés. José Cecilio del Valle álma szintén egy spanyol-amerikai konföderáció. Másoknál a közös tudományos akadémia gondolata és a gazdasági összefogás intézményesítése is felmerült. Sőt del Valle még a nyelv „nacionalizálásáról" is beszélt, a Spanyolországtól való erős és teljes elhatárolódás érdekében. Ezek a törekvések a *lemaradás* felszámolását is megcélozták: „Amerika nem haladhat egy évszázaddal Európa mögött" – mondja del Valle.

A függetlenségi háború okmányait tanulmányozva feltűnik, hogy az összefogás igénye és megvalósításának szándékai különösen a radikális demokrata és a liberális demokrata irányzatok esetében fogalmazódtak meg markánsan. Artigas és dr. Francia, miközben „provinciáik" szuverenitását nagy erővel védték, nem szűntek meg a konföderáció eszméjét szorgalmazni.

E kontinentális tervekben és kísérletekben eltérő tényezők hatását kell látnunk. Feltétlenül szerepet játszott a kialakulatlan vagy több lehetőséget is magában foglaló regionális piaci kapcsolatok többértelműsége; a gyarmati közigazgatási szervezet összetartó ereje, amely bizonyos állami mechanizmusok működtetését, ennek felhasználását jelenthette. A legfontosabb tényezőnek azonban a katonai és a hosszú távú stratégiai megfontolás látszik: a sikeres harc szempontjai mellett – különösen a Szent Szövetség létrejötte után – a függetlenség tartós védelme és a fejlődés kedvezőbb feltételeinek kialakítása az, amely a különböző konföderációs tervek megszületését motiválta. A szakirodalom általában a Bolívar alkotta Nagy-Kolumbiát és a Panama-kongresszus tervét említi példaként. A tervek, kísérletek azonban ennél sokszínűbbek. Legnagyobb visszhangot „*Dél-Amerika Egyesült Provinciái Konföderációjának*" terve kapta, amely már 1813-ban megszületett.

Ez valójában a La Platához kapcsolódó régiókat foglalta volna magában, s úgy tűnik, hogy a bolívari tervnek Nagy-Kolumbia kiszélesítésével Dél-Amerika egész csendes-óceáni partvidékét felölelő változata is volt. Guayaquil patriótái viszont egész Dél-Amerika „nagy szövetségét" javasolták, San Martín pedig „Dél-Amerika Egyesült Tartományainak" és

Chile „államainak" szövetségét vetette fel. Ez utóbbi megfogalmazás mintha összecsengene O'Higgins tervével, aki az araukán indiánoknak írott kiáltványában elismeri jogukat a függetlenséghez, és szövetséget ajánl fel a számukra – egy „nagy Chile" konföderációjának lehetőségét villantva fel. Miguel Hidalgo, aki „Amerika tábornokaként" írta alá rendeleteit, az új-spanyolországi provinciák (Mexikó, Közép-Amerika) egy államban történő összefogására gondolt, s az 1814. évi, apatzingani kongresszus formulája: a „legfőbb kormány" ugyancsak erre utalt. Az általános amerikai állampolgárság gondolatának széles elterjedtsége ugyancsak a kontinentális azonosulás nagy erejére figyelmeztet. Az 1816. évi tucumáni kongresszus pedig már e déli konföderációnak alkotmányt is kívánt adni. Manuel Belgrano ettől csak abban különbözött, hogy ezt az államot – hasonlóan San Martínhoz – monarchiaként képzelte el, és az inka dinasztia újrakoronázását javasolta.

Ezekből a déli konföderációs tervekből azonban érződtek az erős Buenos Aires-i ambíciók és a hegemóniaigény, s ez volt az a legfőbb tényező, amely valójában mindig megbuktatta ezeket a terveket és aspirációkat. Brazíliában hasonló elképzeléseket látunk. A brazíliai függetlenségi mozgalom legaktívabbjainak, a pernambucóiaknak a kiáltványa azt jelzi: ők a portugál gyarmatokat, s a maguk Pernambucói Köztársaságát ugyancsak független államok konföderációjában képzelték el.

Bolívar meditációit, terveinek változásait ugyancsak a katonai-stratégiai megfontolások alakították. A „Jamaicai levél" ennek legerőteljesebb tükröződése. Bolívar Alexander von Humboldt kérdéseihez kapcsolódik, akit az foglalkoztatott: a spanyol gyarmati tartományok „vajon egyetlen nagy köztársaságba tömörülnek, vagy egyetlen nagy királyságba?" Bolívar aspirációja egy nagy Latin-Amerika: „Mindenki másnál jobban óhajtom, hogy Amerika a világ legnagyobb nemzete legyen" – írja. De nem egyetlen államra gondol, a regionális konföderációkat tartja a legoptimálisabbaknak: „Nagyszerű gondolat, hogy az egész Újvilág egyetlen nemzet legyen... Hiszen közös az eredete, közös a nyelve, közösek a szokásai, közös a vallása..." Bolívar azonban reálpolitikus: „De ez nem lehetséges, mert eltérő éghajlat, más-más helyzet, ellentétes érdekek, elütő jellemvonások osztják meg Amerikát..." – teszi hozzá. Bizonyos Pradt apát úrral vitatkozva jegyzi meg: „Amerikában csakugyan tizenhét nemzetet lehet létrehozni." Persze nem a konkrét szám az érdekes, hogy pontosan mely nemzetekre is gondolt Bolívar, hanem az, hogy a kontinentális méretekben gondolkodó politikus pontosan mérte fel a formálódó új

nemzetek körvonalait. Ám „újjászületésünk kiteljesedéséhez kétségkívül egységre van szükség" – fogalmazta meg Bolívar a volt spanyol gyarmatok számára a sürgető feladatot.

Ez az egység erősen foglalkoztatta az 1820-as években, s ezért veti fel egy kontinentális kongresszus összehívásának tervét is. Erősen aggasztotta a Szent Szövetség fenyegetése, s amikor felhívását eljuttatta a testvéri kormányoknak, egy „biztonsági rendszer" megalkotását javasolta, amely „új életünk védőpajzsa lesz"; „itt az ideje, hogy az amerikai köztársaságokat, az egykori spanyol gyarmatokat összefűző érdekek és kapcsolatok olyan alapra támaszkodjanak, amely tartóssá, ha lehetséges, örökössé teszi ezeket a kormányokat". „Alkossunk szövetséget", legyünk „társult köztársaságok".

Bolívar javaslata az volt, hogy a teljhatalmú megbízottak állandó gyűlése az „amerikai Korinthoszban" – Panamában – döntőbírói feladatokat lásson el. Taktikai megfontolásokból azonban Francisco de Paula Santander tábornokhoz írt bizalmas levelében megjegyezte: La Platával (Buenos Airesszel) nem szabad szövetkezni, s az Egyesült Államokkal sem. Harmadik politikai tanácsa Kubára vonatkozik: fel kell szabadítani, hogy egy második rettenetes Haiti ne jöhessen létre.

Egy másik megjegyzése arra utal, hogy Bolívar a spanyol-amerikai *unió* erős szövetségeseként Angliával számolt, éppen a Szent Szövetség támadó magatartása miatt.

A Panamában összeülő kongresszus iratanyagának minden bizonnyal legfontosabb részét Bolívar személyi titkára, Daniel O'Leary tábornok levéltára őrizte meg. A 34 kötetes dokumentumgyűjteményben főként a 24. kötet tartalmaz fontos okmányokat, amelyekből kitűnik, meddig is jutott a kontinentális összefogás eszméje a függetlenné válás első éveiben, 1824–1828 között.

Mi foglalkoztatta a delegátusokat? Miért nem volt sikeres a tanácskozás?

A kongresszust – amelyet Peru, Kolumbia, a Mexikói Egyesült Államok és a Közép-amerikai Konföderáció együttes akarata hozott létre – elsősorban a spanyolok elleni közös védekezés feladata foglalkoztatta. Ám a tanácskozáson szükségképpen a kontinens minden fontos politikai kérdése fölvetődött:

– Kuba és Puerto Rico felszabadítása és az ehhez szükséges közös (katonai, gazdasági) összefogás. És az is: e szigetek felszabadítása után mi legyen e szigetek sorsa. Kevesen voltak ugyanis, akik José Rafael Reven-

gához hasonlóan gondolkodtak. Szerinte „a szigetek lakóinak meg kell engedni, hogy ...maguk döntsenek saját sorsukról";

– Brazília és az Egyesült Államok részvétele;

– Buenos Aires csatlakozása, amely egyfelől Brazíliával állt konfliktusban, másfelől a Banda Orientalt akarta bekebelezni;

– az egymás közötti határok kijelölésének kényes gondjai;

– a kontinentális együttműködés részletei: legyen-e közös hadsereg és hadiflotta, hozzanak-e létre közös kereskedelmi hajóparkot, legyen-e közös „diéta", alakuljon-e „Amerikai Liga";

– Kolumbia problémája az óceánközi kereskedelemben az Egyesült Államok és Anglia Panama iránti „érdeklődése" miatt;

– legyen-e egyeztetett külpolitikai vonal;

– az egymás közötti kereskedelem milyen (kétoldalú, sokoldalú) alapokon szerveződjön, a nagy kereskedelmi hatalmakkal való gazdasági szerződéseik milyen elveken nyugodjanak;

– milyen legyen a Haitihoz való viszonyuk;

– milyen álláspontot foglaljanak el a rabszolga-kereskedelem dolgában?

Az e kérdésekben kialakult viták nem a szövetkezéshez, hanem a viszályok elmélyítéséhez vezettek, s úgy tűnt, hogy az Egyesült Államok titkos diplomáciája is igyekezett a széthúzást és viszályokat növelni. A különböző *tervezetek* ezért mind zátonyra futottak, s Bolívar egyre több keserű hangú levelet kapott a közben Mexikóba áttelepült kongresszus delegátusaitól. Sokan ugyanis világosan látták, hogy „saját jövendő sorsunkról" van szó, ám a szűk helyi érdekek felülkerekedtek a közös érdeken, amint a spanyol támadás veszélye elhalványult.

A perui Manuel Lorenzo de Vidaurre nagyhatású beszédében a kongresszust is figyelmeztette e veszélyekre. Vidaurre, aki már „Amerikák"-ról beszél – különválasztva Spanyol-Amerikát a kontinens más részeitől –, két fő veszélyt látott, ami egyébként ugyanazt a gondot tükrözte: ha egy állam túlzottan megnő és megerősödik a többi kárára, ez lehetővé teszi, hogy a gyengébbeket leigázza.

Vidaurre beszéde több értelmű volt: az Egyesült Államokra, Brazíliára és Buenos Airesre egyaránt vonatkozhattak szavai. Érvelése a kontinens jövendő nagyságának és gazdagságának közös spanyol-amerikai víziójára épült. Ilyen káros nagyhatalmi ambíciók feleslegesek, hangsúlyozta, hiszen „gyümölcseink mindenütt ugyanúgy megteremnek, földjeink hatalmasak, kikötőink szépek és biztonságosak, ezért egyik köztársaságnak sem kell a másikra irigykednie". Különösen a kolumbiai delegátusok le-

veleiből áradt nagy keserűség 1827–1828-ban az apátia, a gyűlölet erősödése miatt.

Pedro Gual hazaküldött jelentése egyenesen illúziónak nevezte a kontinentális kongresszussal kapcsolatos várakozásokat: apátia, szibarita gyengeség, állhatatlanság, gyűlölködés, rendezetlenség vádjával illette a kontinens országait. Bolívar ez időbeli leveleiből hasonló keserűség áradt. Úgy tetszett ugyanis, hogy a függetlenné vált Latin-Amerika kreol uralkodó osztályainak nem volt szüksége a kontinentális összefogás eszméire.

KREOL NEMZETEK

David A. Brading a mexikói nacionalizmus eredetéről írott könyvében megállapítja: a függetlenségi háború után a nemzettudat fejlődése megállt; a mexikói helyett most már kreol tudatról lehet beszélni. Brading észrevétele jó alapot ad számunkra, hogy egész Latin-Amerikára vonatkozó tézisünket bevezessük. Nemcsak mexikói, hanem általános latinamerikai jelenségről van ugyanis szó véleményünk szerint. A nemzettudatok demokratikus formálódása megállt, sok helyütt sajátos rearchaizálódás figyelhető meg, ami a nemzettudatokon belül a kreol (fehér) etnikai aspektus fölerősödésében figyelhető meg.

Ez a jelenség természetesen úgy is interpretálható, hogy a kreol arisztokráciák győzelmével az erős, archaikus, etnikai tényezőket tartalmazó kreol úri nemzetfogalom is győzött, s a demokratikus népi nemzetfogalmak vagy teljesen kiszorultak a politika szférájából, vagy annak perifériáján léteztek tovább. Ez a jelenség azonban csupán tükrözi a függetlenségi háború lezárultával nyilvánvalóvá vált helyzetet: a független latinamerikai államok az immár „uralkodó osztállyá szervezett" kreol arisztokrácia erőszakszervezetei voltak, s ezen az sem változtatott sokat, hogy a fegyveres küzdelmekben kiemelkedett mesztic katonák is integrálódtak ebbe a „fehér", szűk uralkodó osztályba. A megalakult államok a nagyvárosi kereskedő oligarchiák és a földbirtokosok szövetségét képviselték egy olyan helyzetben, amikor a városok pozíciója is meggyengült. A nagy kikötővárosok kereskedő oligarchiája létszámban és tőkeerőben igen meggyengült, főképpen a spanyol eredetű kereskedő oligarchia (és tőkéjének) menekülése miatt. A vidék uralmát jelentette ez a korszak a város felett, s e „ruralizálódást" fokozta az a tény, hogy a függetlenség

elnyerése után az új gazdasági-kereskedelmi kapcsolatrendszerek kialakítása is hosszú időt vett igénybe, s egyébként jelentős európai (francia, angol, német) kereskedelmi tőke részvételével zajlott le.

A XIX. század közepén érvényre jutó *criollismo* bázisa a vidék latifundistái voltak. Sok igazság van azoknak az álláspontjában, akik 1824 után a feudális viszonyok megerősödését regisztrálják, s a XIX. századi kreol parlamentarizmust a rendi privilégiumok kategóriájával írják le. Mi is történt valójában? A modern burzsoá állam és liberalizmus *elveit* deklaráló alkotmányok a személyi függőségen alapuló termelési viszonyokat konzerválták vagy szélesítették, fokozódó ellentmondást hozva létre a modern polgári állam struktúrái és a társadalmi-termelési viszonyok között. A XIX. század közepéig (1850–1854) a legtöbb országban fennmaradt a rabszolgaság (több helyütt ismét visszaállították, illetve megszigorították a szabaddá válás feltételeit), az Andok országaiban megőrizték vagy visszaállították az indián fejadót és a mitát (a fizetett kényszermunkát), valamint a castast sújtó különadókat; megmaradt az egyházi tized, a mayorazgo-rendszer (elsőszülött örökös), a gyarmati monopóliumok (estanco) és sok helyütt a belső vámok rendszere is.

Az Andok országaiban és Közép-Amerikában egyedül az indián közösségi birtoklás (resguardo, comunidad, ayllu) intézményét zúzták szét rövid idő alatt a liberalizmus jegyében, az egyéni tulajdon haladó eszméjére és jogára hivatkozva: ez tette ugyanis jogilag lehetővé az indiánok földjei elleni kreol-mesztic támadást. Ezért lehetett a XIX. század a latinamerikai latifundium formálódásának új szakasza, lehetővé téve széles kreol és mesztic csoportoknak is a földbirtokhoz jutást.

Az új latifundiumok a munka kényszerformái alapján szerveződtek, s a „rabszolgamegváltás" mechanizmusai sem a szabad munkaerőt növelték, hanem a jobbágy típusú függés (peonaje) szálait.

A „modern" eszmékre épülő állam és a feudális jellegű társadalmi-termelési viszonyok disszonanciája között sajátos mechanizmus igyekezett valamiféle harmóniát teremteni. Csak egy nagyon szélsőséges *vagyoni és kulturális cenzus* beiktatásával lehetett ugyanis a vagyontalan, személyileg függő és analfabéta (színes bőrű) tömegeket kizárni a politika sáncaiból. Azaz: miközben az alkotmány egy cikkelye deklarálta az általános egyenlőséget, egy másik – a választási *eljárásra* vonatkozó – cikkely ezt már meg is sértette.

A politika a XIX. században a kreol úri osztály privilégiuma lett, s ezt a helyzetet igyekezett legitimizálni a kreol úri nemzettudat.

Természetesen ez a helyzet az éles politikai küzdelmeket tartósította, amelynek fő sajátossága a modern, polgári államhatalomnak megfelelő termelési viszonyok kialakításáért folyó küzdelem volt. Chilében ez elsősorban a mayorazgo elleni harcot, Peruban, Bolíviában, Ecuadorban az indián adók és a személyi függés megszüntetését, Kolumbiában a resguardo és a belső vámok problémáját, Venezuelában a rabszolgamegváltás ügyét, Mexikóban, Közép-Amerikában a „korporációs" testületek (egyházi birtokok, indián közösségi földek) elleni fellépést, az egységes pénzrendszer kialakítását stb. jelentette. – Ennek sikerét és a siker időpontját az határozta meg, hogy a *liberális* politikai erők az osztályérdekek milyen erős és széles blokkját tudták megszervezni és harcba vinni; merték-e ebben a széles népi és színes bőrű rétegek támogatását felhasználni.

E küzdelemben a konzervatív–liberális frontok viszonylag világosan körvonalazódtak. Az elsősorban kereskedelmi tőkés és exportérdekeltségű kreol csoportok erős antiklerikalizmusát is felhasználva léptek fel a termelési viszonyok változását akadályozó, fölerősödő gyarmati maradványok ellen. E liberális erők különösen Mexikóban, Kolumbiában, Chilében és Venezuelában alkottak nagy erőt, ahol népi (városi kézműves, falusi kisparaszti, főképp mesztic-mulatt) tömegeket is maguk mögé tudtak állítani. E kreol liberalizmus társadalomképe éppúgy a társadalmi egyenlőtlenségek természetes elismerésén alapult, mint a konzervatívoké, de nyitottabb volt a középrétegek felé.

E konzervatív–liberális frontok azonban nem minden kérdésben voltak hasonlóan egyértelműek. E konfliktussáv mellett ugyanis egy másik konfliktus is végighúzódik a XIX. században. Ez utóbbi a centralizmus–föderalizmus harcában jelent meg. Ez a korábbiakban már jelzett regionalizmus problémáival függött össze.

Világosan látszott ugyanis, hogy a változásban, mozgásban levő államok maguk is eltérő konzisztenciájú mozaikokból épültek fel: erős *centrum*régiók alkották ezeknek az államoknak a *mag*ját, általában a nagy kikötővárosok és környékük (Buenos Aires, Montevideo, Caracas, Rio de Janeiro, Lima); másutt a nagy kikötővárosok és a belső, központi mag közötti kompromisszumok, egyezségek alkották a formálódó államok tengelyét (Quito–Guayaquil; Bogotá és a kolumbiai kikötők; Santiago de Chile–Valparaiso) néhány esetben a belső piaci centrumrégió (Mexikóváros–Puebla–Toluca) volt az államiság alapja, centruma. Jelentős azonban a periféria jellegű, tehát többféle orientációt, kapcsolódást, vagy ennek hiányát mutató régiók száma és súlya például Közép-Amerikában

és Argentínában. Az itteni földbirtokos réteg volt a társadalmi bázisa a föderalizmusban megjelenő regionalizmusnak és caudillismónak. Ezért a kaleidoszkópszerűen változó politikai képben az állami stabilitást biztosító erők közös nevezőjét a *kreol úri nemzetfelfogás* igyekezett megteremteni a XIX. század első felében. Ennek építői pedig döntően a konzervatív táborban voltak találhatók.

A caracasi Pedro J. Rojas szerint „a függetlenségi háború faja újjászületett; a spanyol vér még ereinkben csörgedez" – mondta büszkén.

E kreol konzervatív nemzetfelfogás mélyen katolikus. „A hit boldog egysége ... az egyetlen kötelék, amely nekünk megmaradt ebben a fajok, helységek, pártok érdekei és szenvedélyei által oly megosztott országban" – írja Gabriel García Moreno. Az ecuadori alkotmány – hasonlóan másokhoz – az állampolgárság egyik feltételéül a katolikus hitet szabta meg, a kontinentalizmus (közös hazánk) pedig az „amerikai *spanyol* népek" közösségévé szűkült. Különösen fölerősödött e kreol tudat *hispán* aspektusa Közép-Amerikában, ahol sem a nemzettudat, sem a „közép-amerikaiság" tudata a század közepén még nem tapintható ki. Antonio José Irisarri „Európából átültetett fajunk"-ról beszél, s a közép-amerikai provinciákat a „spanyol-amerikaiság"-ban helyezi el.

A XIX. század első felében ennek a mély kreol nemzettudatnak az alapkérdései az anarchia elleni fellépéshez elengedhetetlen *rend–harmónia–egység;* az anarchiát pedig már azonosították a *kommunizmussal.* A rend a *haladás* érdekében szükséges, amelyet „fokozatosnak" képzeltek el, s amelyben a *vallásos és erkölcsi oktatás* szerepét emelték ki.

A *nép* e markánsan reakciós tételezésének általános keretein belül erős *paternalista* felfogás volt jellemző, amelyben csak ritkán, elvétve jelent meg az indiánkérdés. A guatemalai Rafael Carrera elnök „speciális törődést" sürgetett ugyan az indiánok számára, „mert ez az osztály az, amely a földet műveli", ám későbbi érveléséből más okokra is fény derül: Guatemalában erős indián ellenállás bontakozott ki, amely „fenyegetni fogja a városokat..., ellenséges tömeggel kerítve be azokat". Mexikóban Francisco Pimentel figyel az indiánkérdésre, s arra figyelmeztet: az országban az indiánok ellenségként állnak szemben a kreolokkal. Pimentel úgy látja: „amíg az indiánok a mai helyzetükben maradnak, Mexikó nem aspirálhat az igazi nemzet rangjára", mert a nemzet „az emberek olyan közössége, amelyet közös hit jellemez, ugyanazon eszmék befolyásolnak és amelyben azonos célt követnek". A megoldást azonban Pimentel az indián önfeladásában látja, etnocidiumot követelve: „az indiánoknak el

kell felejteniök szokásaikat, még nyelvüket is, ha ez lehetséges. Csak így veszíthetik el előítéleteiket, s a fehérekkel így alkothatnak homogén tömeget, igazi nemzetet". Pimentel élménye Carrerához hasonlóan a lázadó indián. Ám a mexikói páter hangsúlyozza: e terve nem a régi kreol módszer (matar = ölni) folytatása: „egy fajt nem szétzúzni, hanem csupán megváltoztatni" akar. Ezzel összefüggésben már igen korán megfogalmazódik – Pimentelnél is – az *európai* (fehér) *bevándorlás* szorgalmazásának igénye.

E konzervatív kreol nézetek figyelemre méltó *értékkeveredést* mutatnak: a *colonia* spanyol (kreol) értékei a liberalizmus értékeivel együtt jelentek meg a XIX. század első felében. Fontos szerepet kaptak ebben a konzervatív felfogásban a monarchista reminiszcenciák és az „erős vezető" igénye is.

A polgári demokrácia *szabadságfogalma*, a libertad leggyakrabban a „szabadságok" (libertades) formulában jelenik meg, ami továbbra is elsősorban a *colonia* (gyarmat) továbbélő privilégiumait jelentette. Ehhez jellegzetesen gyarmatosító érveléssel keresik az alapot: a függetlenség meghódítása ugyanazoknak az érdeme volt, akik Amerikát is meghódították – hirdették.

A XIX. századi kreol konzervatív nemzetfelfogás minden bizonnyal legnagyobb formátumú képviselője a mexikói *Lucas Alamán* (1797–1853) volt. Alamán a cádizi cortesben volt képviselő, felfogásának nyomát megtalálhatjuk a *Plan de Iguala* lapjain is. A függetlenség megszerzése után az ő elméleti tevékenységéhez fűződik a nemzeti eszme és a nemzeti függetlenség konzervatív tónusú újraértékelése. Ez persze egyúttal új történelmi interpretációt is jelentett. Mexikó története a conquistával kezdődött, mondja, s ez Alamán szerint a nemzet formálódásának a kezdete is: „a conquista... új nemzetet hozott létre, amelyben semmi nem maradt abból, ami addig létezett: a vallás, a nyelv, a szokások, a törvények, a lakosság – mindez a conquista eredménye". Meg kell jegyezni, Alamán izzó hispanismójának Mexikóban nem volt korábbi előzménye, az egyházi hierarchia mégis lelkesen mögé állt.

Alamán számára az Hidalgo vezette mozgalom a tulajdon nélküli indián faj lázadása volt a spanyol faj ellen; rablást, fosztogatást jelentett, és a földek szétosztását szorgalmazta – mondja. Alamán víziójában *faji és egyben osztályháborúként*, civilizációellenes akcióként jelent meg Hidalgo függetlenségi mozgalma. A népről alkotott kép igen negatív Alamánnál, aki úgy látja: Mexikóban is felsejlett egy Haiti-típusú hatalomátvétel ve-

szélye az indián tömegek képében. A „nemzet" szó használata még középkori, gyarmati etnikum jellegű értelmet hordoz nála (Mexikóban „különböző nemzetekről" beszél). Az indián tömegektől, az anarchiától való aggodalom miatt Alamán az erős centrális kormányzat híve, s a monarchiáé is, ellensége a föderációs terveknek és aspirációknak. A nemzet nála „a közügyek", és „a birtokosok osztályának" attribútuma.

Alamán szerint a mexikói függetlenség elsősorban a főpapság műve volt, a nemzet fő értékei pedig a vallás, a tulajdon, a család, az autoritás, és „a racionális szabadság". Lucas Alamán a hadsereg és az egyház politikai szövetségének megteremtésén munkálkodott, s így jutott el a monarchia szükségességének gondolatáig: „Képviseleti monarchia kell, a nemzet egysége szükséges, rendet akarunk, együtt a politikai és polgári szabadsággal."

A gyakorló politikus Alamán ugyanakkor konzervatív alapról – elutasítva a liberálisok szabadkereskedelmi eszméit – a *nacionalista protekcionizmus* híve, mert a szabadkereskedelemben a *függés* veszélyét látja.

Hatékony állami iparpártolást sürget (ilyen alapon állt a mayorazgo megszüntetését követelők oldalára), nemzeti bankot szervez. Gazdaságpolitikai elképzeléseiben nagy szerepet kapott a testvéri államokkal való kapcsolatok növelése is, s ő az, aki ilyen megfontolásokból 1832-ben a panamai kongresszus felújításának tervét újra felveti.

Alamán a bányászatra és az iparfejlődésre teszi a hangsúlyt, valamiképpen felújítva a Bourbon felvilágosult abszolutizmus gazdaságpolitikáját. E politikában Alamán sajátos támogatást is kapott Mier radikális harcostársától, Bustamantétól. Bustamante teljesen eltérő történelemfelfogást alkot. Hidalgo és Morelos az ő munkássága révén vált hőssé, lelkesedik az indián múltért és ostorozza a conquista bűneit; republikánus és izzóan katolikus ideológus.

Az ő nemzetfelfogásában helyet kaptak az indiánok is, ám mindezzel együtt Alamán mellé állt, támogatta annak iparosítási terveit, mert ő is úgy látta: a szabad verseny tönkreteszi Mexikó gazdaságát.

A protekcionizmusnak olyan konzervatív-archaikus változata, amely sok helyütt csak az országon belüli vámokban és privilégiumokban tükröződő feudális jelenség volt, a tőkés fejlődés kibontakozását gátolta; ez a felfogás sűrűn megtalálható ez időben a provinciák földbirtokosainak elképzeléseiben.

Alamán és Bustamante esetében azonban nem erről van szó, s hangsúlyozni kell, hogy – jóllehet e kérdéskör még kellően nem kutatott prob-

léma – a protekcionizmus mint a „gazdasági önrendelkezés" felfogása (Wittman Tibor kifejezése) a közgazdasági gondolkodás szintjén ekkor megjelent másutt is Latin-Amerikában. Kolumbiában hívei lesznek a *liberálisok* (Pedro Gual, Manuel Castilla y Rada), akik a belső vámok, a tized, a forgalmi adó eltörlésével együtt a *belső* szabad kereskedés akadályainak lebontását *külső* védővámmal, az iparfejlesztést erős hazai kereskedelmi flotta megteremtésének igényével kapcsolják össze. Kolumbiában ez az eszme a kézművesség védelmével is összekapcsolódott.

Wittman Tibor Bolíviában fedezte fel a protekcionizmus markáns – és elfeledett – képviselőit. A XIX. század közepén (1848–1849-ben) több gondolkodó is eljutott a gazdasági függés felismeréséig, s az erős protekcionizmusban látták a nemzetgazdaság fejlesztését, az ipar védelmét, utak építését, az oktatás fejlesztését és a gyarmati adók eltörlését. J. Prudencio és José María Dalence voltak ennek legkiemelkedőbb alakjai, akik a kisparaszti földtulajdon erősítésének platformján álltak. Dalence a hadsereg költségeinek radikális csökkentését sürgeti. Az importban a termelőeszközök, gépek vásárlását tartja indokoltnak, amely az ország termelő kapacitását növelheti; a belső piac kialakítása a célja.

Szembenézve a realitásokkal, amikor a nemesfémbányászat az egyetlen fontos jövedelmi forrás, egy sajátos „monokultúrával a monokultúra ellen" – típusú gazdaságfejlesztés tervét körvonalazta. Wittman Tibort Kossuth eszméire emlékezteti Dalence, akinél a merkantilisták mellett Georg Friedrich List eszméinek hatása is kitapintható.

E latin-amerikai protekcionizmus minden gyengeségével is a nemzetté válás része, és az önálló nemzeti piac kialakulásának igényét tükrözi még akkor is, ha ereje csekély volt a XIX. század közepén.

Mexikóval ellentétben az Andok országaiban nem található ez időben a kreol nemzetfelfogáson belül „indigenista" változat. Itt keményen hatott még a Túpac Amaru-effektus, és nyersen fajüldöző, indiánellenes vonásokat öltött a kreol ideológia. A kreol natio-tudat helyettesíti a nemzettudatot, miközben a kuraka rétegek likvidálásával, illetve asszimilálódásával a XIX. század közepére az indián etnikai tudat nemzeti tudattá fejlődésének lehetősége véglegesen megszűnt. Ennek hiánya – a Dalence, Prudencio féle protekcionisták esetében – ugyanakkor pozitív tény is lehetne. Ők az etnikai aspektusok helyett ugyanis már osztálystruktúrában szemlélték a társadalmat.

A reális indián múlt és értékek nem váltak – Paraguayt leszámítva – e kreol nemzettudat részévé sehol; Bustamante is kivétel és periferikus je-

lenség maradt Mexikóban. Ahol megjelent, ott elsősorban mítoszként szolgálta a nemzettudat izmosodását. És ami érdekes: a *nem-indián* országokban.

Brazíliában a XIX. század első felében erőteljes indián tematikájú irodalom született, de nem lett tartós jelenséggé, s nem épült be állandó elemként a nemzettudatba. Funkciója azonban rendkívül nagy jelentőségű volt. A XIX. század második harmadában Brazíliában igen erős portugál- és Európa-ellenesség tapasztalható annak ellenére, hogy az áttelepült portugál királyi család került a brazil császárság trónjára. Ez az oka, hogy I. Pedro is kénytelen volt 1831-ben átadni a hatalmat a már Brazíliában született fiának, hogy ezt az erős portugálellenességet enyhítse. Ez az Európa- és portugálellenesség gazdasági megfontolásokon alapult, s különösen a kereskedő oligarchia érdekeit tükrözte. A brazil gazdaság nacionalizálásának jelszava az 1840-es években már igen erős visszhangot kapott, s az angolok iránti ellenérzések fölerősödéséhez vezetett. De nem hiányzott ebből az Argentína elleni gyűlölet sem. Ez az általános elutasító magatartás persze a nagy elhivatottság érzésével párosult, azzal a hittel, hogy Brazília az Újvilág központjává válik.

Az ültetvényes arisztokrácia és a városok kereskedő oligarchiájának szövetségét jelentő hatalom azonban csupán tagadásra nem építhette ideológiáját. Ez az oka, hogy a brazil fehér alapú kreol nemzettudat két irányban is kinyílt. Számba véve az etnikai realitásokat, a brazil ideológusok és politikusok a három faj (indián, fehér, fekete bőrű) kölcsönös közeledését sürgetik. Ez azonban nem a több etnikum alapú nemzetfogalom alakulását jelzi, hanem azt a szándékot, hogy a színes etnikumok *asszimilálódjanak* a fehér etnikumba, így alakítva ki egy „új népet". Ennek a felfogásnak mesztic változata is van, amely elsősorban a városi középrétegek érzelmeiből merített, ezt fejezte ki.

A brazil nemzettudat kialakulásának másik útja az indián múltból merít, s elsősorban a szépirodalomban érhető tetten. A *tupi* indián így vált az *eredeti brazil* szimbólumává. Az efféle orientáció nagy hatására utal az is, hogy a függetlenné válás után sok előkelő család portugál nevét indián névre változtatta. A névváltozás mozgalommá 1830–1875 között vált. Sokan vélekedtek úgy ez időben, hogy a brazil nemzeti irodalmi nyelvet a portugál helyett a tupira kellene alapozni. Az irodalomban megjelent az indián idealizálása, a születő történettudomány is az indián gyökereket kutatta. Megszületett az első indián tematikájú opera is. A XIX. század második harmadában a nemzettudat kétféle útja, kétféle építkezése

közül ez utóbbi volt az erőteljesebb. Mégis átmeneti, ideiglenes szerepe volt, hiszen a társadalom formálódásának fő útját a *mestizaje* jelentette, a néger-mulatt tömegek erősödő jelenléte a nemzetté válás folyamatában. Ebből az aspektusból érthető meg, hogy ez a korai brazil „indigenismo" a fehér arisztokrácia és a vidéki városi fehér középrétegek négerellenességét is magában foglalta. Ezért pozitív szerepe csak a portugáloktól való *elszakadás* időszakában lehetett.

Dominikában az indigenismónak hasonló szerepe volt. Itt a kreol (fehér és mulatt) földbirtokos oligarchia *hispanista* alapú nemzeti ideológiája az állandósult Haiti felőli támadások és fenyegetettség ellensúlyozásának követelményei miatt a század közepén kiegészült egy sajátos indián mítosszal. A fekete Haitival szemben a dominikaiak történeti érvelés révén azonosították magukat a sziget indián múltjával. Ezért születhetett meg a XIX. század második felében Gálvez „Enriquillo" című regénye éppen Dominikában, s ezért változik meg a dominikai népességösszeírások kategóriarendszere is a múlt század közepétől. A mulattot „blanco del país"-nak nevezik, a sötétebb színű mulatt az „indio"; a néger neve pedig „indio oscuro" lett. Az indián „dominikai társadalmi fajjá" lett – írja Lil Despradel.

Kubában az indián témájú irodalom, az Antillák autochton múltja iránti érdeklődés gyenge irodalmi kísérlet maradt, nem vált identitástudatot meghatározó tényezővé. Itt két fő tényező alakította ki a nemzettudat koordinátáit: egyfelől az a tény, hogy Kuba spanyol gyarmat maradt, másfelől a néger (rabszolga) lakosság óriási növekedése, amely a fehér etnikumot kisebbséggé változtatta a század második harmadára. Három politikai orientáció formálódott ki e koordináták közt: az annexionista, az autonomista és a függetlenségi irányzat. Az *annexionista irányzat*, amely az Egyesült Államokhoz való csatlakozás gondolatát vetette fel, több megfontolást tartalmazott. Az erős spanyolellenesség – a „faji egyensúlyvesztés" és a fekete túlsúlytól való félelem mellett – korai formájában tartalmazta az Egyesült Államok iránti csodálat elemét is. Ugyanakkor a spanyol-amerikai kontinens perspektíváját illető pesszimizmust is magában foglalta (a politikai anarchia miatt). Ám emellett a kubai nemzettudat hiányára, illetve gyengeségére is utalt: e megfontolásokat a kreol etnikai tudat mint „nemzet" motiválta. E „tiszta szándékú annexionizmus" – ahogyan Carlos Rafael Rodríguez egy korai írásában minősíti ezt a felfogást – tipikus képviselője José Manuel Mestre.

A magukat még spanyoloknak érző kubai fehérek másik politikai irány-

zata az *autonomizmus* volt, amely a spanyol birodalom keretében kívánt maradni, és reformokat sürgetett. Ezt az irányzatot korai szakaszában José de la Luz y Caballero képviselte a legszínvonalasabban, akinek tudományos-pedagógiai munkássága a kubai oktatás és iparosodás gyorsítását célozta. Ő az első, aki kiemelt jelentőséggel veti fel a *népoktatás* szükségességét. Luz y Caballero azonban csak a fehérekre gondol, a fehér etnikai tudatból kibontakozó vallásos elemet is magában foglaló nemzetfelfogása exkluzív jellegű; kizárta ebből Kuba színes bőrű lakosságát. Kuba, a „nuestra patria" jövőjéről meditál és közben számos gyakorlati lépést is tesz (ő alapította az Instituto Cubanót). A rabszolgaság pártján állt, de számos kortársával együtt a rabszolga-kereskedelem ellen lépett fel, féltvén Kuba etnikai egyensúlyát. Míg Arango y Parreño és mások megmaradtak az autonomizmus (és a spanyol birodalom) keretében, Luz y Caballero gondolatmenete és tevékenysége nyitott és a függetlenségi platform felé fejlődött.

A XIX. század közepének domináns sajátossága a kreol (fehér) nemzettudat izmosodása volt, amely elsősorban José Antonio Saco révén markánsan fogalmazta meg ennek konzervatív változatát. Saco szerint csak Kuba fehérei jelentik a nemzetet: „A kubai nemzetet, amelyről beszélek, ...a fehér faj alkotja, mely nem sokkal haladja meg a négyszázezer főt." A négerek nagy létszámát látva a megoldás szerinte „az afrikai faj csökkentése, vagy ha lehetséges lenne, kipusztítása".

Ezért veti fel a felszabadított rabszolgák számára egy „másik haza" keresését. Ez a kubai úri nemzettudat ekkor még erősen a spanyol etnikai tudat jelenlétét tükrözte. E felfogás sok képviselője tartott ekkor még attól – ahogyan ezt Gaspar Betancourt Cisnerosnak Sacóhoz írott egyik levele jelzi –, hogy a néger, mulatt stb. fajokkal való keveredés Kuba népét degenerálná: „Ne mondd, hogy országodnak ilyen nemzetiséget kívánsz!" – írja barátjának Betancourt Cisneros. Betancourt Cisneros és mások ezért az annexió hívei, mert úgy hiszik, hogy több százezer északamerikai fehér bevándorlásával a kívánatos fehér fölény megvalósítható lenne. Ám ekkor volt már a fehér nemzettudatnak olyan vonulata is, amely éppen a kubai és az észak-amerikai nemzeti jelleg eltérő vonásai alapján látta lehetetlennek az annexiót.

Saco határozottan elutasítja az 1820–1830-as évek városi konspirációit, amelyek kispolgári függetlenségi törekvéseket fejeztek ki – éppen azért, mert itt a szegény fehér csoportok színes rétegekkel szövetkeztek. Saco számára a nemzeti gondolat a földbirtokosok érdekeit jelentette csupán.

A kubai akadémia alapításáért (1834) folytatott küzdelme a Havannai Gazdasági Társaságban, a Hazafias Királyi Társaságban végzett munkája és egész pályája jelzik, hogy az önálló kubai tőkés fejlődés egyik nagy hatású gondolkodója volt Saco, aki a nemzettudat formálásában is nagy szerepet játszott. Saco a század közepén a hangsúlyt a *gazdasági és adminisztratív reformokra* teszi, a politikai reformok bevezetését nem tartotta sürgetőnek. „Éppúgy ellensége vagyok a forradalomnak és az annexiónak, mint azoknak az intézményeknek, melyek tirannizálják Kubát." Látván a latin-amerikai politikai állapotokat, Saco nem sürgeti a függetlenséget, ám tágabb perspektívában ezt nemcsak Kuba, de Puerto Rico és a Fülöp-szigetek számára is szükségesnek tartja. Az Egyesült Államok mexikói háborúja pedig rádöbbentette az USA felől fenyegető veszélyekre is. Az 1850–1860-as években Kubában a legmarkánsabb irányzattá a reformizmus vált, amely társadalmi haladás, a kreol (fehér) uralom fennmaradása és a spanyoloktól való függetlenedés követelményeinek kompromisszumát az *autonómia–reformizmus* verzióban vélte megtalálni. A „Kuba inkább spanyol, mint afrikai" – reformista jelszó azonban mély félelmet és gyűlöletet fejezett ki a néger és a mulatt lakossággal szemben. Az ázsiai (kínai) kulik importja és a rabszolgaság fokozatos (és kártalanítással történő) felszámolása egyaránt a rabszolgafelkelésektől való félelmet tükrözte. E reformizmus fő bázisául a kubai kereskedőrétegek szolgáltak, amelyek egyre szorosabb családi kötelékeket alakítottak ki az elsősorban nyugati, tőkés modernizációt megvalósító rabszolgatartó nagyültetvényes arisztokráciával. E reformista. oligarchikus platformnak három alappillére volt:

– a szabad mulattok és fekete bőrűek alkalmatlanok a polgári szabadságjogok teljes gyakorlására;

– lehetetlen a szuperstruktúra radikális átalakítása éppúgy, mint azoknak a szokásoknak és hagyományoknak a megváltoztatása, amelyek elválasztották a feketę bőrűeket a fehérek társadalmától;

– ugyanakkor szükséges jogokat adni e tömegeknek, „hogy elkerülhető legyen a jövőben a veszélyes összeütközés a két faj eltérő törekvései között".

Politikai reformtervükben azok a legalább öt éve felszabadított néger és mulatt férfiak kaptak volna korlátozott politikai jogokat, akik *a)* évi 25 peso adót fizettek; *b)* tudományos fokozattal rendelkeztek (doktor vagy licenciado); *c)* a hadsereg tisztjei; *d)* középiskolai vagy egyetemi tanárok voltak. Tervükben lehetőséget adtak volna arra, hogy az egyetemi

képzésben kis számban helyet kapjanak a fekete bőrűek is, hogy egy lojális színes bőrű értelmiség megteremtésével a „néger és mulatt kasztok" politikailag irányíthatók legyenek.

A század közepén a rabszolgaságról, az annexióról és a függetlenségről kialakuló vita Kubában mindenesetre már jelezte, hogy a kreol úri nemzetfogalom annexionista változata elégtelen választ adott Kuba problémáira, ezért a nemzettudat más változatai izmosodtak meg a század második felében.

Hasonló tapasztalatot kínált Közép-Amerika, különösképpen pedig Nicaragua az 1850-es évek közepén. A XIX. század derekán kirobbant belső viszályok idején a nicaraguai Granada „demokratái" az Egyesült Államok déli ültetvényeseinél kerestek támogatást. Az 1855-ben partra szálló William Walker és csapata a hazai fehér latifundisták egy részének és Granada város patríciusainak a támogatását élvezte. Walker a „demokrata" hadsereg főparancsnoka, majd Nicaragua elnöke lett 1856-ban. Walker felfogása a fehér rasszisták szélsőséges álláspontját tükrözte. A fehér faj uralmának visszaállításáról beszélt, vissza is állította a rabszolgaságot. Az új alkotmány szerint csak a fehéreknek lehetett tulajdonuk. Erős mesztic ellenességgel (és a nicaraguai fehér földbirtokosok támogatásával) szorgalmazta a fehér bevándorlást, ami ekkor és itt az északamerikaiak preferálását jelentette. Walker a munka, a rend híveként lépett fel, és elnökként egy rabszolgatartó fehér diktatúra létrejöttét hirdette meg: „A négerek rabszolgasága Nicaraguában kettős előnnyel járna" – írta. „Miközben megkönnyíthetné a munkaerő biztosítását a mezőgazdaság számára, hozzájárulna a fajok világos megosztásához is, így eltávolíthatnánk a kevert fajokat, amelyek a rendetlenség okozói..."

Walker etnikai koordináták által behatárolt felfogása nagy sávon érintkezett a kreol urakéval Közép-Amerikában, érvelése a spanyol gyarmati múlt értékhierarchiáját idézte: „A néger rabszolgával mint társsal a fehér faj ismét szilárdan megveti a lábát, és ketten végeznének a kevert faj hatalmával, amely az ország pestise. A tiszta indián pedig gyorsan megtalálná a helyét ebben az új társadalomszervezetben..." Walker Kuba példáját hozza fel, ahol a rabszolgaságnak köszönhetően virágzás és béke van. Walker naplója közvetve jól tükrözi a Közép-Amerikában gyorsan zajló *mestizaját*, de az erősödő és a hatalomba bejutó új mesztic földbirtokos rétegek elleni archaikus kreol reagálást is.

Walker az Egyesült Államok déli rabszolgatartó államai számára kívánt

csatlós államot szervezni Nicaraguában. Ami a meglepő: erős belső támogatást szerzett, s nemcsak itt, hanem Guatemala hacendadói közt is. Walker csak a közép-amerikai és összamerikai együttes felháborodás (és az angol támogatás) miatt bukott meg, amikor a spanyol nyelv mellé az angolt is államnyelvvé tette.

Walker történetfilozófiát is kreált, ami nemcsak az Egyesült Államokban, de itt is hatott. Amerikának Európától eltérő úton kell fejlődnie – hirdette; Amerikának a rabszolgatartáson alapuló termelés felel meg, amely a fehér fajnak a színes bőrűek feletti uralmát is biztosíthatná.

A kontinentális szolidaritás ekkor megfogalmazott érveire érdemes odafigyelni. A perui nyilatkozat „az összes spanyol-amerikai köztársaság nemzetisége elleni agressziónak" minősíti Walker akcióját, a chilei képviselőház pedig a következőképpen ír: „Holnap késő lesz, mert ha elesik Közép-Amerika, vele a *spanyol*-amerikai kontinens kulcsa kerül *fajunk* ellenségeinek hatalmába..." (kiemelés tőlem – *A szerző*). A kontinentális szolidaritásra mozgósítás tehát kreol alapon történt, s az Egyesült Államok közép-amerikai annexiós kísérleteit (és ezek belső támogatóit) ilyen alapon utasították el.

José Luis Romero szerint a La Plata-régióban is az „Hidalgo-koncepció rossz utóízei lüktetnek a liberális koncepcióban". A társadalom és a nép fogalmait vizsgálva ezek leszűkített, illetve kettős értelmét éri tetten. Az elmélet és a gyakorlat közötti széles szakadékot regisztrálja, s rámutat arra, hogy a „politikai társadalom" tagjai csak a vagyonosak és műveltek lehettek, s ebbe a kategóriába sem a „tudatlan gaucho", sem az indián, sem a rabszolga vagy a felszabadított néger nem tartozott bele. E „másik társadalom" jórészt kiszorult a nemzet felfogásából is. Néhány caudillo, például Juan Manuel de Rosas, Buenos Aires kormányzója erős gaucho (mesztic) támogatást élvezett, ám ezzel együtt is a földbirtokos arisztokrácia és a kikötőváros kereskedő oligarchiájának az uralmát fejezte ki, s nem „gaucho-diktatúra" volt. A meglepő inkább az, hogy Rosas és a helyi caudillók (Bolíviában Manuel Isidoro Belzú, Peruban Agustín Gamarra) milyen ügyesen használták fel a színes bőrű (mesztic, mulatt) kispolgári tömegek energiáit, azt az illúziót adva ezeknek a csoportoknak, hogy a „nemzeti" politikát formálják.

Miközben a centralizmus–föderalizmus heves harcai dúltak Argentínában, a *Litoral* (partvidék) és az *Interior* (belső terület) saját zászlót, saját pénzt kreált, Mexikóhoz hasonlóan itt is a katolikus egyház lett a nem-

zeti egység erőteljes szószólója, a hadsereg mellett ennek az ügynek a másik szilárd bázisa.

Rosast a „nemzeti egység" politikájában a katolikus főpapok az *„Iglesia Federal"* koncepciójával támogatták a szétesésnek e korszakában, amikor Buenos Aires vámjövedelmeinek zuhanása egy feudális jellegű tartományúriság megerősödését eredményezte.

Keveset tudunk a néptömegek politikai tudatáról, ám Rosas és más caudillók erős tömegbázisa láttán a főleg mesztic, mulatt kispolgárság nagy politizáló kedvére és érdeklődésére lehet következtetni. Ezt európai utazók is megerősítik. A német Karl Appun és a svéd Carl August Gosselmann egyaránt azon lepődik meg az 1830–1850-es években, hogy az útszéli fogadókban a „népet" mennyire foglalkoztatják a politika kérdései, s hogy ezek az emberek a társadalom széles demokratikus felfogását vallották. Aspirációikra azonban, amelyek egy szélesebb nemzetfelfogás igényét is tükrözték volna, írásaikból csak elvétve lehet következtetni. Főként a heves osztályküzdelmek, a politikai válságok és a katasztrófák pillanataiban lehet tanulmányozni e népi nemzetfelfogásokat és politikai törekvéseket Latin-Amerikában.

DEMOKRATIKUS NEMZETFELFOGÁSOK

A XIX. század közepén Latin-Amerikában a demokratikus kispolgári (színes bőrű tömegekre támaszkodó) nemzetfelfogások ott érvényesülhettek, ahol az uralkodó osztály liberális baloldalával szövetséget tudtak létrehozni a gyarmati feudális gátak ledöntésében. Ámbár ez az összefüggés fordítva is igaz: a latin-amerikai liberális erők sikerei a század 1850–1860-as évtizedeiben csak a népi mozgalmak támogatásával valósulhattak meg. Chilében a mayorazgo felszámolása (1852), Peruban, Venezuelában a rabszolgaság és az indián adók eltörlése (1854), az egyházi tized felszámolása (Peru: 1859), Juan Manuel de Rosas bukása és az új argentin alkotmány (1852–1853), az egyházi birtokok kisajátítása Mexikóban (1856) és ugyanitt a reformalkotmány (1857) stb. mögött erős népi támogatást is el kell tudnunk képzelni.

E tekintetben Kolumbia, Venezuela, Mexikó és Kuba példája kínál fontos tanulságokat. Ugyanakkor elemzésük azért is szükséges, mert ezek az országok egymástól eltérő eseteket képviselnek.

Kolumbiában az igen nagy létszámú (mesztic) városi kézművesség vál-

sága hozta nagy erővel felszínre a szubkontinens általános problémáját: a *protekcionizmust*. Lucas Alamánnál ezt konzervatív interpretációban szemlélhettük, ám a protekcionizmus–szabad kereskedelem problematika nem világnézeti kérdésként jelent meg. Fölvetődött a szükségessége liberális oldalon is, főként ott, ahol erős hazai kézművesség volt, amelyet az európai dömping súlyosan veszélyeztetett. Mariano Otero a hazai kereskedelmet „a külföldi ipar és kereskedelem passzív eszközének" tartja, sürgeti e tehetetlenség és kiszolgáltatottság megszüntetését. Jelentős támogatói voltak a század második harmadában a hazai ipar megerősítésének, s a belső kereskedelem, a hazai kereskedelmi flotta fejlesztésének is.

Kétségkívül nem véletlen, hogy e gondolatoknak Kolumbiában lett széles kézműves bázisa, ahol mintegy 200 „demokratikus társaság" alakult e mozgalom támogatására az 1850-es években. Az uralkodó osztály liberális kereskedő és értelmiségi csoportjai vezette kézműves mozgalom a vámok, az adók, a tized, a mayorazgo, a belső vámok, a dohánymonopólium megszüntetését sürgette és a „nemzet java" érdekében lépett fel. A „Sociedad Democrática" alapszervezetei politikai pártként kezdtek működni az 1847–1854-es években, s követeléseik között a polgári demokratikus jogok is szerepeltek.

E népi mozgalom a kolumbiai liberálisok pozícióját erősítette, s juttatta őket hatalomra úgy, hogy közben 1854-ben a „Kézműves Köztársaság" pillanatait is megismerhette az ország. E mozgalom a *mesztic* kispolgárság energiáit is összegyűjtötte: négerek, mulattok, zambók követelték az emberek közötti egyenlőség bevezetését, „igazi köztársaság létrehozását". Szótárukban megjelent a „szocializmus" fogalma is, és a „külföldi szellem" elleni fellépést erős *nemzeti érvelés*sel támasztották alá. Kolumbiát Anglia és Észak-Amerika *gyarmataként* jelenítették meg. Fegyveres szervezetük (a nemzeti gárda) megszületése erős érvként segítette politizálásukat és a liberális párt hatalomra kerülését, a gyarmati maradványok felszámolását – anélkül azonban, hogy a kézműves rétegek válságát és tönkremenetelét megakadályozhatta volna.

Venezuelában a függetlenségi háború után megszülető oligarchikus köztársaság időszakában folytatódott a „kasztok és osztályok háborúja". 1830-tól (amikor megszigorították a rabszolgamegváltást) 1854-ig 145 néger felkelést regisztráltak, és hatalmas mozgalommá vált a cimarronaje is. E néger mozgalmak élén a függetlenségi háborúk színes bőrű veteránjai álltak, akik nem voltak hajlandók visszatérni régi uraikhoz. Az indián hegyvidéki körzetekben a földvisszaszerző és védelmi harcok állandósul-

tak, a síkságon pedig a „bandolerismo" jelezte a llanerók földigényét és elégedetlenségét.

E széles népi energiát Ezequiel Zamora kapcsolta össze a baloldali liberális mozgalommal az 1840–1860-as években, s integrálta e különböző erőket egy népi alapú nemzetfogalom alapján, amelyből mint nemzetellenes erőt, kizárta az oligarchiát.

A sokszínű népi mozgalom négy pontban foglalta össze célját: a földek közösségét; szabad embereket; népi választást és az alternatíva elvét; végül pedig halált követeltek az oligarchiára. E követelések egy átfogó ideológia pilléreivé váltak: latifundium-ellenességet és rabszolga-felszabadítást, demokratikus népi állam kialakításának igényét jelentették egy olyan köztársaságban, amely a lakosság 92 százalékát kizárta a politikai életből, amely fenntartotta a rabszolgaságot, amely a felszabadított színes tömegeket peónként a földhöz kötötte, az indiánok földjét pedig harc árán igyekezett megszerezni. E baloldali liberális mozgalom támogatást szerzett a színes bőrű városi kispolgárság soraiban is. S mert a legális választási harcban az oligarchia nem engedte a baloldali liberálisokat hatalomra, az egész országra kiterjedő gerillaháború bontakozott ki 1846-tól, amely (több szakaszban) 1864-ig tartott. E mozgalom, majd a harc vezetője Ezequiel Zamora volt, aki egyértelmű hazafias érveléssel egyesítette az oligarchiaellenes erőket.

A *Diario de la Tarde* 1846 nyarán Caracasban már forradalomról írt, amely „deklarált háború a gazdagok és szegények között. A llanos megmozdult, a járások rettenetes népe elindult... Társadalmi forradalom ez. A rabszolga szabadságot kér, a nincstelen földet akar..., életünket és tulajdonunkat fenyegetik." A belügyminiszter a „fehérek és birtokosok" elleni támadást lát a felkelésben, Angosturában „néger felkelésről" beszélnek, „a színes bőrűekről, akik e mozgalmat vezetik". Az érdekes az, hogy míg az oligarchia faji lázadásként *is* átéli a felkelést, a felkelők és Ezequiel Zamora felfogásából ez a faji aspektus hiányzik: a bőrszínre tekintet nélkül minden szegény hazáját akarják létrehozni, az oligarchiát kizárva. De a felkelő hadsereg többségét kétségkívül – és érthetően – színes bőrű tömegek alkották: „a szuverén nép hadseregének" nevezték magukat. E hadsereg nevében írott kiáltványában Zamora a következőképpen fogalmazta meg célját: „kiragadni a hazát a gót oligarchia brutális és barbár uralma alól". Fő jelszavai pedig: „Éljen a szabadság!, éljen a szuverén nép!, népi választásokat!, halál az oligarchiára!; földet, szabad

embereket!" A „szeretett hazát" meg kell szabadítani tirannusaitól – mondja. Később megjelenik a „népi és egyenlő rend" fogalma is.

Az 1850-es években a mozgalomban – a városokban – már ismerték az európai radikális eszméket is, Blanqui-ra és Babeufre hivatkoztak, vörös zászlót készítettek és „a nincstelenek forradalmáról" beszéltek. Amikor Zamorát először elfogják és kihallgatják, ő így vall: „én a haza, a szabadság, a törvény védelmére mozgósítottam, amelyet az oligarchia szétzúzott". Kihallgatóinak fő vádja viszont az volt, hogy a tulajdont a szegények között akarta szétosztani.

A harc 1859–1863 közötti szakaszában az indián részvétel a korábbinál nagyobb hangsúlyt kapott. A program is letisztult: „mindannyian egyenlők vagyunk, le a gótokkal, a javak legyenek közösek, csináljunk hazát az indiánok számára" – hangzott a jelszó. Az oligarchia persze minderre „kommunizmust" kiáltott. Az indián körzetekben a harc hevében megjelent a „halál a fehérekre!" jelszó is – de a földosztás követelésével összekapcsolva. Zamora azonban mindvégig integrált nemzetben gondolkodott, a felszabadított területeken pedig, melyeket Guerillandiának nevezett, közvetlen, népi választásokat tartott. A kreol oligarchia szemében Zamora ekkor vált „Attilává", aki hordái élén a civilizációt akarja szétrombolni „totális forradalmával".

Zamora jelentősége az, hogy a *nemzeti* (-politikai) és a *szociális* problémákat integrálni tudta programjába, s ez a harc veresége ellenére is hozzájárult ahhoz, hogy Venezuelában a gyarmati struktúra legvisszataszítóbb elemei megszűnjenek, a politikai aréna valamennyire kitáguljon, bárha szociális programját a liberális párt még részben sem vállalta fel.

Mexikóban a kreol arisztokrácia, a hadsereg és az egyház szövetségét jelentő oligarchikus köztársaság csődjét az 1830–1840-es években az Egyesült Államoktól elszenvedett vereségek és az ország jelentős területveszteségei bizonyították. E vereségek szülte légkörben izmosodott meg és radikalizálódott a mexikói liberalizmus, amely egyre inkább egy másfajta nemzet nevében lépett fel a konzervatív fehér arisztokráciával szemben.

A liberálisok fiatal nemzedéke az *independencia* Hidalgo és Morelos nevével fémjelzett radikális, népi irányzatához nyúlt vissza, s Bustamante gondolatmenetének fonalát vette fel újra. Katolicizmus helyett a „haza vallását" hirdette, a konzervatív magatartás helyett a harcos republikanizmus jellemezte. A háborús vereségek légkörében a korábbi optimista liberalizmust azonban mély pesszimizmus hatotta át. Az 1854-ben

születő mexikói himnusz e sérült nemzeti tudatot tükrözi: az Egyesült Államok elleni harc került középpontjába – „a háború, a háború", ahogy a refrén mondja. A honvédelem eszméje a tőkés haladás radikális felgyorsulásának követelményével kapcsolódott össze, s ez szükségképpen polgárháborúhoz vezetett a konzervatív oligarchia és a gyenge hazai burzsoázia között. Ám ez utóbbiak mögött az északi tagállamok nagyszámú mesztic kisbirtokos parasztsága és a városi mesztic kézművesség és értelmiség is felsorakozott. A viharos húsz esztendő Mexikó történetében (az észak-amerikai hódítás, a reformévek, a polgárháború, a francia intervenció, majd Miksa császársága) egy új, szélesebb nemzetfelfogás épülésének fontos szakasza is volt.

Fő építője és szimbóluma e nemzetfelfogásnak Benito Juárez. Ez a zapoték indián környezetből ügyvéddé, később kormányzóvá előlépő fiatal értelmiségi Mexikó igazságügy-minisztere, majd elnöke lett, ennek a vereségből táplálkozó reformmozgalomnak kezdettől a központi alakja volt. Szembefordulva a kreol arisztokráciával, az őt támogató tiszti kaszttal és egyházi hierarchiával, a polgárháború és intervenció évtizedében az egész mexikói népet magában foglaló nemzeti egység megteremtésével, egy népi háború szervezésével látta megmenthetőnek a független Mexikót: egy társadalmi forradalommal. Mexikó létét a társadalmi haladás, a reformok felgyorsítása biztosíthatja – hirdette. A független Mexikót ugyanis nemcsak a közös angol, francia, spanyol intervenció fenyegette. Továbbra sem szűnt meg az Egyesült Államok felől fenyegető veszély, ahol is jelentős erők szorgalmazták a további hódításokat, nemcsak a déli rabszolgatartó, de a zészaki államokban is. Voltak, akik egész Mexikó és Közép-Amerika USA-protektorátussá történő átalakításáért szálltak síkra. A „Nemzet és haladás" feladatai – a magyar reformkorhoz hasonlóan – a mexikói *Reforma* időszakában is összekapcsolódtak. A Reforma ugyanis a társadalmi forradalmat jelentette, s győzelme véres polgárháború eredményeként volt csak lehetséges.

Juárez és harcostársai 1859-ben a következőkben foglalták össze a Reforma céljait:

– az állam és az egyház szétválasztása,
– az egyházi szervezetek, kolostorok stb. feloszlatása,
– az összes egyházi tulajdon szekularizálása és nemzeti tulajdonba vétele,
– minden egyházi és katonai előjog eltörlése,
– általános világi oktatás,

– sajtó- és vallásszabadság,
– a szabad mozgást korlátozó belső útlevelek eltörlése, polgári összeírás,
– a baráti nemzetekkel új alapú kapcsolatok létesítése, követségek felállítása,
– a nemzetgazdaság átszervezése, az adózás új alapokra helyezése, amely a gyarmati kor intézményei (alcabala, peaje: a bányászat gyűlölt régi adói) megszüntetésével lehetővé teszi a nemzet haladását, gazdagodását,
– iparfejlesztés, az állam által kifizetett járadékok megszüntetése,
– a külső és belső államadósságok rendezése,
– az államapparátus csökkentése,
– a hadsereg reformja, nemzeti gárda megszervezése, tengerészet felállítása,
– utak, vasutak építése,
– a bevándorlás ösztönzése.

Juárez és miniszterei programjában a holtkéz-típusú óriásbirtokok szétzúzása is szerepelt; hitelekkel szorgalmazni kívánták a föld adás-vételét a kistulajdon számának növelése érdekében, hogy javíthassák a „pueblos labradores" helyzetét. Juárez kiáltványaiban e széles programról egyszerűbben fogalmazott. „Hármas bilincsről" beszélt, s ezen „az államvallást, a privilegizált osztályokat és a gyűlöletes nemzetközi szerződéseket" értette. Erős protekcionizmus jellemzi felfogásukat.

Brading mutatta ki, hogy a Reforma küzdelmeiben 1858–1860 között e liberális tábor földrajzilag is jól körülhatárolható régióban találta meg bázisát. Miközben Puebla, Mexikó központi zónája döntően konzervatív maradt, az „új Északon": Miochacán, San Luis de Potosí, Zacatecas, Jalisco mellett Veracruz vidékein, ahol a mesztic lakosság létszáma növekedett, az indián elem már nem maradt domináns. S ami ezzel azonos, ez nem az haciendák, hanem a kisparcellák világa, nem indián peónok, hanem bérlő vagy tulajdonos mesztic parasztok térsége. Ezek ambícióit, egyenlőségeszményeit fejezte ki a Reforma: „Mind az indián, mind a gyarmati múlt visszataszító volt ennek az új, »mesztic« Mexikónak a számára, amely igyekezett önmagát meghatározni. Az azték dicsőség, a föld közösségi birtoklása nem ragadták magukkal sem a rancherót, sem a bányászt, sem a kézművest Jalisco, Guanajuato, Zacatecas államokban. Nagyobb egyenlőséget követeltek, a tulajdon szélesebb elosztását óhajtották, gyűlölték a spanyol és a kreol felsőosztályt. Egy-

szóval, a radikalizmus ideális befogadói voltak" – írja Brading. A Reforma erős csoportját alkották az indiánok sorsát jobbítani kívánó politikusok. Az independencia korának vitáitól és felfogásától az különbözteti meg ezt az álláspontot, hogy az indiánkérdést társadalmi problémaként, földkérdésként szemlélték. Ez azt is jelentette, hogy az indiánok problémáit összekapcsolták más, köztük mesztic nincstelenek gondjaival is. A Reforma időszakának, majd az intervenció éveinek egyik központi kérdése ez volt. Az egyes tagállamok képviselőházi vitái jól tükrözik ezt.

„Nem szégyenletes-e országunkra nézve, hogy vannak benne falvak, melyek lakóinak annyi földjük sincs, amelyen középületet vagy temetőt építhetnének?" kérdezte Ignacio Ramírez de la Castillo Velazco képviselő: „Nem szégyenletes számunkra, liberálisok számára, hogy így hagyjuk a dolgokat? ... Mi az eredete a kasztok háborújának, ami állandóan fenyeget bennünket, és amely az ország gyalázata és szégyene volna, ha már ma nem ebben a koldussorsban élnének az indigena falvak?" ... Ezekben a falvakban „az ember nem ura még saját házának sem, és hogy használhassa az utat, amely az egyik pontot a másikkal összeköti, a föld urának engedélyét kell kérnie..." Az indiánok sorsáról szólva így zárja beszédét a képviselő:

„És ez a faj az, mely oly nagy szerencsétlensége és szegénysége ellenére műveli a földeket és katonákat ad a hadsereg számára." Földosztást sürget, de hozzáteszi: „Nemcsak az indiánok számára lesz hasznos a tulajdonnak ez a felosztása, hanem a mi középosztálynak nevezett osztályunk számára is, mert hangsúlyozni kell, hogy ez a mi pauperizmusunk egyaránt korrodeálja és elpusztítja az indigenákat és ezt az osztályt."

A liberális táborban egyetértés alakult ki abban, hogy „a legmélyebb és legsorvasztóbb bajok egyike, amelyektől szenved az ország..., a tulajdon hatalmas egyenlőtlensége", ahogyan ezt egy másik képviselő, Ponciano Arriaga a reformvitában és az alkotmányvitában megfogalmazta. Majd hozzátette:

„Sokszor, amikor a külföldiek kolonizációjáról hallok – anélkül, hogy ezt ellenezném vagy elutasítanám – ...megkérdezem magamtól: vajon nem lehetne-e kolonizáció a mexikóiak számára is, vajon nehéz lenne-e szétosztani termékeny és ma megműveletlen földjeinket ennek az országnak munkálkodó lakói között, magot és szerszámokat adva nekik, adómentességet hirdetve, hosszú évekre hagynánk őket dolgozni a földeken, szabadon élni, rendőrség nélkül...?" A „földek kisajátítása" a Reforma

központi gondolatává vált – „a nemzet szent érdekeinek" a nevében. A véres és hosszú polgárháborúnak is ez az indítéka.

Fontos megemlíteni, hogy az „importált" császár, Habsburg Miksa környezetében is sokan voltak olyanok, akik e társadalmi kérdések megoldására felhívták Miksa figyelmét. Victor Considérant azt vetette fel: az ostoba francia intervenció elfogadására az egyetlen kiút, ha a falun a *peonaje* viszonyait felszámolják: „Ha hadsereget, kormányt, népet akarsz Mexikóban, el kell törölni a jobbágyságot. Ha Miksa császár Mexikóban akar maradni, *el kell* törölnie a jobbágyságot" (Considérant kiemelése). Egy francia mérnök pedig a császártól olyan dekrétumot sürgetett, „amely egy teljes forradalommal ér fel"; „hasznos, szükséges és sürgős forradalommal". A mérnök megrázóan mutatja be az indián peónok függőségének formáit, eladósodásukat, az hacendadók feudális arroganciáját. A liberális Miksa tett is a peónok helyzetét könnyítő lépéseket, ám emiatt saját politikai bázisa, a kreol arisztokrácia és az egyház fordult el tőle.

A Reforma törvényei, a polgárháború és az intervenció tehát elsősorban a tőkés agrárfejlődés akadályainak felszámolását tűzték ki célul. A harc évei során jótékony fátyol fedte el azt a problémát: a fejlődésnek vajon a kisparaszti vagy a latifundista („porosz") útja bontakozott-e ki?

A fentebb említett képviselő, Ramírez de la Castillo Velazco szavai azt sejtették, hogy e két törekvés között is heves küzdelem bontakozott ki. Ennek eredménye az, hogy az annyira féltett „clase media", a középosztály (jelentősen kiegészülve a felemelkedő mesztic rétegekkel) egy új latifundista osztály alapjává vált az 1870-es évekre – a régi arisztokrácia eltűnése után.

A Mexikóban kialakuló széles demokratikus felfogást a társadalomról, a nemzetről Juárez társadalomképe jól illusztrálja. A „civil forradalom" lényege az, hogy a többség kormányozhassa önmagát – írja –. Juárez ebbe a többségbe „Anáhuac fiait", az indiánokat is beleérti. A *haza védelmére* szólít fel mindenkit a nemzeti egység nevében, mert „új függőség fenyeget". A patrióta büszkeség az alapja méltóságának is, amellyel elutasítja a Mexikóba akkreditált nagykövetekből álló kormányzó *junta* felállítására vonatkozó elképzeléseket a polgárháború lezárásaként. A mexikói államadósságok fizetésének felfüggesztése azonban ürügyet szolgáltatott az európai nagyhatalmak közvetlen katonai beavatkozására. A belső polgárháború így honvédő háborúvá vált. A mexikói konzervatív kreol oligarchia és a spanyol-kreol klérus ekkor az idegen

császár meghívásával, külföldi nagyhatalmak fegyverére támaszkodva igyekezett hatalmát és vagyonát megőrizni. Ezzel a nemzet árulói is lettek – mondja ki Juárez. Juárez és a Reforma vezetői így váltak egy nemzeti felszabadító háború vezéreivé.

A „nemzet méltóságára" apellálva Juárez gerillaháborút hirdetett. E háborús nemzeti propagandában tűnt fel először Juárez leveleiben a „la sangre mexicana", a „mexikói vér" fogalma, amely „a nemzeti szabadság és függetlenség védelmében" árad. Kormányának legitimációját a „nép spontán és szabad választásából" vezeti le; a győzelmet pedig a „haza ügyén" túl a nemzetek szuverenitása és sérthetetlensége győzelmének is tekinti, s tudja, harcuk egész Latin-Amerika szolidaritására számíthat. A győzelemhez közeledve 1865-ben egy kiáltványban jelzi: „A kormány csak a jóra emlékezik; a mexikóiak jogainak védelmezője, és nem akar mást, mint ezek egységét, politikai színezettől függetlenül..." Egységet sürget, „mert mindannyian egy haza fiai vagyunk, ...egységet minden mexikóival..." Ebből csak az árulókat, a Habsburg Miksa mellé álló konzervatívokat zárta ki. S a háború közepette Juárez arra is figyelt, hogy külföldi tőkés társaságok ne kapjanak koncessziókat az országban.

Fontos elem tűnik fel 1861-től az indiánokat védelmező Juárez irataiban. 1861-ben például meg kellett tiltania Yucatán indiánjainak eladását a karib-tengeri szigetek ültetvényeire. Egy 1861. májusi beszédében pedig együtt szólt a Yucatán-félsziget elszakadásáról és az indiánok eladásáról.

Két, egymással természetesen összefüggő ügyről volt itt szó. A Yucatán félsziget fehér nagybirtokosai a cukor iránti növekvő igényektől sarkallva megkezdték az indián földek kisajátítását, ültetvényeik bővítésére használva fel e területeket. Számukra még a Reforma vitái, majd törvényei is kedvezőek voltak, mert az indián közösségeket védő törvények megszüntetése, a földek „individualizálása" megkönnyítette az indián földek elleni rohamot. Ám a központi kormány politikájával nem értettek egyet, ezért elszakadtak a szövetségi kormánytól. E helyzetben indultak meg az indián felkelések a félszigeten, tulajdonképpen a Reforma nyitányaként. Vallásos, profetikus mozgalomként formálódott a yucatáni felkelés, és erős múlt iránti nosztalgia jellemezte: vezetője, Jacinto Uc Canek felvette a király és a „kis Moctezuma" címet. A fehér ültetvényesek azonban véresen leszámoltak e felkeléssel, s hosszú éveken keresztül indiánok ezreit adták el rabszolgának, főként Kubába – így szabadulva meg a földjükről elűzött, feleslegessé vált indián munkaerőtől.

A yucatáni események tanulságai figyelmeztetőek voltak. A Reforma háborúi, majd az intervenció éveiben – a yucatánináll diszkrétebben ugyan – megindult Mexikó más részein is az indián földek elleni heves támadás, jórészt a Reforma törvényeire hivatkozva. Ez másutt abban tért el a yucatáni esettől, hogy főként mesztic eredetű rétegek vettek benne részt, s ily módon számottevő mesztic kis-, közép- és nagybirtokos rétegek jöttek létre az 1870-es évekre. E mesztic rétegek voltak a háborúk győztesei, s ezek lettek a hatalom urai. (Porfírio Díaz is közülük érkezett.) E rétegek nemzettudata természetesen már más volt, tágabb, mint a régi kreol-fehér úri tudat, ám „lefelé" kizáró jellegű. Az indiánokat a „hagyományokhoz" híven ezúttal is kirekesztették a nemzet sáncaiból.

Kubában a tízéves háború (1868–1878) idején tanulmányozható az etnikai aspektusokon felülemelkedő demokratikus nemzetfogalom kialakulása – ám a fehér úri nemzetfogalom makacs ereje is.

A kubai függetlenségi háború kirobbanásához az 1866–1867-es gazdasági válság mellett a Kubát közvetlenül érintő nemzetközi események adtak politikai inspirációt. Mexikó sikeres harca az intervenció ellen, az 1868-ban Spanyolországban kitört forradalom és az északi győzelemmel lezáruló polgárháború az Egyesült Államokban, amely a rabszolgaság végét is jelentette – e tekintetben a legfontosabbak, ám az európai nemzeti mozgalmak is nagy figyelmet kaptak Kubában.

A gyarmati szigetország etnikai összetétele azonban ez időben nagyobb nehézségeket okozott a függetlenségi mozgalomnak, mint a század első felében. Miközben ugyanis jelentősen nőtt a szabad mulatt és néger réteg, amely magát már kubai *kreol*ként szemlélte, százezres nagyságrendben jelentek meg olyan újonnan érkezett rabszolgacsoportok, melyek nem beszélték a spanyol nyelvet, szűk barakk- és ültetvényes világban éltek. Az 1860-as évtized elejétől érkező több tízezer kínai kényszermunkás hasonló gondot jelentett. Ezek a tömegek a függetlenségi mozgalom szempontjából ekkor nem játszottak szerepet, ellentétben a jelentős számú spanyol bevándorlóval, akik a gyarmatosító hatalom aktív támogatói voltak a tízéves háborúban, igen hatékony ellenforradalmi gerillacsoportokat alkotva. A fentiek adnak magyarázatot arra is, miért lett a függetlenségi harc fő bázisa Oriente, Camagüey és Las Villas tartomány. Ramiro Guerra y Sánchez klasszikus művéből tudjuk, hogy az öt orientei tartomány, ahol a fegyveres küzdelem elindult, etnikai összetételét tekintve igen tipikus, s hasonlított Camagüeyre és Las Villasra: mindenütt igen alacsony volt a rabszolgák aránya, ugyanakkor magas a színes bőrű

(mulatt, néger) szabad lakosság száma. Bayamóban, ahol az idősebb Carlos Manuel de Céspedes a forradalmi harc központját felállította, 51% a fehér, 40% a szabad színes bőrű lakosság, és csak 9% a rabszolgák száma. Jiguaniban az arányok (hasonló sorrendben): 70%, 26%, 4%, Manzanillóban 52%, 42%, 6%; Holguínban: 78%, 13,5% 8,5%, Las Tunasban: 60%, 33%, 7%.

E zónákban a rabszolgaság patriarchális formái domináltak, ellentétben a nyugati területekkel (Matanzas, Havanna, Pinar del Río), ahol a tömeges rabszolgamunkán alapuló cukorültetvényeken az 1860-as években dinamikus tőkés modernizációt hajtottak végre: az ipari forradalom itt a cukorfeldolgozót alakította át, az *ingenió*ból (a régi típusú cukorgyárból) *centrált* (gőzgépre épülő üzemet) teremtve felfuttatta a cukortermelést. A keleti tartományok általános válsága tehát az ültetvényeseket is a függetlenség ügye felé fordította – ellentétben Nyugat-Kubával, amely lojálisan mozdulatlan maradt. A konspiráció elindítói és vezetői Orientében maguk is a fehér ültetvényesek közül kerültek ki.

Az idősebb Carlos Manuel de Céspedes és vezetőtársai által kovácsolt spanyolellenes egységfront tehát sokféle érdeket képviselt: a megújulni nem tudó közép- és nagybirtokos fehér ültetvényesekét, akik a (döntően spanyol) tőkéhez csak uzsorakamattal juthattak, s nem voltak képesek gazdaságukat korszerűsíteni; a fehér és a színes bőrű falusi tömegekben erős volt a föld utáni vágy, a színes bőrűek tömegét pedig a sokfajta politikai-emberi megkülönböztetés sértette. Az elszegényedő fehér földbirtokosokat és a városi fehér középrétegeket a nyomasztó spanyol jelenlét (beleértve a bevándorlókat is) korlátozta gazdasági és politikai ambícióikban. A széles spanyolellenes front célja a több rétegű gyarmati bilincsek szétzúzása volt. A küzdelem egyértelműen a gazdag fehérek vezetése alatt indult.

Ez a tízéves küzdelem megmutatta, meddig jutott el az eltérő kubai etnikumok egymáshoz közeledése, egy egységes kubai nemzet formálódása. A háború célja a független kubai állam megteremtése volt, „mert az így teljesítheti nagy jövőbeni elhivatottságát, és mert a kubaiak biztosak abban, hogy Spanyolország jogara alatt sohasem gyakorolhatják azokat a jogokat, melyek megilletik őket". A gyarmati függés megszüntetése egyúttal a spanyol gyarmati terhek, adók, előjogok szétzúzását is magával hozta volna.

E front mindegyik komponense számára világos volt, hogy a jövendő függetlenség szempontjából kulcskérdés a rabszolgasághoz való viszony:

a rabszolgaság eltörlése nélkül nem lehet polgári szabadságjogokról beszélni. Ám e frontot roppantul megterhelték a belső konfliktusok. A rabszolgaság megszüntetésének a kérdésében például annak azonnali vagy fokozatos; megváltással vagy anélkül végrehajtott változatáról folyt a vita a *guaimarói gyűlés*en.

Céspedes az orientei hacendadókra tekintettel óvatosságot és fokozatosságot javasolt, mert az ő pénzügyi támogatásuk tette lehetővé a fegyvervásárlásokat. Camagüey radikálisai e fokozatosságot megalkuvásnak tartották, s ez éppúgy az egységet gyengítő elem volt, mint a forradalmi hatalom Céspedes vezetése alatt kialakuló *centralista* jellege, amely a többi tartomány résztvevőit sértette. Vita alakult ki a katolikus egyházi hierarchiához való viszonyt illetően is. Céspedes ugyanis – a klérus nagy befolyása és az alsópapság egy részének aktív támogatása miatt – a forradalmi hatalom körzeteiben fizetést adott a papságnak. Ez is irritálta Camagüey forradalmi vezetőit.

A háború egy kritikus szakaszában új aspektusból vetődött fel az *annexió* kérdése is. A *guaimarói gyűlésen* a képviselők egy csoportja ugyanis javaslatot nyújtott be, felvetve: a gyűlés kérje az Egyesült Államoktól az annexiót mint a spanyoloktól való elszakadás végső lehetőségét. Óriási vita támadt e kérdésről, a kompromisszumos álláspont már úgy fogalmazott: a gyűlés kérje az Egyesült Államok támogatását és protektorátusát a spanyol gyarmati lét megszüntetése érdekében.

Figyelemre méltó azonban – amint erre Jorge Ibarra figyelmeztet –, hogy az *annexió* tartalma ekkor (1868–1869-ben) egészen más, mint 1850 tájékán volt. Forradalmi harcot vívó, súlyos vereséget szenvedő erők indítványozták e lépést. Ám hogy csak taktikai jelentősége volt számukra, mutatja a tervhez kapcsolt függelék: a győztes háború után a kubai népet illeti a jog, hogy népszavazáson döntsön arról: az annexiót támogatja-e, vagy elveti. Kétségbeesett helyzetben született ötlet volt – s a gyűlésen már nem is kapott támogatást. E véleményeltérések elsősorban a függetlenségi háború (fehér) vezetői közötti politikai vitakérdésként vetődtek fel. Ám volt a nézeteltéréseknek egy mélyebb rétege is, ami a függetlenség utáni perspektívákra, a *kubai nemzet*ről vallott felfogásokra vonatkozott.

Ekkor ugyanis már létezett, s a harc indító alapdokumentumaiban helyet is kapott a kubai nemzetnek egy integrált koncepciója, amely leszögezi: „a köztársaság minden lakója egyenlő módon szabad." „A szabad Kuba összeférhetetlen a rabszolgatartó Kubával." Julio Sanguily

pedig így beszél 1877-ben: „Velünk vannak a négerek, a nemzet kebelében érezve a testvériség melegét." Utalva az 1850–1851-es expedíciókra, ehhez hozzáfűzte: „az 1851-es forradalom nem győzött, mert egoista volt, mert elfeledkezett a négerről". A mulatt népvezér, Antonio Maceo ugyanezt a gondolatot a „színes" oldalról építi. Ő szól rá egyik beosztott fiatal (fehér) tisztjére: „Fiatalember, itt nincsenek sem négerek (negritos), sem fehérek (blanquitos): csak kubaiak vannak."

A fehér oldalról épülő kubai nemzetfogalom kísérletet tett a XVI. század eleji indián örökséghez való kötődésre, történelmi argumentációt is keresve küzdelméhez. Céspedes 1868. október 10-i *„Yarai Kiáltványa"*, amely a harc indulását jelentette, a kortársak számára igen beszédes szimbólum volt: az Hatuey vezette spanyolellenes indián felkelés ugyanis Yarában robbant ki a XVI. század elején, s a lázadó indián vezért éppen október 10-én ítélték halálra.

Ez a nemzetfogalom természetesnek tartotta több etnikum együttélését, de motivációi mások voltak a fehér, és megint mások a színes bőrűek részéről. Míg a fehér hacendadók a független Kubát saját vezetésük alatt képzelték el, a színes bőrű tömegek mély demokratikus tartalommal ruházták fel a nemzetet, hatalmas energiával kapcsolódtak be a küzdelembe. Antonio Maceo és egész családja ez utóbbiaknak lehetne a szimbóluma. Fehér oldalról katonai megfontolások is felvetődtek, azaz a *realizmus* szorította a fehér urakat a szélesebb nemzetfelfogás felé. Az Arango testvérek egyik levele igen tanulságos ebben a vonatkozásban: „A rabszolgák felszabadítását Kuba szigetén mindenki elfogadja, aki egy kicsit is úgy gondolja: azon kívül, hogy a rabszolgaság összeférhetetlen forradalmunkkal, a négerekből katonát csinálni is feltétlenül szükséges. A kormány (a spanyol – *A szerző*) pótolni tudja veszteségeit Spanyolországból; mi nem tudjuk. Hol keressük, hacsak nem a szabad vagy felszabadított négerek között?"

Voltak azonban a függetlenségi táborban másfajta felfogások is. Figyeljük meg a függetlenségi harc hivatalos lapja, az *El Cubano Libre* (A Szabad Kubai) megfogalmazását: „A kubaiak harcot folytatnak a spanyolok ellen. A négereknek... a kubaiakkal kell együtt harcolniuk." Azaz a „néger" a cikk szerint még nem „kubai".

Betancourt Cisneros megtalált naplója is árulkodik, aki keserűen ír arról, hogy egyes felkelő csapatok megtámadják a nagybirtokokat, magukhoz csatlakoztatják a négereket, s „azt mondják, ők mindennek az urai". A fehér, szektás nemzetfelfogás különösen a függetlenségi hadse-

regben gyors karriert befutó színes bőrű katonai vezetőkkel szembeni ellenszenvben és konspirációkban tapintható ki. Különösen érzékelte ezt a katonai zseni, Antonio Maceo, aki közlegényből emelkedett fel legendás tábornokká, és akit katonái bronz Titánnak neveztek. A mulatt Maceo gyors előmenetele állandó kritika és irigység tárgya volt a fehér tisztek részéről. Egy fehér tiszt levele elárulja ezt. Levele elején Gómez és García tábornokok gyanús ambícióiról ír Bello ezredes, s „ezek, vagy Maceo diktatúrájának" lehetőségét veti fel, majd mindehhez hozzáteszi fenyegetően: „Nem ismered Maceo tendenciáit. Te magad mondtad nekem, hogy nincs messze az a nap, amikor ez a négerek élén le fogja vágni a fejünket."

A színes bőrű tömegek aktív bekapcsolódása a függetlenségi harcba, s az a kétségtelen tény, hogy a harc során a színes tisztek kerültek többségbe az ugyancsak többségében színes csapatok élén, megrémisztette a függetlenségi harcban részt vevő fehér csoportokat. A küzdelem további folytatása számukra aggasztó perspektívát körvonalazott. Egy független Kuba fekete túlsúllyal kevés vonzerőt jelentett a fehér urak számára. Félelmeiket a spanyol gyarmati propaganda is erősítette, mely a „faji háború" rémét vetítette előre a függetlenség elnyerése utáni időkre. E bizonytalansághoz hozzájárult az is, hogy a sziget bevándorló spanyol lakosságában erősödött az *integralismo* (Spanyolországgal egységben képzelte el a sziget sorsát) és az az összspanyol nemzetfelfogás, amely a közös eredet, nyelv, kultúra, vallás, történelem alapján a *spanyol nemzetben* helyezte el önmagát és Kubát.

Ez az elbizonytalanodás 1874-től tapintható ki erősebben. Céspedes leváltása köztársasági elnöki tisztéből már ezt tükrözte. Céspedes a nemzeti egységet szimbolizálta, Betancourt Cisneros, az új elnök viszont csupán a fehér ambíciókat. Az elbizonytalanodással a fehér úri rétegekben az *annexionizmus* gondolata támadt fel meglehetősen nagy erővel:

„Kuba vagy spanyol, vagy afrikai lesz" — hangzott a nagy reklámmal beharangozott „alternatíva" 1874 táján, azt sugallva, hogy a „kubai" alternatíva lekerült a napirendről. Ezt a félelmet az Egyesült Államok sajtója szította nagy erővel, mert ez az annexió elfogadása felé sodort sok fehér hacendadót. Fontos megjegyezni, hogy az annexió gondolata az *Antillákon* erősödött: Ramón Báez, a Dominikai Köztársaság elnöke nagy híve volt e tervnek, s erősödött a tábora Puerto Ricóban is. Az annexionista iránnyal szemben az ekkor formálódó *antillanismo* próbált

ellensúlyt képezni. Legkorábbi és legnagyobb formátumú és hatású képviselője az Antillák unióját képviselő irányzatnak a Puerto Ricó-i születésű mulatt Ramón Emeterio Betances, és az ugyancsak Puerto Ricó-i Eugenio María de Hostos volt. Ők a kubai függetlenségi harcban az egész Antillák felszabadításának zálogát látták, ezért széles szolidaritási mozgalmat szerveztek a kubaiak ügye mellett. Ők azok, akik először figyelmeztettek az Észak-Amerika felől fenyegető nagy veszélyre, s ellenszerként sürgették az Antillák összefogását az „Amerikai Minotaurus" ellen. Betances még egy „új antillai nemzet"-ről, az „Antillák köztársaságáról" álmodik, mely a fajok egyenlősége alapján épülne fel. Az összefogás alapját az „Antillák közös érdekei" képezik, s ebben legalább annyira jelen volt az Egyesült Államoktól való félelem, mint az Antillák színes bőrű (fekete, mulatt) lakosságának félelme az agresszív „angolszász fajtól". Betances „tele van hittel az Antillák köztársaságának jövőjét illetően", s ehhez alapot a „fekete faj" és az Antillák színes bőrű lakosságának pozitív energiái (az „energikus faj" megnyilvánulásai) adnak a mulatt forradalmár számára. Példája Haitiban Pétion, a „néger Télemakhosz", aki „megteremtette az egységet a tiszta négerek és a színes emberek között", és aki leszögezte: „egyetlen fehérnek sem lehet birtoka Haitiban". Betances Pétion legfontosabb lépésének a nemzet építésében a földreformot tartotta: a földek szétosztását a függetlenség katonái között. Betances úgy látja, hogy a kistulajdon olyan szoros köteléket szervez, mely a nemzet alapját adja.

Hostos „a fajok nagy horderejű fúziójában" látja az Antillák egységének az alapját, s az észak-amerikai ambíciók kivédése egyetlen hatékony módjának a tömegek forradalmi harcba történő bevonását tartja.

Fontos megjegyezni, hogy az Antillák Kuba melletti szolidaritásából születő „antillai tudat" magában Kubában ekkor nem volt jellemző. Céspedes és a tízéves háború más fehér vezetői elsősorban Spanyol-Amerika szolidaritását igényelték, erre figyeltek, s maguk is ezzel vállaltak azonosságot. E jelenségben minden bizonnyal az „antillai tudat" mulatt tónusai zavarták a „República en armas" (a felfegyverzett köztársaság) fehér vezetőit.

A kubai történetírás e jelenségekre felfigyelt ugyan, de nem tért ki arra, hogy e faji köntösben megjelenő viták és előítéletek – amelyek a zanjóni békéhez vezettek – a tízéves háborúban megszülető új alternatívára utaltak. A harc során ugyanis a függetlenség fehér, latifundista hegemóniájával egyidejűleg megszületett és megizmosodott az a tendencia is,

amely *reális* lehetőségként vetette fel a hegemóniacserét. *Népi* és *demokratikus* tendencia volt ez, s a színes tömegek többségét (illetve ezek vezetőit) foglalta magában. Ez a tendencia szükségképpen erősödött, ahogy a fehér hacendado csoportok és a hozzájuk kötődő értelmiségiek elbizonytalanodtak vagy elfordultak a függetlenség ügyétől. Nem véletlen, hogy az 1878. évi zanjóni paktum ellen éppen Maceo tiltakozott, s hosszú ideig egyedül is tovább harcolt a hozzá csatlakozó 106 tiszt segítségével. A spanyolokkal kötött paktum ugyanis a rabszolga-felszabadítást csak a felkelő hadsereg soraiban harcoló volt rabszolgákra tartotta érvényesnek. Maceo a Protesta di Baraguában, a „Baraguai Tiltakozás"-ban fejtette ki álláspontját. Leszögezte: a rabszolgaság azonnali és feltétel nélküli megszüntetése esetén teszi csak le a fegyvert. A magányos küzdelem azonban reménytelen volt. Rámutatott ugyanis arra, hogy a függetlenségi harc népi és demokratikus hegemóniájának feltételei ekkor még nem voltak meg Kubában. A tízéves háború végére a fehér hacendado rétegek kisodródtak ugyan a függetlenségi mozgalomból, vagy ennek a perifériájára szorultak, de a plebejus erők ekkor még nem tudták a harc vezetését átvenni. Ez José Martí és az általa szervezett Kubai Forradalmi Párt, a PRC missziója lesz.

„CIVILIZÁCIÓ" ÉS NEMZET

Az egész XIX. század folyamán a latin-amerikai gondolkodók egyetlen nemzedéke sem formálódott olyan egységes csoporttá, „generációvá", mint a múlt század második harmadának „romantikus generációja" — ahogyan a tudományos irodalomban gyakran nevezik e csoportot. Mások a „civilizálók" jelzőt illesztették rájuk Domingo Faustino Sarmiento híres műve, a „Facundo" nyomán. Ezek az értelmiségiek a romantika első latin-amerikai generációjához tartoztak, élesen szembefordultak a fennálló állapotokkal, e kort a *gyarmat folytatásának* tartották. Kiemelkedő költők, írók tartoztak ide, de politikai tevékenységük és elméleti munkásságuk is meghatározó országuk és az egész kontinens számára. Többségük szorosan kötődött az európai romantika politikai baloldalához és az utópikus szocializmus eszméihez, legtöbbjük megismerte a száműzetés keserű éveit is. Az európai kultúra leghaladóbb irányzataihoz kötődtek, intenzív műfordítói tevékenységet folytattak. Egymással szoros kontaktusban voltak, ám ez nem jelentett politikai egyszínűséget.

Egy azonban közös bennük: a függetlenség elnyerése utáni határtalan optimizmus nem jellemző erre a fiatal generációra. Optimizmus és mély pesszimizmus váltakozik írásaikban, mindez erős kritikával, cselekvésvággyal és cselekvéssel párosul. Erős missziótudat jellemzi őket. A politikai emancipáció után „igazi", „mentális emancipációt" sürgetnek, terveket és utópiákat gondolnak ki, elképzeléseiket kontinentális koordinátákban helyezik el. E generációra a különösség a jellemző: mások akarnak lenni, mint amilyenek, más valóságot akarnak, mint amelyben élnek és amelyet a gyarmati korszakból örököltek. Ez a valóság számukra különös, tőlük idegen, nem érzik sajátjuknak. Szolgai valóság ez számukra, amit elutasítanak. Kozmopolitának tűnnek fel (Chilében *Cosmopolita* címmel lapot adnak ki, többek között José Victorino Lastarria írásai is itt jelennek meg), miközben nemzetet akarnak építeni. A tőkés fejlődés akadályainak lebontását, tervszerű és tudatos gazdaság- és államépítést sürgetnek, a „civilizáció" révén akarják a „barbárságot" visszaszorítani. A polgári demokrácia az ideáljuk, ám megvalósítását eltérő módon képzelik el.

E nagy generáció magját argentinok alkották: Esteban Echeverría, Domingo Faustino Sarmiento, Juan Bautista Alberdi, Bartolomé Mitre és Juan María Gutiérrez; Chilében José Victorino Lastarria és Francisco Bilbao, Ecuadorban Juan Montalvo legjelesebb képviselőik. Hozzájuk kapcsolódik – sokat vitázva is velük – a Chilében élő venezuelai klasszicista író, Andrés Bello. Természetesen ők „a jéghegy csúcsa". Uruguayban, Argentínában és Chilében széles értelmiségi kör szerveződött körülöttük, némelyikük iskolát is teremtett. Évekig éltek Európában, s latin-amerikai száműzetésük idején, az 1840–1860-as évtizedekben megismerkedtek az európai forradalmak száműzötteivel, menekültjeivel is. (Montevideóban az 1850-es években az itt élő Garibaldi köré tömörültek.)

A romantika következményei Latin-Amerikában pozitívabbak és radikálisabbak, mint Európában – állapítja meg a XX. századi „utód", a kubai Germán Arciniegas. A romantika jelentőségét abban látja, hogy az írók „visszatértek önmagukhoz, hogy felfedezzék önmagukat". Meg akartak szabadulni a múlttól. Enrique Anderson Imbert azt hangsúlyozza: a romantikusok kezében az irodalom propagandaeszköz és fegyver volt. Nem tartották magukat romantikusnak – bárha stílusukra ez jellemző –, a liberalizmus, az utilitarizmus, egyesek az utópikus szocializmus társadalmi eszményeit, a liberalizmus és romantika szintézisét képviselték.

„Szociális romantikusok" voltak – mondja Anderson Imbert. Miközben a latin-amerikai spanyol nyelvet védik, ápolják, egyúttal széles körű nyelvészeti vitákat folytatnak, amelyek legalább annyira politikai viták is voltak. Egyik központi gondolatuk és tervük a köz- és felsőoktatás megszervezése. Andrés Bello egyetemet alapít Chilében, Sarmiento pedig megszervezi Argentínában a világi közoktatást. Fő problémájuk: Latin-Amerika hogyan számolhatja fel lemaradását a fejlett tőkés országoktól. Ehhez természetesen az okokat és a latin-amerikai valóságot is meg kellett ismerniök.

Argentínában 1835–1851-ben a „nemzet szétesésének" időszakában, Rosas diktatúrájának éveiben lépett fel a „37-es generáció", amely José Ingenieros szavaival „a döntő szétválás kezdete a spanyol gyarmati szellem és az argentin mentalitás születése között".

Esteban Echeverría ugyanis 1837-ben szervezte meg az *Ifjú Argentína* csoportot, amelynek a „jövő előkészítése" lenne a feladata. Echeverría, Gutiérrez, Alberdi dolgozzák ki „Codigo" című dokumentumukban a programot, s lapot kívánnak indítani, amelynek fejlécén: az Intelligencia, Emancipáció, Fejlődés, Egyenlőség, Föderáció jelszavak álltak volna. Rosas azonban betiltotta a lapot. Az alapítókra nagy hatással volt a nyugat-európai fejlődés, ahol a nemzeti eszme óriási mozgósító erejét tapasztalták. Minden népnek van missziója – hirdették. „Ez a misszió a nemzetiségben testesül meg. A nemzetiség szent... Egy nép, amely stagnál, nem fejlődik és nincs semmilyen missziója, sosem jut el nemzetiségének megteremtéséig." Ehhez azonban mindenekelőtt „az amerikai szellem emancipációja" szükséges, mert a „forradalom nagy gondolata még nem valósult meg. Függetlenek vagyunk, de nem szabadok. Spanyolország karjai már nem nyomnak el, de hagyományai még fojtogatnak." A hazát ezért demokratikusan, „az osztályok egyenlősége" alapján át kell szervezni, de itt szükségesnek tartják egy „felvilágosult oligarchia működését".

Ezt az induló platformot gazdagította Echeverría 1846-ban kiadott „Dogma Socialista" című műve, amely egy leendő párt, az *Asociación de Mayo* ideológiai irányelveként készült. E platform az Ifjú Argentína programjához képest jelentős eszmei fejlődést jelez: a liberális-keresztény tónust erős antiklerikalizmus váltja fel; a nemzeti eszme markánsabb; emellett erős utópikus szocialista hatás is fölfedezhető benne.

„Hogyan lehet egy szétesett társadalmat újjáéleszteni?" – teszi fel Echeverría a kérdést. Az út: a szövetkezés – válaszolja –, „Argentína fiatal

nemzedékének szövetkezése. Ez képviseli az átmeneti szervezetet, az argentin nemzet jövőjét." Missziója organikus jellegű. Harmóniát kell teremteni az egyén és a haza között, egyszersmind „előkészíteni az argentin nemzetiség szervezetének elemeit demokratikus eszme alapján". Az ide vezető út központi fogalma a *haladás:* „A forradalom számunkra a haladás. Amerika azt hitte, hogy javulnak viszonyai, ha független lesz Spanyolországtól: ettől kezdve lépett a haladás útjára." Csakhogy tanulmányozni kell ehhez az európai nemzetek tapasztalatait. Akkor lesz Amerika valóban független, ha eléri az európai népek szintjét – írja.

Ehhez azonban Argentínában az *újjászületés* korszakának kell jönnie; ennek érdekében sürgeti Echeverría az iparosítást. A mezőgazdaság súlya nőtt, „de nem mutatkozik meg valódi értéke szerint sem az állattenyésztésben, sem iparunk termékeiként". Termékeink árát a külföld árai és megítélése határozzák meg – mondja: „Ezt a gazdaságot inkább a természettől, semmint iparunktól és munkánktól kapjuk."

Mezőgazdasági feldolgozó ipar megteremtését sürgeti: „úgy kell értékesíteni (a mezőgazdasági termékeket), ahogyan azt a külföld teszi a saját termékeivel, ily módon kétszeres vagy még ennél is nagyobb árat kapnánk, mint azelőtt". A kormánytól szabadságot, garanciákat, protekcionizmust és támogatást kér. Szempontjai igen korszerűek: az újratermelés, a termelési érték, a fogyasztás, a szükséglet fogalmaival dolgozik Echeverría, és leszögezi: elmaradottak vagyunk. Ha nem tanulmányozzuk a közgazdaságtan eszközeivel gazdaságunkat, ez „az európai gazdaság kezébe kerül". Tervében felveti a földadó bevezetésének gondolatát is.

A „Dogma socialista" nemcsak a gazdaság kérdéseivel foglalkozik. „Radikális reformokra van szükségünk szokásainkban is, ez pedig az oktatásból és a törvényekből kell, hogy megszülessék" – írja.

A „szociális emancipáció" magában foglalja az osztályok (politikai) egyenlőségét: túl kell lépni Rosas anarchikus korszakának „ellenforradalmán", amely csak lassú agóniát hozott a nemzet számára – mondja Echeverría.

A „37-es generáció" heves Rosas-ellensége azonban túllépett a korszak primitív kreol puccsista terrorizmusán. Juan Bautista Alberdi írja: „A kormányok mindenkor a társadalmak gyümölcsei és alkotásai: az őket létrehozó nép karakterét tükrözik. ... Ezért semmi sem lenne ostobább és brutálisabb, mint a politikai gyilkosság doktrínája." Echeverría véleménye hasonló, de a programépítés felé irányítja e vélekedést: „Ha holnap

elbukna Rosas és bennünket hívnának a hatalomba..., vajon milyen programot tudnánk adni a jövőnkről, ha e program anélkül válaszolna az ország szükségleteire, hogy összességében tudnánk, mi is a nép?" A „Dogma Socialista" izzóan patrióta, tudatosan vállalja és sürgeti a nemzetépítés feladatát. Mintha Echeverría felismerte volna: Nyugat-Európában a nemzetek „lettek" – Argentínában és Latin-Amerikában azonban „csinálni" kell, létre kell hozni ezeket. Echeverría és műve a fiatal nemzedék szimbóluma és ösztönzője lett, fiatalabb társai az ő gondolatmenetéhez kapcsolódtak műveikkel.

Domingo Faustino Sarmiento hosszú chilei emigráció után Európába és az Egyesült Államokba indult tanulmányútra. Az ott tapasztaltak elhalványították a „Saint Simon-i hatásokat", és ahogyan José Ingenieros mondja, „jenki szemmel kezdett látni".

Echeverría az élet és a politikai doktrínák két eltérő és egymással harcban álló koncepcióját látja Rosas időszakában: „Azt lehet mondani, hogy 1829-ben társadalmi háború kezdődött két ellentétes eszme között: a haladás, a szövetkezés, a szabadság, valamint a társadalomellenes és anarchikus *status quo*, a tudatlanság és a zsarnokság között..."

Sarmiento ezt a dialektikus víziót bontja ki 1845-ben „A civilizáció és barbárság: Juan Facundo Quiroga élete" című művében. Sarmiento az „ország bajait" kutatja, s ezek okát Argentína nagy kiterjedésében találja meg, ahol a városok csupán a civilizáció szigetei; a pampa, mely ezeket körülöleli, rajta a gauchók társadalma a barbárság tengerét jelenti. Rosas személyében pedig e barbárság magát Buenos Airest is meghódította – mondja. Sarmientót e vidéki élet Ázsiára emlékezteti, a gauchókat „amerikai beduinoknak", „keresztény vadaknak" látja. A gaucho „színes keverék", tétlenségének legfőbb oka pedig az indián eredet – véli. A városok „a civilizáció szűkös oázisai" s az ország „olyan, mintha két külön társadalom" volna.

A város a *szervezett társadalmat* jelenti a számára, amely nélkül nincs haladás. Sarmiento ugyanakkor, amikor igen nagy erővel jeleníti meg a tétlen, tudatlan, hiú, durva, erőszakos, vad gaucho-világot, nem ellensége ennek. Becsüli nemzeti tartását, barbár karakterének vonzását is elismeri (Anderson Imbert Sarmientót intellektuális gauchónak nevezi), de nem látja benne a fejlődés önenergiáját. Ezért e társadalmat át kell alakítani – hirdeti. E transzformáció három pillérét is kijelöli: a közoktatást, az európai bevándorlás szorgalmazását, a gazdasági-technikai haladást.

Ugyanakkor nem lehet azt állítani, hogy Sarmiento e dichotómiában

valamiféle faji hierarchiát rejtett volna el. Az indián, a mesztic és a spanyol „faj", tehát az egész gyarmattól örökölt társadalom egyaránt negatív megítélést kap nála, ellentétben az északi angolszász, *fehér* népekkel. Sarmiento az egész gyarmati etnikai örökséget energia nélkülinek tartja. Ezt „javítani" pedig elsősorban angolszász és germán népekkel lehetséges — véli. Ezzel is összefügg, hogy Sarmiento vissza-visszatérő mintája az Egyesült Államok volt.

„Nevezzük magunkat Dél-amerikai Egyesült Államoknak. Az emberi méltóság érzelme és a nemes versengés elő fogják segíteni, hogy ne hozzunk szégyent arra a névre, amelyhez oly nagy eszmék asszociálódnak" – írja 1850-ben. 1883-ban már némi keserűséggel, de még mindig hasonlóan vélekedik: „Dél-Amerika lemaradt és el fogja veszíteni nagy ívű misszióját, hogy a modern civilizáció bázisává legyen. Az Egyesült Államokat nem késleltethetjük haladásában, amint azt egyesek javasolják. Érjük utol az Egyesült Államokat! Legyünk Amerika, ahogy a tenger óceán! Legyünk Egyesült Államok!" Másutt így ír: „A jenki civilizáció az eke és az ábécéskönyv műve volt, a dél-amerikait szétzúzta a kereszt és Spanyolország. Ott dolgozni és olvasni tanultak, itt henyélni és imádkozni... Az angolszászok nem fogadták be sem társként, sem szolgaként az indiánt."

Echeverría mozgósító hatású utópiát fogalmaz és szervezi a fiatalokat, Sarmiento szociografikus esszéket ír, majd fegyvert fog és abba a Justo José de Urquiza vezette seregbe áll, amely 1852-ben megdöntötte Rosas diktatúráját. Juan Bautista Alberdi továbbépíti művüket, konkrét cselekvési programot készít az immár elnökké előlépő Urquiza számára. Az 1853-ban írt „Alapelvek" a nemzetállam építésének pilléreit és fő irányait kívánták kijelölni. Az „újjászületés" mellett a gyorsított ütemű felzárkózás céljait fogalmazta meg a mű és ehhez keresi a szükséges gyakorlati lépéseket. Részletes bemutatása azért indokolt, mert az 1880-ban elfogadott argentin alkotmány és a XIX. század második felének kormányzati tevékenysége Alberdi művét igyekezett megvalósítani – főként bevándorláspolitikájában.

A „civilizálók" generációja Latin-Amerikát európai, spanyol produktumként szemléli, mereven és teljességében elutasítja a gyarmati örökséget, jó része nem vállalja a „gyökereket". A mexikói José María Luis Mora a korporációs, rendi szellemet tartja a legsúlyosabb örökségnek, amely a papság és a katonák dominanciájában fejeződik ki. A chilei Francisco Bilbao is így látja: „Múltunk – Spanyolország. Spanyolország –

a középkor, a középkor pedig lélekben és testben egyaránt a katolicizmust és a feudalizmust jelenti."

Alberdi számára hasonló a helyzet. Argentína, „a mi földünk (Amerika) egész civilizációja európai" – írja. „Amit független Amerikának nevezünk, nem több, mint Amerikában alapított Európa, forradalmunk nem más, mint az európai hatalom kétfelé törése. ...Mindaz, ami Amerikában nem európai, az barbár: nincs más felosztás, mint ez: 1) bennszülött, vagyis a vadság, 2) európai, vagyis mi, akik Amerikában születtünk és spanyolul beszélünk, Istenben hiszünk és nem Pillánban (az indiánok istenében)." Alberdi az egész spanyol örökséget elutasítja, s úgy látja, hogy a jövendő argentin nemzetet a fehér fajból kell kialakítani. Ehhez viszont fehér bevándorlásra van szükség.

Ezzel kapcsolatban fogalmazza meg a jelszóvá vált ismert formulát: A „kormányzás – benépesítés" („gobernar es poblar") szerinte alkalmas lenne az arab–spanyol–indián eredetű fogyatékosságokat kijavítani. Művében ezért kaptak központi helyet a *bevándorlás* problémái. Hasonló szerepet kaptak koncepciójában az oktatás kérdései is. Ezenkívül a politikai függetlenség, a vallásszabadság, a kereskedés szabadsága, a vasútépítés és a „béklyók nélküli iparűzés" a koncepció fő pillérei. Már e művében is kitapintható erős kontinentalizmusa. Alberdi úgy véli, Dél-Amerika köztársaságai csak együtt képesek felemelkedni a fejlett, civilizált országok mellé. Vizsgáljuk meg e kérdéseket részletesebben.

Alberdi figyelmeztet: „az oktatás nem tanítás". Ő az *iskolán kívüli* oktatásra helyezi a fő hangsúlyt, mert úgy látja, hogy a *gyakorlati* oktatás, az iparban, kereskedelemben való működés és tapasztalatszerzés révén válhatnak az argentinok „spanyol-amerikai jenkikké". Ehhez kereskedelmi és ipariskolák kellenek. Ezért tartja fontosnak a latin helyett az angol nyelv tanulását is.

Az ipar az a terep, amely *fegyelem*re neveli a fiatalokat, a fegyelem pedig a szabadság feltétele – szögezi le.

A bevándorlást azért szorgalmazza Alberdi, mert úgy látja: „minden európai, aki partjainkra érkezik, civilizációt is hoz", az ipari fegyelmet, a francia kultúrát, az angol szabadságot így honosíthatjuk meg, „így alakíthatjuk ki gyorsan az amerikai iparost".

Alberdi szembenéz a Sarmiento által felvetett népességproblémával, és maga is úgy látja: „Nagy népesség nélkül nincs jelentős haladás." Be kell népesíteni az országot, meg kell sokszorozni az ország lakosságát, de európaiakkal, mert a gauchóból sosem lehet igazi munkást formálni –

véli. E bevándorlást pedig elsősorban a belső vidékekre kell irányítani. Ezzel kapcsolatban veti fel a vasútépítés, a folyami hajózás és a távíróépítés átfogó tervét, mert „a vasút megújítja, átalakítja és megváltoztatja a legnehezebb dolgokat, dekrétumok és gyűlések nélkül is"; „létre fogja hozni az Argentin Köztársaság egységét, jobban, mint az összes kongresszus", mert „vasút nélkül nem lehet politikai egység olyan országban, ahol a távolságok lehetetlenné teszik a központi kormányzat akcióját". A vasút a kijutást jelenti az elmaradottságból, ebből pedig ki kell jutnunk, „mert az elmaradottság maga a szolgaság". A vasút az alapja a *vállalkozások* létrejöttének is. Ha ehhez nincs elég tőkénk – mondja –, kedvezményekkel, privilégiumokkal csalogassuk a külföldi tőkét Argentínába: „Ennek az Amerikának éppúgy szüksége van tőkére, mint lakosságra. A bevándorló pénz nélkül – katona fegyver nélkül. Segítsd, hogy a pénz is bevándoroljon ezekbe a ma még szegény, de gazdag jövőjű országokba."

Világosan kitetszik az „Alapelvek"-ből, hogy Alberdit egy erős, sok szálú belső piac kialakításának a modellje foglalkoztatja. Az infrastruktúra kiépítése mellett a belső vámok leépítését látja szükségesnek a belső szabad kereskedés érdekében. A nagy ellenállást látva, hozzáteszi: „Ne féljetek attól, hogy a nemzetiség veszélybe kerül a külföldiek számának növekedése miatt, sem attól, hogy el fog tűnni a nemzeti jelleg! Ez a félelem korlátoltságra vall és előítélettel van tele." Az angol népet hozza fel példaként, amely maga is „számtalan kaszt keveredése, s valójában ezért van, hogy az angol a legtökéletesebb ember, nemzetisége pedig oly hangsúlyos, hogy azt a látszatot kelti, hogy egy keveredés nélküli faj. Ne féljetek tehát a fajok keveredésétől." Ezt a folyamatot azonban Alberdi csak a fehér fajok között tartja hasznosnak. Ráadásul amint az „Alapelvek"-hez csatolt, 1873-ban írt kiegészítése jelzi, ott is csak megszorításokkal.

Alberdi ebben ugyanis kifejti, hogyan értelmezi a „gobernar es poblar" (a kormányzás – benépesítés) gondolatát: „A kormányzás telepítés abban az értelemben, hogy a telepítés oktat, civilizál, gazdagít, spontánul és gyorsan naggyá tesz, ahogyan ez az Egyesült Államokban történt"; „hogy Amerikánkat a szabadságra és iparra oktassuk, Európa szabadságban és iparosodottságban legfejlettebb népeit kell idetelepíteni, ahogyan az Egyesült Államok tette". Alberdi hangsúlyozza: nem akármilyen európai emigráció jó erre. Ő az észak-európai népekre gondol, „mert a telepítés akkor gazdagít, ha intelligens iparos emberekkel népesítjük be"

az országot. „Mert a telepítés nem civilizál, hanem elbutít, ha kínaiakkal, Ázsia indiánjaival, Afrika négereivel népesítünk", „a telepítés rothaszt, korrumpál, degenerál, elgyengíti az országot, ha Európa munkáslakosságának színe-java helyett Európa elmaradott, műveletlen szemetével népesítjük be az országot".

Az „Alapelvek" figyelmeztet: az elmaradottságból való kiemelkedéshez szükséges a haladást jobban segítő törvényhozás is, amely az ipar és a kereskedelem szükségleteinek jobban megfelel. Ebben Alberdi az Egyesült Államok, Svájc és Németország tapasztalataira figyel. Mindhárom ország ugyanazt a tapasztalatot adta Alberdinek: hogyan lehet a helyi és az összérdeket összeegyeztetni, hogyan lehet „béke provincia és nemzet között..., a localismo és az egyetlen Argentin Köztársaság eszméje között". Ugyanis – hangsúlyozza Alberdi – *csak egy* argentin nép, *csak egy* argentin nemzet lehet „és nem sok nemzet és tizennégy nép".

A történetírásban mindeddig kevés figyelmet szenteltek Alberdi *kontinentalista* elképzeléseinek. Ennek persze megvan a maga oka. Az „Alapelvek" az argentin nemzetállam-építés egyik leghatékonyabb, gyakorlatba is átvitt programja. Alberdi azonban Argentína gyorsított ütemű felzárkózását kontinentális keretben képzelte el, kedvezőbb kontinentális feltételeket teremtve így a saját nemzet és „a mi Amerikánk" egésze számára. A függetlenségi háború korszakának kontinentális összefogást sürgető eszméi Alberdinél azonban átalakulnak: a gazdasági-kereskedelmi összefogás kap hangsúlyt. Az egész szubkontinensre kivetíti az Argentínában felfedett problémákat, a folyami és tengerhajózás, az út- és vasútépítés közös programjának szükségességét veti fel „Amerika pestise", a hatalmas lakatlan területek felszámolása érdekében. Enélkül nem lehet gazdaságfejlesztés – hangsúlyozza. „Amerikánknak" kereskedelmi ligát, gazdasági uniókat kellene létrehoznia – javasolja. Vámuniót, közös tarifa-, pénz- és mértékrendszer kialakítását veti fel; közös fejlesztési és hitelbankok, egységes kereskedelmi törvények kellenek, s le kell bontani az egyes országok közötti, kontinensen belüli vámhatárokat. Alberdi a tudományos kutatás és az egyetemi oktatás közös fejlesztésére, közös postára és távközlésre is gondolt. Mindez nagyobb erőt és védelmet fog jelenteni országaink számára – mondja –, mint az ágyúk és a katonák. Ha e tervekben előrehalad Dél-Amerika, lehetőség nyílik a hadseregek leépítésére, egy „általános leszerelésre" is: a „béke és a fegyveres semlegesség" helyére a „béke és a foglalkoztatási és kereskedelmi semlegesség" léphet. Az ilyen Dél-Amerika jobban fel tud lépni a gazdaságilag erős

Európával szemben is. E kérdéseket – Bolívar szellemében – egy kontinentális kongresszuson lenne szükséges megtárgyalni – írja.

Alberdinek ez a gondolatmenete egy átfogó kontinentális protekcionista rendszer kialakítása felé mutatott. Az érdekes az, hogy a később írott „Alapelvek"-ben ez a szemlélet elhomályosult, s az argentin aspektusok erősödtek fel. Ez a hangsúlyváltás azért tetszik számunkra fontosnak, mert egyúttal egyensúlyvesztést is jelentett gondolatrendszerében: nemzeti fejlesztési programjának lehetséges nemzetközi-kontinentális *garanciái* tűntek el, amelyek az erősebb tőkés hatalmakkal szemben is védelmet jelenthettek volna. Általános jelenségről van szó: a XIX. század második harmadában a kontinentalizmus eszméi fokozatosan visszaszorulnak. Ricaurte Soler egyenesen „agonikus tudatról" beszél ezzel összefüggésben.

A „romantikus nemzedékből" csak a baloldal vitte tovább a kontinentális összefogás eszméjét; a legszínvonalasabban és legnagyobb hatással két chilei: José Victorino Lastarria és Francisco Bilbao. Azonban felfogásuk különbségei is szembeötlők. Lastarria a monarchikus eszméjű Európával szemben fogalmazta meg a kontinentális összefogás szükségességét, és ebben számol az Egyesült Államokkal is a köztársasági eszme alapján. A faji egyenlőséget hirdeti, és ismételten megfogalmazza a „szellemi függetlenség" követelményét kontinense számára, miközben szorgalmazza, hogy tanulmányozni, „adaptálni és másolni" kell Európa tudományát és tapasztalatait is. Mindenekelőtt azonban az Egyesült Államokra kell figyelni, az „angol-amerikai demokráciára", mert Európa útja ellentétes Spanyol-Amerikáéval – hirdeti.

Ellentétben Lastarriával, Francisco Bilbao az Egyesült Államok mexikói expanziójának élményét általánosítva „új veszélyről" beszél: a függetlenség veszélybe került, és „fajunk" eltűnésének veszélye körvonalazódott – mondja. Bilbao elutasítja a „jenki individualizmust", s Dél-Amerika jövőjét az Egyesült Államokkal szembeni összefogásban látja biztosítottnak. Ő nevezi először az Egyesült Államokat „kolosszusnak" (később ez kedvelt kifejezéssé válik): „az USA reánk nehezedik szerződéseivel, közvetítéseivel, protektorátusaival; iparával, hadiflottájával és vállalataival, kihasználva megosztottságunkat: egyszóval „fenyegetés Dél-Amerika autonómiája számára", miközben mi szegények vagyunk, ráadásul „magunkba fogadtunk primitív fajokat (az indiánokat – *A szerző)*, amelyek például Peruban a nemzetnek csaknem az egészét alkot-

ják". „Alsóbbrendűségünk latens, ezért fejlődnünk kell" – ehhez viszont unióra van szükség.

A generációjában általánosan használt „újjászületés" fogalmát azonban Bilbao szélesebben érti: a részvételével létrehozott plebejus szervezetek a munkások és kézművesek „szellemi, morális és anyagi regenerálását (újjászületését)" tűzték ki célul, ezért alakítottak például fogyasztási szövetkezeteket. Bilbao, aki az „uralkodó kasztokat" támadja, burzsoá platformon áll. Szerinte a kasztok „feudalizmusa" akadályozza meg egy olyan középosztály felemelkedését, amely úgy teremthetné meg a szabadságot, mint a burzsoázia Európában."

Bilbao konkrét tervet is felvázol – jórészt Alberdi programját idézi:

– közös állampolgárság,
– közös jogrendszer,
– kereskedelmi szövetség,
– Amerika-közi vámrendszer,
– azonos pénz- és mértékrendszer,
– közös döntőbíróság intézményének felállítása, konfliktusok esetén a háború elkerülésére,
– kolonizációs program,
– közoktatás, amely a „barbárokra" (indiánok) is kiterjedne,
– közös amerikai könyvkiadás,
– a vitatott határkérdések megoldása,
– közös amerikai egyetem alapítása, ahol minden amerikai fajt és nyelvet tanulmányoznának,
– politikai reformtervek kialakítása, amely a decentralizációt és a polgári szabadságjogokat általánossá tenné,
– spanyol-amerikai kongresszus felállítása, amely külső konfliktusok esetén képviselné a térséget, ezenkívül saját lapot adna ki.

A Lastarria és Bilbao közötti hangsúly- és szempontkülönbségekben a Latin-Amerikát e korszakban ért különböző agressziók élményei tükröződtek. Közöttük az igazi különbség másutt van: Bilbao ugyanis az utópikus szocializmus eszméinek hatására a chilei kézművesek, munkások, elnyomottak felé fordul. Chilében e generáció polgári demokratikus törekvései éppen Bilbao tevékenységének eredményeként széles tömegtámogatást kaptak. Bilbao balfelé sodródik, forradalmárrá lesz. Csak a forradalom tudja a tömegeket felemelni a nemzeti szuverenitáshoz – szögezi le. Az általa vagy ösztönzésére szervezett plebejus szervezetek ezért a munkásmozgalom kezdetét is jelentették Chilében. A nemzetről alkotott

ekkori demokratikus felfogás – ebbe az elnyomott *indián* tömegeket is beleértette –, innen ered.

Ez kap hangsúlyt az ecuadori Juan Montalvónál is, aki maga is zambó (indián–néger keverék), így erősen érzékeny a faji előítéletekre: „szívem nem citromsárga, sem olyan káprázatos, mint Albion fiaié", mondja keserűen az őt ért gúnyolódásokra. Szociális érzéke „a szegény indián adózókkal" és az I. Internacionálé munkásaival való azonosulás felé viszi. Ecuadorban azonban az indiánkérdés és az indián irodalmi tematika hatalmas vitákat váltott ki például 1859-ben Juan León Mera és Julio Zaldumbide között, amikor az utóbbi mereven leszögezte: az indián költészet nem lehet nemzeti költészet.

Montalvo a liberális áramlat demokratikus irányához kötődik, s Gabriel García Moreno diktatúrájának ellenzékét vezette az emigrációból. Montalvo latin-amerikai panorámája igen sötét. Eszményei – liberalizmus, americanismo, haladás – veszélybe kerültek a diktatúrák, az egymással marakodó államok és az idegen agressziók miatt. Úgy érzi, a természet törvénye tört rá a kontinensre, ahol az erősebb megöli a gyengébbet.

A „romantikusok generációjának" terveit, fejlesztési koncepcióit szemlélve feltűnő, hogy Bilbaónál, Montalvónál, Echeverríánál, Sarmientónál és Alberdinél sem vetődik fel az agrárkérdés semmilyen vonatkozásban. A földbőség Argentínájában a XIX. század közepén érthetően nem tűnt fel feszítő és megvitatandó problémának, viszont homályban maradt, hogy az agrárfejlődés milyen alternatívája lenne hasznos Argentína és Latin-Amerika számára. Ez a „homály" ugyanakkor lehetővé tette azt is, hogy az Echeverría–Sarmiento–Alberdi-féle programmal azonosuljon az argentin latifundista osztály egésze.

Chilében, ahol ugyan mindez feszítő gondként jelentkezett, Lastarria és Bilbao sem vetette fel ezt a kérdést. Náluk ez elsősorban szemléleti jellegű vonás. E generáció szélsőbaloldalán csupán egyetlen chilei, Santiago Arcos jutott el eddig a problémáig, aki egy Bilbaóhoz írott börtönlevelében vázolja fel nagyszabású reformtervét, és Bilbao támogatását kéri hozzá. Arcos nemzeti platformon áll, missziójának tartja „az ország felrázását letargiájából": „arcunk pirulása nélkül lehetünk-e chileiek, ha érzéketlenül nézzük szegény országunk szomorú sorsát?" – teszi fel a kérdést.

Arcos a hatalmas társadalmi egyenlőtlenségekben látja Chile elmaradottságának okát, ahol 1,5 millióból kb. 100 000 embernek van csak tu-

lajdona, a többi szegény, aki még állampolgár sem lehet, mert a gazdagok kívülrekesztették a nemzeten is. Arcos Echeverríával ellentétben nem a politikai jogokra figyel, hanem a társadalmi bajokra keres orvoslást. Maga is kötődik a „romantikusok" gondolatmenetéhez, amikor azt mondja Alberdi szellemében: „A bevándorlás az egyetlen eszköz tömegeink nevelésére." Ő sem látja aggasztónak a külföldi tőke jelenlétét s azt, hogy Chile kereskedelme jórészt az ő kezükben van. Eltér tőlük viszont erős arisztokrataellenességével, s azzal, hogy tervében fölveti a földosztás gondolatát, javítandó a chilei inquilino (földbérlő) súlyos helyzetén: „el kell venni a földet a gazdagoktól és szétosztani a szegények között" – írja. Ugyanígy kell tenni az állatállománnyal is. Ezzel párhuzamosan kolonizációs programot kell indítani Valdivia tartományban, földet juttatva a külföldi bevándorlóknak is. Javaslata eltér a chilei közfelfogástól, amely az araukán indiánok elleni fegyveres harcot támogatta az indián földek *elvétele* érdekében: az indiánoktól *meg kell venni* a szükséges földet – írja Arcos. A földosztást úgy kell megvalósítani, hogy a kisparaszt 50 év alatt fizethesse ki kapott földjét. Így képzeli el a forradalmat Arcos barátjának, Bilbaónak írt levelében, s hozzáteszi: a gazdagoknak olyan sorsot szán, mint Haitiban. Fő jelszóként a „Kenyér és szabadság" európai radikálisoktól átvett jelszavát javasolja. De Arcos sem híve a zűrzavarnak. Bilbaót figyelmezteti: béke kell, mert ez, s nem a rendetlenség a fejlődés alapja.

A „romantikus nemzedék" körül elsősorban Argentínában, Chilében, Uruguayban alakultak csoportok fiatal értelmiségiekből, akik Dél-Amerika e „fehér" országaiban a legerőteljesebben élték át a lemaradás élményét, és keresték a felzárkózás leghatékonyabb útját, programját. Ez az útkeresés e liberális-romantikus generációt az utópikus szocializmustól a pozitivista filozófia felé vitte. Sarmiento 1883-ban megjelent, nagy vitákat kiváltó műve: „A fajok harmóniája és konfliktusa Amerikában" már ezt jelzi. A könyv a „Juan Facundo Quiroga" gondolataihoz kívánt visszatérni azzal a különbséggel, hogy itt az egész spanyol-amerikai faj alsóbbrendűségének gondolata markánsabban fogalmazódik meg (a spanyol faj „vérébe szívott egy prehisztorikus, szolgai fajt"), az Egyesült Államok példájának hangsúlyozásával egyetemben. Lastarria és Alberdi ugyancsak felhasználja a pozitivizmus eszméit késői műveiben.

Mindenesetre e generáció minden teljesítményével és útkeresésével együtt sem tudott még határozottan válaszolni a „kik vagyunk mi?" kérdésére. Ebben persze nagy szerepe volt annak, hogy a gyarmati örök-

ség semmilyen elemével sem azonosultak. Jól tükrözi ezt Sarmiento 1883-as meditációja: „Kik vagyunk, amikor argentinnak nevezzük magunkat? Európaiak? Megannyi rézbőrű arc meghazudtol bennünket. Indiánok vagyunk? Szőke dámáink megvető mosolya talán az egyetlen válasz. Kevertek? Senki sem akar az lenni és sok ezren vannak, akik sem amerikainak, sem argentinnak nem akarják magukat nevezni. Nemzet vagyunk? Nemzet anélkül, hogy a felhalmozott anyagok össze lettek volna dolgozva, illesztés és kötőanyag nélkül?" A nemzetet kialakító „kötőanyagot" a „civilizációban", a gazdaságfejlődésben, a belső piaci kapcsolatokban keresték, kétségkívül helyesen. Válaszaik más részét azonban – talán az oktatásról vallott nézeteiket leszámítva – a közvetlen latin-amerikai utókor is erőteljes kritika alá vette.

A kortársak kritikája sem volt halk és hatástalan, kivált nem a nagy tekintélyű Andrés Bellóé, aki még Bolívar harcostársa lehetett, s aki a legközelebb került Chilében e fiatal nemzedékhez. Bello tekintélyét persze nem ez adta, hanem az a tény, hogy Spanyol-Amerikában a „saját hang" igényét, az európai kultúra másolásától való elszakadást, az irodalmi függetlenség programját ő fogalmazta meg a legkorábban, s e tekintetben a fiatal „romantikusok" előfutára és mestere is volt. Bello elsősorban Sarmiento, Alberdi és Lastarria nézeteivel vitatkozott folyamatosan. „Szándékaink ellenére sem tudunk teljesen elszakadni saját gyarmati múltunktól, s nem is tagadhatjuk meg teljesen; bármilyennek minősítsük is azt, nem lehetünk sem Európa, sem Észak-Amerika" – mondja. Nem látja reálisnak Bello azt sem, hogy az Egyesült Államok tapasztalatait és modelljét úgy át lehetne venni, ahogy ezt az argentin gondolkodók hiszik. Az amerikai intézmények nem a várt eredményt hoznák Dél-Amerikában, éppen a helyi sajátosságok, szokások, az eltérő nemzeti karakter miatt – írja. Ha jól értjük, Bello e generáció kozmopolita attitűdjét bírálja, és figyelmeztet: Európa „számunkra mindig modell, kalauz, módszer lesz, amely egyengeti utunkat, de ...Amerika nem Európa!"

Bello kiterjedt és folyamatos vitát folytatott e generációval, amely a gyarmati korszakot igen sematikusan csak feketének látja. Legismertebb vitája Lastarriával és a körülötte kialakuló iskolával zajlott Santiago de Chilében. Az „agymosás és a vérfúzió", amit valójában a „civilizálók" javasolnak – mondja –, nem járható út. Bello azonban e fiatal generáció „fekete legendából" átvett sémáinak ellensúlyozására nem formál egy ellenkező, rózsaszínű legendát, csupán a reális kép kialakítását követeli azoktól, akik radikálisan szakítani akarnak a még élő gyarmati múlttal.

Bello az európai romantikus történetírás, elsősorban a német Leopold von Ranke történetírói módszerét ajánlja a fiatal történészeknek; a tények feltárását és tiszteletét kéri Lastarria tanítványaitól.

Nem a konzervatív nosztalgia készteti e javaslatra Andrés Bellót, hanem a tudomány tisztelete és a „gyökerek" reális számbavételének igénye, amit hiányol a „civilizálóknál" – egy ugyancsak reális politikai-gazdasági stratégia kialakítása érdekében. Bello e felfogása nem hatástalan és nem marad követők nélkül a század középső harmadában, bárha felerősödött a konzervatív, nosztalgikus interpretáció is. Bello ezért a két szélsőség között próbálta a reális múltképet kialakítani és kialakíttatni.

A latin-amerikai tőkés fejlődés jellegzetességei és a társadalom átalakulása (1870–1930)

A XIX. század utolsó harmadától úgy látszott, mintha Latin-Amerika gazdaság- és társadalomfejlődése Alberdi programja szerint alakult volna. Megindult az olyannyira igényelt európai és észak-amerikai tőke a szubkontinens felé, és ezzel együtt Európa milliói is útra keltek a kontinensek országútjain és az óceánokon át nemcsak az Egyesült Államok, hanem Latin-Amerika felé is.

A fejlődés felgyorsításához igényelt és feltételezett tényezők tehát látszólag együtt voltak. Megkezdődött a kontinensen a vasútépítés, „grün-dolási" láz söpört végig elsősorban a partvidékeken. A század végétől Latin-Amerika már ismét erőteljes, új szálakkal kötődött a világpiachoz. Ám e szálakból mintha új béklyók is szövődtek volna a volt ibériai gyarmatokon, amelyek révén a remélt felzárkózás helyett csupán az elmaradottság modernizációja következett be. Mert a latin-amerikai tőkés fejlődés nem követte sem a nyugat-európai, sem az észak-amerikai mintát...

A XIX. század középső évtizedeire Latin-Amerikában a gyarmati múlttól örökölt s a tőkés gazdaságfejlődést gátló legfontosabb intézményeket (például a jogalkotásban) hosszú és viharos politikai-társadalmi küzdelmek nyomán jobbára sikerült felszámolni. A gyakorlatban pedig a világpiac kényszereinek és ösztönzéseinek függvényeként eltűntek a prekapitalista elemek, vagy alárendelt módon integrálódtak a tőkés rendszerbe (köztük a peonaje, a napszámosrendszer).

E tőkés gazdaságfejlődés jellemző vonása, hogy Latin-Amerika – gyarmati korszakához hasonlóan – ültetvényes és bányatermékeivel kapcsolódott be ismét erőteljesen a világgazdaságba. Jól illusztrálhatja ezt a szubkontinens részesedése a világkereskedelemből. 1913-ban már Latin-Amerika adta a világ gabonaexportjának 17,9%-át, állatexportjának 11,5%-át, kávé-, kakaó- és teaexportjának 62,1%-át, a cukor 37,6%-át, a kaucsuk 25,1%-át. Dinamizmusát tehát az exportcikkek expanziója

határozta meg. Ez persze azzal a következménnyel járt együtt, hogy a belső gazdasági szerkezet továbbra is torz maradt, illetve deformációja 1929–1930-ig tovább mélyült és rögzült a hazai iparfejlődés gyengeségei miatt. E piaci rendszerben fokozódott a kikötők és a partvidékek szerepe. Ezért Kádár Béla joggal jellemezheti „a gazdasági liberalizmus és a félgyarmati kifelé fordulás korszakaként" e periódust. Az 1880 előtti időszakban a világpiacra termelés azonban elsősorban még a hazai erőfeszítések és a hazai tőkefelhalmozódás eredménye volt.

Az 1870-es évektől kezdve, főként az 1880-as évtizedben azonban már gyorsuló ütemben a külföldi tőke határozta meg e világpiaci kapcsolódásokat, amikor az exportkultúrák (ültetvények, bányászat, az ezekhez kapcsolódó feldolgozó ipar) jelentős része imperialista kézbe vagy függésbe került. E tőkés nekilendülés irányítója és fő haszonélvezője tehát jórészt a külföldi tőke és a hozzájuk kapcsolódó hazai oligarchia volt: az első világháborúig elsősorban Anglia, mellette pedig az Egyesült Államok, Franciaország és Németország tőkései és bankjai jelentek meg a szubkontinensen. A két világháború között azonban az imperialista hatalmak rivalizálása fölerősödött. A századfordulótól az észak-amerikai társaságok gazdasági jelenléte a Karib térségben és Közép-Amerikában, 1945 után pedig már az egész térségben nyomasztóvá vált.

A szubkontinensen belül persze nagyok a különbségek. Az ültetvényes gazdaság szélsőséges hegemóniája az Antillákon, Brazíliában és Közép-Amerika egyes körzeteiben alakult ki. Kubában a cukor (és részben a dohány), Brazíliában a cukor, majd a kávé dominanciája vált jellemzővé, radikálisan (és nagy nehézségek árán) alakítva át a korábbi ültetvényes struktúrát. Az exportra irányuló hagyományos élelmiszer-termelés (gabonából és szarvasmarhából) Uruguayban, Argentínában és Chilében vált meghatározóvá; a bányászat Mexikóban, Brazíliában, Peruban, Chilében és Bolíviában lett a gazdaság hegemón szektora. A különbségeket befolyásolta a gyarmati örökség eltérő súlya: az alkirályi hatalmi központok ilyen szempontból természetesen más feltételekkel integrálódtak a világgazdaságba, mint a viszonylag gyenge gyarmati örökséggel rendelkező Uruguay és Argentína.

E tőkés nekilendülés néhány fontos sajátosságot mutat. A világpiaci igényeknek megfelelően változó termelés például bizonyos területeken radikálisan átalakította a gazdaság korábbi szerkezetét. A felfutó exportágazatok kiszolgálása jegyében épültek ki a vasútvonalak (a bányaközpontok és az ültetvények zónái felé haladtak), s csak ezen a területen

jelent meg az ipari forradalom (a cukorfeldolgozás, a hűtőházak, a rézfeldolgozók stb. fejlesztésében). Elkezdődött tehát a vasutak építése: 1870-ben 3800; 1910-ig pedig 97 700 km vasútvonal épült. A vasutak jelentették a bányakincsekhez való eljutás lehetőségét, elősegítették a pampa meghódítását, óriási gabonaföldek és állattenyésztő zónák kialakítását, ezek vitték az ültetvények termékeit a kikötőkbe. A vasútvonalak és a vasúthálózat tehát nem a belső piac, hanem az exportcikkek forgalmazási igényei szerint alakultak. A vasutak mentén új piackörzetek formálódtak, melyek e zónák egészét integrálták a piacgazdaságba anélkül, hogy az egységes nemzeti piacok szerves kiépülése előrehaladt volna. Hatásuk azonban e régiókban rendkívül összetett. Az árutermelés általános ösztönzésén túl felerősítették a földért folyó küzdelmet, élénkítették a városiasodást.

Ez a fellendülés egyben átalakulás is volt; számos hagyományos ültetvényes térség válságba került. Ugyanakkor hatalmas belső területek, amelyeket nem érintett meg a világpiac „varázspálcája", továbbra is a „tradicionális" nagybirtokok és az önellátó kisparcellák világa maradt. A világpiachoz kötődő zónákban viszont felgyorsult a földbirtokok és a bányák koncentrációja. Ez a földkoncentráció nemzetközi összehasonlításban is szélsőségesen nagy ellentéteket hozott létre az óriás latifundium és a minifundium között. Illusztrációképpen Argentínára utalhatunk, ahol a pampa meghódítása különleges lehetőséget adott a földtulajdon koncentrálódására. 1880-ban még csupán 2 000 000 ha volt a megművelt terület az országban. Ez 1895-ben 5 000 000-ra emelkedett, 1905-ben már 12 000 000, 1923-ban pedig 27 000 000 ha-ra nőtt. E világgazdasági kihívás Latin-Amerika eltérő régióit tehát egyenlőtlenül és különböző időszakban érintette. Madártávlatból szemlélve ezt a folyamatot, először a tőkés fellendülés mozaikszerűsége ötlik szemünkbe, ahol a külföldi monopóliumok enklávé jellegű jelenléte tűnik fel.

E fejlődés korlátaival és negatívumaival együtt is mozgásba hozta és átalakította Latin-Amerika egészét e periódusban. Ez a városfejlődésben és a városi élet átalakulásában észlelhető a legszembetűnőbben. 1900 körül már 13 város lakossága nőtt 100 000 fölé; 79 város a 20 000–100 000 fő közötti sávban helyezkedett el, 134 pedig 10 000–20 000 fő közötti lakossággal rendelkezett.

Félmilliós világvárossá nőtt Buenos Aires, Rio de Janeiro, Mexikóváros; Havanna, Montevideo is több százezer főt számlált a századfordulón. A városfejlődés adatai a tőkés fejlődés méreteire és ritmusára is utal-

hatnak: a tőkés fejlődés élén Argentína, Uruguay, Chile, Brazília és Kuba állt a századfordulón (lásd az alábbi táblázatot). Több országban a viszonylag alacsony fokú városiasodás mögött az országon belüli különbségek növekedése állt: a partvidék (costa) tőkés fejlődése szemben állt a hegyvidék (sierra) nagy részének mozdulatlanságával Peruban, Ecuadorban, Kolumbiában és Venezuelában.

A XX. században ez az igen egyenlőtlen növekedés folytatódott. Rio de Janeiro 1920-ban millión felüli nagyváros lett, Mexikóváros 1930-ban

A városfejlődés adatai a XIX. század végén

	a városok száma 10 000 feletti lakossággal	városi lakosság az összlakosság %-ában
Mexikó és Közép-Amerika		
Mexikó	58	12,7
Costa Rica	4	28,4
Guatemala	13	16,9
Honduras	3	8,4
El Salvador	7	15,4
La Plata köztársaságok		
Argentína	17	27,1
Uruguay	2	30,0
Brazília	24	10,9
Paraguay	3	16,5
Andoki köztársaságok		
Chile	12	21,8
Bolívia	6	8,0
Peru	5	7,4
Ecuador	7	12,3
Kolumbia	12	9,4
Venezuela	25	22,8
Karib térség		
Kuba	13	30,7
Puerto Rico	3	7,9

Forrás: Nicolás Sánchez Albornoz: La población de América Latina. 194—195. old. Hiányzik Nicaragua, Haiti, Dominika, Guyana és a Kis-Antillák. Panama adatai még Kolumbián belül találhatók.

éri el ezt a nagyságot, Buenos Aires pedig túllépett a kétmillión. A 100 000 lakos feletti partvidéki nagyvárosok száma is három tucat fölé emelkedett.

Megfigyelhető azonban, hogy az 1930-as években a városfejlődés dinamikája megszűnt (lásd az előbbi és az alábbi táblázatot). Az 1940-es évek után a latin-amerikai demográfiai robbanás gyorsítja fel ismét a városok növekedését.

Városi lakosság 1940-ben

	20 000 felett	100 000 felett	500 000 felett
Közép-Amerika			
Mexikó	3,5	2,2	1,7
Guatemala	0,2	0,2	–
El Salvador	0,2	0,2	–
Honduras	0,1	–	–
Nicaragua	0,1	–	–
Costa Rica	0,1	0,1	–
Panama	0,2	0,1	–
Karib térség			
Kuba	1,4	0,9	0,8
Puerto Rico	0,4	0,2	–
Dominika	0,1	–	–
Haiti	0,1	0,1	–
Andok-országok			
Bolívia	0,4	0,2	–
Ecuador	0,4	0,3	–
Peru	0,9	0,6	0,6
Kolumbia	1,3	0,8	–
Venezuela	0,7	0,4	–
Chile	1,8	1,2	1,0
La Plata térség			
Argentína	5,8	4,2	3,5
Uruguay	0,8	0,6	0,6
Paraguay	0,1	0,1	–
Brazília	6,6	4,8	3,6

Forrás: Nicolás Sánchez Albornoz: Ugyanott, 260. old.

A nagyvárosok túl azon, hogy az export- és importkereskedelem kulcspontjai, a születő – összességében igen gyenge – hazai feldolgozó ipar bázisai is lettek: a leglátványosabban, de rendkívül eltérő ritmussal Brazíliában. 1881-ben 200 ipari létesítmény volt, 1907-ben számuk már elérte a 3000-et, 1920-ban pedig 12 000 fölé emelkedett, csupán négy-öt nagyvárosra alapozódva. 1881-ben még a brazil ipar 55%-a összpontosult Rio de Janeiróban, s csak 5%-a São Paulóban. E században azonban már változtak az arányok: Rióban 1907-ben már csak 30%, São Paulóban pedig 14%; utóbbié 1920-ban elérte a 33%-ot, 1948-ban pedig a 43%-ot. Mexikóban ekkor formálódtak a nagy textilvárosok: Guadalajara, Puebla, Orizaba. Új városok is születtek: Belo Horizonte, La Plata, Antofagasta, Punta Arenales, Mamaos stb. A mexikói Monterrey viszont jelentős fémiparával nem lett jellemző latin-amerikai várostípus. A nehézipar, a termelőeszközök gyártása a latin-amerikai iparfejlesztésből szinte teljesen hiányzott, ami meglehetősen deformált iparstruktúrához vezetett: ebben a városi kisipar és a falusi kusztáripar továbbra is jelentős súllyal részesedett.

Lüktető, új életforma alakult ki a nagyvárosokban. Megjelent a modern tömegközlekedés, szaporodtak a nyomdák, az újságok és a folyóiratok, megindult a könyvkiadás; színházak, mozik és kávéházak születtek; a nagyvárosok stílusukban, életformájukban kozmopolita karakterűvé váltak. A bankok és a biztosítótársaságok megjelenése erősítette ezt a benyomást.

E tőkés fejlődés elindulásával a társadalom átalakulása is megkezdődött. Ez a mozgás azonban nem zárult le 1930 tájékán; azt lehet mondani, hogy egy olyan máig tartó folyamatról van szó, amely a latin-amerikai társadalom egészét folyamatosan mozgásban tartja.

1850–1900 között Latin-Amerika lakossága megkétszereződött. Ez tény annak ellenére, hogy Paraguay lakosságának csaknem a felét kiirtották az 1860-as évek háborújában a „hármas szövetség" (Brazília, Argentína, Uruguay) csapatai. Ezért Paraguay – tragédiája következtében – kivétel ebben az általános népességnövekedésben. Azt lehetne tehát hinni, hogy az 1750 táján elkezdődött nagy demográfiai fellendülés tovább folytatódott. Ám e mintegy 50–80 éves, kb. 1930-ig tartó fellendülésnek *külső* forrásai voltak: elsősorban az európai bevándorlás.

Az európai bevándorlás nagy hullámai a XIX. század utolsó évtizedeiben kezdődtek, a csúcsot 1914-ben érte el; majd kb. 1930-ig csökkenő tendenciával ugyan, de még jelentős tömegek érkeztek Latin-Amerikába.

Fő felvevő körzete e bevándorlásnak az Atlanti-óceán partvidéke volt. Argentínába 1881–1915 között 2,8 millió európai érkezett, 1935-ig ez a szám 3,4 millióra emelkedett. A kis Uruguayba ez idő alatt kb. 640 000-en érkeztek. Brazíliába 1872–1940 között 3,3 millió bevándorló érkezett, döntő részük 1914 előtt. E régió népessége ettől és ekkor lett döntően európai jellegű.

Argentína, Dél-Brazília és Uruguay mellett kisebb, de jelentős európai csoportok telepedtek meg Chilében, Kubában és Mexikóban is. Jóllehet a XX. század elején más latin-amerikai országok is új bevándorlási törvényeket alkottak, hogy megkönnyítsék a letelepedést, mégsem jelentettek vonzerőt az európaiak számára. Itt százas és ezres nagyságrendben találunk bevándorlókat.

A bevándorlók legnagyobb tömegei Olaszországból érkeztek. Argentínában a bevándorlók több mint 50%-át, Brazíliában majdnem 30%-át alkották itáliaiak. Nagyságrendben követték őket a spanyolok és a portugálok, majd a németek, akik Argentínában és Brazíliában 100 000 főnyi, Chilében több tízezres, Közép-Amerikában néhány ezer fős létszámmal telepedtek le.

A század végétől jelentős lett a kelet-európai emigráció. Oroszországból 1857–1909 között 106 114 személy vándorolt ki Latin-Amerikába: lengyelek, oroszok, ukránok, zsidók. 1918 után a bevándorlás „eső" szakaszában elsősorban Közép-Kelet-Európából érkeztek, köztük kb. 200 000 magyar, elsősorban az elcsatolt területekről, akik döntően ugyancsak Brazíliában (São Paulo, Santa Catalina államokban), Argentínában és Uruguayban telepedtek meg. Mexikóba, Kubába több tízezren érkeztek az Egyesült Államokból, de ezek jelentős része valójában első generációs európai volt. Ebben az időszakban erős közel-keleti és ázsiai hullám is regisztrálható (törökök, örmények, libanoniak, arabok, indiaiak, japánok érkeztek Latin-Amerikába).

Ennek a hatalmas népvándorlásnak az eredményeképpen, elsősorban az Atlanti-óceán menti országok *etnikai összetétele* jelentősen megváltozott. 1914-ben Argentína összlakosságának kb. 30%-a nem Argentínában született. Ilyen magas arányt még az Egyesült Államok sem produkált (ott 14,7% a maximum 1910-ben). Buenos Airesben 1914-ben a lakosság 49%-a, a déli tartományokban 41,9%-a volt külföldi. Brazíliában São Paulo állam jelenti a „csúcsot". 1893-ban São Paulo városának 71,2%-a volt bevándorló, ugyanitt 1901-ben a munkások 90%-a döntően itáliai.

1908-ban Montevideóban a külföldi bevándorlók aránya 30% felett volt. Az atlanti partvidék városaiban tehát eltérő eredetű, eltérő nyelvű, vallású, hagyományú és kultúrájú rétegek találkoztak és éltek együtt – jelentős részük sokáig saját közösségeibe zárva – a hazai, ugyancsak több etnikumhoz tartozó csoportokkal. E régióban a munkásosztály és a városi kispolgárság jó része európaiakból állt. Emiatt a hazai színes bőrű tömegek előtt bezárultak a városi munkaalkalmak, legfeljebb a szakképzetlen foglalkozások maradtak meg számukra.

A nemzetté válás kérdéseit és folyamatát e térségben ez a tény határozta meg. Latin-Amerika más országaiban az európai bevándorlás nem mennyiségi, hanem „minőségi" kérdésként vetődött fel. Közép-Amerikában, elsősorban Guatemalában, Nicaraguában és Chilében a földbirtokos osztály erős német csoportja jelent meg; Peruban a francia és olasz tőkés elem befolyása lett erős; Mexikóvárosban a zsidó tőkések alakítottak külön negyedet, de erős volt az észak-amerikai eredetű tőkések súlya is. A La Plata térségben az angol tőkések jelenléte volt hangsúlyos.

Ez a tény egy általános jelenségre világít rá: Latin-Amerikában az uralkodó osztályok modernizálódásának egyik jele a külföldi tőkésekkel kötött házasságok számának emelkedése volt. A latin-amerikai árutermelő nagybirtokosok, ültetvényesek és idegen eredetű tőkések családi kapcsolatainak kialakulása a tőkés *oligarchiák* kialakulásával járt együtt, melyek a hazai uralkodó osztályok legfelső, szűk és egyre zártabb csoportját alkották.

Az uralkodó osztályon belüli mozgások persze több irányúak voltak: elsősorban az indián földek elrablásával (Peru, Ecuador, Kolumbia, Bolívia, Mexikó, Guatemala gazdaságában) új, jelentős részben mesztic eredetű latifundista rétegek születtek, miközben jelentős régi kreol hacendado csoportok kerültek válságba, szegényedtek el (Kubában Oriente és Camagüey tartományokban, helyüket az észak-amerikai társaságok foglalták el; Peruban az északi partvidék [a Chicama-völgy] ültetvényes zónájában, Peru, Bolívia, Chile bányakörzeteiben, Közép-Amerikában), a régi városi patrícius rétegekkel, a mesztic iparosokkal egyetemben. Számításba kell venni ugyanakkor a kreol hacendadók tradicionális, piaci kapcsolatokban alig érdekelt csoportjainak nagy erejét is.

Az 1870–1930 közötti időszak a dolgozó osztályok modernizálódásának korszaka is. Három fő csoportjukat lehet kiemelni: az ültetvények agrárproletárjait, a bányamunkásokat, akik döntően a hazai színes ré-

tegekből verbuválódtak és a városi proletariátust, mely az atlanti partvidéket leszámítva, szintén hazai forrásokból növekedett.

Kontinentális érvénnyel megállapítható, hogy az exportra termelő ültetvények nem váltak a nagy tömegű agrárprolateriátus „üzemeivé". Az ültetvényes kultúrák nagy része – kakaó, dohány, kávé, gyapot – rendszeres és gondos munkát igényelt. Itt korábban is a kisparcellás részes művelés formái uralkodtak, (ipari) szakmunkát főként a végtermékké alakítás fázisában alkalmaztak. Az indián földek elvételével, a kisparaszti birtokok felszívásával terjeszkedő ültetvények ezért a régi technikát és a régi munkaszervezési és függési formákat alkalmazták a volt néger rabszolga, a mulatt, az indián és a mesztic paraszt esetében, az eladósodás „klasszikus" módszereivel is birtokhoz kötve a munkaerőt.

A részesbérlet, a kisparcellás bérlet sokféle formában és elnevezéssel létezett tovább. Talán a cukorültetvény volt az egyetlen, ahol a nagyüzemi termelés általánossá vált a XIX. századi Latin-Amerikában, itt a bérmunka erős koncentrálódását figyelhetjük meg. E munka viszont jobbára idényjellegű volt, ezért Amerika sok országában más vidékekről toborozták a munkásokat. Ez a tény magyarázza, hogy e szektorban is elhúzódott az agrárproletariátus kialakulása.

Ezt a folyamatot – az agrárproletariátus kialakulását – kiterjedt és igen heves paraszti osztályharc jellemezte a XIX. század utolsó harmadától az 1930-as évek elejéig terjedő időszakban.

Ez összekapcsolódott az egész mezőgazdaság átalakulásával, a tulajdonviszonyokat is beleértve. A harcok egyik nagy frontja a még le nem igázott indián földművelő népek alávetése, földjeik elvétele volt. A pampa indiánjainak kiirtása Argentínában, a Bio-Bio folyó menti független araukán népek körzeteinek elfoglalása a századelőn Chilében; a yaqui indiánok és Yucatán alávetése Mexikóban – mind ide tartoznak. Az andoki országokban kibontakoztak az indián parasztok védelmi harcai; e küzdelem igényei szervezték újjá az indián közösségeket is a latifundiumok elleni harcban.

A bányamunkásság több száz éves tradíciókra támaszkodva – az agrárproletariátushoz hasonlóan – hazai forrásokból szerveződött. Legjelentősebb, több tízezres nagyságrendű csoportjai Mexikóban, Brazíliában, Bolíviában, Peruban és Chilében alakultak ki. Fontos megemlíteni, hogy a bányászat expanziója a környező, tradicionális mezőgazdasági társadalom felbomlásával járt együtt, ezek (a parasztok és a kisvárosi kézművesek) lettek a bányászság forrásai. Klimatikus okok miatt

az andoki Amerikában és Mexikóban elsősorban indiánok és mesztícek lettek az új bányászok, itt is létrehozva a részes munka, a kisbányabérlet és az időszaki munka számos átmeneti formáját, miközben erős maradt a kisbánya-tulajdonosok rétege is, akik viszont a nagy imperialista feldolgozók függésébe kerültek. A kialakuló bányaoligarchia összefonódott a latifundistákkal és a külföldi származású tőkések csoportjával. A bányaszektorban éppúgy, mint az ültetvények világában az idegen imperialista társaságok alkalmazotti rétege döntően szintén külföldi volt.

Az 1850–1930 közötti időszak fő demográfiai jellegzetessége – a külföldi bevándorlással együtt, sőt ettől új impulzusokat kapva – továbbra is a *mestizaje*, a keveredés volt. (Táblázatunk a 102. oldalon az 1940-es állapotokat mutatja be.)

Már az is beszédes tény, hogy a XX. századi összeírásokban (mind a mai napig) továbbra is az azonosítás-azonosulás legfontosabb szempontjai között szerepel a „faj"; a „faji besorolás" koordinátáival jellemzik országaikat. Latin-Amerika tehát – fő jellemzőit tekintve – a XX. században meszticcé (mulattá) vált. Ebben különös fontosságot kaptak a városok mint az etnikumok keveredésének fő színterei, ahol az új középrétegek és a kispolgárság éppúgy, mint a burzsoázia középső (és részben felső) rétegei is mesztic (mulatt) eredetűek voltak, illetve ahol a dolgozó osztályok tagjainak jó része is így sorolta be önmagát.

Ugyanakkor e széles és mély társadalmi átalakulás – befejezetlensége és elhúzódása, valamint az átalakulás folyamatának konfliktusai miatt – nem segítette elő a társadalom osztálystruktúráinak letisztulását. Egy-egy (európai értelemben vett) osztály rendkívül erős belső tagoltságot, differenciáltságot mutatott földrajzi elhelyezkedését tekintve, életszínvonalbeli, életmódbeli és kulturális szempontból, valamint az etnikai *eredet* vonatkozásában.

E kétségkívül mozgalmas időszakban a társadalmi azonosulás etnikai aspektusa növekedett: a demográfiai és társadalmi folyamat említett tendenciája miatt a *mesztic* (mulatt) vonal erősödésével. Ez az oka, hogy az azonosságtudat (a nemzettudat és a kontinentalizmus) kialakításában a lehetséges legnagyobb integráló tényező keresése a meszticség „közös nevezőjének" megtalálásához vezetett. E korszak sikeres és uralkodó ideológiái tehát a mesztic alapú eszmekörök felé orientálódnak.

A XIX. századhoz képest azonban másfajta terepen és feltételek között zajlottak a politikai küzdelmek. A születő munkásmozgalom szervezetei és sajtója; a modern politikai pártok létrejötte és az oligarchia tradicio-

Latin-Amerika népességének etnikai megoszlása 1940-ben*

	indián	mesztic	néger	mulatt	fehér	összes
„Indián-Amerika"						
Guatemala	1 309 000	714 000	4 011	2 000	350 989	2 380 000
Bolívia	1 595 000	870 000	7 800	5 000	422 200	2 900 000
„Indián-mesztic"-Amerika						
Peru	3 247 196	2 247 395	29 054	80 000	1 419 466	7 023 111
Ecuador	1 040 000	780 000	80 000	200 000	500 000	2 600 000
Mexikó	4 422 049	9 792 131	60 000	60 000	5 319 372	19 653 552
El Salvador	348 907	1 208 401	100	100	187 027	1 744 535
„Mesztic"-Amerika						
Nicaragua	39 400	738 750	40 000	50 000	67 750	900 000
Honduras	100 000	886 287	20 000	20 000	83 572	1 107 859
Paraguay	40 000	805 000	5 000	5 000	295 000	1 150 000
Panama	55 987	373 545	80 000	70 000	43 044	622 576
„Fehér-mesztic"-Amerika						
Chile	130 000	2 511 770	500	2 000	2 379 269	5 023 539
Venezuela	100 000	1 400 000	100 000	1 400 000	1 966 000	3 710 000
„Fehér-mulatt"-Amerika						
Brazília	200 000	4 123 131	6 037 384	8 247 262	22 628 538	41 236 315

„Fehér"-Amerika						
Argentína	100 000	1 400 000	5 000	10 000	12 485 000	14 000 000
Uruguay	–	100 000	10 000	50 000	1 985 545	2 145 545
„Fekete"-Amerika						
Antillák szigetei	800	50 000	5 570 000	4 024 000	4 055 200	13 700 000

* hiányzik a brit, a francia, és a holland Guyana

Forrás: Mario Samborino: Identidad, tradición, autenticidad. Tres problemas de América Latina. Caracas, 1980. 53. old. Az adatokat a fenti rendszerben mi állítottuk össze.

nális pártjainak válsága, illetve átalakulása; a tömegkommunikáció megnövekedett jelentősége és hatása – kivált az 1920-as évektől – mindez a politikai küzdelmek új rendszerét alakította ki a tömegek aktív részvételével. Ezzel létrejöttek a politikai gondolkodás új feltételei és koordinátái is.

A pozitivizmus és a nemzettudatok modernizálódása

A POZITIVIZMUS LATIN-AMERIKÁBAN

A századközép romantikus nemzedékének törekvése és jelszava: „Szellemi emancipációt!" csak a spanyolokkal, a volt gyarmattartó hatalommal szemben munkált erőteljesen a XIX. század folyamán. Ám ebből még nem lett szellemi függetlenség. Mint láttuk, az Echeverría–Sarmiento–Alberdi–Bilbao vonulat egy másfajta, saját viszonyai között kétségkívül sikeres minta és felfogás bűvöletébe került. Az 1870–1930 közötti „kifelé fordulás" korszaka ezért nemcsak a gazdaságra érvényes, s nemcsak ott jellemezhető a „félgyarmati" jelzővel, hanem a politikai gondolkodás tekintetében is. A lemaradást érzékelők, akik a felzárkózás gyorsabb útját-módját keresték Latin-Amerikában, a pozitivizmusban vélték azt megtalálni a XIX. század második felében.

A pozitivizmus, kivált alapjelszava: a „Rend és Haladás" azt az illúziót adta, hogy Latin-Amerika megtalálta a szükséges filozófiát és világnézetet, amellyel történelme magyarázható, jövőképe megrajzolható. Úgy tetszett, hogy a pozitivizmus a századon végighúzódó konzervatív–liberális ellentéten is túlléphet. Míg a konzervatívok a rendet hirdették haladás nélkül, a liberálisok a haladást sürgették, de rend nélkül, a pozitivizmus vállalta a harmónia megteremtését a rend és a haladás között.

A pozitivizmus különböző irányzatai és képviselői hatással voltak az egész korszak politikai-gazdasági gondolkodására. Arturo Uslar Pietri jellemzése jól illusztrálja ezt a tényt: „A comte-i pozitivizmus nem tisztán jött Venezuelába, hanem hibridként, különböző hatások keverékeként, mint ahogyan egész Spanyol-Amerikában történt; s itt, amint más országokban is, szoros szövetségben volt a darwinizmussal, az ateizmussal, az antiklerikalizmussal, a realizmussal és az irodalmi naturalizmussal." Ám vitathatatlan, hogy új szellemet, új intellektuális légkört alakí-

tott ki, s a természet- és a társadalomtudományoknak nagy ösztönzést adott. A kutatás mai állapotában azonban ennek legfeljebb fő kontúrjait ismerjük Latin-Amerikában.

Kétségtelen azonban, hogy erőteljesen hatott a munkásmozgalomra és más antiimperialista mozgalmakra is. 1930 után hatása már nem meghatározó, de folyamatosan érzékelhető, s főképpen az ilyen szellemben megszervezett egyetemi oktatás révén hatott még az 1940–1960-as években, s a desarrollista eszmerendszerekben megújulásának is tanúi lehettünk.

Milyen társadalmi szükségletek, indítékok magyarázzák a pozitivizmus rendkívül erős hatását Latin-Amerikában? A kortárs latin-amerikai gondolkodók úgy vélték, hogy a pozitivizmus szinte róluk, nekik szól. Mi ennek az oka? Úgy gondolom, hogy mindenekelőtt az *alapélmény* – habár eltérő tartalmú – csaknem ugyanaz, mint Európában: valami nincs rendben a társadalommal, az nem egészséges. A társadalmat meg akarják javítani, de nem forradalommal, hanem reformokkal; javítani, hogy ne kelljen változtatni. E szándékot pedig a tudomány és az oktatás révén vélik megvalósíthatónak. Makacs, néha kétségbeesett hittel – ahogyan R. Várkonyi Ágnes fogalmaz – bíznak a haladásban, a békés fejlődésben. Élményük a nagy francia forradalom és az európai forradalmak. Ugyanakkor azonban mély élményük az is, hogy a forradalmak nem hozták meg Európában a békés fejlődés és gazdagodás korát. A társadalom nem érthető jelenségeinek magyarázatára várnak.

Ebben a légkörben születik meg a *rend* utáni igény és vágy. A munka tudományos megszervezésével az osztályharcot az érdekek egyeztetése révén gondolják kiolthatónak. Ez az életérzés különösen a párizsi kommün élménye után erősödött fel. Az európai burzsoáziát „iszonyattal és rettegéssel töltötte el a proletariátus harca", biztonságérzete megingott. George Henry Lewes élménye – anarchia van Európában – általános közérzetet fejezett ki.

Comte, aki már 1822-ben foglalkozik a „rend" problémájával, a társadalmi nyugalom állapotát igényli és ezt rendszerében próbálja megteremteni. A „társadalmi építés" korszaka érkezett el – hirdeti. Az európai kapitalizmus kettős fenyegetettséget érez. Ezek sikerrel történő feloldása, egy „biztonságos közérzet" kialakítása a „társadalmi fizika" megalkotásával lehetséges, amely a tudósok, egy „morális elit" és egy „igazi tekintélyen" nyugvó köztársasági diktatúra feladata lesz. A nép e pozitivista felfogásban passzív szerepet kap: „a nép vezetőre áhítozik, kész alárendelni magát egy valódi tekintélyen nyugvó hatalomnak".

Témánk szempontjából rendkívül fontos a pozitivizmus nemzetfelfogása. Véleményünk szerint ez egyike azoknak a vonatkozásoknak, ahol a latin-amerikai gondolkodók különösen úgy érezhették, e filozófia nekik szól, az ő valóságuk feltárásához ad jól felhasználható módszertani szempontokat. Azonkívül a pozitivizmus e felfogása nem volt idegen a korábbi latin-amerikai gondolkodásmódtól sem.

Comte ugyanis úgy vélte, hogy az emberiséget a *faj*, a *klima* és a *politikai tevékenység* tagolta különböző nemzetekre. Ő persze nemzetek feletti teóriát kívánt megalkotni, s ennyiben gondolatának fonala másfelé folytatódik, de e *szempontjai* a pozitivista történetszemlélet pillérei lettek. John Stuart Mill a földrajzi környezet meghatározó erejére tette a hangsúlyt, miközben a nemzetet érzelmi kapcsolatokkal összefogott közösségnek tekinti; a soknemzetiségű Közép-Kelet-Európa tapasztalatai alapján ő veti fel az *összeolvadás* gondolatát a polgárosultabb nemzetiség vezetésével – amit az etnikumokban gazdag Latin-Amerikában elsősorban a kreol felfogás fogadott nagy szimpátiával. Különösen erősen hatott Hippolyte Taine felfogása. Ő a *faj*, az *idő* és a *hely* egysége döntő erejével számolt, s e triászban a *faj*t tekintette meghatározónak a nemzeti karakter kialakulásában. Beszél erős és gyenge nemzetekről: „a művelt nemzet eszméje helyett az erős nemzet lesz az ideál". Taine felfogását az uralkodó osztályok kreol csoportjai magukévá tették oly módon, hogy a spanyol gyarmati múlttal való megbékélést az eltérő nemzettudatok közötti *kompromisszumok* lehetőségének kiépítésével alapozták meg. A latin-amerikai nemzetfelfogások e koordináták által meghatározottan épültek a XIX. század második felében, a saját korábbi – faji (etnikumi) alapú – nézetek továbbépítéseként.

A haladás igenlése a pozitivizmusban mély konzervativizmussal kapcsolódik össze. Jól hangzott Comte azon érvelése is, amely a társadalmak katonai jellege helyett a ipari jellegű magatartás, az új, ipari erkölcs mellett szállt síkra. Comte háromszakaszos fejlődésképében is önmagára ismert Latin-Amerika, s erősen visszahangzott az a comte-i gondolat, mely a fenyegető kataklizmák és egy új ipari társadalom közötti választás kényszerét vetette fel. Már Comte-nál is egyre erősebb az a gondolat, hogy a rendet nem gazdasági, hanem biológiai normák szerint kell elképzelni. Ez a gondolatmenet azonban Herbert Spencer biológiai relativizmusában kapott széles kifejtést, és Charles Darwin nézeteivel együtt vált társadalommagyarázó gondolatmenetek alapjává Latin-Amerikában.

Az európai pozitivizmus ugyanakkor olyan rendkívül széles és sokszínű folyamként jellemezhető, amelyben különböző áramlatok, mellékágak, ellentmondásos sodrások találhatók; amely korszakonként és személyenként is jelentős eltéréseket mutat, de éppen ezzel együtt nyújtott gazdag forrást a latin-amerikai felhasználók számára.

Kétségtelen, hogy az utópikus szocialisták, elsősorban Claude-Henri de Saint Simon eszméinek nagy hatása az 1830–1850-es években megalapozta a pozitivista eszmék befogadását, ez magyarázza azt is, hogy sokan a „civilizálók" (Sarmiento, Lastarria, Bilbao) generációjából maguk is a pozitivizmus hatása alá kerültek tevékenységük utolsó szakaszában. R. Várkonyi Ágnes módszertani jellegű megjegyzése Latin-Amerikára is vonatkoztatható: a társadalom belső fejlődése, a korábbi hatások (például Saint Simon eszméinek) abszorbeálása révén már kialakított olyan szemléleti sajátosságokat, amelyek ennek az új külső hatásnak a felfogását és befogadását elősegítették.

A pozitivizmus latin-amerikai megjelenése és funkciója sokban hasonlít kelet- és közép-kelet-európai szerepére. A gyarmati örökség, a tradicionális latifundizmus, az egyházi hierarchia elleni – egyébként hatásos és hatékony – küzdelemben a pozitivizmus a demokratikus középrétegeket, a középburzsoáziát és a liberális értelmiséget is erőteljes ideológiai eszköztárhoz juttatta.

Ám ha a végeredmény felől szemléljük a pozitivizmus hatását, látható, hogy valójában az uralkodó (megújuló) és a külföldi tőkével összefonódó *oligarchiáknak* az érdekeit kifejezve munkált. Vagy a hatalomra jutás eszköze volt, vagy annak konzerválását szolgálta. Rövid távon számos demokratikus vívmány forrásának bizonyult, hosszú távon azonban a szubkontinens gazdasági-politikai függését segítette elő.

Latin-Amerika uralkodó osztályai a XIX. század utolsó harmadától és a századforduló után ugyancsak többszörös fenyegetettséget éreztek. A mozgásba jött társadalom új jelenségei, a bevándorlás okozta mobilizáció, indián felkelések, városi munkássztrájkok, kézműves felkelések, tömegharcok, proletárszervezetek, új pártok megjelenése, millenarista vallási mozgalmak stb. szították ezt az érzést, hasonlóan a meg-megújuló spanyol hódító kísérletekkel együtt, melyek az ókonzervatív latifundisták és szövetségeseik (az egyház, a hadsereg főtiszti állománya) visszahúzó erejével számolhattak. A századfordulón északról, az Egyesült Államok felől fenyegető új veszély felismerése is érzékelhető, s e három tényező

együtt a társadalmi zűrzavar, az anarchia, a bomlás és a pusztulás vízióit ébresztette fel, illetve erős igényt és keresletet támasztott olyan ideológiai eszközök iránt, melyek a fejlettebb országokhoz való gyors felzárkózás sikerét segítették elő és garantálták. A pozitivizmus azt az illúziót adta tehát, hogy e célrendszer kialakításakor ráleltek az adekvát filozófiai bázisra.

Ezért látjuk azt a más térségekben nem tapasztalható jelenséget, hogy a pozitivizmus nemcsak gondolati – ideológiai, filozófiai – jelenség, hanem a kormányok „hivatalos" filozófiája, és gyakorlati politikájának is része lett a hatalomra kerülő pozitivista politikusok révén Latin-Amerika legtöbb országában. Azt is mondhatnánk: Latin-Amerika a pozitivista eszmék megvalósításának *kísérleti terepe* lett. Ebben a vonatkozásban azonban mindjárt szükséges árnyaltabban és pontosabban fogalmazni, országonként változó szakaszhatárokkal; meg lehet különböztetni egy „optimista" és egy ezt követő „pesszimista" korszakot is a pozitivizmus latin-amerikai történetében aszerint, ahogyan az ambiciózus programok rendre kudarcot vallottak, illetve ahogyan a térség függése nőtt, s társadalmi gondjai fokozódtak.

A KREOL OLIGARCHIKUS POLITIKA MODERNIZÁLÓDÁSA

A pozitivizmus nemcsak az európai bevándorlással, továbbá francia és angol nyelvű könyvek lapjain érkezett Latin-Amerikába. Igen intenzív közvetlen személyes kapcsolat is kialakult az európai, elsősorban a francia pozitivistákkal. A mexikói Pedro Contreras Elizalde magával Comte-tal állt kapcsolatban, előadásait hallgatta Párizsban. Pierre Laffitte-tal ugyancsak mexikóiak: Porfirio Parra, Gabino Barreda Mejía és chileiek, például Jorge Laguarrigue kerültek kapcsolatba. Émile Littrével is kialakultak kontaktusaik, akinek lapjában több mexikói pozitivista is publikált. A Laguarrigue-testvérek írásai könyv alakban is megjelentek Párizsban, Littré pedig a chilei Lastarria írására hivatkozik egy művében. Zsigmond László Comte-ról írt könyvéből az is kiderült, hogy chilei, mexikói és brazil gondolkodók milyen élénken vettek részt a párizsi tudományos vitákban. Laffitte-tal intenzíven levelezték azok a brazilok is, akik 1876-ban létrehozták az első pozitivista társaságot Rio de Janeiróban (Miguel de Lemos, Mendansa, R. Teixeira Mendes). Brazíliában Tobias Barreto, Benjamin Constant, Luis Pereira Barreto

voltak az első pozitivista generáció fő alakjai, akik szintén részesei az élénk nemzetközi pozitivista eszmecseréknek.

A korai indulás és hatás Mexikó és Brazília esetében nem csupán véletlen és esetleges kapcsolatok függvénye volt. Mexikóban a francia intervenció és Miksa közjátéka után a Juárez-kormányban fedezzük fel az első pozitivistákat. Maga Gabino Barreda például Juárez oktatásügyi minisztere lett. Barreda és a mexikói pozitivisták úgy látták, hogy Comte háromszakaszos fejlődésképe Mexikó történelmi példáján teljes mértékben igazolódik. A *teologikus* szakasz számukra a *colonia* periódusa és az anarchia korszaka, amikor a hatalom a hadsereg és egyház által támogatott kreol arisztokrácia kezében volt. A *metafizikus* szakaszt a liberálisok és a konzervatívok csaknem két évtizedes küzdelme jelentette (a Reforma, a polgárháború, a francia intervenció és Miksa császár uralkodása jegyében). A harmadik, *pozitív* szakasz e „második forradalom" után kezdődött, s feladata a *rend* jegyében a *haladás* megvalósítása. Az új mesztic uralkodóosztály és a külföldi tőke érdekeit kifejezve ez a filozófia épült tovább, és később a *porfiriato* (Porfirio Díaz diktatúrája) igazolására szolgált.

Brazíliában az 1870-ben véget ért Paraguay elleni háború nyomán kialakuló válság talaján létrejött ellenzéki mozgalom a *császárság* és a *rabszolgaság eltörlését* tűzte zászlajára. Ideológiai bázist ők is a pozitivizmusban találtak. Jellemző módon a mozgalom fő bázisa a szárazföldi hadsereg tisztikara lett, amely ekkor már jórészt a városi középrétegek soraiból verbuválódott. A köztársasági és abolicionista konspiráció fő alakja Benjamin Constant, a katonaiskola tanára volt, aki az első ideiglenes köztársasági kormány hadügyminisztere, majd közoktatási miniszter lett. A köztársaság első zászlajára ezért került a „Rend és Haladás" jelszava, jelezve, hogy a brazil pozitivisták is szükségesnek látták a harmadik, „pozitív" szakasz elindítását.

Kubában a pozitivizmus a tízéves háború után hatott, főként a fehér nagybirtokosokhoz kötődő értelmiség soraiban, tükrözve azt a tényt, hogy a latifundisták döntő része már eltávolodott a függetlenséget akaró radikális iránytól, s új, reformista alternatívát keresett. Ez persze nem enyhített azon, hogy a spanyol hatalom lázító filozófiának minősítse és üldözze a pozitivizmust evolucionizmusa, demokratizmusa és liberalizmusa miatt. A hivatalos, gyarmati Kubában a pozitivizmus nem vált olyan gyakorlati politikai mozgalommá, mint Mexikóban és Brazíliában; elsősorban az egyetemi oktatásban volt jelen, Ecuadorhoz hasonlóan.

Chilében, Argentínában, Venezuelában, Peruban, Bolíviában, Kolumbiában és Uruguayban viszont a pozitivizmus a kormányok gyakorlati politikájában is tetten érhető. Hatása és jelenléte azonban másutt is kitapintható: egész Latin-Amerikában hosszú időre átitatta a politikai gondolkodást. Ezekben az országokban az átalakuló uralkodó osztály, amely eddig a hagyományos, fehér etnikai alapú kreol nacionalizmus keretében politizált, a pozitivizmusban erőteljes és hatékony eszköztárra lelt. Különböző politikai irányzatai és rétegei más és más módon, eltérő európai pozitivista gondolkodókhoz és gondolatokhoz kapcsolódtak ugyan, de az ideológiák modernizálásában mindenütt jelen volt a pozitivizmus.

A pozitivista ihletésű latin-amerikai kormányok cselekvési programjaiban az *oktatás*, a *bevándorlás*, a *gazdaságfejlesztés* témái központi helyet foglaltak el.

Peruban Ramón Castilla tábornok második elnökségétől (1860–1862-től) számítható a pozitivista tanácsadók aktív részvétele a kormánypolitikában; javaslatukra az oktatás kérdései kerültek a modernizálás középpontjába. Castilla a „művészetek és iparok gyakorlati iskoláiról" ír. Ezek a tehetetlenség és legyengültség állapotából kiemelhetik az országot és közvetíthetik „a modern idők haladásának szellemét". Fontos aspektusa volt Castilla felfogásának a külföldi tőke *ellenőrzött* támogatása és egy állami protekcionista magatartás kialakítása, ám terveit a guanokorszak végével a pénzügyi források kiapadása torpedózta meg. A salétrommezők és a rézérc felfedezésével induló új ciklus révén megerősödő központi hatalom Manuel Pardo elnöksége idején (1872–1876-ban) folytatta Castilla művét. Támogatására már ott van az úgynevezett *civilista párt*, amely a katonák korszakának végét, Perunak a fejlett országokhoz való felzárkózását igényelte és ígérte. Pardo idején az állam erőteljesen beavatkozott a gazdasági életbe is. A francia pozitivista iskolán nevelkedő Pardo misztikusan hitt a haladásban. Ő is felvetette a külföldi tőke ellenőrzésének a szükségességét, gazdasági tervezésről beszélt, s ebben feltételként számolt a „testvérköztársaságok" támogatásával is. 1875-ben nacionalizálta a perui salétrommezőket, szorgalmazta a partvidék iparosítását és az európai bevándorlást. Komolyan vette a pozitivizmus tanait, ezért radikálisan csökkentette a hadsereget – éppen a chilei támadás előtt, amely (az angol tőke támogatásával) a salétrommezők elhódítására irányult.

A perui elnök eszménye az állam által támogatott általános elemi

oktatás volt, amely – elsősorban az ipariskolák révén – elősegítené az indiánok asszimilálását is. E célból rendelte el többek között spanyol–kecsua szótár kiadását. A nemzetbe kell integrálni nemcsak az indiánokat, a négereket, a meszticeket és a mulattokat, de a kínai kulikat is – hirdette. A „nép szívének és eszének forradalmát" azonban a fehér bevándorlás növelésével befolyásolt asszimiláció alapján – tehát „fehér" alapon – képzelte el. E folyamatot Peruban a csendes-óceáni háborúban (1879–1883-ban) elszenvedett vereség törte meg.

A perui példa (amelynek hangsúlyos mozzanatai más országok kormánypolitikájában is kitapinthatók az 1880-as évekig) alkalmas a kontinentális általánosításra is. A pozitivista ihletésű kormányzati politikáknak ugyanis van egy olyan első, kb. 1880–85-ig behatárolható szakasza, amikor a *nemzeti* megfontolások és érdekek kaptak elsőbbséget. Ebben a szakaszban az állam aktív gazdasági szerepével számoltak, beleértve a protekcionista terveket is. A „kifelé fordulás" kibontakozásával, az imperialista tőke és a hazai oligarchia fokozódó összekapcsolódásával azonban ez az egész uralkodó osztály érdekeit felvállaló vonalvezetés szembekerült az oligarchiák közvetlen érdekeivel. A világgazdasághoz legerőteljesebben kötődő országokban ez tartós konfliktushelyzetet teremtett az uralkodó osztályon belül. A századvég polgárháborúi, „forradalmai", hatalmi változásai és puccsai ezzel a ténnyel függnek össze.

Mexikóban a fejlesztés nemzeti-pozitivista korszakát Juárez kormányzatának utolsó évei (1867–1876) jelentették, amikor Gabino Barreda miniszterként az egyetemi előkészítő iskola (Escuela Preparatoria) országos rendszerét alakította ki, amelyben a latin helyett élő nyelveket és természettudományokat tanultak a diákok. A pozitivista miniszter az iskolarendszerben a nemzetépítés legfontosabb tényezőjét látta: így lehet összebékíteni a *szabadságot* a *megegyezéssel*, a *haladást* a *renddel*. Ugyanakkor az általános oktatási rendszerrel lehet „gyorsan eltörölni a mexikóiak közötti minden faji és más eredetű különbséget", megszüntetve így a fajok közötti konfliktusokat. Erőfeszítések történtek a bevándorlás fokozására (67 000 fő érkezett e kilenc év alatt), több mint 7000 km távíróvonal épült, dinamikus vasút- és útépítés kezdődött, ekkor még elsősorban hazai tőkével.

Venezuelában a liberális Antonio Guzmán Blanco 1870-től kezdődő elnöksége hangsúlyozottan oligarchiaellenes tónussal indult, majd a gazdaságpolitikában pozitivista támogatással „kifelé" fordult. Az elnök

pedig mint „regenerador" igyekezett föllendíteni és korszerűsíteni a venezuelai gazdaságot. Az 1880. évi, új alkotmánytervezethez fűzött jegyzeteiben Guzmán a mezőgazdasági protekcionizmusra tette a hangsúlyt, javasolta „a bevándorlás jó rendszerének kialakítását", s figyelmeztetett arra, hogy a tőkefelhalmozásnak *hazai* kézben és földön kell maradnia. Cecilio Acosta ugyanekkor sürgette egy hatékony protekcionista vámrendszer kialakítását a hazai iparvédelem érdekében.

Antonio Guzmán Blanco Franciaországban tanult, s „autokrata civilizátorként" Comte diktatúraeszméjét igyekezett megvalósítani. Ő az, aki kisajátítja az egyház birtokait, nemzeti bankot hoz létre, bevezeti a polgári házasság intézményét és az általános közoktatást.

Kolumbiában a pozitivista befolyás rendkívül erős volt az 1860–1870-es években. A bogotái egyetemen már 1862-ben szociológia tanszék alakult, nem sokkal később a politikatudomány is helyet kapott az egyetemen. A kormány az 1860–1870-es években pedagógus missziót hívott Európából az oktatás megjavítására; programmá vált a folyami hajózás fellendítése, megépültek az első vasutak és távírók; törvénnyel törölték el a „holt kéz"-birtokokat, bevezették a polgári anyakönyvezést, kiűzték a jezsuitákat. Jelentős ipartámogatás kezdődött. Ám éppen a radikális pozitivista, a Spencer-hívő Rafael Núñez köztársasági elnöki időszaka jól dokumentálta a pozitivizmus kezdődő fordulatát. Núñez egy másik pozitivista költővel, a szintén köztársasági elnökké emelkedő Miguel Antonio Canóval „a konzervatív Kolumbia alapítója lett" – írja Arciniegas. Az 1886-os új, centralista alkotmány és az egyházzal kötött új paktum már a régi latifundistákkal és az új oligarchiával történt kompromisszum jele volt.

Argentínában 1880, Julio Roca tábornok elnökségének első éve (1880–1886) jelzi a „konzervatív liberalizmus" kezdetét. A Sarmiento támogatását élvező Nicolás Avellaneda (aki Roca elnökké választását elősegítette) az argentin politika folytonosságának a látszatát igyekezett kelteni. José Luis Romero azonban mélyreható elemzéssel mutatta ki, hogy valójában igen jelentős váltásról van szó. Az 1880 előtti időszak kormányai az egész uralkodó osztály képviseletét jelentették, s a pozitivista ihletésű kormánypolitikák még a nemzeti érdek nevében léphettek fel. Ám az előző három évtized gazdasági-társadalmi folyamatai egy igen szűk oligarchia kialakulásához vezettek Argentínában is. E csoport nagy kiterjedésű óriásbirtokokkal rendelkezett. Érdekei szabták meg a vasutak irányát, kezükben volt az export monopóliuma, ezenkívül erős kap-

csolatokat alakítottak ki az angol tőkével is. Ezt az 1880 után dinamikusan gyarapodó oligarchiát a rendkívül nagy hullámokban érkező európai emigráció miatt megbomlott társadalmi nyugalom, a kormányozhatatlanság érzetét keltő helyzet egy erős, „felvilágosult diktatúra" igénylése felé vitte. Roca második elnöksége 1904-ben azt jelezte, hogy ez az oligarchia a pozitivista eszméket és az ezeket erőteljesen képviselő pragmatikus politikust részesíti előnyben. Roca az ország felülről vezérelt átalakításának a híve, fő jelszava: „Béke és adminisztráció" erős, centralista államot ígért az argentin oligarchiának, amelynek érdekei fokozatosan eltávolodtak az argentin uralkodó osztály összessége és egész Argentína érdekeitől. Főként az angol tőke negatív hatása keltett riadalmat, az a tény, hogy „az angol kapitalisták aranya kirabolja az országot".

Bolíviában viszonylag későn, az 1899-es „liberális forradalom" után kezdődik el egy pozitivista ihletésű kormányzati tevékenység. Fő figurája Ismael Montes Tamayo elnök, aki leszögezi: „Pozitivista vagyok a politikában, a gazdaságban és felfogásban is. Számomra csak a tények léteznek."

Az ónbányászat fellendülése nyomán oktatási törvény, utak, iskolák, középületek, vasutak építése és a hadsereg újjászervezése kezdődött el. Több liberális törvény (polgári házasság, válási törvény, szólásszabadság stb.) jelzi, hogy Bolívia is kimozdult az évszázados stagnálás állapotából. Montes Tamayo autokrata politikai stílust vezetett be. A bolíviai polgári történettudomány ezért a „bolíviai erő és lendület" megtestesítőjeként beszél róla. La Paz, a tényleges főváros ekkor modernizálódik, és a külföldi tőke is megindul Bolívia felé.

Ezt az 1880-tól kezdődő politikai folyamatot szemlélve Latin-Amerikában, a pozitivizmus osztályjellegéről Leopoldo Zea és Sulgovszkij között kialakult vitát az előbb elmondottak alapján úgy hisszük, árnyaltabban lehet megítélni. A pozitivizmus az 1860–1880-as években még Latin-Amerika (meglehetősen heterogén, sok érdekű és eredetű) uralkodó osztályai *egészének* képviseletében és érdekében össznemzeti argumentációval lépett fel. Ám ahogy a „kifelé fordulás", a növekvő export folyamatosan a világpiachoz köti ezeket az országokat, a kialakuló és megerősödő oligarchiák veszik kezükbe (békés vagy erőszakos úton) a kormányzást, s igyekeznek a pozitivizmust saját részérdekeik kifejtésében mozgósítani. Számukra a pozitivizmus az oligarchikus diktatúrák igazolására szolgált.

Ezt a váltást jól illusztrálja Porfirio Díaz diktatúrája, amelyet a „científicos" gyűjtőnevű pozitivista értelmiségi csoport támogatott, és alakította ki a rendszer ideológiáját. Venezuelában Juan Vicente Gómez hosszú életet megért diktatúrája az, amely ugyancsak a legjobb pozitivista gondolkodók támogatásával számolhatott, és felhasználhatta Laureano Vallenilla Lanz „demokratikus cezarizmus"-koncepcióját.

Peruban a Nicolás Piérola által 1895-ben megalapozott „arisztokratikus köztársaság", Kolumbiában a már említett Rafael Núñez elnöksége jelzi ugyanezt. Chilében az 1891. évi polgárháború mögött hasonló konfliktus munkált, azzal a különbséggel, hogy mind José Balmaceda elnök, mind az ellene fellépő szenátus mögött találhatunk pozitivistákat, akik igazolni igyekeztek pártjuk politikai vonalát. Balmaceda ugyanis átfogó modernizációs reformsorozatot kezdeményezett elnöksége idején (1886—1891-ben). A kormány szándéka az volt, hogy fokozatosan beavatkozzon a gazdasági életbe, a salétrom állami adójának emelésével és a vasutak állami kézbe vételével stb. A külkereskedelemből befolyt jövedelmeket a közoktatás, a közművesítés, a közlekedés javára akarta felhasználni, miközben az angol monopóliumok korlátozását tervezte. Ezzel maga ellen fordította nemcsak a Chilében működő angol tőkét, hanem a hazai oligarchiát is. Az ellenzék a szenátust maga mellé állította, s mögéjük állt az oligarchia családjaiból verbuválódott hadiflotta tisztikara is. E front számolhatott a német császár támogatásával. Balmaceda veresége a tőkés *nemzeti* fejlődés kudarcát is jelentette; az oligarchia győzelme, amelyből például Valentin Letelier neves pozitivista gondolkodó is aktívan kivette a részét, az ország függését véglegessé tette.

A XIX. század utolsó évtizedeiben tehát a latin-amerikai uralkodó osztályokon belül igen erős konfliktusmező alakult ki. Ez a magyarázata annak, hogy ott, ahol a társadalmi-politikai feltételek lehetővé tették, az uralkodó osztály oligarchia alatti rétegei a középrétegek támogatásával megszervezték politikai pártjaikat. Ilyen volt Chile Radikális Pártja, az argentin Unión Cívica, Uruguayban pedig a Colorado Párton belül a *batllismo*. Ecuadorban szintén radikális párt alakult. Itt azonban egy rövid történelmi pillanatig az oligarchia került alulra.

Ecuadorban ugyanis az 1895-ben lezajlott polgárháború eredményeképpen Eloy Alfaro vezetésével másfél évtizedre (1911-ig) a mesztic középburzsoáziát és középrétegeket képviselő *radikális párt* jutott hatalomra. Alfaro a liberalizmus harcos ágát képviselte, s korábban erős támogatást kapott Montalvótól is. Alfaro a kreol klérus és az ókonzervatív nagybir-

tokosok ellen lépett fel. Célja az ország gazdasági fejlődésének gyorsítása, a szociális törvényhozás bevezetése, a demokratikus jogok kiszélesítése volt. Nagy ambíciója a Guayaquil – Quito vasútvonal; a hatalomra jutásakor el is kezdték az építését. Új, liberális alkotmányt fogadtatott el, tanítóképzőt alapított, Guayaquil egészségügyi rendszere is ekkor épült ki. Az alfarista korszak a pozitivizmus ecuadori történetének legfontosabb periódusa, amikor az egyetemi és közoktatásban, az egészségügyben és a közgondolkodásban a pozitivista eszmék erőteljesen hatottak. Az ecuadori uralkodó osztály Alfaro nevével jellemezhető középső, mesztic csoportjainak kísérlete azonban vereséget szenvedett.

Brazíliában is hasonló következtetés kínálkozik. A köztársaság kikiáltását szervező tiszti mozgalom valójában a brazil uralkodó osztály középső-alsó (részben színes bőrű) rétegeinek a mozgalma volt, s ők kerültek hatalomba 1889-ben. Nem csupán a monarchiát és a rabszolgaságot söpörte el forradalmuk (az első pozitivista ihletésű forradalom – hirdették büszkén), de a régi arisztokráciát is. Ám a brazil pozitivisták már egy 1890-es körlevelükben azt írják, hogy nem voltak felkészülve a hatalom megtartására és gyakorlására; panaszolják, hogy a tervezett reformok nem akarnak elindulni. A hatalom az ültetvényes oligarchia kezébe került Brazíliában is, amely a pozitivizmusból ezután elsősorban a „rend" eszméjét igyekezett alkalmazni. Az „első köztársaság" korszaka (1889–1930) mégsem vált békés periódussá, elsősorban az ültetvényes oligarchia különböző csoportjai közötti csatározások miatt.

A brazil oligarchia „fehér-alapú" nemzetfelfogását a századforduló után Manuel Oliveira Lima fejezte ki legerőteljesebben, aki a faji keveredésben találta meg a társadalmi zavarok forrását. Oliveira Lima a gyarmati korszakot idillként szemléli, ahol a portugál eredetű brazilokkal az indiánok, négerek is nagy harmóniában éltek. Az ekkor formálódó brazil nemzetet Lima szerint az állandó spanyol veszély erősítette. A „fehérek okos politikáját" dicséri Minas Geraisban, ahol nem keveredtek a négerekkel és az indiánokkal, így itt a nyugalom mindig nagyobb volt, mint másutt Brazíliában. Lima szemében „a mesztic a társadalmi szubverzió fészke", mindig „veszélyes radikalizmus" jellemezte (például a XX. század elején Pernambuco köztársasági felkeléseiben). Szerinte a nemzetet a brazíliai születésű fehérek alkotják: „Brazília provinciák mozaikjaiból áll. Mindegyik sajátos vonású, de mindegyiket egybefogja a faji, a nyelvi, a vallási identitás egysége." Nosztalgiával ír a monarchiá-

ról („negyven év béke és virágzás"). Oliveira Lima szerint a társadalmi fejlődés meg fogja erősíteni „etnikai integritásunkat".

Ebben a korszakban Uruguay volt az egyedüli ország, ahol az oligarchia–nemzeti burzsoázia közötti konfliktusban ez utóbbiak tartós eredményeket is fel tudtak mutatni. Ebben a sikerben két tényező látszik fontosnak. Az egyik az uruguayi oligarchia gyengesége, a másik az, hogy a batllismo városi alapú mozgalma Montevideóra, a fővárosra épített, amely az ország lakosságának csaknem egyharmadát foglalta magában. José Batlle y Ordoñez elnökségének korszakára azért is utalunk, mert ezen illusztrálható, hogy a kontinensen akkor formálódó középburzsoáziának – amelyre a latin-amerikai oligarchiák rendre vereséget mértek – milyen elképzelései voltak az ország fejlesztésére. A téma tárgyalása indokolt a pozitivizmus keretében, még ha Batlle pozitivizmusáról meglehetősen eltérő nézetek is olvashatók.

Batlle párizsi tartózkodása során szorosan kötődött a pozitivistákhoz, elsősorban Laffitte-hoz és a brazil Miguel de Lemoshoz. Egyetemi oktatóként azonban állandó harcot vívott a pozitivista professzorok ellen is. Batlle-t valóban nem jellemezte a pozitivistákra oly gyakori szektás elfogultság és doktrinérség, ám politikai programjában a latin-amerikai poizitivisták által kialakított platformra épít, és ez a célrendszer motiválja, noha több ponton már túllépett rajtuk. Elnökként központi szándéka, hogy az állam eszközeivel gyorsítsa az ország gazdasági fejlődését, nem riadva vissza állami vállalatok létrehozásától sem. Battle írja: „amikor hiányzik az egyéni kezdeményezés vagy szándék..., a társadalmi érdek védelmében az államnak kell kezébe vennie az irányítást és a cselekvést". Külföldi kölcsönöket vett fel közmunkák indítására, mert világosan látta, hogy szükség van a külföldi tőke részvételére is az ország fejlesztéséhez. A belső tőkefelhalmozást szorgalmazza: „adminisztrációnknak is törekednie kell arra, hogy saját, megfelelő alapokat képezzen gazdasági életünk fejlődése számára". Bizonyos szektorokban (a cementgyártásban, az alkohol feldolgozásában, a fűtőanyagok kitermelésében) állami monopóliumot vezetett be, mert mozgalma és kormánya erőteljesen korlátozni kívánta a külföldi tőkét, csak azt fogadta el, ahol a tőkével a tőkés is megjelenik, „és azonosul (...) a nemzeti tőkével". Ami a külföldi tőkét illeti, Batlle politikájában erősen negatív közhangulatra „támaszkodhatott": általános volt ugyanis az a né zet, hogy a külföldi nagyvállalatok kirabolják az országot. Nagy toleranciával és erős tudatossággal építi a nemzetet e „fiatal országban", s a „nemzeti energiákról", „a nemzet

érrendszeréről" beszél s a „haza" nevében lép fel. Ez motiválta a szociális törvényhozás bevezetésekor, valamint az ingyenes köz- és felsőoktatás reformja idején is.

A fentebb röviden vázolt politikai folyamatok – témánk szempontjából – arra is utalhatnak, hogy a pozitivizmus eltérő világképekben jelent meg és hatott, illetve eltérő érdekek kerestek benne ideológiai argumentációt.

A folyamat logikája az volt, hogy a kialakuló erős latin-amerikai oligarchiák a pozitivizmust a gazdaságfejlesztés (a „haladás") és a hatalom biztosítása (a „rend") eszközeként alkalmazták, nemzeti argumentációjuk mögött azonban jobbára *kreol, fehér alapú nemzetfogalom* és érdekek munkáltak. Kivétel csupán Mexikó és Kolumbia lehetne, de abban ezek sem kivételek, hogy itt is a meszticizálódott oligarchia érdekeit segítették. Valószínűleg ez az oka annak, hogy az uralkodó osztály alsóbb rétegeinek pozitivista felfogású képviselőit az oligarchiával kialakuló konfliktusaik – valamint kibővülésük színes bőrű csoportokkal – a (színes bőrű) dolgozó rétegek felé fordították. Ez magyarázhatja a kreol nemzetfelfogások „kitágulását" és újfajta, „felülről" építkező, pozitivista ihletésű mesztic nemzetfogalmak megjelenését.

POZITIVISTA NEMZETFELFOGÁSOK

A pozitivista nemzetfelfogás első, erős áramlata a kreol nemzettudatokhoz kapcsolódott, amelyek számára a XIX. század második felében óriási olvasmányélmény volt Alberdi *Alapelvek*ben kifejtett elképzelése Latin-Amerika előrehaladásáról. A bevándorlás ösztönzésének gondolata minden kreol politikacsináló számára használható ötlet volt, s egyetértettek abban, hogy – mint a venezuelai Rafael Villavicencio írta – a színes alsó osztályok „keresztezése európai bevándorlókkal sokat javíthat az alacsonyabb osztályokon". Az indiánoknak ebben a vízióban továbbra is a „barbár nemzet" („nación selvaje") szerepe jut, értelemszerűen fejlődésük igen lassú. A pozitivista áramlaton belül ez a fehér alapú nemzetfelfogás inkább csak a La Plata országaiban, Argentínában és Uruguayban, valamint Chilében erősödött meg, továbbá az Andok azon országaiban (Peruban, Bolíviában), ahol a kreol uralkodó osztály maga modernizálódott, s csupán kevés színes csoportot engedett a hatalom sáncaiba.

Peruban és Bolíviában a csendes-óceáni háborúban elszenvedett vereség utáni válság légkörében lépett fel igen kritikusan egy új, pozitivista nemzedék. A háború először világított rá nagy erővel a kreol arisztokrácia gazdaság- és társadalompolitikájának hibáira és tudatosította azokat. E vereség légkörében egy fiatal, az uralkodó osztályhoz kötődő kreol értelmiségi réteg látott hozzá a vereség okainak kereséséhez. Ennek kapcsán először katonapolitikai oldalról vetődött fel az indiánkérdés: ha tanították volna, ha asszimilálták volna az indiánt, az képes lett volna hozzájárulni a háborús erőfeszítésekhez: méltósága és jobb társadalmi státusa hozzásegített volna a győzelemhez – hangzott az érv.

Peru rekonstrukcióját, a külföldi tőkebefektetéseket szorgalmazták. Carlos Lisson ebben a gondolatkörben számol az indiánnal, és noha elismeri annak tudatlanságát, „tehetetlenségét", ezt nem faji alsóbbrendűségből gyökerezteti, hanem abból, hogy az indián szűk, korlátozott világban él, ahol nem tud kibontakozni. Ebben az irányzatban közös a jövőt illető optimizmus. Hisznek a haladásban, a kapitalista fejlődésben, s Peru eljövendő nagyságának alapját az oktatásban látják. Javier Prado írja: „A tanítás szükséges, és tanítani kell a munka, az ipar segítségével, amely az erkölcsi nevelés legfontosabb eszköze. Nincs semmi, ami jobban erősíti a mai ember jellemét, semmi sem teszi érdekeltebbé az ország jövőjében, mint ha arra tanítják, hogy legyen gyakorlatias és körültekintő, és hogy személyes erőfeszítésein keresztül akarjon gazdag lenni." Ennek az irányzatnak a törekvéseit akkor értékeljük helyesen, ha azt is látjuk: fehér telepesek bevándorlásának növelésével kívánták keresztezni „az indián vért". José Carlos Mariátegui ezért joggal állapítja meg: „Amikor az állam közoktatási programjai az indiánokat említik, nem úgy utalnak rájuk, mint a többiekkel egyenlő peruiakra. Alacsonyabb rendű fajnak tekintik őket. A köztársaság ezen a téren nem különbözik az alkirályságtól." Ebből az is következik, hogy a pozitivisták optimizmusához egyfajta „faji pesszimizmus" járul, az indián lebecsülése. Prado ezért javasolja a fehér bevándorlás fokozását. Mariano Cornejo ugyancsak az oktatás fejlesztését javasolja, és sürgeti Peru uralkodó osztályát, tegyen többet az indiánért. Capelo, Junín szenátora kormányakciót sürget, hogy a földbirtokosokat humánusabb magatartásra kényszerítsék az indiánokkal szemben. Manuel Vicente Villarán hasonlóan vélekedik. Vitatkozik azokkal is, akik az indiánt degeneráltnak tartják. Ezt Villarán történeti produktumnak tekinti: az inka korszakban az indián erős és egészséges volt – mondja.

Ez a második perui pozitivista generáció azonban nem állt meg az indián mint katona hibáinak elemzésénél. A „kreol faj", az uralkodó osztály erőteljes bírálata is megfogalmazódik, ám – amint Javier Prado módszere mutatja – ez elsősorban a negatív spanyol gyarmati örökség (habitus, morális karakter) biológiai szempontú bírálata: a perui kreol ellenáll a változásoknak, cselekvésképtelen, a haladáshoz semmivel nem tud hozzájárulni – mondja. Ezért Prado Peruban a „fajt" általában tartja negatív tényezőnek, s fogalmazza meg a programot: „meg kell változtatni ezt, más fajokkal való keveredéssel meg kell újítani vérünket, örökségünket". Prado azonban Alberdihez hasonlóan kizárja az alsóbbrendű európai fajokkal való keveredést, s a fehérek közötti transzfúzióként képzeli el.

A századfordulótól azonban a perui pozitivisták gondolkodásában, az indián megítélésében érdekes fordulat tapasztalható. Az említett Javier Prado az indiánt az ország talpköveként említi, aki „a földet véghetetlen szeretettel műveli; csodálatos civilizációt alkotott: koncentrált és erős szellemében rejlik országának sorsa". Ezt a fordulatot, amelyet az ország válságán túl az indigenista irodalom és az indián felkelések is megalapoztak, és amely a perui politikai életben úgyszintén megjelent a századforduló után, a legszélsőségesebb formában Manuel González Prada fejezte ki. Ő a perui nemzet fogalmát az indiánnal azonosította és kizárta a fehéreket, mert számára „minden fehér Pizarro". González Prada még 1888-ban írja: „Az igazi Perut nem alkothatják kreolok és külföldiek csoportjai, akik a Sierra és a Csendes-óceán közti földsávon élnek; a nemzetet a Cordillerák keleti lejtőin élő indiánok tömegei alkotják." González Prada a reformizmustól a forradalmi demokrata magatartás felé fejlődik, majd a századfordulótól az anarchizmus hatása is erősen érzékelhető nála.

Amikor a radikális Manuel González Prada hétévi európai tanulmányút után, 1898-ban hazatért Peruba, a fő célpontot számára a hangsúlyozottan megnyilvánuló kreol rasszista nézetek jelentik, de kritikája a gyarmati korszakot és a XIX. századi perui uralkodó osztályt sem kíméli. A gyarmati korszakról írja: amikor a korona álszent módon indiánvédő törvényeket adott ki, a valóságban „... hivatalosan elrendelték a legyőzöttek kizsákmányolását, ugyanakkor emberséget és igazságot követeltek a kizsákmányolás végrehajtóitól; azt akarták megvalósítani, hogy emberségesen kövessék el a törvénytelenségeket, vagy hogy méltányosan essenek meg az igazságtalanságok". S a köztársaság folytatta

a gyarmati tradíciókat. González Prada úgy látja, hogy az emberszeretet eszméit felhasználva az elnyomók azért közeledtek az indiánhoz, hogy becsapják, majd leigázzák és lezüllesszék őket. Ez jellemzi a külföldi tőkéseket is, akik a kizsákmányolás terén versenyezhetnek a gyarmati encomenderókkal. Tovább folytatódott a kényszermunka, az erőszakos toborzás. Az indiánnak nincsenek jogai, csak kötelességei – mondja González Prada és hozzáteszi: „Ha egy indián nyújt be egyéni panaszt, engedetlenségnek minősítik, ha pedig többen emelnek szót valamiért, lázadási kísérletnek tekintik." (...) „A kormányzási formánk semmi más, mint egy nagy hazugság, ugyanis egy olyan állam, amelyben két-hárommillió polgár él törvényen kívül, nem méltó a demokratikus köztársaság névre." A kreol úri nemzettudatot kegyetlen gúnnyal teszi nevetségessé. A limai felső tízezer, amely oly gőgösen és kasztszerűen őrzi fehér öntudatát, González Prada számára csupán „hipotetikusan fehér". A limai arisztokrata szalonokban, utalva a nagyfokú keveredésre, nagyobb kockázat nélkül lehetne mondani: „üdvözlet minden fajnak és kasztnak". A „fehér" fogalom azonos lett az „arisztokratával", s valójában semmi köze sincs az eredeti etnikumokhoz – hangsúlyozza González Prada, aki Peru társadalmát már osztálykategóriákban – elnyomottak és elnyomók konfliktusaként – szemléli.

Jól látja a XIX. század végén az indián földek elrablása révén kibontakozó földbirtok-koncentrációt. Vitatkozva azokkal a pozitivista reformerekkel, akik a kultúra kiterjesztésén fáradoztak, hangsúlyozta: „Nemcsak a tudományt, a művészetet szükséges terjeszteni szerte a világon, hanem a jólétet is." S lehet, hogy az indián, morális szintjét tekintve ma alacsony fokon áll, de ez nem lehet érv a faji nézetek számára. Példákat hoz arra, ha az indiánokat iskolázzák, kapcsolatba kerülnek az emberi civilizáció kincseivel, éppoly kulturáltak lesznek, mint a spanyolok ivadékai. S megjegyzi: még ha szőke haja és kék szeme van is, Peruban senki nem nevezheti magát fehérnek, hiszen a négy évszázad alatt hatalmas volt a keveredés.

Az oktatás nem oldja meg a problémákat – szögezi le González Prada. Ahol hatalmas földbirtokok és föld nélküli szolgák vannak, ott a nemzet szükségszerűen kettészakad. Azoknak tehát, akik azt követelik: „iskolát!", azt kell felelni: „iskolát és kenyeret!" Az sem járható út, ha az inka birodalom újjáélesztésének romantikus és irreális ábrándját vetik fel: Az inka birodalom feltámasztása „csupán egy letűnt nagyság törpe utánzatát alkotná meg... Az út nem ez!"

González Prada lényegében minden indiánokkal kapcsolatos álláspontot vizsgálat és kritika tárgyává tesz. Ez a kritika jogos, amellett egyedülállóan kemény, erőteljes. Ám a megoldást anarchista válaszban fogalmazza meg: meg kell büntetni az elnyomókat! Azt a pénzt, amit az indián eddig mulatozásra és alkoholra költött, puskára és tölténye kell fordítani; erőszakra erőszakkal kell válaszolni! Ez az erőszak, noha a gondolatig egyértelműen nem jut el, a földtulajdonviszonyok megváltoztatását célozza: „Íme egy önmagáért beszélő tény: a nagybirtokoktól távolabb eső vidékeken nagyobb a jólét, s ott nagyobb a rend és a békesség, ahol ritkán fordul meg a hatóság." S a végső konklúziója: „az indián csak saját erőfeszítésével vívhatja ki a függetlenséget, s nem várhatja, hogy az elnyomók emberségesebbek lesznek".

A González Prada javasolta megoldás minden emberi jó szándéka mellett sem a reális és eredményes megoldás felé mutatott. Jelentősége ezért inkább a kritikus hangvételben van: a fennálló társadalmi viszonyok bírálatában. Nemzetfogalma ugyanakkor éppoly exkluzív és szektás, mint a kreol nemzetfogalom.

A perui többségi pozitivista álláspont, amely az ország modernizálását szorgalmazta, természetesen nem jutott el Manuel González Pradáig. Hatása elsősorban a Sierra ókonzervatív kreol nagybirtokosainak a politikai hatalomból való kiszorítását segítette elő, s ezzel Piérola 1895-ös „forradalmát", amely a partvidék külföldi tőkéseivel összefonódó modern tőkés ültetvényes oligarchiát képviselte. Ennek az oligarchiának a számára, amely az Egyesült Államokat tekintette mintának, a hegyvidék latifundiumaihoz kötött indián felszabadítása elsősorban a hatalmas munkaerőforrásokhoz való eljutást jelentette, „indiánbarátságát" ez határozta meg. Mindenesetre fellépésük és küzdelmük – ahogyan Mariátegui Villarán tevékenysége kapcsán megállapítja – demokratikus polgári irányban tágította a perui politika és nemzettudat kereteit, erősen kikezdve az ókonzervatív és exkluzivista kreol nemzetfelfogást.

Bolívia számára a csendes-óceáni háborúban elszenvedett vereség nemcsak salétrommezőinek, hanem ugyanakkor a tengerparti zónáknak az elvesztését is jelentette. A vereség légköre mégsem váltott ki olyan erős ideológiai-politikai útkeresést és intellektuális erjedést, mint Peruban. Ez Bolívia gazdasági fejlődésével függ össze. Itt egészen a századfordulóig késik az exportciklus elindulása, mely az ónra alapozódott, s egy szűk bányaoligarchia megszüntetésével járt együtt. Az 1899-es „liberális forradalom" a ciklus elindulásának politikai tükre, ám a hatalmi váltás csupán

a kreol nagybirtokosokon belül mutatott mozgást. A pozitivizmus szelleme az oktatás legfelső szféráját, az egyetemeket is alig érintette meg. A politizálás – ahogy ezt Alcides Argüedas bemutatta – elkeserítően alacsony színvonalú volt. Mégis, ennek ellenére az egyik legnagyobb kontinentális hatású pozitivista gondolkodót éppen Bolívia adta Latin-Amerikának az imént említett Argüedas személyében. Könyvében, amely „A beteg nép" címet kapta, sok latin-amerikai ország magára ismert. Ignacio Prudencio Bustillo, a bolíviai kortárs pozitivista gondolkodó még úgy látta: a „bolíviai" fogalom valójában csupán hibák összefoglalására szolgál, s például Chilében a „bátortalan és buta" szinonimájaként használták a kifejezést. A nemzeti jelleg formálódása – vélte – még nem kezdődött el Bolíviában. Itt a két „alapfaj" keveredése anélkül történik, hogy egy „bolíviai faji típus" kialakult volna. A mesztic inkább indián vonásokat és oly sokféle árnyalatot mutat, hogy a szociológus még nem tudja megragadni „a bolíviai nép legfontosabb jellemzőit".

Ez a kortársi megállapítás nem nélkülözte a realitásokat, ha arra gondolunk, hogy a spanyol nyelvet a legoptimálisabb becslések szerint is csak a lakosság egynegyede beszélte, s ahol 1900-ban 51% körül volt az aymara, kisebb részben kecsua nyelvet beszélő indián lakosság. A városiasodás és a modernizáció alacsony foka miatt a mesztic lakosság is rurális és indián jellemzőket mutatott.

Argüedas azonban ettől eltérő felfogást képviselt a századfordulón, habár maga is az „etnikai" tényező felől közelített e kérdéshez.

A bolíviai historiográfiában és irodalomtörténetben sokszor pesszimistának ítélt Argüedas az első, aki az érdeklődés fókuszát a bolíviai társadalomra irányítja, s azt vizsgálja, miért „beteg" e nép?

„A beteg nép" első részében a három „etnikumot" jellemzi, legrészletesebben és legmegrázóbban az indián elnyomatottságát, megalázottságát, kizsákmányolását: a bányászt és a földművest, akik számára „nem létezik más, mint a fájdalom és a küzdelem". Érdektelensége és keménysége, egoizmusa és kegyetlensége, bizalmatlansága és bosszúálló vonásai innen adódnak, s nem valamiféle örök tulajdonságok – írja Argüedas.

A mesztic intelligens, készséges, „bomlik a vulgáris dolgok iránt", álmodozó, meggondolatlan és szenvedélyes. Ugyanakkor „mindent jónak és tökéletesnek fogad el", semmit nem bírál: „szerencsétlenségünkre az országban ez az uralkodó osztály" – teszi hozzá. A fehért az „empleomanía" – a hivatalok bűvölete – jellemzi, gyenge akaratú, hangulatai befolyásolják s „uralmi atavizmusoktól" szenved, miközben nagylelkű, in-

telligens és kifinomult; ugyanakkor „mélyen konzervatív", és az indián elnyomásában is döntő része van.

Argüedas ugyanakkor lát közös, *„nemzeti vonásokat"* is a három etnikumnál: a „kasztgyűlölet", a „régiógyűlölet" a hivatalok utáni áhítozás, az állam becsapása, a gazdasági tevékenységek lebecsülése, ezek a közös tulajdonságok. Ez utóbbi azért veszélyes – mondja –, mert így gazdaságunk a külföldiek kezére fog jutni. A szerző által bemutatott példák azonban jelzik: e „nemzeti" hibák elsősorban a fehérek és a meszticek jellemzői.

Ez két dolgot is jelent. Részint azt, hogy Bolíviában a századfordulón a nemzethez a fehér és a mesztic tartozott csupán, de azt is, hogy Argüedas az indiánok nemzetbe történő befogadása mellett foglal állást, őket is a nemzet részének tartja. A dekadencia okát a „társadalmi" igazságtalanságokban találja meg Argüedas. A nemzeti terápia, az e „betegségekből" való kijutás eszközének vallja az oktatási rendszer teljes kiépítését. Óriási az analfabetizmus, hiányoznak az elemi és középiskolák, két egyeteme van az országnak, ahol elsősorban jogászokat és papokat képeznek – panaszolja. Hiányoznak az orvosok, a mérnökök, az agronómusok. Elsősorban az indiánt kell tanítani, emellett azonban jól megválogatott bevándorlás is szükséges lenne, „mint olyan eszköz, amely lelki karakterünket megváltoztatná". Ebbe beleérti a faji előítéletekkel való leszámolást is: nevezetesen, hogy az indián faj „halott" vagy „elveszett" faj volna. A nemzeti problémák megoldásán kell minden erővel munkálkodni – hangzik az író következtetése.

Argüedas későbbi műveiben a köztársasági Bolívia történetének feldolgozása érdemel figyelmet, amelyet egymást váltó barbár caudillók történelmének tart. Figyelemre méltó, hogy Argüedas, aki elutasítja a „hősök" történelmét és a nép felé fordul, a XX. század modern és dinamikus figurájaként mintának az ónbárót, Simón I. Patiñót tekinti, akit szerinte „a termékeny munka és az izzó, nagyvonalú nacionalizmus" jellemez. Tőle és e típustól várja Bolívia iparosítását, amely „a népet megőrzi és fejleszti, fegyelmezi és neveli", túllépve a nepotizmuson, a korrupción és a zsarnokságon.

„A bronz faj" című könyvében Argüedas az indián közösségek földjei elleni gátlástalan rohamot mutatta be, ahol a gyújtogatás, a gyilkosság, a rablás, az erőszak, a meggyalázás voltak a kreol és mesztic urak eszközei a „nemtelen harcban", amely óriásbirtokokat hozott létre. Izzó,

indiánszimpátia árad a regényből, amely az indián ellenállását és bosszúvágyát vetíti a közeli jövőbe.

Úgy tetszik, hogy az andoki kreol pozitivizmus tendenciáját tekintve a századforduló után az indián (és dolgozó) tömegek problémáival való szolidaritás felé orientálódott. Ezt mutatja az ugyancsak bolíviai Franz Tamayo munkássága is, bárha fontos eltéréssel. Egyfelől Tamayo személye már a bolíviai uralkodó osztály új, mesztic nagybirtokos rétegét illusztrálta; családja 200 000 ha nagyságú birtokkal rendelkezett. Tamayo azonban Argüedastól eltérően látja a nemzet sajátosságait. Míg Argüedas a *három etnikum együttes*ként képzeli el a nemzetet, amelynek alapja szerinte az indián, Tamayo hangsúlyai mások: jóllehet ő is az indiánt tartja a nemzet alapjának, mégis a *mesztic*et tekinti a nemzet „gerincének", mert úgy látja – vitatkozva azokkal, akik a „keveredést" és a „nemzeti jelleget" ellentétesnek tartják (például Ignazio Prudencio Bustillo) –, hogy éppen a meszticizálódás „az európai vér igazi amerikaivá válása az Újvilágban". Kiegészítő megjegyzése is fontos: a biológiai keveredéssel együtt is „minden eszménk fehér, bárha minden érzelmünk mesztic". Fontos és árulkodó megjegyzés ez, amely a többi latin-amerikai ország kialakuló mesztic nemzetfelfogásánál is kitapintható sajátosságra utal: a mesztic alapú nemzetfogalmak elsősorban a fehérekkel való integrációt hangsúlyozzák, ez uralmuk egyfajta legitimációját is jelenti. Az indiánt csak akkor és csak úgy fogadják be a nemzet keretei közé, amennyiben „kifehéredése" előrehalad, az oktatás és az ipari munka révén pedig hasznos munkaerővé válik. Tamayo az eredeti etnikai különbségeket osztályképző tényezőknek tartja. Szerinte ugyanis a *cholo* (az indián-mesztic) természetes intelligenciájával – a modern oktatás révén – a nemzet értelmiségévé válhat; az indiánból három „jó típus" alakítható ki: katona, bányász és földműves. „És a fehér?" – kérdezi, de azonnal hozzáteszi: „ha egyáltalán van még". A fehér feloldódóban van a meszticben – mondja Tamayo.

Tamayo jellegzetes típusa annak a latin-amerikai pozitivistának, aki a modernizációt a nemzeti oktatás újjászervezésétől várja. Fő műve is ezzel a témakörrel foglalkozik. Elhatárolja magát azoktól a bolíviai tanreformerektől, akik európai minták lemásolásától várták a sikert; az ő eszméje a nemzeti jellegét megőrző iskolarendszer kialakítása úgy, ahogyan ezt Japán tette. Tamayo iskolarendszere két eltérő típust tartalmaz: az indiánok számára az ismeretek és érzelmek harmóniáján alapulna („amor y paciencia"); a meszticek iskolái pedig elsősorban a

rendre szoktatás műhelyei lennének, „mert a mesztic rendetlen"; így lehetne „a nemzet erőit felkészíteni". A fehér számára két lehetőség van: „keveredni, vagy elpusztulni... Ez a történelem – mondhatnánk láthatatlan – revánsa" – vélekedik. Tamayo tehát *mesztic nemzetet* képzel el, izzó indiánbarátságával együtt is mesztic vezetésű nemzetben gondolkodik. Fontos kiemelnünk azt is, hogy Tamayo a nemzetről elméleti megállapításokat is tesz. A „faj" és a „környezet" mellett a „történelmet" tartja a nemzet formálásában a harmadik legfontosabb tényezőnek.

A brazil pozitivisták nagy nemzedéke, amely a köztársaság megszületésénél bábáskodott, gyorsan kiszorult a hatalom sáncaiból. Nyilvánvaló volt ugyanis, hogy a szűk, katonai konspirációként lezajló fordulat legfeljebb az uralkodó osztályon belüli hatalmi váltást segítette elő – a cukoroligarchia helyét a paulista kávéoligarchia vette át: e katonapozitivisták erős doktrinérségükkel és utópizmusukkal nem tudtak tartósan megkapaszkodni a hatalomban.

A brazil pozitivizmus e magja az „emberiség vallására" vonatkozó comte-i nézeteket kívánta a valóságban megvalósítani. A köztársaság első éveiben a csoport az *Apostolado Positivista* révén igyekezett az új köztársaság kialakítását befolyásolni, tervek, javaslatok, parlamenti viták révén. Kétségkívül rendkívül erős Európa-orientáció is kitapintható gondolataikban, ami miatt például az Európa felé tekintő Tobias Barretóval (aki származását tekintve mulatt volt) és csoportjával szemben a brazil eszmetörténeti irodalomban elhangzott az a vád, hogy kozmopoliták, hiányzik belőlük a nemzeti szellem. Kétségkívül hiányoznak írásaikból a nemzeti utalások és frázisok, ez azonban nem a nemzeti érzés és felfogás hiányát jelentette. Egész működésük és erőfeszítésük ugyanis Brazíliára hangszerelt: konspirációjuk a rabszolga-felszabadításért és a köztársaságért, majd az első köztársasági évek alatti reformterveik azt jelzik, hogy többségük egy faji egyenlőségen alapuló Brazíliát kívánt építeni a „nemzeti és társadalmi regenerálódás" jegyében, mindig a „világszínvonalra" figyelve. Helyzetükből és a feladatokból következően figyelmük azonban nem a társadalomra, hanem a politikai felépítmény átalakítására irányult. *Alkotmányterveik* rendkívül sokatmondóak társadalomképüket és nemzetfelfogásukat tekintve is. Egyik legelső javaslatuk a *nemzeti ünnepek* rendjének kialakítására vonatkozott, amelyeket Brazília haladó mozgalmaihoz és pillanataihoz kötöttek (például az 1789-ben életre hívott Tiradentes-mozgalom összeesküvésének évfordulója is nemzeti ünnep lett), s figyeltek a kontinentális szolidaritás ünnepi pilla-

nataira is. Francia példára felvetették – a szűk cenzusos választási rendszerrel szemben – a népszavazás intézményének bevezetését s minden előjog eltörlését.

Foglalkoztatta őket a bevándorlás hatalmas hulláma is; e formájában „aberrációnak" tartották, amely a hazát veszélyezteti. Alkotmánytervükben ezért kapott fontos helyet az állampolgárság kérdése, s ezért utasították el azokat az európai hivatalos javaslatokat, amelyek a kettős állampolgárságra vonatkoztak. Ám az új proletárok helyzetét is garantálni és védeni akarták (a munkaidő, a pihenés, a bér, az üzemi balesetek, a kinevezések stb. kérdéseiben).

Miguel de Lemos és R. Teixeira Mendes közös alkotmánytervükben eltörölték a dolgozó osztályok, beleértve a napszámosok emancipációjának, szabadságának minden korlátozását. Aktív szerepet játszottak a tagállamok alkotmányainak a megszületésében is.

E csoport azonban kiszorult a „nagypolitikából", s ezzel a pozitivisták figyelme a társadalom kérdései felé fordulhatott. Luis Pereira Barreto például a klasszikus pozitivista szempontrendszer alapján kezdi meg a brazil helyzet elemzését a századfordulón (1901). A *klíma* és a *faj* szempontjai szerint mérlegeli országának jövőjét. A neolatin fajok atrófiáját és elmaradottságát regisztrálja, amely Brazília csodálatos és változatos klímája ellenére is tény – jelenti ki. Nagyfokú pesszimizmussal szemléli a brazil jelent, amely szerinte a kávé uralma miatt az országot továbbra is gyarmati helyzetben tartja; az ország gyakorlati tevékenysége keveset változott a gyarmati időszak óta. A kávé deformálja a gazdaságot – mondja. Aggasztja Pereirát az angol cégek hatalma is.

A haladáshoz technikai iskolák, a szunnyadó intelligencia ébredése kellene; munkálkodni, tanulni, kulturálódni kell. A pozitivista gondolkodó századunk első pillanataiban még nem látja, hogy országa előrelépett volna a régi pozitivista célok jegyében. Az új századra pedig fel kell készülnünk – írja.

A társadalom felé forduló figyelem összekapcsolódott a bevándorlás – riasztó – hullámaival, amely sokakban már a nemzeti fenyegetettség érzetét keltette. A partvidék európai lett, s a pozitivista ihletésű brazil társadalomtudósok éppen ezért a történelmi múltban és az ország belső vidékein kezdték keresni a brazilság gyökereit. Az oligarchiához kötődő elit az Egyesült Államokban és Európában látta a követendő mintát, a középrétegek azonban másutt. A gyökerek keresésében az indián múlt és jelen felértékelődött (Capistrano de Abreu). Javaslat született például

arról, hogy a portugál helyett legyen a *tupi* a hivatalos nyelv. Ennél azonban nagyobb súlyt, figyelmet és visszhangot kaptak a belső vidékek, a *sertão* társadalma, amely az európaivá vált kozmopolita partvidékkel szemben az „igazi brazíliai" szimbóluma lett. Széles és nagyhatású irodalom született a *bandeirante* mozgalmakról, melyek az ország határait tágították az előző évszázadokban. A sertão tipikus figurája, *a mesztic lett a tipikus brazil* ebben a századvégi irodalomban. E gazdag és a pozitivizmustól ihletett irodalom nemzetközileg is legismertebb művét Euclides da Cunha 1899-ben írt könyve, az „Os Sertões" jelentette (1902-ben publikálták), amely a *canudos* mozgalom történetét mutatta be. A könyv első része általános pozitivista szociológiai leírás a földről, a klímáról, a szárazságról és az emberről. Konklúziója:

„A brazil nép formálódásában három faji elem játszott szerepet: az afrikai néger, a tupi indián, amely a hódítás idején még igen nagyszámú volt, és a fehér, amelyet a portugál képvisel. De e három elem keveredése oly sok alfajt eredményezett, hogy besorolásuk igen nehéz lenne... Ezért nincs faji egység." Sokáig nem is lesz, ámbátor – teszi hozzá Cunha – a klíma nagy „kiegyenlítő" (nivelador). A klíma és a keveredés összefüggésében régiónként ezért találunk eltérő képleteket – hangsúlyozza.

A könyv második részében a canudosról ír, amelyet a sertão mesztic lakói teremtettek: kivonultak az őket elnyomorító köztársaságból, s önálló, szabad életet, közösséget szerveztek. Ez a rész a közelmúlt történelme, amelyben a fiatal brazil köztársaság nevében kegyetlen gyilkosságokat követtek el a sertão népe, ennek szabadsága és függetlensége ellen. Cunha szimpátiája az övék, ezért is zárja könyvét a következőképpen: „Lezárjuk e könyvet. A canudos sohasem adta meg magát. Egyetlen példaként a történelemben, a teljes kimerülésig ellenállt." A köztársasági hadsereg viszont még e közösség 5200 házát is földig lerombolta.

A fiatal brazil köztársaság mintha argentin szomszédjától tanult volna, amely az 1860–1880-as években a pampát tisztította meg indián lakóitól és törte be gaucho telepeseit. Az első brazil köztársaság a „neolatin faj" és a kreol uralkodó osztály nevében számolt le a canudosszal; Argentínában viszont a Sarmiento és Alberdi által formált nemzetfelfogás tette ugyanezt.

A latin-amerikai pozitivizmus osztályjellegéről folyó vitába érdekes interpretációval kapcsolódik Ricaurte Soler argentin pozitivizmusról szóló korai könyve. Soler leszögezi, hogy „a pozitivizmus politikai és

szociális tartalma a demokratikus liberalizmus, sőt a szocializmus tudományos megalapozása". Soler szembekerült ugyanis azzal a ténnyel, hogy az argentin munkásmozgalomban és magában a születő szocialista munkáspártban tevékenykedő, a marxizmusra is hivatkozó ideológusok, elsősorban José Ingenieros és Juan B. Justo, öntudatos, hithű pozitivisták is voltak. Soler úgy látta, hogy Argentínában, elsősorban Ingenieros munkássága révén kialakult egy „marxista–pozitivista iskola", amely a társadalom biológiai jellegű interpretálását gazdasági megfontolásokkal elegyítette. Francisco Ramos Mejía például az argentin történelmi fejlődésnek biológiai interpretációt adott („örökölt spanyol gyökerek"), miközben a nemzetet a városok vagy cabildók és a municípiumok *szabad paktumaként*, politikai egyezségként fogta fel. José Nicolás Matienzo szintén arról ír, hogy „az argentin nemzetiség olyan oszthatatlan társadalmi egység, melyet csak Spencer szociológiai posztulátumaival lehet megérteni". Carlos Octavio Bunge ugyancsak biológiai alapú társadalomfejlődést kreált. Ingenieros az, aki ezt a biológiai alapú (a „faj" örökölt tényezőit abszolutizáló) felfogást a gazdaság szempontjaival keveri, s az „economismo historico" fontosságáról beszél.

Az argentin középrétegek egyes csoportjai és a munkásmozgalom vezetői számára a századvégen a pozitivizmus és a szocializmus kapcsolata természetesnek tűnt fel. Echeverría és az *Ifjú Argentína* utópizmusa óta Littré hatásával egyetemben természetesen élt együtt a két „izmus" az argentin demokratikus közgondolkodásban, s a századforduló argentin munkásmozgalmának a szocializmusképe is jórészt demokratikus-liberális eszmékből épült, mivel a pozitivizmus is a társadalmi reformok szószólójává vált. Érdekes „kompromisszum" született az argentin munkásmozgalomban: a liberalizmus a politikai teóriában, a szocializmus a gazdasági-társadalmi nézetekben „uralkodott". A kettőt számukra a pozitivizmus szintetizálta.

Határozott konvergenciajelenségek figyelhetők meg tehát az argentin politikai gondolkodásban. Juan B. Justo a szocializmus és a pozitivizmus összeférhetőségét a mindkettőben meglevő szociális doktrínával magyarázta.

Soler eszmetörténeti panorámája után levonja a következtetést: „A szociológiai biologizmus és a marxizmus szociális doktrínákkal szorosan összekapcsolódó gondolati irányzatok voltak, amelyek támogatták a proletariátus követeléseit." Ezért „az argentin pozitivisták szociális doktrínái érdekes görbét mutatnak. Ez a demo-liberális posztulátu-

mok elfogadásával kezdődik és a reformista szocialista vagy forradalmi teóriák elfogadásával végződik."

Kétségtelenül meglevő jelenséget rögzít Ricaurte Soler Argentínában. A német jobboldali szociáldemokrata ideológusokhoz szorosan kapcsolódó argentin munkásmozgalom valóban erősen pozitivista és revizionista ihletésű. Ám ha belegondolunk abba, hogy e formálódó munkásmozgalmat döntően európai bevándoroltak alkották, ennek a jellegzetes ideológiai képletnek fontos funkcióját is kitapinthatjuk: ez a „szinkretista" ideológia az argentin politikai élet és nemzet olyan felfogását alakíthatta ki, amely az európai eredetű dolgozó osztályok integrálódását és integrálását is elősegítette. Azonosságtudatukhoz az ilyen jellegű ideológia nagy segítséget adott. Ezzel együtt is az argentin burzsoá, sőt oligarchikus érdekeknek megfelelően munkált, s valószínűleg ez az oka, hogy az argentin szociáldemokratákat a kontinensen meglepően gyorsan engedték a legális politika színpadára.

E gondolati áramlat legkiemelkedőbb képviselője, José Ingenieros az argentin eszmetörténet számára ezért nem is munkásideológus, hanem olyan demokratikus polgári gondolkodó, aki az argentin nemzettudat századforduló körüli időszakában sikeresen épített hidat az argentin társadalom különböző eredetű osztályai, rétegei között.

Ingenieros „Argentin szociológia" című művében a klímát és az egyes fajok klímához történő adaptációs készségét tartja Amerika fejlődésében meghatározónak. Sarmientóhoz kapcsolódva a spanyol gyarmatosítást az angollal hasonlítja össze: az angolok családostól jöttek, náluk nem volt keveredés; a spanyolok, akik eleve is elmaradottabbak voltak, s magukkal hozták rendetlenségüket, lustaságukat, erősen keveredtek. Ez – a mestizaje – Ingenieros számára Latin-Amerika elmaradottságának legfőbb oka. A függetlenségi háborút e meglehetősen negatív gyarmati társadalomképből természetesen nem lehetett levezetni, ezért Ingenieros azt *történelmi véletlenként* interpretálja; emiatt a független korszak első szakasza a politikai intézmények létrehozását illetően a kreolok *improvizációja* lett. Ebből következett, hogy a *caudillismo* korszaka után Rosas a *colonia* viszonyait restaurálta. Ingenieros Sarmiento szótárát használja és mindkét „mesztic korszakot" – a caudillismo és a restauráció időszakát – egyaránt a barbárság korának tartja. E kor sötét diktátorai Ingenieros szerint a színes bőrű tömegekben találtak bázist „a fehér faj művelt kisebbségével szemben."

Ingenieros úgy látja, hogy a *nemzetiség* (nacionalidad) formálódása a

„szervezett" mezőgazdasággal, állattenyésztéssel kezdődött (ezt ő a piacra termeléssel azonosítja), amely a *közös gazdasági érdekek* megszületését segítette elő, s ez a „születő kapitalizmus" szorítja vissza a feudális érdekeket. Ezektől az elemektől el is határolja magát, mondván: nincs sem indián, sem gyarmati örökség Argentínában.

E gondolatmenet igen fontos: Ingenieros az első, aki egyértelműen a kapitalizmushoz köti a nemzet-nemzettudat születését, s azt a piaci kapcsolatok kialakulása mentén létrejövő közös érdekekre alapozza.

E folyamatot azonban Ingenieros a fehér bevándorlással kapcsolja össze, amely a „mestizaje colonial" végét jelentette, s valójában ők a nacionalidad és a haladás hordozói. Fő építői pedig szerinte a város tőkés kereskedői: „A nacionalizmus akkor erősödik, amikor a nemzetek másoknál többet dolgoznak, és jobban gazdagodnak." A nemzetiség erősödése, melyet a fehér bevándorlás izmosít, Argentína nagy történelmi *misszióját* készíti elő: az országnak nagyhatalomnak kell lennie! Brazíliával *szemben* Argentína mellett szól a klíma és a faji összetétel is – írja. „A formálódó új társadalom fejlődését három egybeeső tényező nagyban elősegíti: a bevándorolt fehér fajok etnikai és társadalmi kiválósága, az adaptációjukat elősegítő klíma és az, hogy nem keverednek színes bőrűekkel."

Ingenieros a szocializmus fejlődését jósolja meg és ennek pragmatikus szakaszában Bernstein, Millerand, Vandervelde szerepét emeli ki. Elutasítja az osztályharc marxi elméletét: ebben az evolucionista szakaszban, amelyben az osztályharc mellett a nemzetek és fajok harca is megtalálható, az osztályharc helyett – épp az utóbbi két konfliktusforma erősödése miatt – igen fontos a munkásosztály burzsoáziával való együttműködése – szögezi le.

Ingenieros művének összefoglalásaként megállapítja: Argentínában új faj születik a „regeneráló hatású etnikai transzfúzió" révén: „Ez az új nemzetiség legfontosabb megnyilvánulása..., a fehér állampolgárok azok, akik őrzik a nemzet méltóságát"; „új argentin faj van formálódóban... az európai fajokból". Két nagy erő: a *munka* és a *kultúra* játszik kiemelkedő szerepet ennek formálásában.

Ingenieros más műveiben tovább épül e felfogás. „Argentína szociológiai fejlődése" című munkájában fenti gondolatait fejti ki rendezettebb formában. E könyvében nagyobb hangsúlyt kap azonban a még *formálódó nemzet* gondolata, amelyet abból vezet le, hogy a (tőkés) gazdaság még nem konszolidálódott.

Nagy részt szentel itt az imperializmusnak, amit „a történelmi materializmus alapján" funkcióként, politikaként fog fel.

„Az argentin imperializmus" című fejezetben prognózist ad Ingenieros: az erősebbek mindig leigázzák a gyengébbet – ez az elv a társadalomban is igaz, s ez az oka annak is, hogy az ország a militarizálódás felé fejlődik – vélekedik. Ingenieros úgy látja, hogy Ausztrália és Argentína az Egyesült Államokhoz hasonló ívet fog befutni a déli féltekén, „ha tartják fejlődésük mostani gyors ritmusát". Európa elöregedett, s ezért az Egyesült Államok és Japán mellett „valószínű, hogy Argentínában és Ausztráliában virrad fel az imperializmus, és ők lesznek döntő hatással az egész világ politikájára". Argentínában ugyanis – mutat rá Ingenieros – megfigyelhető „a nacionalista érzelmek felfokozódása; ez... az ébredő imperialista érzelmek prelűdje, amelyet a nemzeti vagyon hatalmas növekedése táplál". Brazília is lehetséges imperialista rivális, de Ingenieros – az előző művében foglaltaknál részletesebb argumentációval – kizárja e lehetőséget Brazília „alsóbbrendű fajai miatt": „ha feltesszük, hogy a felsőbbrendű civilizáció ma a fehér fajokhoz kapcsolódik, könnyű belátni, hogy a négerrel nem lehet számolni, ha a haladásról van szó. Az olyan ország, ahol a többség néger vagy mesztic, nem pályázhat a hegemóniára olyan országok előtt, ahol a néger csupán kíváncsiság tárgya. Ilyen Argentína helyzete, ahol már csaknem teljesen megszabadultak az alsóbbrendű fajoktól, mivel a megmaradt indiánokat az ország távoli területeire száműzték. Ebből persze kialakulhatnak kontinentális háborúk, de Argentína csak akkor fog háborúzni, ha provokálják.

Ingenieros az argentin burzsoá nemzeti ideológia kétségkívül leghatásosabb képviselője volt. Olyan, az argentin oligarchia számára elfogadható nemzetfelfogást alakított ki, amelyet azután a születő munkásmozgalommal is el tudott fogadtatni. Más műveiben az argentin köztársasági időszak eszmetörténetét tárta fel, világosan körvonalazva, mi az, amit az ország legutóbbi évszázadában *haladó örökségnek* tekint. Hegelhez kapcsolódva elsősorban három egymást tagadó szakaszt lát a XIX. századi Argentína történelmében: a „revolución", a „restauración" és az „organización" periódusait. A nemzetté válás befejeződését Ingenieros egyébként az önálló argentin filozófia megszületéséhez köti: „a saját filozófia, a gondolkodás legelvontabb és legmagasabb formája jelzi majd, hogy Argentína is eljutott a nemzetté formálódás csúcsára".

Ingenieros nyomasztó hatása idején, a századelőn alig észrevehető

módon, de mindvégig jelen volt a gyarmati örökségként létező másik Argentínával való azonosulás kísérlete is. Alfredo Palacios népies nacionalizmusa a munkásmozgalomban, Leopoldo Lugones pedig az irodalomban jelezte ezt. Lugones a gaucho hagyományokhoz fordult, s a függetlenségi háború győzelmét hozzájuk, a névtelen népi hősökhöz kapcsolta, akik a „nemzeti ellenállást" testesítették meg a montonerákban és a republiquetákban. Ez tehát „gaucho háború" volt, népi háború; ennek eposzát kívánta Lugones megrajzolni. „A hős – a nép" gondolat azonban disszonánsan hangzott, és mélyen konzervatívnak tűnt fel a századelő optimista és individualista tőkés légkörében. Ingenieros nézetei nem számítottak szélsőségesen jobboldalinak Argentínában a század elején. Mérsékelt baloldalinak számított, aki tudományosan rendszerezte a közfelfogást. A polgári középrétegek jellegzetes képviselőjének számító Carlos Octavio Bunge Ingenieros gondolatainak nyersebb változatával aratott nagy sikert Argentínában, de erős kritikai visszhangot is keltett Latin-Amerikában. Bunge ugyanis Ingenieros nézeteit kontinentális általánosításban adta közre 1903-ban. Bunge jellemzései pszichológiai jellegzetességeken alapulnak. Az *indián:* rezignált, passzív, bosszúálló; a *néger* (főként a mulatt): szolgalelkű, rosszindulatú, túlzottan ambiciózus és megbízhatatlan; a *mesztic:* lusta, szomorú, arrogáns, hazudós; a *spanyol:* arrogáns, pompakedvelő, nemtörődöm, gondolkodása sematikus, összeférhetetlen.

Ingenieros, aki az általunk idézett kiadáshoz bevezetőt írt, bírálja Bungét, mert szerinte csak pszichológiai szempontokat alkalmaz. Ám Ingenieros nem veszi észre, hogy a spanyolok és a meszticek kemény és kritikus jellemzése a latin-amerikai *uralkodó osztályok* igen hatásos bírálata is egyben: „az uralkodó osztályok, a hatalmasok és a vagyonosok fantáziahiánya – ez a haladás legnagyobb akadálya" – írja Bunge. Ugyanakkor igen durva, rasszista fogalomkészlettel dolgozik és például bizonyos „kevert fajokat" fejlődésképtelen *hibrideknek*, degeneráltaknak tekint. De kéri az olvasót, higgye el, ő ezeket nem tartja alacsonyabb rendű fajoknak, egyszerűen deformáltak. S e „defektek" gyógyíthatók is – mondja: „Ezekkel a jellemzőkkel együtt is a rossz tulajdonságok – a mi rossz tulajdonságaink – vajon gyógyíthatók-e?" – teszi fel a kérdést. Válasza igenlő: „a klímát és a vérünket nem tudjuk ugyan megváltoztatni, de... ezzel együtt is, rossz tulajdonságaink nem gyógyíthatatlanok". A terápiában a legfontosabb elem szerinte a *munka:* a spanyolamerikaiaknak meg kell tanulniok dolgozni, s ez majd megváltoztatja

őket, így hagyhatják el majd a „rendetlenség korát" is, melyet a gyarmattól örököltek – mondja.

„Csupán egy gyógyszer van saját sorscsapásainkra: a *kultúra*, utolérni az európai népek legmagasabb kultúráját. ... De hogyan? *Munkával.* Művelni a földet, dolgozni az iskolában, nyomdában, formálni a véleményt, a művészetet..., előrelendíteni az ipar motorjait(...).

Nem tudjuk lecserélni vérünket, sem történelmünket, sem klímánkat, de igenis, európaivá tudjuk tenni eszméinket, érzelmeinket, indulatainkat..." Nem másolásra gondol Bunge, a lényegig kell hatolni, a szellemet kell átvenni: „A munka révén kell civilizálódnunk!" „Organikus munkamegosztás", szerénység, vidámság – csak így foglalhatjuk el helyünket az egyetemes civilizációban – mondja: „Ha a spanyol-amerikait az jellemzi, hogy nincs karaktere, akkor nekünk kell megteremteni. Előre! Az idő nem vár!" – kiált fel. Valójában minden, számunkra meghökkentő és furcsa kijelentésével együtt is Bunge gondolkodását kevésbé jellemzi az a fajta etnikai determinizmus, amit Ingenierosnál vagy Juan B. Justónál is kitapinthatunk. Ezért Bunge gondolkodása nem is annyira szektásan zárt és elutasító a gyarmati örökséggel és annak etnikumaival szemben, mint azt Ingenierosnál tapasztalhattuk. Bunge egyike azon hídépítőknek, akik a Lugonesszel jelzett tradicionalisták és az Ingenierosféle európéer nacionalisták között kompromisszumot próbáltak kialakítani, és akik az etnikai, faji aspektusok helyett a cselekvés, a munka felé irányították a figyelmet.

Mélyen demokratikus motívumok is inspirálják. Ellensége a latifundiumoknak, amelyeket a társadalmi anarchia és a caudillismo bázisának tart; a társadalmi egyenlőség híve. A fajok harcaként interpretált küzdelem – mivel Bunge az egyes etnikumokat társadalmi helyzetükkel rokonítja – osztályharcként is előtűnik műveiből. A „terápia" keresése a rossz „kreol politika" megjavítása miatt kell, s ez is az *uralkodó osztályt* érintő bírálatára utal.

Könyvének végén, összegezve az elmondottakat, a mindvégig nyers, kemény és elfogulatlannak tetsző elemző magatartásból hirtelen kilép a szerző, s a mű címében – „Amerikánk" – megfogalmazott többes szám első személyű azonosulást is kevésnek érezvén, utolsó mondatával így zárja könyvét: „Ez az én népem – az én hazám!"

Mexikó, Venezuela és Kolumbia pozitivista nemzeti eszmeköreinek együttes bemutatását elsősorban közös demográfiai-etnikai jellegzetességeik indokolják. Három, erősen mesztic túlsúlyú országról van szó, ahol az uralkodó osztályok jelentős csoportjait is meszticek (mulattok) alkotják. Ez a tény nyilvánvalóvá tette, hogy egy argentin típusú, *fehér alapú* nemzettudat építése nem járható út. A formálódó új nemzeti ideológiáknak a társadalmi folyamatokat kell tükrözniök. Noha a győzelem utáni periódusban is a győztes liberális állam erős támogatását élvezte Barreda pozitivista ihletésű oktatási reformja, és dinamikusan haladt előre a „Szabadság, rend, haladás" hármas jelszava jegyében, mégis két igencsak eltérő nemzetfelfogás diszkrét csatája dúlt az 1870–1890-es években Mexikóban. A konzervatívok és a liberálisok vitái a pozitivisták által kialakított iskolarendszer kérdésében bontakoztak ki. Az ellentétek a legerőteljesebben a történelemtanításban nyilvánultak meg, ezt az intervenció utáni korszakban a hazafias szellemű nevelés legfontosabb elemének tartották, s az elemi iskolában, majd a később kialakított középiskolai rendszerben is igen magas óraszámban, heti 6 órában tanították.

A konzervatív nemzetfelfogás mély hispán nosztalgiát rejtett, pesszimizmus és erős jenkiellenesség jellemezte; a liberális felfogás erősen spanyolellenes, jenkiellenes és franciaellenes volt, és egy ideig indigenista nosztalgiákat és védekező magatartást is magában foglalt. A liberálisok nemzeti panteonjában Huitláhuac, Huahtémoc, Hidalgo, Morelos, Juárez kapott helyet, a konzervatívokéban Hernán Cortés, Morelos és Iturbide. Ám ez a konzervatív felfogás is „modernizálódott". A pozitivizmus bizonyos eszméit és Sarmiento „barbárság–civilizáció" ellentétpárját adaptálta Mexikóra: az indiánokat tekintette barbároknak. José María Vigil például az indiánokra gondolva felveti: „tanulmányozni kell ezt a *barbárságot*, amely (...) itt él közöttünk és makacsul tartja magát, ez a legnehezebb akadály a béke és a haladás jótékony elemeinek megteremtésében". Az azték történelem számukra a negatív tulajdonságok példatára lett.

Az 1880-as években kiadott, Josefina Vázquez által elemzett 12 elemi iskolai történelem tankönyv közül 4 volt konzervatív és 8 liberális szellemű. A *konzervatív* szellemben írt tankönyvek a felfedezésekre, a conquistára és a gyarmati korszakra tették a hangsúlyt, amelynek főszereplője Cortés volt, a függetlenségé pedig Iturbide, „a független Mexikó atyja". Hidalgo alakja e vízióban az Alamán alkotta negatív változatban

élt tovább. Mélyen katolikus érzelmekkel és keserűséggel minősíti e felfogás „szélsőségesen erőszakosnak" az 1857-es liberális törvényeket is. E felfogásból Juárez szinte teljesen eltűnt.

A *liberális* felfogású tankönyvek a haza gazdagságára és szépségére figyelmeztetnek, helyet kap bennük az indián, „amely éppoly tehetséges, mint bárki más". Az 1840–1860-as éveket mint a nemzet hősi harcának korát jelenítik meg, teli büszkeséggel. E felfogás erős spanyolellenessége elsősorban a gyarmati korszak tárgyalásakor tűnik elő, egyházellenessége pedig a polgárháború és az intervenció tárgyalásakor, amikor az árulókról beszél, „akik eladták a hazát".

E két egymásnak feszülő felfogás között a pozitivisták építettek ki kompromisszumot, főként 1890-től kezdve, amikor Justo Sierra elnökletével az első nemzeti oktatási kongresszus átfogó reformot dolgozott ki. A kompromisszum középpontja: a „kik legyenek a nemzeti hősök?' kérdésében tűnik fel igen láthatóan. A Hidalgo–Juárez–Díaz „szentháromságot" (amely a korábbi pozitivista felfogás középpontja volt), felváltotta egy kompromisszumos lista: Cortés és Iturbide is helyet kapott az új felfogásban, amely meglehetősen toleránssá vált az egyházzal és a katolikus vallással szemben is. Justo Sierra tesz pontot arra az évtizednél hosszabb vitára is, hogy „ki a haza atyja?": Cortés, a spanyol hódító, vagy Hidalgo, a függetlenségi háború népvezére?

Justo Sierra a nemzetiség (nacionalidad) meghatározásából vezeti le kompromisszumát. A nemzetiség „élő közeg, amelyben teljes erővel munkálnak a *faj*, a *környezet*, a *vallás*, a *nyelv* és a *szokások*, hogy a nemzetiség egyre koherensebbé váljon". Ebből már logikusan levezethető, hogy „Hernán Cortés, a hódítás legfőbb személyisége volt, nemzetiségünk alapítója; Hidalgo, a függetlenségi háború személyisége pedig a haza atyja". Ez a pozitivisták által kreált új történelemfelfogás összebékítő jellegű: „mi, mexikóiak, két nép, két faj fiai vagyunk" – fogalmaz egy tankönyv. E felfogás elvesztette indigenista és spanyolellenes vonásait is, amellett elvesztette az 1830–1850-es évek területveszteségei miatt kialakult defenzív, pesszimista jellegű tónusait is. A mexikóiakat „sokszor megverték, de sohasem győzték le" – hangzott az új formula. Ez a történelemfelfogás középutat keresett a gyűlölt és elutasított (spanyol, kreol és mesztic) hacienda, valamint a tudatlanságban és a babonák világában élő, nyomorgó indián között, amely utóbbi „sajnos, csak igen lassan fog eltűnni...". Az említett tankönyv eszménye a kis- és középbirtok. Ezek a középiskolás tankönyvekben kitapintható változások arra utalnak, hogy

az 1870–1890-es években Mexikóban új nemzettudat formálódott; olyan új felfogás, amely a mexikói nemzetet a *mesztic*cel azonosította.

Ez a változás jól tükrözte nemcsak a mestizaje folyamatát, de azt a tényt is, hogy a polgárháború és az intervenció eredményeként kialakult új mexikói uralkodó osztály döntően mesztic lett. Ez a „köztes" állapot „köztes" felfogást is igényelt és eredményezett, amelyet a történelemtanításban bekövetkezett változásokkal illusztráltunk.

Ezt az új, mesztic nemzetfelfogást legnagyobb erővel, erőteljes történelmi megalapozással Justo Sierra végezte el az 1880–1890-es években.

Justo Sierra nem magányos figura, hanem vezéregyénisége annak a pozitivista, tudós és erősen politizáló csoportnak, amely 1880-tól tudatosan és programszerűen Porfirio Díaz mellé állt.

Első közös fellépésük 1880-ra tehető, amikor első elnökségének végén Díaz mögé álltak, és Oaxaca kormányzói tisztébe juttatták. A fiatal értelmiségi csoport (Justo Sierra, Francisco Bulnes, Pablo Macedo, Rosendo Piñeda a legismertebbek) a képviselőházban markáns és hangadó blokkot alkotott az egész 1880-as évtizedben. Majd Justo Sierra 1889-es politikai programterve alapján 1892-ben pártot hozott létre Liberális Unió néven, amelynek legfőbb célja az volt, hogy a pozitivista „rend" folyamatossága érdekében biztosítsa Díaz többszöri megválasztását: „Az olyannyira összeegyeztethetetlen társadalmi helyzetű népek esetében, mint a mienk, az igen veszélyes földrajzi helyzet, az annyira megosztott alkotmányos szervezet miatt szükséges ez" – hangzott Justo Sierra érve, és sajátos magyarázatként hozzátette: „Ha azt akarjuk, hogy a parlamentarizmus megmaradjon, növelnünk kell a végrehajtó hatalom alkotmányban foglalt jogkörét, hogy az (tudniillik a végrehajtó hatalom – *A szerző*) ne az alkotmányon kívül keresse azokat."

A Liberális Szövetség politikai programja Mexikó helyzetének tudományos elemzését sürgeti, ezért nevezték el a politikai ellenfelek nem kis gúnnyal e csoportot „científicos"-nak („tudósok"-nak). A científicos és politikai szervezetük teljes súllyal Porfirio Díaz mellé állt, s azon túl, hogy a hatalom belső köréhez tartoztak és a kialakuló oligarchia sajátos csoportját alkották, a *porfiriato* ideológiáját is ők teremtették meg.

A Spencer szabadságfogalmához kapcsolódó Justo Sierra koncepciójában a *szabadság* sajátos értelmet nyert: „a szabadság nem lehetséges, mielőtt nem teremtettük meg a rendet; a haladásnak és a rendnek meg kell előznie azt. A rend teremti meg a haladást, az pedig a szabadságot, és nem fordítva" – érvel Justo Sierra. Leopoldo Zea jó szemmel vette

észre, hogy e fenti logika alapján a *politikai* jogok összeszűkülése következett be. A porfiriato modellje ezért „politikai rend–gazdasági szabadság" sémában foglalható össze – mondja Zea: a (mesztic) burzsoázia vagyonosodása elől elhárultak az akadályok, s evégett a *científicos* törvényalkotó tevékenysége ugyancsak igen jelentős volt. A rend pedig azonos lett a nemzettel – ez pedig a burzsoáziával, melyet Porfirio Díaz reprezentált.

Az uralkodó osztály mesztic volt, ezért a korábban „spontánul" formálódó mesztic nemzettudatot rendszerezett formába kellett önteni, és hivatalossá tenni. E mű Justo Sierra alkotása, aki egyébként gazdag fehér yucatáni földbirtokos család sarja.

Justo Sierra érdeklődésének a középpontjában a *nemzet* áll, s társaival együtt a forradalom „betegsége" után a „normális átalakulás" korszakáért munkálkodik. Ehhez rendre van szükség, ezt az oktatás révén lehet kialakítani a mexikóiakban, mégpedig a leghatásosabban és leggyorsabban a nemzeti szellemű nevelés révén, amely létrehozza a renddel *azonosuló* állampolgárt. A nemzeti ideológiának tehát célja a rend, de ugyanakkor fontos alkotóeleme is – érvel Sierra. Ő és társai a hazaszeretetet valamiféle „haza-vallássá" kívánják tenni, amelynek katekizmusa a tudomány, szentjei a tudósok és a nemzet hősei, oltára pedig a nemzet – mondja Villegas. E „vallás" másik katekizmusává Justo Sierra a nemzeti történelmet kívánta tenni. Ez az ambíció, a történelem ilyen intenzív és tudatos felhasználása a nemzeti nevelésben csupán Mexikóra jellemző Latin-Amerikában. Ám ebben a nevelésközpontúságban ugyanakkor jó adag veszélyes és leszerelő illúzió is volt. Mert ugyan az oktatás-nevelés a nemzeti érzés kialakításában hatékony eszköz, más területeken azonban ez már kevésbé mondható el. José Yves Límantournak, a porfiriato egyik fő gazdasági teoretikusának szavai ezt a nemzetgazdaságra nézve igen veszélyes illúziót illusztrálhatják: „A vasutak, a gyárak, a vállalatok, a jövendő bevándorlás, jelen kereskedelmünk, mindez a külföldhöz köt és alárendelt helyzetbe hoz bennünket. Ha ez a függő helyzet fojtogat minket, nem kereshetjük máshol a megmaradás, a növekedés, a fejlődés módját, csak magunkban: az eljövendő művelt generációk révén... Ez igen sürgető és fontos, mert semmi más, csak az oktatás lehet az, ami ezt megteremtheti. Iskola nélkül minden gazdasági és anyagi haladás a nemzeti autonómia elvesztéséhez vezethet."

Justo Sierra, aki nagy büszkeséggel mutatja be nemzetének szépségét és gazdagságát, tudományos munkáiban a hivatalos és mértékadó törté-

nelemfelfogást alakította ki. Ezek alapján íródtak a tankönyvek is az 1890-es évtized második felétől. Gazdag, adatokból felépített, árnyalt társadalomkép rajzolódik ki Sierra történelmi műveiből, amelyet Mexikó önmagára találása („conciencia de su personalidad") történeteként rajzolt meg. A nemzettudat megjelenésének határozott jeleit a XVIII. században leli föl Justo Sierra, aki a spanyol gyarmati rendszer fejlődést gátló béklyóival magyarázza a függetlenségi háború indulását. Rendkívül plasztikusan mutatja be az egyes provinciákban jelentkező szeparatizmust, s felismeri, hogy a gyenge gazdasági kötelékek miatt az önálló „régiótudatok" formálása is megkezdődött. Például Yucatánban, amely a mexikóitól eltérő etnikai összetételű volt.

Az anarchia éveit és a bekövetkező nemzeti tragédiát a gyarmati rendszert átörökítő, csekély létszámú, az uralmával rosszul sáfárkodó fehér arisztokrácia bűneként tárgyalja Sierra. Ebből vezeti le a *Reforma* korszakát is, amelyet második forradalomnak tart. Az első forradalom célja „emancipálódni Spanyolországtól", a másodiké „emancipálódni a gyarmati rendszertől".

Justo Sierra igen tárgyilagos történelmet ír, s lényegében az is helytálló, hogy a nemzet megmentése (az intervenció elleni harc) a mesztic burzsoá rétegek érdeme volt. Justo Sierra a jelenkorig vizsgálta országa történelmét, s megállapítja: az uralkodó burzsoázia mesztic, s innen jött Porfirio Díaz is, aki a békét jelentette: „ez a burzsoázia tudatában van saját létének, megértette, merre kell mennie és milyen úton, hogy önmaga urává váljék" – írja Justo Sierra.

A jelent vizsgálva megállapítja: „Még nem adtuk vissza az életet a Földnek, az erős fajok anyjának, amely megtermékenyült az öntözés eszközével; bármi másnál jobban hiányzik az európai vérű emigráns, amely ezt az eszközt magával hozza; az európai vér az egyetlen, amellyel megvalósíthatjuk indián csoportjaink keresztezését... És hiányzik még a teljes változás az indián mentalitásban, amelyet csak az oktatás révén érhetünk el. Az indiánból meszticet kell csinálni!"

Mindezt a nemzeti cél érdekében: „a haza szent eszméje mindnyájunk számára – nagy és boldog haza; létre kell hozni a nemzeti szellemet: ez az a cél, amely jövendő erőfeszítéseinket meghatározza; ez a nemzeti oktatás programja".

Az oktatás ugyanakkor edzés is, mert „a gyengék sohasem voltak szabadok..."

Justo Sierra felfogása szerint csak a mesztic alkotja a nemzetet: „ma

a meszticség alkotja a mexikói családot" – írja. Az indián csak úgy és akkor lesz ennek tagja, ha meszticcé válik: „Már nem is olyan távoli az a nap, amikor a meszticek elnyelik a többi fajt..." Ez a „meszticek családja..., amely történelmünk dinamikus tényezőjét jelenti..." Ez ragadta el a hatalmat az arisztokráciától és a klérustól, ez az, amely a partvidék ültetvényes árutermeléséből és a városokban él: ez „az új mexikóinak (neomexicanónak) nevezett nemzeti csoport kisebbségben van a földművelő lakosság között, de a városi és ipari lakosságnak már a többségét alkotja, aktívabb és alakíthatóbb, mint a falusi". Ők (a meszticek) vannak többségben a bányászatban is.

Justo Sierra észreveszi a századvégi Mexikóban a külföldi tőke jelentős térnyerését is, ezért a nemzeti tőke számára több szabadságot igényel. Emellett a külföldi bevándorlók letelepítése és a mesztic kisföldtulajdon növelése lehetne nemzetet erősítő elem az oktatás mellett, amely a tőkefelhalmozás egy módja.

Justo Sierra nemzetfelfogása, jóllehet *mesztic* alapú, ugyanúgy *egy etnikum*ra épül, mint a fehér (kreol), vagy a Manuel González Prada megfogalmazta indián alapú nemzetkoncepció, azokhoz hasonlóan szektás, exkluzív, másokat (elsősorban az indiánokat) kizáró tudatforma.

Figyelemre méltó vonás (a századfordulótól érzékelhető erőteljesen Sierránál), hogy a *katonai* védelmi készültség milyen nagy hangsúlyt kapott ekkor az ő és a *científicos* gondolataiban. Ezt elsősorban az Egyesült Államok meg-megújuló agresszív magatartása váltotta ki: a fegyverkezés, a védekezés eleme is e nemzetfelfogás részévé vált.

A *científicos* közül néhányan (például Bulnes) azt is észrevették, hogy Díaz koncessziói révén milyen hatalmas gazdagságra tettek szert a külföldi, elsősorban az észak-amerikai társaságok. Ez a születő-formálódó antiimperialista gondolatkör azonban Mexikóban nem illeszkedett be a pozitivista ihletésű nemzetfelfogásba.

Míg Mexikóban a pozitivisták kemény magja, a *científicos* az államhatalom belső köreiben helyezkedett el és azonosult a porfiriatóval, illetve a rendszerrel való azonosulás építője lett, addig Kolumbiában másfajta viszony alakult ki a pozitivizmus és a hatalom között. A kolumbiai pozitivisták a liberális párt soraiban helyezkedtek el, s maguk is tükrözték a párt századközép óta meglevő belső megosztottságát. Rafael Nuñez, az egyik legerőteljesebb pozitivista gondolkodó az állam vezetője lett két ciklusban a század végén. Ingadozásaival, alkuival az oligarchia és a külföldi tőke megerősödését szolgálta – sokszor szándéka ellenére.

Nemzetet „regeneráló" ambíciói vereséget szenvedtek, s maga is rezignált taktikussá vált. A liberális párt baloldalához kapcsolódó pozitivista gondolkodók viszont a nemzet demokratikus felfogásának alakítói lettek. Így José Maria Samper, aki már 1861-ben, Párizsban kiadott könyvében meglehetősen egyedülálló felfogásban kívánta bemutatni Spanyol-Amerikát az európaiaknak. A kolumbiai diplomata-író szándéka az volt, hogy a Spanyol-Amerikáról „vészesen keveset" tudó Európát tájékoztassa szülőföldjéről. Az igen logikus, tárgyszerű és adatokban gazdag tájékoztatóban Samper a három kolumbiai köztársaságot (Venezuelát, Ecuadort, Kolumbiát) mutatja be. Az egyik feltűnő új mozzanat éppen a népesség tárgyalásakor jelentkezik: etnikai szempontú statisztikájában Samper tudatosan a „fehér" kategóriába sorolja a meszticeket, emellett indián, pardo és néger kategóriákat sorol fel. Másik fontos vonása e tájékoztatónak az, hogy Samper hangsúlyozza: az egyes „fajok" eltérő foglalkozású rétegeket jelölnek: tehát az etnikum és az osztály nála is egymást átfedő fogalmak.

A századközép Kolumbiájában Samper a következő kettős rétegződést látja:

– „spanyol fehér": nagybirtokos, nagykereskedő, a felső klérus, katonatisztek és a felső bürokrácia;

– „hazai fehér vagy kreol" (ide sorolja a meszticeket is): a kis- és középbirtokos, kézműves, kiskereskedő, az alsópapság, az értelmiség;

– „indián": döntően a földművesek;

– „mulatt és más fekete-mesztic": munkások, bérlők, bányászok.

Részkövetkeztetése: „Az Újvilág a fúzió és a fajok megbékélésének a színpada, megalkotva ezzel egy új civilizáció alapjait is"...; „a mesztic civilizációét".

Samper is a fehért tartja „jó fajnak", s ezért szorgalmazza a bevándorlást, de azt is megállapítja: „az alsóbb fajok" az oktatás és a gazdasági haladás révén egyre több jó tulajdonságot vesznek fel.

Faji karakterológiájában legtöbb pozitív tulajdonsága a meszticnek, utána pedig a mulattnak van. Az indiánban sok rossz tulajdonságot lát, a legtöbbet azonban a zambónál. De ez az etnikum sem reménytelen – mondja –, az oktatás, az iparosodás és a „faji fúzió" őt is felemelheti. A meszticet könyvében külön nem is tárgyalja, mert jellemzői azonosak a fehérével. A *kreol* fogalom Samper szótárában a fehéret és meszticet *együtt* jelenti.

Samper Latin-Amerikát alakuló társadalomnak tekinti, ahol – éppen

ezért – a társadalom minden rétegének helyet kell kapnia a politikai demokráciában.

Ezt Miguel Samper „pluralista demokráciaként" fogja fel, aki a másik Samperhez hasonlóan a kereskedő középrétegek képviselője, s a „társadalmi pluralizmus" realitásait veszi számba. De ugyanez a Miguel Samper az 1890-es években – országa politikai zűrzavarainak évtizedeit átélve – a „rend", a „reformok" és a „cezarizmus" gondolatáig jutott el. José María Samper és Miguel Samper azonosult azzal a nézettel, amit Baldemore S. Cano képviselt: az amerikai kultúra valójában európai. A mesztic alapú tudat – amint ezt Argüedas, Tamayo és Bunge esetében is tapasztalhattuk – valójában a fehér (kreol) tudat metamorfózisát jelentette, ami azonban természetesen jóval tágabb nemzetfogalom megalkotására adott lehetőséget, mert a társadalom többségét foglalta magában.

A kolumbiai századvég heves és véres politikai küzdelmeiben a nemzetfelfogást legkidolgozottabb formájában Salvador Camacho Roldán fogalmazta meg – tanítványként és barátként kötődve a két Samperhez, illetve az általuk képviselt demokratikus vonulathoz, s ő maga is aktív harcosként vett részt a liberálisok oldalán a századvég politikai küzdelmeiben. Kolumbiában a fajok heterogenitását szemlélve és Darwin eszméihez is kötődve a fajok harca és a természetes kiválasztódás biológiai törvényeit alkalmazta a társadalomra is.

Ebben a küzdelemben kap jelentőséget Camacho Roldán számára a nemzet és a nemzeti lét mint a kollektív összefogás és szolidaritás erős szervezete e harcban – amelybe egyébként a természettel folytatott küzdelmet is beleérti. Ez a közösség Camacho Roldán értelmezésében a csere, a munkamegosztás, a tőkefelhalmozás eredményeként születik, s a kereskedelem jelenti erős kötelékeit, amely természetesen összekapcsolódik a magántulajdon létével is. A kialakuló felépítményben a tulajdonjog „az első kő"; a *kormányzat* „törvényeket" hoz a tulajdon védelmére. Ez a társadalmak közötti küzdelmek felerősödésével jár együtt – mondja – s a létrejövő nemzetiségek kénytelenek minél tökéletesebb szervezetet alkotni. Így persze kikerüli azt az egyszerű tényt, hogy a konfliktusok a társadalmon *belül* is kialakultak a tulajdon létrejöttével.

Mit is jelent hát a nemzeti lét? – teszi fel a kérdést Camacho Roldán. Mindenekelőtt embercsoport, amely meghatározott területen, a közös védekezés szándékával szervezi meg önmagát; különböző tényezők és érdekek szervezete. A szerveződés évszázadok eredménye – teszi hozzá: e tevékenység során jön létre a nemzet.

Camacho Roldán ekkor az egyetlen általunk ismert gondolkodó Latin-Amerikában, aki a nemzetről pontos meghatározást próbál megfogalmazni. E szerint: a nemzet „egy meghatározott terület és egy emberi család, amely elfoglalta ezt, állandó lakóhelyet és élelmet keresve; az ember és a tulajdon misztikus kapcsolatának fiziológiai és metafizikus tényezői alkotják a nemzet első bázisát. Politikai szervezet a különböző funkciók gyakorlására: ipari szervezet az ellátásra, polgári szervezet a béke fenntartására, katonai szervezet a védelemre, intellektuális szervezet a fejlődés céljára; ezek alkotják az épület (értsd a nemzet – *A szerző)* vázát. A nyelv, a hagyomány, a szokások, a jogrend, a történelem, az irodalom, továbbá törekvések és közös remények alkotják azt a köteléket, amely összefogja, konzerválja és erősíti e társadalmi testet."

Ehhez azonban rögtön hozzáteszi: „Más időkben a tökéletes nemzeti léthez hozzátartozott az egy vallás és az egy faj is." Ezt azonban mint „hamis eszmét" elutasítja, s a spanyol gyarmatosítók felfogásaként minősíti. Ő másként látja e kérdést: „Annak az intim kapcsolatnak, amelyben a Kaukázus fiai kénytelenek voltak együttélni az Andok fiaival, kozmopolita eszméket kellett szülnie, és azok meg is születtek. Az individuális jog közössége a modern időkben helyettesítette más idők faji és vallási közösségeit."

Figyelemre méltó újdonságot jelent ez az 1882-ben megfogalmazott felfogás: az etnikum („faj") létező, de a nemzet modern fogalmától *elválasztott* kategória Camacho Roldánnál. Az etnikum ugyanis mindegyik latin-amerikai nemzetfelfogásnál valamilyen módon a nemzet alapjaként szerepelt. S jóllehet a XIX. század közepének népi mozgalmainál a több etnikum alapú felfogások már ebbe az irányba mutattak (például Maceóé), az etnikum és a nemzet kategóriájának egymástól való „elszakadása", tehát egy modern nemzetfogalom kialakulásának kezdete ekkor még csak kivételes intellektuális teljesítmény.

Camacho Roldán ugyanakkor rendkívül plasztikusan és mély szimpátiával ír az etnikumok keveredéséről, amelyet spanyol-amerikai jellegzetességnek tart. A kolumbiai uralkodó osztályt is mesztickként jellemzi, de ez független nemzetfelfogásától: Szerinte „egy nemzet egységének legerősebb köteléke a jogok és az egyéni szabadság egysége, a kormány védelme (amelyet egyenlő arányban oszt szét az egyén legsokoldalúbb fejlődése érdekében), a közéletben való általános részvétel, a személyes biztonság és szabadság közös érzése, mindez mindenki számára szavatolt minden egyén érdekében".

Camacho Roldán tehát *politikai* kategóriaként fogja fel a nemzetet, amelyet ugyanakkor más nemzetekkel való kapcsolatában szemlél; olyan nemzetközi gazdasági és kereskedelmi kapcsolatrendszerben, ahol a verseny általános törvénye mellett az egymásrautaltság és a kölcsönös függés miatt az általános harmónia törvényét is látni véli. Nemzettudata tehát *glóbuszfeltételezett* tudat, a világpiacban helyezi el a nemzetet, amelynek ugyanakkor sajátja az ipari és az intellektuális *fejlődés* (ennek része a népoktatás) is; a *fejlődés elve* általában: „a nemzeti lét tehát... a történelem lassú terméke, érett gyümölcse".

Camacho Roldán jövőképe mégsem derűs. Már 1882-ben úgy vélte – a Panama körüli nemzetközi konfliktusok és ambíciók miatt –, hogy a nemzet (ipari, intellektuális, adminisztratív, katonai) szervezeteinek a védelemre kell felkészülniük.

Camacho Roldánnal indokolt együtt tárgyalni a vele rokonítható felfogású panamai Justo Arosemenát és a Puerto Ricó-i Eugenio María de Hostost is.

Arosemena, aki – az ekkor még Kolumbiához tartozó – Panama szülötte, rövid ideig e tagállam elnöke is, rendkívül világosan és igen korán felismeri, hogy országa, amelynek legális státusa a provincia és a tagállamlét között ingadozott a XIX. században, a század közepétől nagyhatalmi ambíciók erőterébe került, elsősorban a csatornatervek miatt. Miközben azért érvel, hogy ismerjék el országa önálló nemzeti létét, felismeri az Egyesült Államokban megszülető annexionista szándékokat is. Ez visszatérő gondolat és félelem nála. E kettős szorításban – Kolumbia nem ismeri el nemzetként, az Egyesült Államok annektálni akarja – alakítja ki nemzetfelfogását. Felismeri, hogy a kontinens etnikai alapú nemzetfelfogásaira nem lehet építeni Panama különbözőségét, hiszen etnikai kompozícióját tekintve Panama rendkívül hasonlít a mesztic Kolumbiához. Ezért más szférában keresi a nemzet attribútumait, Camacho Roldánhoz hasonlóan elválasztva a *politikai* nemzet felfogását az *etnikai* nemzettől. Egy a kontinensre vonatkozó téma kapcsán fejti ki: „szükséges létrehoznunk és konszolidálnunk nemzeti létünket politikai értelemben. Szerencsére azok a népek, amelyeket a valláserkölcs, a nyelv, a szokások, a hibák és erények kötelékei kapcsolnak össze, ebben a vonatkozásban már nemzetek (...)"; de „politikai nemzeti lét nem létezik, és enélkül a faj nemzeti léte (nacionalidad de raza), mint maga a faj is, igen bizonytalan, kétes..." Politikai szótárában nem is kap e fogalom – a „faj" – hangsúlyos szerepet.

Arosemena szerint a „politikai nemzeti létről ott lehet szó, ahol egy meglehetősen nagy körzet (comarca) területén hasonló a klíma és hasonló termékek találhatók, e terület természetföldrajzilag jól körülhatárolható, homogén arculatú, szokásaiban és érdekeiben közös...". Az ilyen régiótól – és Panamát ilyennek tartja Arosemena – „nem lehet megtagadni a függetlenséget, ha azt kéri". „A Panama-földszoros kormányzatának függetlennek kellene lennie, mint ahogyan földrajzi helyzete is az."

Arosemena azonban mégsem veti fel igényként Panama politikai önállóságát, mert a közép-amerikai „köztársaságocskákhoz" hasonlóan országát sem tartja erősnek az Egyesült Államok expanziójával szemben. Az emancipáció szükséges, ez joga a régiónak, de Panama „az emancipálódás után visszatér az Unióba (ez a kolumbiai államszövetség – *A szerző*) szabad és szuverén tag minőségében". Ha nem értelmezzük roszszul Arosemena gondolatait, akkor az *önrendelkezés* gondolata és az *elszakadás joga* fogalmazódik meg nála.

Arosemenához és Camacho Roldánhoz hasonlóan tehát *nem etnikum alapú nemzet*ben gondolkodik a Puerto Ricó-i Eugenio María de Hostos is. Arosemenához abban is rokonítható, hogy az *önrendelkezés* gondolatát a század végén továbbformálja egy politikailag rendkívül kritikus történelmi pillanatban.

Az Egyesült Államok, beavatkozva a spanyolok ellen kirobbant függetlenségi háborúba, 1898-ban megszerezte az ellenőrzést Puerto Rico felett is, katonai kormányzat alatt tartva, meglehetősen bizonytalan státusban és gyarmati helyzetben. A régi veszély – az *annexió* – nemcsak Kuba, hanem Puerto Rico számára is közvetlen valóság lett.

A nagy tekintélyű Hostos – a Spanyolország és az Egyesült Államok közötti béketárgyalásokat befolyásolandó – a Washingtonba utazó Puerto Ricó-i megbízottaknak igen finom, hajlékony tárgyalási pozíciót javasolt. Eszerint „Puerto Rico elfogadja és óhajtja az Egyesült Államok ideiglenes kormányzatát a szigeten". Hostos szerint egy ideiglenes gyámsági periódus legfeljebb 15 évig tarthatna. Ám a következő cikkely már leszögezi: ez a gyámság polgári legyen, bármiféle katonai erő nélkül. A következő cikkely pedig követeli: „Az ideiglenes kormány és működése tartamának elfogadása történjék népszavazással." Az Egyesült Államok felé tett enyhítő gesztusként ehhez hozzáteszi: Puerto Rico önként ajánljon fel katonai támaszpontot az Egyesült Államok számára, de háború esetén ezek legyenek semlegesek.

Ha a megbízottak nem tudják elfogadtatni ezt a platformot – írja –,

akkor ragaszkodjanak a *népszavazás* elrendeléséhez, mert „ez az a jog, amelyet nem szabad elveszíteni". Hostos 1899-ben nyilvánvalóan azért küzd és arra mozgósít, hogy a sziget, Puerto Rico lakossága a spanyol gyarmati lét évszázadai után *maga rendelkezhessen* országának sorsáról, s ne váljék a hatalmas szomszéd gyarmatává, vagy „újgyarmatává". Ezt a formájában igen hajlékony, de tartalmában roppant határozott felfogást a Puerto Ricó-i politikai helyzet magyarázza. Az annexiót áhító ültetvényes csoportok és az Egyesült Államok számára is elfogadható olyan formula kialakítására törekedett Hostos, amely ugyanakkor Puerto Rico függetlenségének, a nemzeti önrendelkezésnek az eszméjét és lehetőségét is magában foglalta.

Az Arosemena, Hostos és Camacho Roldán nevével fémjelezhető nemzetfelfogás, „politikai nemzet" a XX. század elején a venezuelai Laureano Vallenilla Lanznál tér vissza, aki a francia Joseph Arthur Gobineau-val vitatkozva fejt ki hasonló véleményt. Gobineau ugyanis a civilizált népek hanyatlását a faji keveredéssel kapcsolta össze. Vallenilla leszögezi: „Faj és nemzet között... nincs semmilyen kapcsolat. A fajok – eszmék (...), csak a népek realitások. A nemzetek etnikai tisztátalansága úgy növekszik, ahogyan maguk a civilizációk..." Venezuelára pillantva, ahol még erős volt a kreol nacionalizmus, e gondolathoz Vallenilla hozzáfűzi: „Azt a fölényt, ami Venezuelában a kreol nemességet jellemezte, sokkal szilárdabb alapok támogatták, semmint a feltételezett vértisztaság. Gazdasági, történelmi, társadalmi alapok..." Ez a felfogás azonban Venezuelában – a pozitivisták között is – egyedülálló.

A több generációt magában foglaló venezuelai pozitivizmus rendkívül heterogén csoportot alkotott, ám ezek nemzetfelfogásukban erőteljesen hasonlítottak egymáshoz. Igaz, hogy több ponton és kérdésben heves vitákat folytattak egymás között is; mindenekelőtt a nemzet *mesztic alapú* felfogását formálták közel fél évszázadon át.

Sok vád érte és éri kormányzati részvételük miatt a pozitivista csoportokat Venezuelában, s vannak kutatók, akik emiatt összességében is negatívan ítélik meg szerepüket, s a diktátorok kiszolgálóinak tartják őket. Általában ide sorolja a historiográfia Laureano Vallenilla Lanzot is, nemcsak hivatala (a nemzeti levéltárat igazgatóként ő szervezi meg), hanem a „Demokratikus cezarizmus" című könyve miatt is, amit – ez is elhangzott a vádak között – állítólag Mussolini személyes utasítására fordítottak le olaszra.

Federico Brito Figueroa elemzése, amely határozottan szembefordult

a venezuelai polgári és baloldali történetírás általános vélekedésével, egészen más interpretációt ad Vallenilla e koncepciójának. S az elmúlt években ismét hozzáférhető műveit megismerve, ez az értékelés megalapozott. Brito Figueroa Vallenilla Lanz történetszemlélete felől bontja ki e pozitivista gondolkodó szokatlan fogalomvilágának igazi értelmét.

Az Hippolyte Taine felfogásán nevelkedő autodidakta történész-kutató-újságíró Párizsban a *Collège de France*-ban ismerkedik meg a történelemtudomány módszereivel, a segédtudományok stúdiumait hallgatja, elsősorban Charles Langlois és Charles Seignobos óráit. Franciaországban vált képzett történésszé, társadalomról, történelemről alkotott fogalmai itt alakultak át: a faj, a kaszt, az osztály, a nemzet kategóriái itt kaptak új értelmet a társadalmi és gazdasági érdekekkel összefüggésben. Vallenilla a történelmet osztályharcok történeteként kezdi szemlélni. Ő az első szakképzett venezuelai történész, aki hazája történetét az osztályok harcaként írta meg – állapítja meg Brito Figueroa. Figyelmét elsősorban a néptömegek küzdelmeire összpontosította. A függetlenségi háborúban is ezek szerepe foglalkoztatja, s ő az első, aki Bovest és csapatait nem királypárti árulókként és züllött csőcselékként mutatja be, hanem a függetlenséggel együtt *társadalmi forradalmat is* akaró *népi* aspirációként. Nem fajok, hanem osztályok harcaként írja le e küzdelmet, ugyanígy Ezequiel Zamora háborúit és a századközép parasztfelkeléseit, egyszersmind jelzi az etnikum és az osztály közötti összefüggéseket is: „A fehérek mindig szokások és törvények által privilegizált urak, birtokosok, uralkodók voltak." „Fehér, tulajdonos, hazafi – Boves és Yáñez katonái számára egy és ugyanaz a dolog volt; a fehér, tulajdonos és *gót* hasonlóképpen...; azaz mindenki, akinek volt valami vesztenivalója." Elutasítva a népi felkelők royalizmusával kapcsolatos kliséket, Vallenilla így ír: „A felkelő montonerók, akik rabolni és gyilkolni kezdték a fehéreket, megszentségtelenítették a templomokat, bevérezve az oltárokat. Ezek nem lehettek királypártiak, sem a rend és a vallás képviselői. Legfeljebb az történt, hogy ezek az emberek a királyi zászlóhoz csatlakoztak ürügyként, hogy kielégítsék osztálygyűlöletüket, az annyira áhított társadalmi szabadság megszerzése érdekében."

Vallenilla rámutat arra is, hogy a Bolívar kezdeményezte földosztási törvényt, amely a függetlenségi háború katonái számára született, ellenkező előjellel hajtották végre. A kreol nagybirtokosok új rétegét hozták létre: a királypártiaktól elvett „gyarmati latifundium változás nélkül került a caudillók kezébe..., létrehozva Venezuela leggazdagabb föld-

birtokosait". Ezért a gyarmati korszak konfliktusait a *República* örökölte. Vallenilla legfontosabb elemnek ezek közül a parasztság földéhségét tekintette.

Vallenilla felfigyelt rá, hogy e népi mozgalmak mindegyikében megszületett a *népi, katonai caudillo* (Boves mellett ide sorolja magát Bolívart, Páezt és Ezequiel Zamorát). Vallenilla úgy vélte, hogy e népi caudillo megszületése szükségszerű volt egy olyan helyzetben, amikor a formális demokratikus intézmények nem funkcionáltak. Ez a helyzet a társadalmak kialakulásának korai szakaszára jellemző, s jellemző Venezuelára is – mondja Vallenilla, s ehhez hozzáteszi: a llanerók *mentalitása* is alapja az ilyen intézmény létrejöttének, akik egy személyben testesítenek meg egy ügyet („Tábornok, ön a haza!" – kiáltották például katonái Páeznek). Ilyen helyzetben a *szociális* demokráciáért vívott harc hatékony intézménye a népi caudillo – mondja. Ez a logika vezeti el a *demokratikus cezarizmus* koncepció kiformálásához és a „szükséges csendőrség" („gendarme necesario") gondolatához. Csak ilyen hatalmi koncentrációval lehet az oligarchia elleni harcot sikerrel megvívni és megőrizni – véli –, mert „miközben egy társadalomban privilegizált osztályok léteznek, ahol a felső tisztségekből kizárják a nép fiait, a demokrácia, az igazi szociális demokrácia csak utópia lehet". Uralmukat ugyanakkor a *faji előítéletek* felszításával is igazolni akarják – mondja –, miközben elutasítja a „fajok harcára" vonatkozó korabeli téziseket is.

Ez a Vallenilla-féle alapállás a népi harc sikeres formáit a nemzeti múltban és pszichózisban kereste, a múlt vallatásával próbált sikeres modelleket találni. A *caudillók történelmeként* is felfogható venezuelai történelemben ez érthető is, ugyanakkor azonban látni kell, hogy a századvégi Latin-Amerikában is megjelent a sikeres népi küzdelem mozgósításának egy másik, *modern* formája, a *politikai párt*. Nem a formálódó munkáspártokra gondolunk, még csak nem is az oligarchiák „pártjaira", amelyek a legkevésbé sem voltak modern értelemben vett pártok. A hatékony tömegharc szervezetét José Martí alkotta meg 1892-ben a Kubai Forradalmi Párttal.

Imperializmus és identitás

AZ IMPERIALIZMUS SZÜLETÉSE ÉS AZ IDENTITÁSTUDAT VÁLTOZÁSAI

A XIX. század utolsó évtizedében új felfogás kezdett formálódni az immár „hagyományos" és uralkodó pozitivista felfogással és az ezeket felhasználó kreol oligarchiák politikai gyakorlatával szemben. Ennek születése nem választható el az észak-amerikai tőkés gazdaság imperializmussá alakulásától, expanzív törekvéseitől és növekvő agresszivitásától Latin-Amerikában. Az Egyesült Államok politikai magatartását természetesen befolyásolták az európai imperialista hatalmak e térségbeli törekvései is. Az Egyesült Államok a Monroe-elv modernizált változatát felhasználva („Amerika az észak-amerikaiaké!"): a régiót saját érdekszférájának tekintve igyekezett az európai imperialista törekvéseket meghiúsítani.

Az elzárkózás korábbi amerikai politikáját felváltotta a „kifelé forduló" magatartás, amely a századforduló táján elsősorban a Karib-medence és Közép-Amerika felé irányult. Ez a magyarázata, hogy a század végén az „Északi Kolosszus" felől fenyegető új veszély felismerése először itt fogalmazódott meg.

Új helyzet kezdett kialakulni Latin-Amerikában, amely a nemzetté válás körülményeit is átalakította, a nemzeti függetlenség megszerzésének és megvédésének feltételeit is megváltoztatta. A nemzetközi tényezők – amelyek eddig is a latin-amerikai fejlődés fontos koordinátái voltak – súlya *megnőtt*, szerepük, hatásuk a korábbinál *közvetlenebbé* vált.

A fejlődést befolyásoló nemzeti és nemzetközi tényezők szoros összekapcsolódásának egyik fontos jellegzetessége az lett, hogy az identitástudat most alakuló nemzeti „szintjei" mellett egy „második emelet", a *kontinentalizmus* is erőteljesen formálódni kezdett, sőt ezek közt olyan sajátos „köztes" régiótudatok, mint az *antillanismo* és a *közép-ameri-*

kaiság körvonalazódása is elkezdődött, jelezvén a különlegesen erős fenyegetettséget. Maga a születő észak-amerikai imperializmus is alkalmazkodott ehhez az új „koordinátarendszerhez", kialakítva a kontinentalizmus és a közép-amerikaiság saját verzióját is.

„A mi Amerikánk"

Erre az új helyzetre már a Puerto Ricó-i Betances és Hostos is felfigyelt, de kétségkívül a kubai José Martí életműve jelentett átfogó fellépést a pozitivista felfogásokon alapuló kreol politikai koncepciók és gyakorlat ellen.

Egyetértünk Vera Kutejsikovával, aki az 1891-ben publikált „A mi Amerikánk" című Martí-írás programadó jellegét és a korábbi korszakkal való átfogó szembenállást emeli ki, „*radikális fordulatként*" jellemezve Martí felfogását.

Kétségkívül Martí az, aki először fejezi ki *kontinentális érvénnyel*, hogy a nemzetté válás során a nemzetek nemzetközi összehasonlításban és a fejlődés gondolata által meghatározottan vizsgálják önmagukat és lehetőségeiket Latin-Amerikában. Kimondja, hogy a latin-amerikai nemzetté válás az Egyesült Államok növekvő hatalma és agresszivitása hatására felgyorsulhat.

Ez magyarázza, hogy a latin-amerikai nemzetfelfogásokban a „jenki", majd később az észak-amerikai imperializmus központi szerepet kap; hogy a XX. században az antiimperializmus és az antikapitalizmus eszmekörei is megjelentek. A nemzethez és kontinenshez való tartozás egymásba kapcsolódik, újjá formálva a kontinentalizmus eszméjét oly módon, hogy az magában foglalja a *fenyegetettség* érzését is. Ettől válik a latin-amerikai identitástudat állandó jellemzőjévé a *védelmi*, védekező attitűd.

Martí elveti a korábban uralkodó nagyhatású pozitivista ihletésű felfogásokat. Nyilvánvalóan Alberdi híres mondatára utal, amikor leszögezi: „Kormányozni annyi, mint egyensúlyt teremteni az ország természetes elemei között." Sarmiento civilizáció–barbárság koncepciójával vitázik, amikor ezt írja: „A csata nem a civilizáció és a barbárság, hanem a hamis műveltség és a természet között folyik." E megjegyzésének második része azonban már jelzi, hogy vitája nemcsak Alberdivel és Sarmientóval, hanem az egész pozitivista felfogással van, amely „Európa utópikus és útkereső irodalmán" nevelkedett: „Sem az európai, sem a jenki

könyvek nem oldották meg a spanyol-amerikai rejtélyt" – írja –, a politikusok, gondolkodók „túl sokat másoltak".

A kormányzás formáit sem lehet másolni, az is „az ország szülötte kell hogy legyen": „Nem a születő ország a tehetetlen, amely megszilárdulásának formáit és a javát szolgáló nagyságot keresi, hanem azok, akik különleges és fékezhetetlen természetű, sajátos jellemű népeket az Egyesült Államok négy évszázados szabad gyakorlatából és a franciaországi monarchia tizenkilenc évszázadából öröklődött törvényekkel akarnak irányítani. (...) Ha jól akarunk kormányozni, ahhoz kell tartani magunkat, amit a kormányzás helyén találunk..."

Martí hibásnak tartja a latin-amerikai örökséget és múltat egészében elutasító magatartást, amely Alberdi és Sarmiento óta a „haladás" pozitivista híveinek szemléletét jellemezte. „A mi mesztic Amerikánkról" beszél büszkén, és arról, hogy „a bennszülött mesztic legyőzte az idegen kreolt". Az idegen mintákat másolók, „akik nem hisznek hazájukban, azok korcsok. (...) Amerikának ezek a szülöttei, akik szégyellik édesanyjukat, aki felnevelte őket, mert indián kötényt hord, és megtagadják a gazemberek, beteg édesanyjukat egyedül hagyják betegágyán!" Pedig ők a mi Amerikánk fiai, amelyet „indiánjai fognak megmenteni".

Nem szégyellni és megtagadni kell a múltat: „van-e haza, ahol büszkébb lehet az ember, mint a mi sokat szenvedett köztársaságainkban, amelyek néma indián tömegek között, a könyv és a tömjén harcának zajában... emelkedtek fel?"

„A gyarmat tovább élt a köztársaságban" – írja; elsősorban azért, „mivel a gyarmatok hierarchikus felépítése ellenállt a köztársaság demokratikus szervezetének". Martí rámutat a köztársasági korszak legfőbb gyengeségeire is: „a mi Amerikánk pedig a gyarmat ellen harcoló köztársaság szükséges véráldozattal igazolt, kimagasló erénye révén, lassanként leveti végzetes hibáit: a nagyvárosok gőgjét, a megvetett parasztok fölött való elvakult diadalmaskodást, az idegen eszmék és képletek túlzott importálását, a bennszülött faj igazságtalan és nem politikus lebecsülését".

A pozitivizmustól eltérő következtetésre jut a latin-amerikai társadalmakról is. „Ilyen rövid idő alatt ennyire széteső elemekből a történelemben még soha nem jöttek létre ennyire összetartó, haladó nemzetek"; „indián és kreol testünkkel beléptünk a nemzetek közösségébe".

Martí azonban *nem* etnikumi (faji) alapú nemzetfogalmat épít. Az „ember egyetemes azonosságáról" beszél: „nincsen fajgyűlölet, mert

nincsenek fajok"; „Az emberiség ellen vét, aki szembenállást és gyűlöletet szít és hirdet a fajok között" – mondja. A sok etnikumú *társadalom* realitásával számolva írja: „A szellem azt követelte volna, hogy (...) szabad teret biztosítsunk az indiánnak; hogy fokozatosan helyet adjunk a tehetséges négernek" (...); „ha a köztársaság nem tárja ki karját mindenki felé és nem visz magával mindenkit előrehaladtában, elpusztul a köztársaság". Martí tehát minden etnikumot magában foglaló, integrált nemzetfogalomban gondolkodik, ám figyelemre méltó, hogy a „pusztulás" gondolata is helyet kap ebben a gondolatmenetben. Ez összekapcsolódik azzal, hogy Martí úgy látja: „veszély fenyegeti Amerikát". Az Egyesült Államokra, e „szőke nemzetre" gondol, amelyben erős a „hódító hagyomány"; amely „szoros kapcsolatokat keresve közeledik hozzánk". Figyelmeztet: „A bennünket nem ismerő rettegett szomszéd megvetése a legnagyobb veszély a mi Amerikánk számára. (...) Tudatlanságában talán odáig is elmegy, hogy megkívánja" a mi Amerikánkat.

„Az igazság az Egyesült Államokról" című írásában éppúgy, mint az első pánamerikai értekezletről szóló cikkében Martí az Egyesült Államok növekvő agresszivitását és az Északról fenyegető új veszélyt mutatja be. Az erőszakossá, kegyetlenné, hódítóvá, igazságtalanná, erkölcstelenné váló Egyesült Államokkal szemben, amely déli szomszédait, köztük Kubát is a rasszista felsőbbrendűség gőgjével korcsnak, lustának, „szánalmas csavargónak, erkölcs nélküli törpének", elpuhultnak minősíti, Martí „a mi Amerikánk" értékeinek megbecsülését követeli.

Az Egyesült Államokkal szembeni közös latin-amerikai politika szükségességét is ezért veti fel José Martí még ha meglehetősen nagy általánosságban is: „Itt az ideje, hogy számba vegyük erőinket, egymáshoz igazítsuk a lépteinket, és szilárd tömböt alkossunk, mint az ezüst az Andok méhében." Az összefogás gondolata Martí eszméiben a harccal kapcsolódik össze: „fejünk alá fegyvereket kell rakni párnának".

A pánamerikanizmus születése

Az Egyesült Államok fiatal és agresszív nacionalizmusában a XVIII. század végétől helyet kapott egy olyan missziótudat, egy olyan „sorstól rendelt elhivatottság", amely ideológiailag megalapozta és igazolta az Egyesült Államok expanzióját a nyugati féltekén. Ez a vonás már benne rejlett az 1823-ban meghirdetett Monroe-elvben, a század második felé-

ben megszülető „Manifest Destiny" pedig az Egyesült Államok Latin-Amerika-politikájának a lényegét fejezte ki. Ez az ambíció a század első felében a Mexikó elleni akciókkal mutatkozott meg, a század közepétől pedig Közép-Amerika, illetve a Karib térség lett ennek az érdeklődésnek a célpontja. Kétségtelen, hogy a polgárháború évei alatt, majd az utána következő másfél évtizedben az észak-amerikai kapitalizmus és ipari forradalom az országhatárokon belüli terjeszkedés és erősödés szakaszát élte. Az 1880-as évektől azonban az imperializmus kialakulásával párhuzamosan fordult a kormányzat és a formálódó USA-monopóliumok érdeklődése ismét Közép-Amerika és a Karib-szigetek felé. Ez a törekvés az e helyütt erős pozíciókkal rendelkező európai nagyhatalmakkal való ütközéssel és rivalizálással is együtt járt, kivált az óceánközi csatorna építése körül éleződött ki a harc – ami a Közép-Amerika feletti ellenőrzés kérdéseivel kapcsolódott össze.

Ennek az orientációnak a megalapozásában és támogatásában az észak-amerikai társadalomtudományok és a sajtó érdekes módon igen széles sávban tudtak azonos felfogást találni az izmosodó latin-amerikai pozitivizmussal. Egyként felhasználva a spanyolokkal szemben a spanyol gyarmati korszakról korábban kialakult „fekete legendát", a pozitivizmus, továbbá a darwinizmus és Spencer eszméit is hasznosítva: a spanyol és latin „fajt" kegyetlen, álnok, bigott és tudatlan, lusta típusként mutatták be. Már a nagy észak-amerikai romantikus történészek (Prescott, Motley, Bancroft) is ezt tették: ők is ehhez kötötték Latin-Amerika elmaradottságát. Igen jellemző ebből a szempontból, hogy Las Casas művét, amely a spanyol hódítások XVI. századi kegyetlenségeit mutatta be, az Egyesült Államokban angolul éppen 1898-ban adták ki. Az észak-amerikaiak aspirációit igazolták a „fekete legenda" sztereotip sémái, amelyekben a spanyolok és a spanyol-amerikaiak képe egymásra „csúszott", azonossá vált. Ám Észak-Amerikában az északi felsőbbrendűség és a „Manifest Destiny" kapcsolódott ehhez a „fekete legendához".

Ezt az északon formálódó Spanyol-Amerika-felfogást erősítette és sajátos módon legitimizálta a Sarmientóval kezdődő és a latin-amerikai pozitivizmusban gyökerező hasonló felfogás, amely ugyanakkor az Egyesült Államokban látott követendő modellt. Kétségtelen, hogy a latin-amerikaiak észak-amerikai orientációjában a XIX. század második felében a még erősebbnek tetsző európai hatalmaktól való elszakadás törekvése is benne rejlett, mint ahogyan a rendkívül dinamikus növekedés miatti csodálat élménye is. A latin-amerikai kreol oligarchia pozitivista

indíttatású politikája a század utolsó harmadától az Egyesült Államok felé fordult, kivált a Karib térségben és Közép-Amerikában. Megindult az észak-amerikai tőke áramlása is, ami jelentős társadalmi-gazdasági átalakulásokat vont maga után e térségben a XX. század elején. Ennek hiteles ábrázolását adta a Nobel-díjas guatemalai Miguel Ángel Asturias magyarul is olvasható „A zöld pápa" és az „Elnök úr" című könyveiben. E folyamat kárvallottjai (köztük a régi kreol arisztokráciák számos rétege) és a térség messze látó, haladó gondolkodói előtt fokozatosan feltárultak egy új, hatalmas fenyegetés körvonalai.

Az új észak-amerikai törekvéssel párhuzamosan új ideológiai képlet is született az Egyesült Államokban, amely a kontinentalista érzelmekre építve a *pánamerikanizmus* jelszavát fogalmazta meg. A James Gillespie Blanie nevéhez fűződő új formula a Monroe-doktrina imperialista változataként minősíthető, amely a politika és az ideológia eszközeivel igen hatékonyan szolgálta az észak-amerikai gazdasági expanziót és hegemóniát.

Csaknem egy évtizedes előkészület után az 1889-ben összehívott első pánamerikai konferencia ezért tárgyalt (észak-amerikai javaslatra) elsősorban gazdasági kérdéseket: közös vám-, pénz-, és bankrendszer kialakítására – ahogyan akkoriban mondták egy „amerikai Zollvereinre" – tett javaslatot. A terv célja a kontinens feletti pénzügyi (és politikai) ellenőrzés megszerzése volt. A latin-amerikai államok határozott ellenállása miatt ez a terv nem sikerült, de egyetértettek egy állandó összamerikai szervezet és egy állandó döntőbírói intézmény felállításával. Az állandó kereskedelmi iroda megvalósításával pedig megtették az első lépést a Pánamerikai Unió kiépítése felé. A második, Mexikóvárosban megtartott értekezlet az irodát Amerikai Államok Nemzetközi Irodája névvel az Unió központjává tette.

A pánamerikai rendszer kialakítása a vártnál lassabban és nehezebben haladt előre, ezért az Egyesült Államok a XIX. század végétől „alternatív" politikát dolgozott ki. Ez az 1898-tól kezdődő politika a politikai irodalomban a *„furkósbot"-politika* nevet kapta, amelyhez a XX. század első évtizedeiben a *„dollárdiplomácia"* társult.

Az észak-amerikai eszköz-, tónus- és ritmusváltásnak ez az első évtizede megrázó élményt jelentett Latin-Amerika számára. A katonai beavatkozás a kubai függetlenségi háborúba és Kuba *újgyarmati* függésbe kényszerítése az ország alkotmányába iktatott Platt-féle módosítással, valamint kétszeri katonai megszállása a század elején; a Panama-csatorna

építésének átvétele, majd a függetlenné váló Panama megszállása; a Venezuela elleni 1902. évi katonai agresszió; 1906-ban a dominikai beavatkozás; Puerto Rico annektálása és Nicaragua kétszeri megszállása voltak ennek az új kalendáriumnak a legfontosabb lapjai. A Csatornaszerződés cikkelyei viszont már jelezték: az elkészülő Panama-csatorna „a mi Csatornánk" – minden előző verzióval (panamai, nemzetközi felügyelettel) szemben – az Egyesült Államoké lesz, ami a kontinens feletti észak-amerikai hegemóniát is előrevetítette.

A XX. század második évtizedében ez a politikai magatartás folytatódott: 1921-ben Kuba harmadik katonai megszállása; Dominikában preventív katonai támadás és megszállás; Nicaraguában 1912-től szinte folyamatos megszállás 1928-ig; 1915-ben megszállják Haitit (1934-ig); 1916-ban invázió a forradalmi Mexikó ellen. Stephen Grover Cleveland elnök az Egyesült Államok platformját 1896-ban így rögzítette: „E pillanattól (amikor Anglia Guyanában erőszakkal területet szerzett – *A szerző*) az Egyesült Államok szuverén jogokat élvez a kontinensen és ezzel élni fog, még erő alkalmazásával is." Az elnöki reagálásból kitűnik, hogy az Egyesült Államok imperialista fejlődésének felgyorsulásában és agresszivitásának növekedésében szerepet játszott az imperialista nagyhatalmak közötti rivalizálás is. A piacok és területek újrafelosztásáért vívott küzdelemben az Egyesült Államok saját érdekszférájának minősítette a nyugati féltekét.

Az észak-amerikai imperialista szándékokat Theodor Roosevelt igen nyersen fogalmazta meg: „Attól a korszaktól, amikor határainkat nyugaton véglegesen kiterjesztettük a Csendes-óceánig, délen pedig az Öbölig..., nemzetünk mindig ragaszkodott a nyugati félteke nemzetei feletti vezető szerephez bizonyos jogokkal és kötelességekkel, és ez kötelezi, hogy irányító szerepet töltsön be itt." Az 1870–1880-as években az Evarts-doktrína, amely az Amerika-közi konfliktusokban való *közvetítés* szándékával, majd mind kizárólagosabb igényével lépett fel, gátlástalan rendőrszerepet igazoló filozófiává vált a század elejére, amely büszkén hangoztatta: „Mi vagyunk a leggazdagabb nemzet..."

Az észak-amerikai Philip Wayne Powell történész címében is igen sokatmondó könyvében (Tree of Hate, „A gyűlölet fája") ritkán tapasztalható önkritikával ír erről a korszakról. E nyers és gátlástalan politika kezdetét az 1898-as háborúhoz kapcsolja, amely szerinte nemcsak Spanyolországban kreált egy „'98-as nemzedéket", hanem az Egyesült Államokban is, amelyet a nemzetközi kapcsolatokban nagyfokú agresszivitás, a „Mani-

fest Destiny" gátlástalan képviselete és hirdetése jellemzett, s ez joggal szolgáltatott alapot a félelemre és az igazságtalanság érzetére Amerika déli részén. Különösen Theodore Roosevelt s az általa használt durva hang szimbolizálta e nyers agresszivitást (például a kolumbiaiakat „bogotái banditáknak" nevezte) – mondja Powell. Elkendőztük agresszióinkat s helyette arról beszéltünk: ez mennyire a haladást szolgálja. Roosevelt 1904-es elnöki üzenetéből idéz, amely szerinte ennek az imperialista politikának az igazolása: „A krónikus igazságtalanság – ez lehet Amerikában, de bárhol másutt – végül is beavatkozást követel valamely civilizált nemzet részéről, és ez a nyugati féltekén az Egyesült Államok. A Monroe-elvhez való ragaszkodása adhat erőt az Egyesült Államoknak ahhoz – bárha vonakodva, a nyilvánvalóan igazságtalan és tarthatatlan esetekben –, hogy nemzetközi rendőri hatalmat gyakoroljon." Ezen az alapon történt a beavatkozás minden esetben Közép-Amerikában. E felsőbbrendű mentalitás megjelent a tankönyvekben, erősítette a „hispanofóbiát", s a „'98-as nemzedéket" további imperialista akciókra sarkallta – írja Powell.

Mindehhez azonban hozzá kell tenni, hogy az antiimperialista felfogású szakirodalom ugyan erőteljesen mutatja be az Egyesült Államok latin-amerikai expanzióját, de a kelleténél kevesebbet foglalkozik azzal a ténnyel, hogy e pánamerikanizmusnak erős bázisa volt Közép-Amerikában és az Antillákon. Ide tartoztak az *annexionista* erők, amelyek nemcsak Kubában voltak erősek, hanem Puerto Ricóban, Panamában, sőt a Dominikai Köztársaságban és Nicaraguában is, ezek az Egyesült Államokhoz csatlakozást szorgalmazták a XIX. század végén. Az is tény, hogy a különböző, egymással viaskodó oligarchikus csoportok és rivalizáló városok gyakran maguk hívták be az észak-amerikai csapatokat. Kétségkívül a térségben gyökeret vert észak-amerikai társaságok üzletmenete is megkívánta a kellő politikai nyugalmat. Különösnek látszik, de az öt közép-amerikai kisállam mindegyikében működő olyan észak-amerikai monopóliumok, mint a United Fruit Company, a közép-amerikai egység híveiként léphettek fel a szélesebb piaci lehetőségek és a szabadabb manőverezés érdekében.

Ezért nem meglepő, hogy a század első két évtizedében a Pánamerikai Unió Közép-amerikai Irodája igen színes és vonzó spanyol nyelvű lapot adott ki *Centro-America* címmel. A lap Roosevelt „amerikai eszméjét" propagálta és a haladás fékezői, a puccsokat, „forradalmakat" szító „localismo" erői ellen lépett fel a közép-amerikai nemzet eszméjére hi-

vatkozva; egy „Zollferein Centroamericano" (sic!) kialakításáért szállt síkra a prosperitás jegyében. Jóllehet az összamerikai összefogás nehezen haladt előre, 1913-ban már a hatodik közép-amerikai konferenciát szervezték meg az Egyesült Államok részvételével. E lapban Bunge szellemében Közép-Amerika „degenerálódásáról" cikkeztek, s jó pozitivistákhoz illően „a rossz etnikai elemekben" – a „raza indigenában", amely „ismerten alsóbbrendű" – találták meg az elmaradottság okát.

Amit fontos hangsúlyozni: e pánamerikanista hangszerelésű középamerikaiság látványos gesztusokat tett a rasszista konzervatív kreol földbirtokosok hispanista (pánhispán) érzelmei felé is, amikor például a „hősies és vitális spanyol fajról" cikkezett.

Ez az apró tény is jelzi, hogy a pánamerikanizmus milyen „szövetségi politikát" folytatott: világnézeti és pártállásra való tekintet nélkül a térség *fehér* kreol uralkodóosztályainak minden csoportját és a fehér középrétegeket igyekezett megnyerni, miközben monopóliumai valójában a most születő oligarchia szűk csoportjaival, a felső állami, katonai és egyházi hierarchiával építettek ki szoros kapcsolatokat.

Jenkiellenesség – Észak-Amerika-ellenesség – antiimperializmus

A kontinentális összefogás Arosemena, Betances, Hostos és Martí nevéhez kapcsolódó XIX. század végi eszméi az 1898-as sokk után a latinamerikai haladó közvéleményben gyorsan terjedtek, a jenki- és Észak-Amerika-ellenesség különböző változataival egyetemben. Nemcsak a Karib térség és Közép-Amerika, hanem az egész szubkontinens számára is nyilvánvalóvá és közvetlen tapasztalattá lett a nemzeti szuverenitást az „Északi Kolosszus" felől fenyegető veszély. Az e témaköröket elemző könyvek bombaként robbantak a latin-amerikai közvéleményben. Ezek egyben az első kontinentális könyvsikereket is jelentették. A venezuelai César Zumeta „A beteg kontinens" című könyve kezdte a sort, aki egy Martí-idézetet választott könyve mottójául.

Zumeta felismerte: a nagy ipari hatalmaknak szükségük van nyersanyagtermelő térségekre és piacokra. „A megműveletlen földterületek kisajátítása a civilizáció emelésének céljából, a meghódított népek gazdaságának kizsákmányolásával, ez a nagyobb piacokért folyó harc modern tendenciája." Ázsia, Afrika nagy múltú térségeit ezért osztották fel a nagyhatalmak, érdekszférák szerint gyarmatosítva a világot – mondja. Zumeta úgy látja, hogy az Egyesült Államok a spanyol gyarmatbiroda-

lom örökösének nyilvánította önmagát, gyarmatosította Puerto Ricót, a Fülöp-szigeteket és protektorátusává tette Kubát.

A nagyhatalmak jellegzetes gyarmatosító doktrínát fogadtak el – ismeri fel Zumeta. Eszerint: „Azok a népek, amelyek nem tudják vagy nem képesek földjeik gazdagságát kiaknázni és országaikat benépesíteni földrajzi vagy politikai okokból, és határaik közé zárkóztak, ezzel megkárosítják az egyetemes munkát, ezért teljesen erkölcsös, hogy a legdolgosabbak és legtehetségesebbek elfoglalják e területeket, amelyeket a lustaság vétke tart hatalmában... Ez azoknak a fajoknak és népeknek az elévülhetetlen érdeme, amelyek a haladás legfejlettebb formáit képviselik azon népek és fajok ellen, amelyek a barbárság és a stagnálás sokféle árnyalatát hordozzák." Az Egyesült Államoknak ehhez még konkrétan Spanyol-Amerikára vonatkozó kitételei is vannak – mondja Zumeta: például hogy „mi képtelenek vagyunk fejleszteni a birtokunkban levő területeinket azon a színvonalon, amit a mai civilizáció megkövetelne". A külföld – Anglia, Franciaország, Németország – „félcivilizáltnak" tart bennünket. Felfigyel Zumeta arra is, hogy a hírhedett angol gyarmatosító, „Cecil Rhodes Spanyol-Amerika azonnali meghódítását indítványozta, mivel (mint sokan gondolják) jelentősebb ellenállást kifejteni képtelen lenne."

Zumeta, aki José Martíhoz hasonlóan maga is hosszú időn át élt az Egyesült Államokban, Martínál világosabban ismeri fel az Egyesült Államok imperialista természetét. Ennek az új jelenségnek egyetemes jellegére is felfigyelt, s talán ő az első, aki Spanyol-Amerika Afrikával és Ázsiával közös sorsára is figyelmeztet. Zumeta „saját" Amerikája felé fordul, s keserűen írja Bolívarra utalva: „Senki nem hallgatta meg azokat a terveket, amelyek a kontinentális összefogást, a fokozottabb konföderáció kialakítását javasolták szuverenitásunk megvédésére. Ezért *függésbe* kerültünk a külföldiektől, az idegen piacoktól, a bankároktól; lehetőségeink kihasználatlanok, politikai életünk az anarchia és a diktatúra között hánykolódik."

Zumeta keserű hangon sorolja kontinense hibáit – ezek azonban nem biológiai, faji stb. jellegű megjegyzések. Zumeta a gazdaságpolitikában látja a gyengeségeket, „betegségeket": a magas államadósságokban, az energiák elpocsékolásában, a szégyenletes kereskedelmi szerződésekben, az erőszak dicsőítésében, a demokratikus keretek tekintélynélküliségében stb. Persze a „hibáinkról" adott lista okot adhat arra, hogy egyesek azt mondhassák – (és mondják is – teszi hozzá): „a trópusokon fizikailag is

lehetetlen haladó civilizációt létrehozni". E pesszimizmussal szemben szélsőségesen optimista nézetek is találhatók Spanyol-Amerikában, hogy tudniillik „az egyetemes civilizáció súlypontja vissza fog térni a trópusokra". Ez hasonlóan helytelen – mondja –, az igazság a két nézet között van.

Zumeta egy lehetséges program alapjaiként a következőket ajánlja: számba kell venni a lehetőségeket; közös erőfeszítéssel és kitartóan előrehaladni békében és munkában; összefogni az idegen „hódító" ellen.

Zumeta az amerikai konföderációk Bolívar által felvetett terveihez való visszatérést javasolja, de ez szerinte – a gazdaság és a társadalom fejlesztéséhez hasonlóan – hosszú időt igényel. Azonnali feladat viszont: „fegyverkezni!" – riadóztat Zumeta. „Azonnali kötelességünk önmagunk felfegyverzése. A föld gyenge népei közül az egyedüliek, amelyeket még nem igáztak le, a spanyol-amerikai köztársaságok." Tudomásul kell vennünk, hogy egy egész kontinens népe és a faj van veszélyben – mondja.

Röviddel Zumeta műve után jelent meg a fiatal uruguayi író-kritikus, José Enrique Rodó „Ariel" című könyve (1900). Rodó Ernest Renan hatására nyúl Shakespeare „Vihar" című drámájához, és szereplőiből megalkotja a latin-amerikai antiimperializmus máig élő szimbólumrendszerét. Rodó esszéjében Kalibán az Egyesült Államokat személyesíti meg. „A mindent elárasztó haszonelvűség szellemét..., a nyers erőt, a hatalmat, a jólétet és az anyagi csodákat..., a nagysága és ereje keltette ámulat mind sebesebben hódít tért vezetőink – vagy talán még inkább a diadaltól könnyen megmámorosodó tömeg – lelkében... *északimádók* lettünk."

Spencert idézve úgy ír az Egyesült Államokról, mint ahol „mindenütt szinte kizárólag a hasznosság közvetlen céljainak alárendelt tevékenység van túlsúlyban..."; „mérhetetlen a gazdagsága, de nyilvánvaló, hogy ez a civilizáció egészében véve az elégtelenség, az üresség benyomását kelti"; az észak-amerikai nép, amely „híján van ... mélyen gyökerező, irányt szabó hagyományoknak, ... a közvetlen valóságnak, a jelennek él ... Az amerikai szellem nem kapta örökül ezt az ősi, költői ösztönző erőt, amely oly tisztán tör elő, s fakad a brit szirtekről", inkább „a felfelé törő közönségesség" jellemzi, „egyetemes félműveltség" és világuralomra törő ambíciók.

Ariel ezzel szemben a latinságot képviseli – benne Spanyol-Amerikát – „maga az értelem s az emelkedett érzésvilág", aki „eszményiséget és rendet jelent az életben"; aki legyőzettetése után „legyőzhetetlenül fel-

támad, visszanyeri fiatalságát és szépségét"; az igaz értékek, a szép vezérli. Ariel az *észokokon* nyugvó életfelfogást, Kalibán a haszonelvűséget képviseli.

Rodó ugyanakkor nem azonosul sem Renan, sem Nietzsche demokráciaellenes felfogásával. Demokratizmusának minőségközpontúságában véleményünk szerint azonban erős elitizmus is megtalálható. Alberto zum Feldének Rodóról szólva nyilvánvalóan igaza van, amikor arról ír: a századforduló válságában, a '98-as sokkban nemcsak Kuba, Puerto Rico és a Fülöp-szigetek elfoglalása miatt érzett felháborodás rejlik. A Spanyol-Amerika és az angolszász Egyesült Államok közötti fejlődésbeli kontraszt élesebb volt, mint bármikor előbb. Ez hatalmas *kisebbségi érzést* hozott létre.

Mintha a Sarmiento és Alberdi, valamint a pozitivisták által megjósolt jövendő következett volna be: az angolszász győzelem a latin (spanyol) faj felett. A jórészt etnikai koordinátákban gondolkodó latin-amerikai művelt politikai közvélemény ugyanis így reagált az eseményekre. E válság és kisebbségi érzés feloldását és kompenzálását jelentette az „Ariel", amely az európai klasszikus görög – latin alapú kultúra értékeit állította szembe az angolszász realitással.

Ez a megállapítás helytálló, miként az is, hogy Rodó víziója nem eredeti: ez az érvelés a spanyol '98-as nemzedéknél, sőt Franciaországban is megtalálható.

A perui Francisco García Calderón 1913-ban, eredetileg franciául kiadott könyve szintén ezt az élményvilágot fejezte ki és közvetítette Európa felé. Kiindulópontja a két Amerika: északon az energiával teli, hatalmas Egyesült Államok; délen a húsz állam, „anarchiától és faji problémáktól elgyötörten". Az Egyesült Államok presztízse nőtt, s a világ „Amerika"-fogalma is kezd Észak-Amerikára korlátozódni. Az „alsóbbrendűség" okait keresi García Calderón. Itt azonban „rutinpályán" mozog a perui író: a meszticek, a caudillók, az anarchia, az utánzás stb. kerül leltárába. Comte és Spencer nyomán a latin-amerikai anarchiát és zűrzavart természetes állapotnak minősíti („military cycle") és az „ipari szakasz" fázisának elkövetkeztét jövendöli.

García Calderón a nemzetközi konfliktusokat az angolszász és a latin kultúra különbségeiből vezeti le, és Rodóhoz hasonló szellemben interpretálva a különbségeket, a „neolatin" népek szövetségének megteremtését sürgeti. Nem kétséges számára, hol van Latin-Amerika helye e fajok közötti harcban: „A jövő ütközeteiben a Mediterráneum nagy népei,

akik a latin faj uralmáért küzdenek, értékelni fogják Amerika támogatását."

E ponton azonban érdemes figyelmeztetni a Zumeta, Rodó és García Calderón közötti különbségekre: Zumeta csak *Spanyol-Amerika* összefogására gondol; Rodó ezt *pánhispán* szellemben tágítja ki, García Calderón pedig *pánlatin* dimenzióban helyezi el e gondolatot. Ettől igen messze áll Martí és a kor demokratikus felfogása, amely Spanyol-Amerika és a világ összes népeinek *demokratikus* összefogását igényli. E különbségek arra is utalnak, hogy a Zumeta–Rodó–García Calderón-féle elképzelések a latin-amerikai uralkodó osztályok eltérő orientációjú csoportjainak érdekeit és véleményét tükrözik, de tükrözik a korabeli francia és spanyol tőkés (imperialista) törekvéseket is. Ilyen szempontból érdemel figyelmet García Calderón könyvének címe is: „Latin-Amerika". Ezt a kifejezést ő használja először (a spanyolok máig sem vették át), és főként a francia törekvéseket, a felfogásában meglevő francia hatást jelzi. García Calderón latin-amerikanizmusa a régi kreol úri magatartás Észak-Amerika-ellenes irányba fordulását jelentette. Miközben a jövendő egységről ír García Calderón, öt államszövetség kialakítását javasolja (Közép-Amerika, Antillák-konföderáció; Nagy-Kolumbia, „Csendes-óceáni konföderáció", „La Plata-konföderáció"). Kuba jövőjéről meditálva viszont elkerülhetetlennek tartja az annektálást „az önkormányzatra való faji alkalmatlanság" miatt.

Különleges könyv García Calderóné, mert teljesen ellentétes hangulathullámzások jellemzik. Miközben például a dicsőséges jövendőről álmodozik, könyvét – a faji problémák számbavétele miatt – kétségek közt fejezi be: „lehetséges-e a nemzeti tudat formálódása ilyen vegyes elemekkel? Képesek-e ilyen heterogén demokráciák ellenállni a felsőbb fajok inváziójának?" – kérdezi. „Lehetséges-e az egység ennyi kaszttal? Nem kell-e várnunk még évszázadok munkájára, mielőtt az egyértelműen amerikai népesség kialakul? Az indián, az európai, a mesztic és a mulatt vér keveredése folytatódik. Hogyan alakulhat ki homogén faj ezekből a variációkból?" Miközben e kétségek gyötrik, mégis úgy látja: a neolatin népek súlypontja Amerikába fog áthelyeződni.

A XX. század első évtizedeinek formálódó kontinentalizmusát vizsgálva Zumeta és Rodó felfogásának változásai is rendkívül tanulságosak. Zumetának a harcos antiimperializmus felé mutató Észak-Amerika-ellenessége igen gyorsan eltűnt, helyette később az Egyesült Államok gazdaságának, a trösztöknek, e „gigantikus ligáknak" a dicséretét zengi,

amelyek megszüntetik a kapitalizmus anarchiáját és „az amerikai születő szocializmus álmát" adják. 1916-ban úgy látja Zumeta, hogy a pánamerikanizmus túljutott a „paternalista" monroe-i elvek negatív fázisán.

A pozitivista író-politikus később szerepet vállalt Juan Vicente Gómez diktátor kormányzatában is, és egy ideig annak külügyminiszteréként tevékenykedett, elfordulva az 1899-es „igazság pillanatától". Rodó művében a szimbólumrendszer megváltozása jelez mozgást, azonban Zumetáéval éppen ellentétes irányban. Rodó 1912-ben Kalibán álnéven ír, s a munka, a küzdelem, a haszonelvűség korábbi merev elítélése megváltozott és erősödött írásainak demokratikus tartalma is.

Az 1880—1914 közötti időszakban vizsgálva az újjászülető kontinentalista eszméket, a következő összegező megállapításokra jutottunk.

Mindenekelőtt: újjászületésük elválaszthatatlan az Egyesült Államok Latin-Amerika felé fordulásától, imperialista expanziójának kezdetétől. Ezzel magyarázható, hogy a kontinentalizmus megújulásának első szakaszát éppen a Karib-medencében és Közép-Amerikában láthatjuk, amelyeket legelőször érintett az észak-amerikai expanzió. Ez magyarázza azt is, hogy e kontinentalizmus alapvonása a *védekező* attitűd. Fontos azonban az Észak-Amerika-ellenesség tartalmát is árnyalni és különbséget tenni a jenkiellenesség, az Észak-Amerika-ellenesség, valamint az antiimperializmus között. José Martí Észak-Amerika-ellenessége még azt mutatja, hogy Martí nem ismerte fel az imperializmus új minőségét az Egyesült Államok gazdaságában és politikájában. De megsejt valamit e folyamatból, ezért ír „új feudalizmusról", „birodalmi rendszerről". Ám Martí gondolatvilágában az Egyesült Államok Spanyolországhoz hasonló helyet, a gyarmatosító szerepét foglalta el. Martí jenkiellenes (amennyiben az agresszív észak-amerikai burzsoáziára, annak magatartására stb. gondol) és Észak-Amerika-ellenes, amennyiben az államhatalommal szembeni averzióit minősítjük. És amikor az Egyesült Államokban és politikájában az imperialista jellegzetességek előtérbe kerülnek, Martí Észak-Amerika-ellenessége *objektíve* imperializmusellenességgé válik anélkül, hogy őt magát antiimperialistának minősíthetnénk – nem tagadva ugyanakkor hatalmas szerepét a latin-amerikai antiimperialista mozgalom és felfogás előkészítésében és megalapozásában.

Rubén Darío és Rodó ezt a jenkiellenességet elsősorban faji alapon interpretálja – s ez általános latin-amerikai szemléletként jellemezhető. Ilyen alapon hívei a kontinentális összefogásnak is, ami Martíra viszont

nem jellemző. Martí *demokratikus* platformjából hiányzik ez a faji mozzanat; számára a „*jenki*" nem az „angolszász faj" képviselője, hanem észak-amerikai agresszív burzsoá.

Érdemes tehát az Észak-Amerika-ellenesség demokratikus (ezen belül népi és burzsoá), valamint oligarchikus változatai között is különbséget tennünk. Az e fejezetben bemutatott és elemzett gondolkodók közül Arosemena, Betances, Hostos, Martí demokratikus *népi alapú* felfogást képviselnek; Zumeta, Rodó, Rubén Darío *liberális* demokratikus felfogást; García Calderón pedig a *kreol oligarchia* felfogását képviseli.

A különbségekkel együtt is azonban azt vesszük észre, hogy míg az összes demokratikus latin-amerikai kontinentalista eszmekör egyként *zárt* a pánamerikanizmus felé, a kreol oligarchikus és a fehér (kreol) középrétegek „liberális-demokratikus", de etnikumi alapú elitista kontinentalista felfogásai erősen nyitottak a pánhispanista eszmék irányába, sőt, mint látjuk, pánlatinná történő tágításra is kísérlet történt.

A kontinentalizmus oligarchikus és elitista felfogásai az európai orientációban érdekelt csoportokat, az európai kultúrájú fehér értelmiséget és az imperialista behatolás negatív következményeit elszenvedő, deklaszszálódó fehér földbirtokos rétegek nézeteit-érdekeit tükrözték.

Az első világháború előtti kontinentalista eszmekörök mindazonáltal meglehetősen körvonalazatlanok és kiforratlanok, Észak-Amerika-ellenességük főképp „jenkiellenesség", amely igen keveseknél *kezd* imperializmusellenességgé válni. A latin-amerikai kontinentalista felfogások az 1920-as években formálódtak antiimperializmussá. Ebből a szempontból, úgy véljük, a világháború előtti korszak *alapozó* szakasznak számít.

Mindezt azért fontos hangsúlyozni, mert e formálódó új kontinentalizmus újra felfedezi a Bolívar-hagyatékot, és a függetlenségi háborúhoz kötődik. Ám ellentétben Bolívarral és korának kontinentalizmusával, a XX. század első évtizedeiben a *konföderáció* terve ezeknek az eszméknek csak a perifériáján jelenik meg. Ezenkívül a gyarmati Antillákon tapasztalható, ott, ahol a nemzetté válás még alig kezdődött el. A kontinentalizmusok kiforratlanságára utal, hogy igen heterogén elképzelések kötődnek hozzá, és nem manifesztálódtak markáns politikai programokban. A tarka elképzelések igen széles társadalmi spektrumot öleltek fel. Ez arra utal, hogy a kontinentalista eszmék – éppen homályosságukkal, körvonalazatlanságukkal, többértelmű tartalmaikkal – egy széles, *objektív* töltését tekintve imperialistaellenes front kialakulása felé mutattak. A programhiány a védekező magatartásból is következik, és elsősorban a

saját értékek felé fordulásban fejeződött ki, miközben egyre erőteljesebben fordult szembe a pozitivizmus ihlette felfogásokkal. Ebben szerepe van annak is, hogy a kontinentalista eszmék a *modernismo* irodalmi irányzatával is erősen összekapcsolódtak.

Új vonása ennek a megújult kontinentalizmusnak, hogy – mint Zumeta példa rá – kezdi magát globális koordinátákban elhelyezni, s felbukkan az Ázsiával, Afrikával való közös helyzet felismerésének gondolata is – ami ugyancsak az Észak-Amerika-ellenesség antiimperializmussá fejlődésére mutat.

Ezek az új mozzanatok összekapcsolódnak azzal az új, döbbenetes élménnyel, amit legáltalánosabbnak vélek a századfordulót követő eszmei válságban és kezdődő útkeresésben. A XIX. század második felében Sarmientót, Alberdit, a liberálisokat, a romantikusokat és a pozitivistákat még a „*lemaradtunk*" érzése sarkallta a felzárkózás stratégiájának kimunkálására. Az 1898 és a századforduló utáni gondolkodást azonban már egy mélyebb, sokakat bénító döbbenet határozta meg: az „*elmaradtunk*" élménye, amely immár nem *mennyiségi*, hanem *minőségi* jellegű különbségek felismerése felé mutatott. Ebből az elmaradottság*élményből* az első világháború utáni periódusban lesz elmaradottság*tudat*, s ennek az új korszaknak ebből az új felismerésből kellett kiindulnia.

Imperializmus és szocializmus

A KONTINENTALIZMUS VÁLTOZATAI

Missziótudat és irracionális utópia az antiimperialista kontinentalizmusban

A mexikói forradalom kohójában nemcsak a „haza közös ideálja" született meg, hanem egy kozmikus látomás is Latin-Amerika jövendő missziójáról. Ez a vízió azonban már elszakadt Venustiano Carranza realista doktrínájától, amely a latin-amerikai összefogást Mexikó védelmével kapcsolta össze, erőteljesen antiimperialista tartalmat is adva e kontinentalizmusnak. A gondolatmenet, melyet José Vasconcelos, a főképpen Henri Bergsonhoz kötődő filozófus, a mexikóvárosi egyetem rektora, majd oktatási miniszter dolgozott ki, óriási visszhangot kapott Latin-Amerika fiatal értelmiségi köreiben. Vasconcelos az „új generációk" fő orientáló személyisége lett. A gondolatmenet „A kozmikus faj" címet kapta, amikor könyvalakban megjelent.

Vasconcelos négy kultúrciklust ábrázol az emberiség történetében, s ezeket fajokhoz köti; sorrendben a feketéhez, az indiánhoz, a „mongolhoz" és a fehérhez, ám hozzáteszi: „Világos, hogy a fehér uralom szintén ideiglenes lesz, de missziója más, mint az előzőké: missziója az, hogy hídként szolgáljon... A szervezett fehérek által korunkban meghódított civilizáció létrehozta az anyagi és morális alapokat minden ember egyesülésére egy egyetemes ötödik fajban, amely az előzőek gyümölcse és minden múltbeli túlszárnyalása."

Történelmi visszatekintésében az amerikai kontinens kerül a középpontba. Napóleon ostoba politikájának eredménye – mondja, hogy az Egyesült Államok világbirodalommá válhatott, miután a császár tönkretette a spanyol birodalmat. Persze maga Napóleon is sajátos jelenség

Vasconcelos számára, „az általános tudatlanság és a szokások hanyatlásának" példája, amelyek „okozói egy faj minden energiája kimerülésének egy adott korszakban". Mellesleg a spanyol gyarmati rendszer is a degenerálódás jeleit mutatta, s ez tette lehetővé a jenkik felemelkedését, akik a fehér kultúrkörön belül „a fehér hatalom utolsó nagy birodalmát" jelentik – állítja Vasconcelos. Ők, az angolszász jenkik nem lehetnek az „integrált vagy szintézisfaj" alapja, mert képtelenek voltak más fajokkal keveredni, hiszen még indiánjaikat is rezervátumokba zárták.

E *kozmikus faj* megteremtése Latin-Amerika missziója – jelenti ki. Vasconcelos meszticfelfogása azonban spanyol alapú: „mi, vérünk és kultúránk által spanyolok" vagyunk – írja –, de úgy látja, hogy a „latin-amerikaiak spanyolokra jellemző végzetszerű degenerálódásán" éppen a keveredéssel léphet túl Latin-Amerika, és regenerálódhat. A XIX. században az „a faj, mely világbirodalomról álmodott", (...) ugyan kielégült „nemzetecskék és szuverén hercegségek létrehozásában, de a spanyol készsége a keveredésre, természetes nyitottsága lehetővé teszi a veszélyes krízisen való túljutást". Ez a spanyollal való keveredés az indián számára is az egyetlen járható út. Így születik meg az „új faj", amely újjászüli a bolívari kontinentalizmus érzelmeit is.

Latin-Amerikának tehát az a sorsa, hogy e kozmikus faj földjévé váljék – ehhez a természeti és gazdasági feltételek is adottak. A trópusok meghódításával – mert a jövő azé, aki meghódítja az Amazonas-régiót – itt lesz a civilizáció középpontja, az Amazonas mentén fog megszületni az „Universopolis". Ez a szépség, a harmónia, a szimpátia földje lesz a mestizaje során kialakuló új embertípus, a „raza cósmica", „la raza final" révén – hirdeti Vasconcelos.

A mexikói forradalomra, amelyben az oroszországi események tapasztalatai is ott vibráltak, az első válasz az argentínai Córdobából érkezett. E város egyetemistáinak a kiáltványa a kontinensen kibontakozó egyetemi reformmozgalom nyitánya lett. E dokumentum radikális szakítást hirdetett a fennálló helyzettel; „az ósdi monarchikus és kolostori szellemmel" kívántak szembefordulni; úgy látták, elérkezett a forradalom „amerikai órája". Az „abszurd zsarnokság", „a tekintély barbár koncepciója" ellen léptek fel, úgy vélték, a konzervatív zsarnokságok elleni harc „az ifjúság hősi elhivatottsága", mert „az önfeláldozás a mi legerősebb ösztönzőnk".

„Igazi forradalmat" sürgettek, ám ezt „a tudat forradalmaként" értelmezték. A Buenos Aires-i diákgyűlés Córdobához csatlakozott, s azt

tartotta fontosnak közölni a világgal, hogy „egy új civilizáció kezdetén vagyunk".

Kétségkívül az egész korszak (1918–1930) fiatal, kispolgári eredetű értelmiségének az a legnagyobb élménye, hogy új korszak kezdődött el, amelyben „Amerika szabad embereinek" – az ifjúságnak – a missziója egy „felszabadító kereszteshábor" elindítása. Ezt az életérzést a pozitivizmussal szembeforduló irracionális polgári filozófiai irányzatok is megerősítették, amelyek a latin-amerikai egyetemeken nemcsak az ellaposodott, az oligarchiákat kiszolgáló filozófiai nézetek, hanem az ezt megelőző, gyarmati és klerikális örökséget idéző filozófusok ellen is felléptek. Az új filozófusok közül a német Oswald Spengler és a francia Henri Bergson a legnagyobb hatásúak. Az előbbi a fejlett Nyugat dekadenciájának eszméjével azt sugallhatta, hogy az emberiség fejlődésének *új ciklusát* az amerikai kontinens jelentheti. Az utóbbi a vitalitás gondolatával a cselekvésközpontú magatartást erősítette e generációban, megtörve a passzivitás évtizedeinek bénaságát.

A kortárs Mariátegui joggal látta úgy, hogy a Córdobából induló és az egész szubkontinensre kiszélesedő mozgalom szellemi egysége vitathatatlan: „Ez a mozgalom... bensőségesen kapcsolódik a háború utáni új hullámhoz. A háború utáni korszakra jellemző messianisztikus remények, forradalmi érzelmek, misztikus szenvedélyek különösen az egyetemi ifjúságot érintették Latin-Amerikában. Az a zavaros és sürgető érzés, hogy a világ új ciklusba lépett, felkeltette az ifjakban a becsvágyat, hogy hősi feladatot vigyenek végbe, történelmi művet valósítsanak meg. S mint természetes, a megújításra irányuló törekvésnek hatalmas ösztönzést adott a fennálló gazdasági-társadalmi rend fogyatékosságainak és hibáinak felismerése ... Az új nemzedék álláspontja spontán módon forradalminak bizonyult." Mariátegui fontosnak látja hangsúlyozni: a mozgalom egyik jellegzetessége az volt, hogy „egyre szorosabb kapcsolat fűzte a dolgozó osztályok előrelépésének ügyéhez", a társadalmi változások sürgetéséhez. A diákok által alapított népi egyetemek (Mexikóban, Peruban, Kolumbiában, Kubában) a proletariátus felé fordulást tükrözték, a forradalmi, marxista eszmék tanulmányozásához vezettek.

A „proletariado manual" (fizikai munkás), és a „proletariado intelectual" (szellemi proletár) kifejezések a közös helyzetre utaltak, a közös fellépés igényét jelezték.

Elfogadva más szerzők érvelését, Mariátegui a „középosztályok",

a kispolgárság háború utáni, válságos helyzetű csoportjainak életérzéseként, útkereséseként értékeli e kontinentális diákmozgalmat.

E mozgalom spontán fejlődése során új vonásokkal gazdagodott: a most felerősödő kontinentális összefogás eszméje (az „americanismo") erős antiimperializmussal telítődött, ami elsősorban az Egyesült Államok ellen irányult. Körvonalazódtak és konkretizálódtak a polgári szabadságjogok követelései, nagy patriotizmussal egy új nemzeti kultúra megteremtésének szándéka fogalmazódott meg, és fokozatosan helyet kaptak felfogásukban Latin-Amerika legfontosabb szociális problémái is: az indiánkérdés, a munkásság helyzetének javítása. Az imperializmussal szemben hangsúlyt kapott a kis népek és az alávetett nemzetek önrendelkezésének eszméje. A kontinens államai közötti konfliktusokban pedig sürgették és kezdeményezték a megbékélést.

Ez a most formálódó, igen differenciálatlan, sok tekintetben homályos diákmozgalom erőteljes impulzusokat kapott Latin-Amerika néhány, ekkor már jól ismert, nagy hatású gondolkodójától. Jelentős orientáló szerepük volt, s nagy segítséget nyújtottak e mozgalom célrendszerének körvonalazódásában, ugyanakkor elősegítették polarizálódását is.

E hatásoknak két pólusa volt: Mexikó és Argentína. Mexikóban José Vasconcelos, aki a szubkontinens számára a mexikói forradalmat testesítette meg, valamint Pedro Henríquez Ureña, aki ugyan dominikai származású, de a népi egyetem egyik alapítója is volt Mexikóvárosban; Argentínában mindenekelőtt José Ingenieros, Alfredo Palacios és Manuel Ugarte, akik ugyancsak ekkor váltak kontinentális hatású személyiségekké. Kubában Enrique José Varona és Carlos Baliño fordult a fiatalok felé, Peruban utolsó éveiben Manuel González Prada, Chilében pedig Luis Emilio Recabarren, az idős munkásvezér. Ám az utóbbiaknak csak a saját országukban volt hatásuk és befolyásuk.

A kontinentális mozgalom programatikus és szemléleti egységesítésében szerepet játszott a sajtó is, amelynek jelentősége megnőtt az 1920-as évtizedben, a tőkés városiasodás felgyorsulásával párhuzamosan. Néhány kiemelkedő, kontinentális hatású haladó, antiimperialista folyóirat is ekkor született. A húszas évtized elején a *Cuba Contemporánea*, az egész évtizedben a Costa Rica-i *Repertorio Americano*, 1926–1930 között pedig a perui *Amauta*. E lapokban minden latin-amerikai haladó irányzat helyet kaphatott. E hatás ellensúlyozására született meg 1918-ban az Egyesült Államokban a *Hispanic American Historical Review*, amely bevallottan a pánamerikanizmus tudományos megalapozását szolgálta.

A húszas évtizedben a konzervatív imperializmusellenesség legszínvonalasabban a limai *Mercurio Peruanó*ban kapott helyet. Rajtuk kívül még folyóiratok ezrei váltak az önkifejezés és az útkeresés fórumaivá.

Vasconcelos az évtized első felének legmozgékonyabb és legcélratörőbb ideológusa, aki Latin-Amerikát és Európát bejárva szervezte a mexikói forradalom melletti szolidaritást, lett szószólója és talán legfőbb orientálója a szubkontinens polgári-kispolgári antiimperialista mozgalmainak. 1923-ban a „kozmikus faj"-víziónál konkrétabb elképzeléseket vázolt fel. A kolumbiai diákoknak írva ugyanis Vasconcelos koncepciójának új elemei tűnnek elő. Hangsúlyozottan szól arról, hogy Spanyolországot „nem szabad kizárni az ibér népek közösségéből", mert „úgy hisszük, hogy egy faj számára alkatának megőrzése fontosabb, mint területe, és éppen ezért követeljük a szellemi emancipációt a politikaival szemben". Ebből következik, hogy „a hazát nem a föld, inkább a kultúra típusa jelenti". Vasconcelos ugyanis úgy látja, hogy „a latin-amerikai nemzetek létrejötte a kollektív öngyilkosság egy esete" s elsősorban Anglia érdeke volt: „Anglia érdeke inkább kívánt húsz klienst, mint egyet."

Vasconcelos a latin-amerikai nemzetek gyengeségéből jutott e következtetésre, s leszögezi: a függetlenség csak papíron létezett. A regeneráció igényét ismét a fiatalsággal köti össze, amelynek le kell számolnia a klérussal, a katonákkal azért, hogy ne „új barbárság", hanem „új civilizáció" jöjjön el. Ennek legfőbb feltétele a társadalmi előítéletek, a hibás gazdasági megoszlás felszámolása, s mindenekelőtt a földosztás. Ehhez az kell, hogy az ifjúság Krisztus szövetségesévé váljon.

Nem jellemzi ez a miszticizmus a perui diákokhoz írott levelét, amely konkrétabb és az előbbinél pontosabb látlelet Latin-Amerikáról. Vasconcelos úgy látja, hogy Ibér-Amerika felső osztályaival már nem lehet mit kezdeni, ezek már képtelenek kormányozni, jó részük ugyanis nem él otthon, semmilyen pozitív szerepük sincs, ezért radikális törvényekkel el kell venni privilégiumaikat. A felső osztályt mint fő ellenséget Latin-Amerikában az hacendado-osztállyal azonosítja. Ezért a nemzetek élére „erős, független, becsületes osztály" kell: a „termelők osztálya. A termelő osztálynak kell adni a hatalmat, hogy szocializálja a gazdaságot." Ezt a közszabadságok új alapjain kell megszerveznie, megakadályozva, „hogy külföldiek zsákmányolják ki gazdaságunkat", ami persze azt is jelenti, hogy függetlenségünk fiktív – mondja. Hogy ez valódi legyen, a nacionalizmusnak ki kell lépnie a provincializmusból; a patriotiz-

musnak is reformokra van szüksége. A kis nemzetek marakodásait meg kell szüntetni és egy „movimiento salvadort", „megváltó mozgalmat" kell szervezni, mert az értelmiség egymagában, a néppel való kapcsolat nélkül nem képes a nemzet megújítására. Vasconcelos levele nagy hatást fejtett ki a perui diákmozgalomra: valójában az Amerikai Népi Forradalmi Szövetség (spanyol rövidítéssel APRA) megalkotásának ötletét adta 1924-ben a száműzetésbe induló perui egyetemi hallgatók számára.

Nagy karriert futott be a „termelő osztályok" meglehetősen homályos fogalma is. Sikerét ugyanis éppen ez a homályosság adta, amely *közös nevezőben* fogta össze – az imperializmussal összefonódó hazai oligarchiát és az improduktív nagybirtokos csoportokat leszámítva – az összes „nemzeti" osztályt, segítve ezzel a politikai szövetségépítés lehetőségeit is. A későbbi populista pártmozgalmak e koncepcióra építették politikai filozófiáikat. Az 1920-as években ezt egyelőre kontinentális verzióban próbálta létrehozni az APRA, ebben is Vasconceloshoz kötődve.

A La Plata-régióban José Ingenieros, Alfredo Palacios, Manuel Ugarte léptek fel e diákmozgalom mellett, szervezettel is segítve a kontinentális mozgalom kialakulását. Ezt a szándékot tükrözte az 1925-ben létrehozott Latin-amerikai Unió, amelyet az Egyesült Államok által irányított Pánamerikai Unió ellenszervezetévé kívántak felfejleszteni. Ez ugyan nem járt eredménnyel, ám a szubkontinens ideológiai orientálása szempontjából igen fontos volt – hasonlóan az APRA-hoz, amellyel rokon nézeteket vallott.

José Ingenieros a Buenos Airesbe érkező Vasconcelos tiszteletére rendezett gyűlésen tartott híres beszédében fejtette ki az *Unión Latino-Americana* alapítóinak álláspontját a szubkontinens helyzetéről. A pozitivista eszmék neves latin-amerikai szószólója szembefordult a diktatúrák szolgálatában álló pozitivistákkal, jogosnak tartva azt a „társadalmi idealizmust", amely túl akar lépni a korrumpálódott pozitivizmuson, mert az már elfeledkezett az „erkölcsi szükségletekkel" való törődésről. Ingenieros is „politikai regenerációt" és „társadalmi igazságosságot" sürget. Az Unión Latino-Americanát határozottan elhatárolta az északamerikaiak érdekeit képviselő pánamerikanizmustól, az Egyesült Államok „privilegizált kasztjától", amely mindinkább imperialista irányba tolja a politikát, s nincs más eszménye, „csak az expanzió és a hódítás". „Az Egyesült Államok felől fenyegető veszély nem annak alacsonyrendűségéből, hanem felsőbbrendűségéből következik; azért félelmetes, mert nagy, gazdag és támad." A feladat ezért „megőrizni politikai füg-

getlenségünket, nemzetiségeink szuverenitását, ... ha a múlt század folyamán a Monroe-doktrína garanciát jelentett a nemzeti elv számára a beavatkozás jogával szemben, mára átalakult ez a doktrína; mai értelmezésében az Egyesült Államok beavatkozásának jogát jelenti a latin-amerikai nemzeti elvekkel szemben". Ingenieros felsorolta az Egyesült Államok félelmetes katonai expanziójának lépéseit, ugyanakkor Max Henríquez Ureñát idézve az eladósodásból fakadó veszélyekre is figyelmeztetett, amelyek végső soron az ország politikai ellenőrzéséhez vezetnek a „dollárdiplomácia" jegyében. A védekezés időszerű, mert „az északamerikai kapitalizmus meg akarja szerezni nemzeti gazdagságunk forrásait" protektorátussá változtatva országainkat. Ebben a küzdelemben az erkölcsi erőre is szükség van, szemben az „imperialista kapitalisták immoralitásával". Erre az erkölcsi erőre alapozva kell „kialakítani az új kollektív tudatot, amely nemzeti szándékainkat mozgatja". Ez a misszió pedig a fiatalságé! – jelentette ki Ingenieros. A „kollektív ellenállás" formájaként *Latin-amerikai Legfelső Bíróság* megalakítását javasolta a vitás kérdések megoldására; gazdasági ügyekben pedig *Legfőbb Gazdasági Tanács* felállítását. Ezért harcol az Unión Latino-Americana – fejezte be beszédét Ingenieros.

Az argentin Alfredo Palacios Vasconceloshoz hasonlóan az „imitációk" ellen lép fel, de míg a mexikói gondolkodó az Egyesült Államokkal szemben, Palacios elsősorban *Európával szemben* képzeli el a latin-amerikai egységet: „Amerikánk mindmáig Európából mint irányító példájából él. Az európai kultúra táplálta és vezette. De a legutóbbi háború nyilvánvalóvá tette, amit már megjósoltam: hogy e kultúra bensőjében hordja bomlása csíráit", s hozzáteszi: „nem jók számunkra Európa útjai, sem a régi kultúrák".

Az argentin szocialista párthoz kötődő Palacios élménye az óriási méretű európai és ázsiai bevándorlás, amely Argentínából szinte az emberiség kohóját alkotta meg, s ez magyarázza, hogy ő szintén egyfajta „kozmikus faj"-ra gondol: „születő, kötelékektől és atavizmustól mentes népek vagyunk... A fajok kereszteződése új lelket adott nekünk. Határaink között az emberiség táborozik. Mi és fiaink a fajok szintézisét alkotjuk."

Az 1920-as évtizedben a nemzettudat és a kontinentalizmus egymáshoz való viszonyában a feltűnő változás – amit talán az eddig elmondottak is illusztrálhattak – az, hogy a hangsúly a kontinentalizmusra helyeződött; a „kis" nemzet jelentősége, úgy tetszett, háttérbe szorult Latin-Amerikában

nak a világban elfoglalt új helyzete miatt. Ezt az élményt Manuel Ugarte írásai tükrözik erőteljesen, ám soraiból az okok is világosan kitűnnek. Ugarte úgy látja, ki kell tágítani „az integrált nemzet koncepcióját egészen addig, hogy ez magában foglalja a spanyolul beszélő Újvilág határait". A „localismo individual" kora lejárt – mondja Ugarte: a „nacionalidad"-nak egybe kell esnie a „continentalismó"-val.

Érveléséből egyértelműen kiderül: ennek az értelmezésbeli változásnak az oka a pánamerikanizmus, az Egyesült Államok „hódító diplomáciájának" kibontakozása, amely ellen nem lehetséges a sikeres védekezés az egyes országok számára – legalábbis a század első két évtizedének példái ezt mutatták. A kis, „gyenge" országok nacionalizmusa leértékelődött az 1920-as évtizedben.

Ugarte írásai idejekorán jelzik azt is, hogy Latin-Amerika rádöbbent: jóllehet politikailag független, sorsa Ázsia, Afrika gyenge országaihoz lehet hasonló. E felismeréshez kapcsolódik az a gondolat, hogy amint a „nagy nemzetek" összefogtak e kontinensek ellen, úgy kell a gyenge nemzeteknek is egymással összefogniok. Úgy látjuk, e helyzet érzékelése reális akkor, amikor az *elmaradottság*ot, a *gyengeség*et, a *fenyegetettség*et a korábbiaknál intenzívebben éli át a fiatal Latin-Amerika.

A pozitivizmus haladásba vetett illúzióinak elvesztésekor, az irracionális filozófiáktól befolyásoltan a helyzet *intellektuális* kompenzációjaként – a forradalmak korának ihletését is hordozva – születtek meg az irracionális utópiák a latin-amerikai politikai gondolkodásban. Vasconcelos „kozmikus faj"-koncepciója ennek legkidolgozottabb változata, de Palacios víziói is ezt az egyensúlyigényt fejezték ki. Ez a gondolkodásmód igen nagy hatású, és erőteljesen jelen volt az 1920-as évek politikai gondolkodásában. Különösen erősen hatott Közép-Amerikában, ahol a salvadori gondolkodó, Alberto Masferrer és a nicaraguai forradalmár Augusto César Sandino is ehhez az erőteljesen misztikus áramlathoz kapcsolhatók. Megtalálható ez a vonás a születő APRA mozgalmában is. Kiinduló élményként ezek az utópikus víziók, úgy vélem, elsősorban *Rodó* „Ariel"-jéhez kötődtek, amely e generáció egyik legnagyobb olvasmányélménye volt, s amely magát az „Arielt" is valamiféle *utópiaként* fogta fel. Ugyanakkor ez a felfogás konkrét előzményeit tekintve Vasconcelos, Palacios, Ugarte gondolataiból indult ki, azokat továbbszőve, az idegen „imitációktól" való elhatárolódást eltúlozva, Latin-Amerikának az egyetemes történettől eltérő útját, „saját" törvényszerűségeit kezdte keresni, történetfilozófiai érvekkel erősítve meg e kozmikus víziókat.

Felix del Valle például Latin-Amerika mély harmóniájáról beszél, amely lehetővé teszi, hogy „az amerikai életet a szívélyesség térségévé tegyük". Amerika fogalmából ő kizárja az Egyesült Államokat, amely „a pénz átmeneti hatalmában" él, azt isteníti és Európát imitálja. „A pénz mint cél a mi mentalitásunkban sosem foglalt el központi helyet" – írja. Általános az a vélekedés is, hogy Latin-Amerika – noha jövője igen reményteli – a jelenben még „gyermekkorát éli", formálódóban van, és ezzel magyarázható gyengesége. Vagy mint Gerardo Gallegos mondja, a szubkontinens más történelmi időben: a *középkorban* él. Gallegos írása ugyanakkor tükrözi azt is, hogy az irracionális víziók egy részében Latin-Amerika nemzeteinek fejlődése is megkérdőjeleződött, a *nacionalidad* ismét kezdett „rácsúszni" a *continentalismó*ra, a nemzettudatok pedig – mint Vasconcelosnál is – szimpla *localismó*vá süllyedtek. „Jelentéktelen csoportocskákká degradálódtunk" – írja Vasconcelos.

A perui Antenor Orrego ugyancsak nagy hittel lesz Vasconcelos eszméinek terjesztője a szubkontinensen: „Hiszek a kialakuló kozmikus érzelmekben és víziókban, melyek fajunk sajátjai és amelyek esztétikai és filozófiai síkon már kezdenek körvonalazódni" – írja. Számára „Amerika az új emberi lehetőség", s ez történelmi sorsmissziója. Orrego Európa különbözőségét a racionalizmusában látja, amely „etikai alkalmatlansággal" párosul. A fiatal Amerika vitalitása más koordináták közt alkot értékeket – mind az etikában, mind az esztétikában – véli Orrego. Európa (és Észak-Amerika, amely „transzplantált Európa") eljövendő hanyatlásának az az oka, hogy a *specializáció* megölte a polgári erényt, s „az európai el fogja veszíteni történelmi tudatát és sorsának etnikai orientációját", politikailag pedig impotenssé válik – jósolta. A „vitális és ösztönös impulzusok" Córdobában kezdődtek, s egész Latin-Amerikára kiterjednek, „a polgári erények új mozgalmát" indítva el – hirdeti. Antenor Orrego a fentieken forradalmi impulzusokat ért, s a mexikói forradalmat hozza fel példaként, amely elindítója „a nagy amerikai forradalmi korszaknak".

A „forradalom" persze maga is sokértelmű kifejezés az 1920-as évtizedben. A perui Victor Raúl Haya de la Torre 1923-ban még az „intellektuális forradalom" elsőbbségére tette a hangsúlyt a kontinens diákmozgalmaival és Vasconcelosszal egyetemben: „A forradalmak, ha nem a szellemmel kezdődnek, nem mások, mint maskarák" – tanította a havannai diákokat, akik nagy lelkesedéssel fogadták.

Ám a híres perui diákvezér havannai fogadtatásakor kiderült, hogy

az alakuló antiimperialista mozgalomban másfajta áramlatok is jelen vannak. Az ekkor már működő *José Martí Népi Egyetem* léte jelezte, hogy a diákság jó része a munkások felé fordult. Ugyanígy a kubai középrétegek balfelé sodródását és az imperializmusellenesség–Észak-Amerika-ellenesség fokozódását tükrözték a *Cuba Contemporánea* 1918–1922 közötti lapszámai, ahol különösen Emilio Roig de Leuchsenring fellépésével vált markánssá a pánamerikanizmus és a Monroe-elv kritikája, Kuba szuverenitásának védelme.

A harcos antiimperialista álláspontú fiatalok egy típusának jellegzetes mozgását illusztrálhatja Julio Antonio Mella eszmei fejlődése. Mella a kubai diákszövetség vezetője volt 1922–1925 között. Joghallgatókkal együtt írt 1921. évi kiáltványa már harcos patriotizmust tükröz, amely elítéli a kubai uralkodó osztályok annexionista politikáját; a „jenki imperializmus" közép-amerikai expanziója és katonai szerepvállalása ellen tiltakozik, s a „független és szabad Kuba" éltetésével zárja a felhívást. José Martí, Antonio Maceo, Máximo Gómez eszményeihez kapcsolódik ez a baloldali diákság, amely a jövőt tekintve derűlátó, de ez az optimizmus a forradalmi cselekvés szükségességét is magában foglalja.

Amikor az Egyesült Államok ismét szemet vetett Isla de Pinosra, Mella az egész nemzeti létet érzi veszélyben. A „gyenge nemzetek" összefogásának igényét hangoztatja, s elutasítja a pánamerikai diákszövetség gondolatát. Radikalizálódását jelzi 1923-ban a „megújhodás vagy halál" jelszó. Az új társadalmat létrehozó megújhodás, a forradalom szilárd bázisát keresve jut el 1924-ben – a népi egyetemi kapcsolatok konklúziójaként – a proletariátusig és az orosz forradalom új korszakot indító jelentőségének felismeréséig. Ellenségképe is tagoltabbá vált: a *„jenki"*, a *militarizmus* és a *klérus* jelenti a nemzetre a fő veszélyt – írja ez időben.

Kiérlelt gondolatmenetet „Az új felszabadítók" című írásban olvashatunk először a proletariátus új történelmi missziójáról felismerő Mellától.

Kuba a haladást és a civilizációt még latin-amerikai összehasonlításban is jelentős késéssel valósítja meg, elmaradása óriási – írja. Ezért „gyorsabban kell haladnunk". Ez „nemzeti ügy" – mondja, s úgy látja, hogy ennek megvalósítására „új Spartacusként" egyedül a proletariátus képes, amely fellázad, „hogy szétzúzza a külföldi tőkét, a nemzet ellenségét". A nemzeti ügyet Mella összekapcsolja a szocializmussal, s felhívja Kuba fiataljait, csatlakozzanak a „társadalmi megújhodás mozgalmához", mert céljaik a munkásokéval azonosak. Konklúziója: „A proletárok az új

felszabadítók. Nekünk, haladó embereknek kötelességünk, hogy a soraikban legyünk!"

E gondolat vissza-visszatér Mella írásaiban („a proletariátus az egyetlen, amely ma a nép szabadságát védi"), s mindvégig megőrizte a kontinentális összefogás gondolatát is.

Mella a forradalmi antiimperialista nemzeti diákmozgalomtól a kommunista mozgalomig jut el, s 1925-ben egyike lesz a kommunista párt alapítóinak Kubában. Eszmei fejlődése nem egyedi – a kommunista eszméknek nagy volt a vonzerejük Latin-Amerika radikális fiataljaira. Ez persze azt is jelentette, hogy az 1918–1923 között még meglehetősen differenciálatlan antiimperialista áramlaton belül egyre markánsabban elvált egymástól a kispolgári-polgári jellegű antiimperialista mozgalom a kommunista mozgalomtól. Ennek szervezeti tükröződése a kommunista inspirációjú Antiimperialista Liga megszületése és az APRA zászlóbontása Mexikóban. Mindkettő kontinentális keretekben szerveződött, és egyaránt 1924-ben alakult.

Az oligarchiák felfogásai a kontinentalizmusról

Az 1920-as évtizedben az apristák névötletét még nem fogadta el a kontinens. A szubkontinens ugyanis rendkívül sokféle módon igyekezett meghatározni és elnevezni önmagát. Ezek az elnevezések – a kiéleződő névvita során – ugyanakkor markáns politikai felfogásokkal kapcsolódtak egybe s a javasolt nevek mögött eltérő politikai orientációk húzódtak meg a közös múlthoz való eltérő kötődéssel, eltérő társadalomképpel. José Vasconcelosnak alighanem ezért lehetett igaza, amikor még 1927-ben is azt vetette fel: „a formálódó lelkeknek" arra kell választ adni: *kik vagyunk?*"

A válasz rendkívül sokféle volt, a szubkontinens ízlelgette a különböző elnevezéseket. Luis E. Valcárcel ezért jutott arra a következtetésre, hogy „számtalan Amerika van", nem találni benne egységet, legfeljebb a közös ellenséget, a jenkit; ez megtanítja közös nyelven beszélni a népeket – írta.

Az autochton lakosságú országok értelmisége az *America India, Amerindia* kifejezést javasolta és használta; az APRA *Indoamerikát* mondott, ám Argentínában Ricardo Rojas az indián mellett nem az amerikait (értsd: a kreolt), hanem a spanyolt látja meghatározónak, *Eurindiát* javasolt, mert ebben a spanyolokon túl az európai bevándorlók milliói is úgy

kaphattak volna helyet, hogy az ország *autochton* lényege sem vész el – vélte Rojas.

Az Antillák az *Afroamerika* nevet kóstolgatta, s Valcárcel szerint néhol az *América asiática* is aktuális lehetne, például Limában, amely nagy „kínai várossá" vált. A portugál orientációjú brazil körök szűknek találták a *Spanyol-Amerika* kifejezést és a *Luzoamerika* nevet javasolták; a katalánokat a „spanyol" jelző irritálta, amely nem vett tudomást arról, hogy Amerika felfedezésében milyen fontos szerepet játszottak a katalánok. Ők az *Iberoamerika* elnevezést tartották korrektnek. E vitában növekedett a *Latin-Amerikát* mondók tábora, mert – hogy számos szélsőséges kísérletet ne említsünk – e szó úgy lehetett közös nevező a riváliseurópai hódítókra utaló elnevezések között, hogy a francia orientációt is magába ötvözte.

Ecuadorban Antonio Montalvo viszont az *Indolatinia* kifejezést javasolta a „faj megújítását" sürgetve.

Az európai nagyhatalmak – éppúgy, mint az Egyesült Államok – az elnevezéssel is politizáltak. Amikor Berlinben létrehozták az Instituto Ibero-Americanót, ez sok brazilban keltett tiltakozást, s alighanem ez a német szóhasználat is szerepet játszott abban, hogy az Egyesült Államok kormányzata által ösztönzött új szakfolyóirat némi bizonytalanság után a *Hispanic American Historical Review* nevet kapta 1918-ban. Ez Spanyolország felé tett gesztusnak tetszik, amelynek mélyebb értelme lehetett: az Egyesült Államok és Spanyolország közeledésének apró, de kifejező jele volt.

Gondoljuk csak meg, alig két évtizede, hogy 1898-ban Spanyolországra súlyos csapást mért az Egyesült Államok, és a hispán korona kénytelen volt elhagyni Kubát. A vereség mély intellektuális válságot indított el, és – egyebek közt az *hispanismo* eszmekörében – a pánhispanizmust szülte újjá. A gyenge spanyol állam számára ugyanis a gyarmatszerzés „klaszszikus" útja immár nem volt járható – új piacokat, nemzetközi befolyást másképpen kellett szereznie. E helyzetben nagy erővel lépett működésbe az az ideológia, amely a nyelvi, történeti, faji, kulturális rokonságra hivatkozva az *hispanismo* jelszavában foglalta össze a spanyol törekvéseket; Spanyolország és Spanyol-Amerika összefogását hirdette, és ellensúlyként kívánt fellépni a *pánamerikanizmus* mezében megjelenő észak-amerikai expanzióval szemben. Ez a helyzet Latin-Amerikában kedvező helyzetet teremtett a pánhispán eszmekörök befogadására, különösen az Egyesült

Államok által veszélyeztetett térségekben és az uralkodó osztályok ugyancsak fenyegetett kreol csoportjaiban.

Nem véletlen, hogy a spanyol tőkés körök képviseletében az *Unión Ibero-Americana* éppen 1885-ben született. A szövetség folyóirata, az *Unión Ibero-Americana* a spanyol–latin-amerikai kereskedelmi kapcsolatok építését szorgalmazta. Tervei – közös bankok, pénzügyi egység, államközi gazdasági szerződések stb. – mintha a Brit Nemzetközösség modelljét másolták volna. Növekedett Spanyolországban a latin-amerikai irodalom iránti érdeklődés is, tervek születtek a hispán világ politikai egységének kialakításáról. Az unió erőteljesen kihasználta érvelésében az Egyesült Államok felől jelentkező fenyegetést is.

Az 1920-as évek azonban fordulatot hoztak a spanyol hivatalos magatartásban, amennyiben a spanyol kormánykörök és finánctőkés csoportok az Egyesült Államokkal való együttműködés lehetőségeire próbálták helyezni a hangsúlyt. A spanyol liberalizmus-pozitivizmus érvelésében ekkor jelent meg az a meggyőződés, hogy az észak-amerikai tőke és technológia nélkül Spanyol-Amerika képtelen modernizálódni. Látván a konfliktust a két térség – az Egyesült Államok és Latin-Amerika – között, Spanyolország a közvetítő szerepét igyekezett magára vállalni, és az Egyesült Államokkal közös fellépés terveit szorgalmazta.

Az első világháború után – Woodrow Wilson eszméinek hatására – sok spanyol polgári gondokodó vélte úgy, hogy az Egyesült Államok imperialista magatartása megváltozott. Szimpátiát váltottak ki Spanyolországban az Egyesült Államokban kibontakozó hispanista kutatások és érdeklődés is. Sokan úgy vélték, hogy a pánamerikanizmus agressszivitását a Spanyol-Amerikával való szolidaritás váltotta fel.

Ezt a gondolatot ugyan sokan elfogadták Latin-Amerika oligarchikus köreiben, a spanyol *hispanismo* hivatalos kurzusa mégsem kapott nagy visszhangot a szubkontinensen. Az Egyesült Államokkal jó kontaktust kiépítő csoportoknak nem volt szükségük spanyol segítségre, az Észak-Amerika-ellenes köröket viszont irritálta ez a magatartás.

Az *hispanoamericanismo* ezért mind oligarchikus, imperialistabarát, mind demokratikus, óvatosan antiimperialista változatában elhatárolódott a pánhispanizmus eme kísérletétől. Mindkét változat erősebb érzelmi-intellektuális kötődést mutatott a hagyományosan Észak-Amerika-ellenes spanyol liberális-demokratikus körökkel, amelyek az 1920-as évtizedben szolidárisak voltak Latin-Amerika Észak-Amerika-ellenes platformjaival, s amelyek a pánhispán kötelékeket nem használták fel köz-

vetlen kommerciális célokra. Ellenkezőleg, ez az irányzat úgy vélte, hogy „az öreg Spanyolország" éppen Latin-Amerika új törekvéseihez kapcsolódva újulhat meg. Ez a felfogás jellemezte a '98-as nemzedék képviselőinek jó részét is. A pánhispán „univerzalizmus" gondolata áttételesen itt is megtalálható, de már az irracionális filozófiák hatását mutatva. A pánhispanizmusnak ez az ezoterikus változata a „faj" fogalmát nem biológiai értelemben javasolta használni: helyette a „raza moral" – erkölcsi faj – kategóriáját alkotta meg, amely szerintük azonos a nemzeti léttel (a nacionalidaddal), ez lehetővé teszi különböző biológiai fajok-népek integrálását egy „ibér-amerikai egyetemességben", amelyet föderációként is el lehetne képzelni. Ez megkönnyítené a kölcsönös gazdasági kapcsolatokat és a közös akciókat – így a gondolatmenet. Erős blokkot lehetne építeni az imperializmus ellen. A fenti felfogás ugyanakkor jelzi, hogy a pánhispán gondolat e változata is – végső soron – spanyol tőkésérdekeket tükrözött. Ez a pánhispán felfogás szolidáris volt a latin-amerikai összefogás gondolatköreivel, annak kozmikus kivetítését és az „univerzális hispanizmusba" való integrálását várta. Így jöhet majd létre – hirdették – „Szuper-Spanyolország" (Sobrespaña), amely a „hispán planetáris patriotizmus" megvalósulása lenne. Ez a Fülöp-szigeteket is magában foglaló pánhispán vízió („nacionalismo planetario") az 1920-as évtizedben közeledett Latin-Amerika mesztic koncepcióihoz is.

A latin-amerikai oligarchiák realista körei azonban világosan felismerték, hogy ami Spanyolországban intellektuális kaland és vízió, az az Egyesült Államok részéről a gyakorlatban megvalósított terv: a csendes-óceáni régió ellenőrzése. Egy „planetáris" hatalom – világhatalom volt születőben, s a latin-amerikai oligarchiák hispán-amerikai kontinentalizmusa ezért irányt változtatott. Tágulni kezdett és fokozatosan integrálódott a pánamerikanista keretek közé. Illusztrációként Venezuela példáját említjük, amely e magatartás és felfogás tipikus, kifejlett formáját mutatja Gómez tábornok-elnök olajkincsre alapozott diktatúrája idején. A diktátorhoz közel álló ideológusok orientálták az 1918-ban megindított *Cultura Venezolana* című folyóiratot, ezért a lap hiteles képet adhat erről a felfogásról, okkal tekinthetjük tipikusnak. Bolívar doktrínája ebben az oligarchikus és Észak-Amerika-barát koncepcióban pánamerikanista interpretációt kapott.

A hispano-americanismót hirdető lap – amely meglehetősen lekicsinylően vélekedett Spanyolországról –, a Monroe-elv védelmére kelt, s ugyancsak Bolívarral érvelt mellette, Bolívarral, aki szintén védeni akarta

Amerikát a külső támadásoktól – ahogyan most Wilson elnök meghirdette – írták.

A lap igen sokat foglalkozott az Egyesült Államokkal, a hozzá való viszonnyal. Úgy ítélte meg, hogy az Egyesült Államok és a róla alkotott kép a világháború után megváltozott. A *Kalibán* eltűnt, helyette az Egyesült Államok *Ariel*-képe tűnik elő. Az Egyesült Államok jelentősége, amit sikerült elérnie, az erényeiből következett; a „fenyegetésről" szóló (José Enrique Rodó-, Rubén Darío-, Manuel Ugarte-) írások aktualitásukat vesztették. Az Egyesült Államok a háborúban nemes szerepet játszott, s ebben egész Amerika együttműködött vele – hirdette a lap.

Az Egyesült Államok politikai tengellyé, szellemi és ipari központtá vált – vonja le a következtetést a lap; Venezuelának a Karib-medencében elfoglalt helyzete érdekeltté tesz bennünket az Egyesült Államokkal való gazdasági kapcsolatokban – írta a *Cultura Venezolana*. Megszólalt a lapban a nagy tekintélyű Vallenilla Lanz is, aki a Panamában tartott pánamerikai kongresszus kapcsán – a kongresszuson ő képviselte Venezuelát – kijelentette: Amerika egysége fatális törvény.

Az évtized folyamán a lap több cikkében megismétli Bolívar pánamerikanizmusról vallott felfogását, szintézist igyekezvén létrehozni a hispán-amerikanizmus és a pánamerikanizmus között, hogy leszögezhesse: „A mai pánamerikanizmus nem antagonisztikus a latin orientációkkal." Sőt, az *hispanismo* felé is kinyílt, mondván, a pánamerikanizmus ma együtt él az hispanismóval.

Ezt a pánamerikai hispanoamericanismót azonban mérsékelt, inkább teoretikus jellegű meszticszimpátiája ellenére erős fajgyűlölet jellemezte. A „sárga invázió" veszélyéről és a mulattok korcs jellegéről cikkezett, a négereket pedig a fejlődést zavaró tényezőként vette számba, ezért szerinte a cél: „növelni és javítani fehér lakosságunkat". „Az ideális a homogén fehér lakosság lenne, ez azonban lehetetlen, mert területünkön magas a négerek és az indiánok aránya. Ámde szerencsére jelentős mértékben tudjuk növelni a fehér elem részarányát..." – érvelt a lap.

A latin-amerikai oligarchiák *kreol nacionalizmusa* élt tovább ezekben a felfogásokban, és XX. századi megújulását a hispán-amerikai kontinentalizmussal való kapcsolódása, majd ennek pánamerikaisággal való feltöltődése jelezte. Ez anélkül mehetett végbe, hogy kreol exkluzivizmusán bármit változtatott – vagy változtatni kellett – volna. A kreol nacionalizmusoknak ez az áramlata a latin-amerikai tőkés fejlődésben érdekelt oligarchikus csoportok felfogását tükrözte.

A *Cultura Venezolanáéhoz* hasonló felfogás jellemezte Kubában Gerardo Machado diktatúráját, amely az észak-amerikai négerellenességet is importálta a pánamerikanizmussal. Augusto Leguía kormányzata Peruban, a közép-amerikai diktatúrák és az őket támogató oligarchiák is hasonló nézeteket képviseltek. Ezek a nézetek hatottak az imperialista expanzióban érdekelt fehér középrétegek, sőt a jól fizetett munkásrétegek között is, amelyeket az AFL-CIO égisze alatt működő pánamerikai munkásszervezet célzott meg.

Azt, hogy a „furkósbot" és a „dollár" mellett finomabb, intellektuális eszközök is megjelentek a pánamerikanizmus eszköztárában, jól mutatta 1918-ban a *Hispanic American Historical Review* című lap első száma, amelyet Wilson elnök levele vezetett be. Ugyanakkor jelezte a Latin-Amerika iránt megnövekedett észak-amerikai érdeklődést is, azt a szándékot, hogy a növekvő antiimperialista érzelmekkel és áramlatokkal szemben hatékony intellektuális eszközökkel támogassák és igazolják az észak-amerikai értelmiséget és üzletembereket. A lap ugyanakkor az angolul olvasó latin-amerikai értelmiség befolyásolását is vállalta. A magas tudományos színvonalat képviselő, ma is működő folyóirat a két világháború közötti periódusban a mainál szélesebb profillal működött, az Egyesült Államok és Latin-Amerika közötti kapcsolatok aktuális kérdései is helyet kaptak benne. Az észak-amerikai politika Latin-Amerikát érintő sajátosságai – a pánamerikai gondolatok – legmarkánsabban e folyóiratban jelentek meg. Alapcélját a „szívélyes érzelmek" erősítése jelentette, amelyet Wilson elnök fogalmazott meg. Az Egyesült Államok a folyóiratban mint „az északi testvéri nemzet" jelent meg.

A lap felfogásában több állandó elem fedezhető fel. Az egyik a latin-amerikai hacendado-osztályok erős kritikája, felelősségük felvetése a szubkontinens elmaradottsága miatt. Ez erős kommunistaellenességgel párosult, a demokrácia fejlesztését, a „középosztály" erősítését a „bolsevizmus" elleni leghatékonyabb eszközként jelölte meg a lap. Azaz: a pánamerikanizmus az 1920-as években *modernizáló stratégiaként* jelenik meg, és a térség elmaradottságának leküzdésében részt kíván vállalni. Ezzel a magatartással és szándékkal magyarázza a lap a korábbi észak-amerikai katonai intervenciókat is. Ezzel összefüggésben két érv ötvöződik. Az egyik az európai – elsősorban német – fenyegetéssel kapcsolatos; Haiti, Dominika megszállásának indokaként a Német Birodalom expanziós terveit kivédő preventív és alternatív lépésként állítja be a lap a katonai akciókat. Ez az érv összekapcsolódik azzal, hogy Haiti, Domi-

nika – később Nicaragua – uralkodó körei éppúgy képtelenek voltak e veszélyt kivédeni, mint a belső rendet fenntartani, és a gazdaság működését garantálni. Az észak-amerikai csapatok megjelenése az anarchia, a káosz megszűnését jelentette – érveltek. Az Egyesült Államok jelenléte tehát a gazdaság rendbetételét és fejlesztését célozta – állítja a lap.

A pánamerikanizmus érvrendszere erősen és ügyesen támaszkodott a latin-amerikai pozitivizmus múltkritikájára, amely a spanyol gyarmati rendszerrel és a XIX. századi függetlenségi periódus caudillóival és káoszával, barbár, korrupt, tehetetlen kormányaival kapcsolta össze Latin-Amerika elmaradottságát, s ugyancsak a pozitivisták érveit használta a terápia megjelölésekor.

A pánamerikanizmus platformjának erejét egyébként éppen ez adta. A Latin-Amerikáról kialakított, történelmi kutatásokkal alátámasztott helyzetképe igen erőteljes és reális. Ebben egyébként számos latin-amerikai szerző aktív részvételére is számíthatott, akik a folyóirat hasábjain rendszeresen publikáltak. Ez az igényes múltkritika a siralmas, szegényes, kaotikus jelent magyarázta, amivel kettős célt szolgált: részint igazolta az Egyesült Államok kormányainak magatartását, részint alátámasztotta az Egyesült Államok Latin-Amerikával kapcsolatos, immár lassan két évszázados missziótudatát, azt, hogy e térségben sorstól rendelt elhivatottsága van (Manifest Destiny).

Diszkréten, mégis hangsúlyosan volt jelen a lapban az *erős vezető* dicsérete mint a politikai anarchia javasolt ellenszere, továbbá az az igény, hogy a tömegeket távol kell tartani a politikától. A lap írásaiból kitetszik, hogy az 1920-as évek meglehetősen turbulens Latin-Amerikájában az Egyesült Államok az észak-amerikai monopóliumok nyugodt üzletmenetéhez megfelelő politikai klíma kialakításán munkálkodott, a közvetlen érdekszférájának számító közeli térségek politikai nyugalmának biztosítása stratégiai érdekeltségét tükrözte.

A pánamerikanizmus kezdődő *önkritikájának* a korszaka is a 20-as évtized. Az Egyesült Államok és Latin-Amerika kapcsolatainak, valamint a Monroe-elvnek a történetét elemezve jelentek meg ilyen gondolatmenetek. A lap sorra vette az Egyesült Államokkal szembeni ellenérzéseket és félelmeket, válaszul tapintatosabb, megértőbb politika kialakítását szorgalmazta. Az ellenérzések kialakulásában három fő tényező játszott szerepet a folyóirat szerint: az, hogy az Egyesült Államok *világhatalom*, a félteke legerősebb, legnagyobb hatalma lett; hogy megjelent az *imperializmus;* az imperialista expanzív politika pedig a *pánamerikanizmusban*

fejeződött ki. Le kell számolni a „felsőbbrendűségünkről" kialakított sztereotípiákkal – sürgeti a lap –, továbbá az átlagamerikainak azzal a mentalitásával is, amely „istentől kapott jogként" gondol arra, hogy Észak-Amerika bármikor beavatkozhat Spanyol-Amerika ügyeibe. A Monroe-elv irritálja a déli szomszédokat, ezért meg kell változtatnunk politikánkat – szögezi le a lapban például Samuel Guy Inman.

Új pánamerikanizmus ígéretét sejteti a folyóirat, s ennek hitelességét növeli, hogy olyan híres déli szövetségeseket szólaltathatott meg, mint Manuel Oliveira Lima, aki Brazília nagyköveteként 20 évet töltött Washingtonban. Oliveira Lima szerint a világ a kozmopolitizmus felé fejlődik, s ez magyarázza a pánamerikanizmus erősödését is: „A pánamerikanizmus növekszik, és azt a tanulságot adja, hogy az Újvilág állandó fejlődése az országai közötti abszolút uniót igényli... Ha ez a sorsunk, meg nem kerülhetjük, nem is tiltakozhatunk: ez küldetés, amely dicsőséges lesz."

A pánamerikanizmus tehát az 1920-as években megújult; mindinkább a latin-amerikai kreol oligarchia nyelvén, annak érdekeit kifejezve kezdett fogalmazni. Szövetségesre lelt az oligarchiákhoz kötődő pozitivista gondolkodók latin-amerikai csoportjaiban is, akiknek az 1910–1920-as évek azt az illúziót adták, hogy a szubkontinens fejlődését az Egyesült Államok érdekei is igénylik. Ehhez a hithez erős félelem társult, mert a harmónia, a *rend* igényét is az Egyesült Államokkal együtt vélték sikeresen biztosítani – a tömegmozgalmakkal szemben. Így vált végső soron a rend és a haladás pozitivista eszménye az 1920-as években a pánamerikanizmust kiszolgáló gondolatkörré.

INDIGENISMO ÉS SZOCIALIZMUS

Az indiánkérdést – a politikában és az irodalomban az indigenista mozgalom, az indigenismo jelenítette meg.

Az indiánvédő mozgalom – a korábban említett előzmények után – a XX. század elején alakult ki Latin-Amerikában, a legmarkánsabban az Andok országaiban, s ott is elsősorban Peruban. A gyarmati előzményekben az egyik domináns vonás a paternalista, gyámkodó magatartás volt, s alapvetően kreol szemléletet fejezett ki. Ez továbbélt a XIX. században is, de a század második felétől mesztic érdekek is színesítették, s ezek az

indiánvédő felfogások valójában az indián asszimilálását, „fehérítését" tűzték ki célul.

A századfordulón, éppen a kibontakozó heves indián felkelések hatására (Peruban és Mexikóban elsősorban) az indiánkérdés már szociális problémaként is megfogalmazódott, és megjelent a szépirodalom témái között is.

Peruban az *Asociación Pro Indigena* 1905–1906 között alakult, s erős latifundiumellenességgel kapcsolódott össze. Ez volt az oka, hogy az imperialista tőkével összefonódó hazai oligarchia és kormányai is támogatták e csoportokat, mert szerintük az improduktív indián munkaerőt megkötő nagybirtok a kapitalista fejlődés egyik nagy akadálya. Peruban 1911–1912-ben a *Patronatos de la Raza Indigena* például már kormánytámogatást élvezett. Leguía Észak-Amerika-barát diktatúrája is támaszkodott az Asociación Pro Indigenára, és a modernizálás jelszavával sikerült a kormány mellé állítani az indigenista értelmiség jelentős részét. 1920–1927 között működött az *El Comité Pro Derecho Indigena Tahuantinsuyo*, amely minden tartományban bizottságokat alakított. A szervezet célja az indián közösségek és földjeik védelme volt. Erős messianizmus jellemezte fiatal értelmiségi tagjait, akik közül sokan „kinőtték" a hivatalos kormánypolitikát, s az indián közösségben (*comunidad*ban) egy leendő szocialista-kommunista Peru alapsejtjét kezdték látni. Az indián közösségek kommunista interpretálása a századelőn a „kommunista anarchisták" írásaiban jelent meg először; később minden perui irányzatnál viszontláthatjuk ezt a felfogást.

Az indiánszimpátia mögött tehát sokféle politikai szándék húzódott meg. Persze mély ókonzervativizmus is, amely az inka birodalomban annak nagyságát és erős elitjét csodálta, nagy Peruról álmodva (Peru, Bolívia, Ecuador deklasszálódó hacendadói között élt e nézet). Erős az 1920-as években a „kulturális indigenismo", amely elsősorban az *autoctonismo* teóriájában öltött testet. Ez az irányzat elutasította az európai hatásokat, merészen azt hirdette, hogy „Indo-Amerika" kultúrájának, életének saját ritmusa van, amely az egyensúly, a fennköltség, a rend alapja lesz. Az egyensúlyvesztés és az elmaradottság éppen a nyugati kultúra hatására következett be a kontinens történetében – hirdették. Az autoctonismo programjában az „indigenától idegen mentalitás és vér" elutasítását sürgette. Ám mint a bolíviai Franz Tamayo és a mexikói Martí Casanova közötti 1929-as vitában kiderült, ez az autochtonizmus valójában az indián „integrációját" igényelte és az „indoamerikai mesz-

tic" apológiáját jelentette. Ennek a felfogásnak Mexikóban volt a legerősebb bázisa, amely az indián kultúra vizsgálata, védelme terén korszakos fordulatot jelentett Latin-Amerikában. A mexikóinál erősebb indigenista aspektus jelent meg ugyanis 1918 után a perui anarchizmus gondolatvilágában – ugyancsak tükrözve az indián tematika megjelenését az irodalomban és a politikában.

Ez a tematika persze anarchista koordinátákban jelent meg. A parasztok *testvéreink*, akik a kreolok rettenetes elnyomása alatt élnek: a földet nekik kell adni – az indián parasztnak, aki minden erejét ennek (mármint a földnek) áldozza – írta a limai *La Protesta*, amely egyébként a „patriát" az „emberi testvériséggel" kívánta helyettesíteni.

Az „indián problémát" pozitivista érveléssel szemlélték, s a faj rehabilitálását sürgették, hogy az indián a *haladás* tényezője lehessen. Első helyen a speciális oktatást említették. Az állam, még ha földet adna is – írja a lap – nem jelent megoldást: „Az állam gyakorlatilag halott az indián számára. Vissza kell térni az aylluhoz, a szabad közösséghez, a kommunista és konföderált közösséghez." Ez a gondolat – a comunidad – vissza-visszatér a perui anarchista írásokban mint az „anarchista kommunizmus" megvalósításának alapsejtje, amely az inkák „kommunista agrárszervezeteként" működött.

Az indián fajjal való szolidaritás az anarchistáknál a kreol burzsoázia elleni támadással kapcsolódik össze a társadalmi forradalom közös célja érdekében. Ehhez azonban „az indián forradalmi kulturálása és oktatása" szükséges. Az anarchista lap mellett az anarchoszindikalista *El Obrero Textil* is nagy figyelemmel fordult az indiánok felé. Míg a *La Protesta* általánosságban írt e kérdésekről, a textiles lapban az indián parasztok elleni visszaélések (földrablás, előzés a falvakból, gyilkosságok stb., amelyek a földszerzés „járulékos" tényezői voltak) konkrét és lázító példái is helyet kaptak. Az anarchisták a legátfogóbban – a „bolsevikok" előretörése miatt – 1924-ben fogalmazták meg az indiánkérdéshez való viszonyukat. Leszögezik: az indiánkérdést mindig társadalmi kérdésnek tekintették, és hogy „e kérdésen belül az agrárkérdés és az oktatás a legfőbbek... Mi mindig azt mondtuk az indiánnak: lázadj fel minden elnyomó és kizsákmányoló ellen, és követeld vissza elrabolt földjeidet!" Ez az önálló anarchista platform 1925-re eltűnik a perui munkásmozgalomból, de mind az indigenista kispolgári értelmiség gondolataiban, mind az APRA mozgalmában hatását ki lehet tapintani.

Peruban az orosz és a mexikói forradalmak hatására az indiánkérdés

a földkérdéssel, a nagybirtok kritikájával kapcsolódott össze. Itt egy radikális indigenista áramlat jelent meg, amelynek az 1919-es egyetemi reformmozgalomhoz kapcsolódó cuzcói diákok és tanárok jelentették a középpontját. A prekolumbiánus kultúra és történelem tanulmányozása mellett az indián élet vizsgálata, a perui agrárproblémák elemzése és publikálása felrázó és radikalizáló hatású volt, mert az indián paraszt középkori elnyomatását és a kreol hacendado osztály feudális vonásait, arroganciáját, az államhatalommal való összefonódottságát egyaránt bemutatta. A valóságfeltárás szándéka és ennek radikalizáló hatása átsugárzott Bolíviába is, ahol az indiánok ügyének legnagyobb hatású agitátora Tristán Marof lett.

Az indigenismo tehát – mely sok vonásában rokon a narodnyik mozgalommal és a magyar népiesek törekvéseivel is – olyan szellemi mozgalom, amely az indián lakosság legégetőbb problémáira kísérelte meg a válaszadást. Legradikálisabb vonulata Peruban, a Cuzco központú *Grupo Resurgimiento*ban (Újjászületés Csoportban) született meg 1926-ban. A csoport *Sierra* néven lapot adott ki, s szorosan kötődött a szocializmus felé orientálódó limai *Amauta* folyóirathoz, amelyben a marxista José Carlos Mariátegui, a lap igazgatója külön rovatot adott az indiánkérdéseknek és a „gamonalismo" visszaéléseinek.

Az Újjászületés Csoport a gamonalismo – a hegyvidéki latifundium – elleni harcot tűzte zászlajára, az indiánok, „szerencsétlen sorsú testvéreink" védelmét hirdette meg. Jogi támogatást biztosított az indiánok számára a bírósági tárgyalásokon és az állami szervek előtt, követelte szociális ellátásuk javítását, harcolt kulturális felemelkedésükért. Cuzcóban felépítették az *Indián Ház*at (a Casa del Indiót), ahol kecsua és aymara nyelven konferenciákat szerveztek. Tanítóképzőt, iskolákat és indián nyelvű újságokat sürgettek. Harcot hirdettek az indiánok közötti alkoholizmus ellen, küzdelmet az indián „egyenlőségéért". A cuzcói csoport, amely hónapról hónapra az *Amauta*ban közölt írásokkal az indiánok elleni terror és a visszaélések tényeivel sokkolta a limai olvasókat, konkrét programjában ugyanakkor igen mérsékelt maradt, bárha az indiánok ügyét a szocializmussal kötötte össze, gondolatai rendkívül utópisztikusak, idealisták és az indián rasszizmussal is terheltek. Emögött azonban egy eltérő nemzetfelfogás kialakításának a szándéka munkált: *a nemzet az indigena*, s ebben a népi nemzetfelfogásban nem kapott volna helyet sem a kreol, sem a mesztic, mely a cuzcói indigenisták szerint a fehérhez hasonlóan elnyomó.

A csoport legkiemelkedőbb alakja Luis E. Valcárcel, aki igen expresszív indián utópiát vázolt fel – szinte Vasconcelos kozmikus víziójának ellenpontjaként. Valcárcel úgy látja, hogy a „fajok tavaszi csodája" érkezett el. A legerősebb faj Amerikában az indián, amely a földdel szoros kapcsolatban van, ezért „az Andok kozmikus lármája" azt jelzi, hogy „a kultúra ismét az Andokból fog érkezni". S habár az indián európai ruhát visel, azonos maradt önmagával, nem vesztette el szellemiségét – mondja Valcárcel.

Valcárcel az *andinismo* tézisét alakítja ki, nem perui, hanem szélesebb keretek közé helyezi az indiánkérdést: Argentína andoki tartományai mellett Bolívia és Ecuador alkotják ennek az indián nemzetutópiának a kereteit – azok a régiók tehát, ahol az indiánok többségben vannak. Valcárcel mindenkit indigena-indiánnak tart, aki földműves, tekintet nélkül etnikai (faji) jellemzőire – tehát az indián-meszticeket (a cholókat) is: így beszélhet arról, hogy az említett országok lakosságának döntő többsége (négyötöd része) indigena. A sierrai mesztic ugyanis örökölte az indián tulajdonságait – érvel.

Valcárcel Európa-ellenes: „Vitalitásunkat védenünk kell ... az európai, civilizált, haladó elnyomás ellen", (...) „a dekadencia vírusa ellen, amelyet nyugatról importálunk".

A cuzcóiak expresszív andinizmusára Ecuadorból is igenlő válasz jött. A *Sierra* felhívását ugyanis több lap egyetértően közölte. Egy Ecuadorban készült kiáltvány Bolívia, Peru, Chile, Ecuador egységpaktumát javasolja a *Patria Grande de Indolatiniá*ban (az indolatin nagy hazában), amely visszatérést jelentene a spanyolok előtti andoki egységhez.

„A rabszolgaság ezeréves fájdalma" után „új kor" következik, amikor az indián faj ismét fényesen tűnik elő. A „fegyverszünet nélküli háború, amelyben nem remélhető nyugvás, a tirannusok bukásával fog járni; az eddig legyőzött, aki évszázados gyűlöletét hordozza, fellázad; éppúgy, mint a paraszt Oroszországban tette" – írja Valcárcel a „Vihar az Andokban" című írásában.

Valcárcel pánandizmusa egy indián alapú „szociális állam" megalkotását célozta, amely „a pánandoki bennszülött élcsapat" műve lesz. Bevallja, ennek a most formálódó *vanguardiá*nak (élcsapatnak) a programját és a megoldást még nem tudja elképzelni, de a kataklizma, a vihar szele már ott vibrál az Andokban. A vihart az indián felkelés jelzi, és „az Andok proletariátusának általános sztrájkja" indítja el. Ez fegyveres harc lesz: „A puska – indián. A automatafegyver, amely ma faji testvé-

reikre tüzel, az övék lesz. És akkor? Ki tudja, hogy e csöndes dolgozók mely csoportjából bukkan fel majd az andoki Spartacus? Ki tudja, nem él-e már, még ismeretlenül egy zord hegyvidéki tájon, Cuzco sziklás körzeteiben? Az indián proletárdiktatúrája saját Leninjét keresi. Mi, akik a Sierra szívében élünk, azzal a privilégiummal rendelkezünk, hogy egy új világ születésének kozmikus aktusánál részt vegyünk... Cuzcóban, az indiánság központjában az értelmiség csoportjai állnak a vártán. (...) Az egyetlen lehetséges elit, amely képes ezt az andoki mozgalmat vezetni, az indiánokkal fajilag és szellemileg rokon egyénekből jön létre, akik azonosulni tudnak velük. Ez a válogatott csoport magáévá fogja tenni az európai technikát, hogy ellenálljon az európaizálásnak, és megvédje az indiánságot."

Valcárcel két lehetőséget lát: „Csak két lehetőség van érkezésekor a feltámadó fajnak: vagy vak rombolást fog véghezvinni egy démoni faji küzdelemben, vagy alkotó fejlődést, ahol paktum, vagy szerződés stabilizálja a perui föld minden etnikai csoportjának létérdekeit. A szellem munkásainak ez utóbbi megoldás lehetőségeit kötelességük kutatni." Ebben az együttélésben a hegemónia azonban az indiáné. Ugyanis „az indiánok a föld urai".

Mariátegui a Valcárcel könyvéhez írott bevezetőjében rámutat, hogy a mű nem teoretikus vagy kritikai alkotás: „Van benne valami az evangéliumból, sőt apokaliptikus vonásai is vannak." Ezzel együtt is úgy látja, hogy Valcárcel könyve jól tükrözi az indián reménységeit s az indigenista mozgalom forradalmiságát, mely az indiánkérdést a szocializmusban látja megoldhatónak.

Nem véletlen, hogy ebben a kérdésben (az indigenismo és a szocializmus kapcsolatában) támadt először vita a marxista platformot képviselő Mariátegui és az APRA egyik teoretikusának számító Luis Alberto Sánchez között. Sánchez támadást indított az indigenisták ellen, mert azok az orosz példát akarják „imitálni", s meglehetős dogmatizmussal kelt ki „egyoldalúságaik" ellen. Fő problémája azonban az, hogy az indigenismo nacionalista eszme, melyet szerinte nem lehet a szocializmussal összekapcsolni. A cikkből kitűnik, hogy Sánchez Mariátegui is támadja, aki az indigenismo és a szocializmus közt akar összhangot teremteni. Mariátegui határozottan leszögezi e vitában: „A szocializmus a tömegek, a dolgozó osztályok követeléseit fogalmazza meg. És Peruban a tömegek – a dolgozó osztály – négyötöd része bennszülött. Szocializmusunk nem lehet perui és nem lehet szocializmus sem, ha nem az indigena követelések-

kel szolidáris elsősorban." És ez az álláspont nem „egzotikus nacionalizmusok" másolása, ahogy Sánchez állítja – írja Mariátegui – egyszerűen „perui nacionalizmus". Mariátegui e vita során, éppen Sánchez sanda szándékaira válaszolva a nacionalizmusok közötti különbségekre figyelmeztet: „Az európai nemzetek nacionalizmusa – ahol a nacionalizmus és a konzervativizmus azonosultak és lényegileg egybeesnek – imperialista célokat követ, ezért reakciós és szocializmusellenes. De a gyarmati népek nacionalizmusa... forradalmi, s végső soron a szocializmussal találkozik. E népeknél még nem teljesedett ki a nemzet eszméje, és történelmi missziója még nem merült ki." Mariátegui kifejti, hogy a városi proletár burzsoázia ellen irányuló követeléseit a hegyvidéki indián és cholo (indián-mesztic) paraszt követeléseit – amelyek a latifundium és a szolgaság, azaz a feudalizmus intézményei ellen irányulnak – egyesíteni kell a szocializmus zászlója alatt.

Mariátegui és az *Amauta* elsősorban az agrár- és az indiánkérdés összekapcsolásával játszott kiemelkedő szerepet a perui gondolkodásban. Mariátegui az *Amautában* közölt tanulmányaiban a hegyvidéki latifundium megszüntetését sürgeti, mert annak alacsony technikai szintje, a munka kényszerformáinak alkalmazása miatt nem tudja az ország élelmiszer-ellátását biztosítani. „A latifundium teljességgel alkalmatlan gazdagság létrehozására és a haladásra" – írja. A mexikói forradalom érvei fogalmazódnak meg Mariáteguinél, aki a földek nacionalizálását javasolja. Peruban szerinte mégsem a liberális, individuális megoldást kell választani. A megoldást számára a perui agrártársadalom sajátossága kínálja: „a közösségnek és a gyakorlati szocializmus elemeinek a továbbélése a mezőgazdaságban és a bennszülöttek életében". Mariátegui úgy látja: „Az indián a köztársasági korszak száz évének törvényei ellenére sem lett individualista...", mert az individualizmus „nem adja meg a szükséges feltételeket megerősödése, fejlődése számára". Ezért – folytatja – „az indián számára a kommunizmus maradt (...) az egyetlen védelem".

Mariátegui felfogásában nyomon követhető az indigenisták utópizmusának a hatása. „Az indián falvakban – írja – még léteznek a kooperáció és a szolidaritás makacs, erős szokásai, amelyek a kommunista szellem empirikus kifejeződései. A közösség ezt a szellemet jelenti, ennek szervezete." Az indiánok között fellelhető szövetkezés formáit egy ősi „kommunista vitalitás" kifejezésének tartja.

Ez az illúziókkal teli felfogás az indián közösségeknek a latifundium elleni harcában formálódó összefogását tévesztette össze egy „örök" kom-

munista vitalitással. Felfogása azonban – éppen ezen illúziók miatt – mind a munkásmozgalom anarchista gyökerű csoportjai, mind az indigenisták számára elfogadható volt.

Mariátegui mexikói típusú nacionalizálást említ, s csak a Sierrában gondolt a comunidadok megerősítésére, mert itt a comunidad még elég erős ahhoz, hogy „fokozatosan átalakulva, egy modern szocialista állam sejtje legyen". A partvidéken és a montañában (a keleti trópusi lejtőkön) a kisparaszti tulajdon erősítését szorgalmazta, mert itt már nincsenek meg a bennszülöttek „szocialista szokásai". A partvidék világpiacra termelő modern tőkés ültetvényeit pedig állami tulajdonú nagybirtokként javasolta működtetni. A szocialista forradalom időszerűségét hangsúlyozva domináns formának a közösségi földbirtoklást képzelte el – többek között a Magyar Tanácsköztársaság példájára utalva.

Mariátegui tanulmányai Peruban nagy vitát provokáltak, s érdekes, hogy a vitában fontos érvként kerültek elő az orosz és a kelet-európai földreformok tapasztalatai. Legerőteljesebben Abelardo Solis fogalmazta meg e vitában: Peruban az individualizmus is autochton elem, s az indián közösségen belül is erősek az individuális vonások – a közösségi magatartás mellett. Solis az, aki az indián comunidad meglevő szolidaritását a „társadalmi rák" – a latifundium – elleni *harc szervezeteként* fogja fel, amikor arról ír, hogy „a comunidad az indián egyetlen védőbástyája..." A földet szét kell osztani, s majd *ezután* kell új közösségi formák létesítéséhez fogni – mondja Solis az orosz gyakorlatot említve példaként. Mariátegui egyetértett Solis következtetéseivel, s 1928 után a földkérdésben már árnyaltabban fogalmaz. Solis gondolatmenete más andoki országban is fellelhető általános nézetet fejezett ki.

Mariátegui, miközben nagy erővel végzi a perui munkásmozgalom szervezésének munkáját, Peru nemzeti kérdéseit is elemzi, és a szocializmus ügyét nemzeti kérdésként veti fel. Ez jellemzi állásfoglalását az évszázados vita, a centralizmus–föderalizmus kérdéseiben is.

A föderalizmusban megbúvó regionalizmust a gamonalismo kifejeződésének tartja, s önmagában e kérdés megoldását nem tartja lehetségesnek. Az „új regionalizmusnak" az indián felszabadításával, a latifundium szétzúzásával kell összekapcsolódnia. Ennek az új regionalizmusnak a képviselői az indigenisták, akik „arra törekednek, hogy Peru a maga természetes biológiai alapzatán nyugodjék ..., hogy egy peruibb, őshonos rendszert teremtsenek". A végső célja, hogy „a társadalmi igazság szilárd alapzatán felépítse a perui egységet".

Fontos megjegyzéseket tett Mariátegui az indigenismóról, annak irodalmi jelentkezése kapcsán. Úgy látta: „az irodalmi *indigenismo* az új Peru lelki és tudati állapotát fejezi ki", és „a forradalom előtti orosz irodalom *muzsikirodalmához* hasonlíthatjuk ...", amely „szoros rokonságban állt az orosz forradalmat előkészítő és beérlelő társadalmi nyugtalanság első szakaszával. Népünk szükségét érzi, hogy történelme máig hiányzó egyensúlyát megtalálja." Ezért „senkit nem lephet meg, hogy az autochton faj három-négymillió embere jelen van ennek az ötmilliós népnek a szellemi panorámájában: az indigenismo alapvető értelme az autochton elem visszakövetelése" – érvel. Ám ehhez hozzáteszi azt is: „Ez még a meszticek irodalma..., ezért nevezik indigenista és nem indigena irodalomnak."

Mariáteguire azonban 1926–1927-ben még erőteljesen hatnak az indigenisták negatív elfogultságai is. Miközben a nemzetet az autochton indigena társadalomra építené, azokra, akik a dolgozó osztályokat is alkotják, igen erős negatív elfogultsággal ír a négerek és a kínaiak partvidéki hatásáról: „E két elem egyike sem járult még hozzá progresszív kulturális értékkel és energiákkal a nemzeti lét kialakításához" – vélte: „a kínai beoltotta leszármazottaiba az elaggott Kelet fanatizmusát, apátiáját, terheit. A rabszolgaként... érkező néger adaléka a nullánál is kevesebb s még negatívabb. A néger érzékiségét, babonáját, primitivizmusát hozta el." S Mariátegui szerint a mesztic is csak akkor válik indigenává, ha az indián értékeket veszi át, mert egyébként a nyugati kultúrához és a latifundiumhoz való asszimiláció „ernyesztő kábaságában megsemmisülnek az egymással keveredett fajok erényei és értékei...". Számára a norma az indián: „Az indián társadalmi egzisztenciája olyan, hogy megőrzi szokásait, életérzését, a világegyetemmel szembeni magatartását. (...) A bennszülött társadalom... szerves társadalmi és kulturális típus. S a keleti népek – Japán, Törökország, Kína – tapasztalatai már bebizonyították, hogy egy autochton társadalom – akár egy hosszú összeroppanás után is – a maga lépteivel is rá tud találni... a modern civilizáció útjára, s a maga nyelvére képes lefordítani a nyugati népek tanulságait." Úgy tetszik, ekkor – 1927—1928-ban – Mariáteguinél még a cuzcói indigenisták forradalmi indián alapú elfogultsága kísért.

Ez az álláspont éppúgy exkluzivista, *egy etnikum alapú* nemzetfelfogást feltételezett, mint a kreol nemzetfelfogás, amely a fehér etnikumra szűkítette a nemzet fogalmát, s a többi etnikum elfehéredésével képzelte el az asszimilációt. Az érdekes az, hogy mindkét nézet „modernizálódása" a

mesztic integrálódását foglalta magában. A kreol felfogás szerint a mesztic-nek a fehér értékeket, habitust stb. kell átvennie, az indigenisták viszont kialakítják a *neoindián* fogalmát. Ez a meszticet jelenti: az ő „kultúrájának indián ritmusa van". Ez az új indián lesz az „új Peru" alapja – írja a Mariáteguihez közel álló José Uriel García, aki a kommunista párt egyik alapítója lesz Peruban.

Mariátegui és csoportja tehát olyan nemzetfogalmat igyekszik kialakítani, amely minden *dolgozó* osztályt és réteget magában foglal, de etnikai kategóriákkal is körülírható. Ez a kísérlet azonban 1926–1927-ben még meglehetősen erős belső ellentmondásokkal is terhelt, és Mariátegui „integrált Peru"-elképzeléseivel sem teljesen vág egybe. Mariátegui 1928–1930 között túl is lép azokon a kliséken, amelyeket a „Hét tanulmány" utolsó, irodalommal foglalkozó fejezetében kifejtett.

A nemzetfogalmat az etnikai sémákon túlemelni akaró szándék legkorábban és legegyértelműbben Jorge E. Núñez Valdiviánál jelent meg 1927-ben a Mariátegui-csoport forradalmár marxistái közül. Núñez forradalmi nacionalizmusát a marxizmus inspirálta, s ő az első, aki egy forradalmi szocialista párt megszületésének igényét veti fel az „Új Peruért" folytatott harcban. Mariátegui híres jelszavát átvéve – „Tegyük peruivá Perut" – a „peruiság" (peruanidad) tartalmáról meditál. Ez szerinte az elnyomottakat jelenti, beleértve az indiánokat is, akiknek legégetőbb gondját a földkérdéssel kapcsolja össze: „A perui nemzetet nem az elnyomók és a paraziták alkotják. A peruiságot az indián, a munkás, a paraszt, a szellemi és a fizikai munkás alkotja."

Az 1920-as évek perui írásait elemezve úgy tetszik, hogy a Mariátegui-csoport és az APRA ideológusai sokban hasonló módon értelmezik a *peruanidad*ot, amennyiben kizárták belőle az imperializmussal összefonódó kreol oligarchiát és a Sierra kreol-mesztic latifundistáit. Mindkettő a „dolgozó" osztályokra apellált és *demokratikus* nemzetfogalmat épített.

Ám már ekkor, 1926–1927 táján is nyilvánvalóak a különbségek, mindenekelőtt a peruanidadon belüli *hegemónia* kérdésében. Az APRA a középosztályok vezető szerepével számolt, és a kapitalizmus rendszerében helyezte el peruiságát. Mariátegui csoportja és a forradalmi indigenisták e demokratikus nemzetfelfogásban munkás-paraszt (értsd indigena) hegemóniát képzeltek el és a szocializmussal kapcsolták egybe a nemzetépítést. Az 1928-tól kibontakozó rivalizálás mélyén ez a nézeteltérés rejlett.

A KOMMUNISTA MOZGALOM ÉS A NEMZETI KÉRDÉS

A munkásmozgalom Latin-Amerikában az 1920-as években már több évtizedes történetre tekinthetett vissza. Fejlődése régiónként eltérő ritmusú volt, összefüggésben az adott ország gazdasági fejlődésének jellegzetességeivel. A születő munkásmozgalmak tükrözték az egyes munkásosztályok kialakulásának és összetételének helyi sajátosságait is. Mexikóban és Peruban, ahol a munkásosztály elsősorban belső, hazai forrásokból növekedett, a munkásmozgalomban erősen hatottak a polgári demokratikus eszmék és nemzetfelfogások, kivált a pozitivisták mesztic alapú nézetei, mivel a fiatal proletariátus jórészt ilyen etnikai eredetű volt. Így vált Kubában a hazai munkásság a függetlenségi küzdelem erőteljes osztagává, amely a rasszizmuson túllépve a fegyveres küzdelemből is nagy részt vállalt; ezt Carlos Baliño és Martí együttműködése mutatta. Ingenieros, Palacios, Juan B. Justo nagy hatást fejtettek ki az argentin munkásmozgalomra a századforduló után, s ez megnyilvánult a bevándorló munkástömegek erős integrációigényében, az új hazához való alkalmazkodás érzelmeiben.

Elsősorban a reformista munkásszervezetekre érvényesek a fenti vonások, de az anarchisták kozmopolitizmusában is megjelentek a beilleszkedés mozzanatai, amint erre a korábbiakban Peru és Mexikó esetében utaltunk. Ugyanakkor az is megfigyelhető, hogy az európai bevándorló tömegek védtelenek voltak a számukra ismeretlen bőrszín alapú rasszizmus különböző változataival szemben, és kevés szolidaritást éreztek a más bőrszínű dolgozókkal. Kubától eltekintve a latin-amerikai munkásmozgalom erősen európai gondolkodásmódú, „fehér" és városi mozgalom volt. Kivétel volt még néhány terület – elsősorban a bányakörzetek és a nagy tőkés ültetvények – agrárproletariátusa.

A XX. század második-harmadik évtizedében ahogy a korai munkásmozgalmak elszakadtak a demokratikus, liberális polgári pártoktól és eszméktől, a „nemzeti" szempontok a munkásmozgalom eszmekörének a perifériájára szorultak. Az *osztállyá szerveződés* feladatainak és az európai bevándorlásnak e periódusában ez érthető is volt.

Ám az 1920-as években, mikor az imperialista tőke behatolása az antiimperialista célok kialakítását is aktuális tennivalóként tűzte ki – a latifundium elleni harccal együtt –, a formálódó munkásszervezeteknek és politikai pártjaiknak csak ritkán sikerült e komplex feladatrendszert egyensúlyvesztés nélkül megvalósítaniok.

Az 1920-as években az akkor szerveződő kommunista mozgalom került szembe e feladatokkal. A születő kommunista pártok elképzeléseit és tevékenységét vizsgálva megállapítható, hogy elsődleges osztályfeladatuk az eredet, az etnikai összetétel, a beszélt nyelv szempontjából is rendkívül heterogén munkásrétegek szervezeteinek kialakítása, a munkásegység, a forradalmi munkásideológiák és programok megformálása volt.

Az egyes kommunista pártok is rendkívül heterogén arculatot mutattak. Erős osztagokat alkottak e pártokon belül az Európából menekült munkásforradalmárok, akik még egymással is nehezen tudtak kapcsolatot kialakítani a nyelvi akadályok miatt. Ez az oka, hogy az argentin és az uruguayi kommunista pártban például nemzeti szekciókba szerveződtek a kommunisták és saját anyanyelvükön lapokat adtak ki (az említett pártokban volt *magyar szekció* is).

A Kommunista Internacionálé IV. kongresszusa után erőteljesebb hangsúlyt kaptak a gyarmati, félgyarmati országokban az antiimperialista egység kérdései, s ennek alapján született meg 1925-re Amerikában is az *Antiimperialista Liga* mozgalma, amelynek a munkásokat, a paraszti, kispolgári és nemzeti burzsoá rétegeket kellett volna egyesítenie egységes imperialistaellenes frontban. Ennek motorja Latin-Amerikában a kubai Julio Antonio Mella lett, aki mexikói száműzetésében a liga kontinentális ügyeit szervezte nagy energiával, igyekezett a liga lapjai, a *Libertador* és az *El Machete* segítségével befolyásolni és erősíteni az Észak-Amerika-ellenes mozgalmakat. A liga azonban – kubai és mexikói bázisán kívül – csupán Közép-Amerikában kapott némi visszhangot, de itt sem tudott széles frontszervezetté válni. 1927-ig azonban a liga-csoportok együttműködtek az APRA-val és az argentin *Unión Latino-Americanával*. Ez a magyarázata, hogy 1927-ben a Brüsszelbe összehívott antiimperialista világértekezleten – amely kommunista értelmiségiek inspirációjára született – a ligán kívül e két szervezet képviselői is részt vettek.

A kongresszus Latin-Amerikáról külön határozatot fogadott el. Ez azért fontos dokumentum, mert közvetve tükrözi a Kommunista Internacionálé ez időbeli felfogását is. A határozat rámutat: Latin-Amerikában „forradalmi-nemzeti ébredés" kezdődött el, amely elsősorban az Egyesült Államok elleni küzdelem fokozódásában fejeződik ki. Az Egyesült Államok jelenlétét és politikáját tekintve a határozat négy térséget különített el:

a) a Karib térség, Mexikó, Közép-Amerika, az Antillák, ahol az Egye-

sült Államokat katonai-stratégiai megfontolások is mozgatták, s a legerősebb volt a jelenléte.

b) a „bolívari államok": Venezuela, Kolumbia, Peru, Bolívia, Ecuador, ahol az Egyesült Államok a „vállalkozás-korszakban", a nagy koncessziók, szerződések kikényszerítésének időszakában volt. Az Egyesült Államok sokoldalúan támogatta ezeknek az országoknak vele szövetséges kormányait;

c) a fejlett köztársaságok: Chile és a La Plata-államok (Argentína, Uruguay), ahol a brit tőke konzerválta állásait;

d) Brazília, különleges helyzetével és viszonyaival.

Miután az imperialista behatolás kiélezte a latin-amerikai országokban az indián- és négerkérdést, valamint a földproblémát, ez határozza meg az antiimperialista harc társadalmi bázisát – mondja a határozat: „Az imperializmus elleni küzdelem bázisai a munkás- és parasztтömegek. (...) Ám ahogy az imperializmus mindinkább Latin-Amerika fő problémájává válik, úgy szükséges, hogy minden haladó elem érdekelt legyen e küzdelemben: az értelmiség, a diákok és a középosztály, amelyeket szintén érint az imperialista politika és gazdasági behatolás. Az antiimperialista harcban mindezen erők egysége szükséges."

A határozat a következő jelszavakat fogalmazta meg: minden imperializmusellenes erő egysége; Latin-Amerika gazdasági és politikai uniója; a föld méhének, az imperializmus által monopolizált nagyiparnak az államosítása; földosztás; Puerto Rico és a Fülöp-szigetek szabadsága; minden olyan, az Egyesült Államokkal kötött szerződés revíziója, amely a nemzeti szuverenitást sérti; Panama egész területe legyen független; a „jenki csapatok" kivonása Haitiból és Nicaraguából; a latin-amerikai diktatúrák felszámolása.

A határozat tehát nemzeti, demokratikus, antiimperialista, latifundiumellenes stratégiát fogalmazott meg, nem vetve fel közvetlenül a szocialista perspektívát.

A határozatról történő szavazásnál nagy meglepetést keltett, hogy a két APRA-delegátus tartózkodott a szavazástól.

Ennek magyarázata abban foglalható össze, hogy az APRA ekkor már egy Kuomintang típusú kontinentális politikai *szervezet* kialakítását tűzte ki célul, amelyben a középrétegek hegemóniájával számolt. Ez az antiimperialista egység helyett rivalizáláshoz vezetett a kommunisták vezette Liga és az APRA között, annál is inkább, mivel a kínai Kuo-

mintang éppen ez időben fordult szembe a Kínai Kommunista Párttal. Ez a fordulat a latin-amerikai kommunistáknál erősen szektás reakciót váltott ki. A brüsszeli határozatok szelleme emiatt sem hatott a latin-amerikai kommunista mozgalomra, amely az 1920-as évtized folyamán az antiimperialista demokratikus átmenet helyett a szocializmus jelszavát állította szembe az imperializmussal, s a proletárforradalom aktualitásának gondolata ihlette politikáját.

Mariátegui sem kivétel, aki a „limai csoport" nevében határolódott el Haya de la Torrétól: „Nyíltan valljuk, hogy az indoamerikai szocializmust akarjuk létrehozni" – írta. Az APRA-t „az ázsiai formulák túlzó értékelésével" vádolta, s leszögezte: „a nemzeti faktor... nem lehet döntő, sem meghatározó antiimperialista harcunkban", az antiimperializmus „országainkban csak a szocialista eszmékkel és a társadalmi igazságossággal együtt hat".

Meg kell jegyezni, hogy miközben Latin-Amerika forradalmi szocialista csoportjai az APRA árulásáról cikkeztek, a Kommunista Internacionálé Végrehajtó Bizottságának álláspontja ennél árnyaltabb volt, Lozovszkij például továbbra is szorgalmazta az APRA-val való együttműködést.

A latin-amerikai kommunista mozgalom az antiimperialista küzdelemben szövetségesként csupán a parasztsággal számolt. Felfogásukról a Kommunista Internacionálé VI. kongresszusának vitái és az 1929-es Buenos Aires-i kommunista tanácskozás megnyilatkozásai nyújtanak információt. A Kommunista Internacionálé VI. kongresszusa az első, amely külön és nagy súllyal foglalkozott térségükkel – hangsúlyozták egyetértéssel a latin-amerikai küldöttek. Vitaindító referátumot Latin-Amerikáról Jules Humbert-Droz tartott. A Kommunista Internacionálé Végrehajtó Bizottságának képviselője az Egyesült Államok imperializmusának gazdasági expanzióját elemezte. Kiemelte: Latin-Amerika stratégiai szerepe az imperialista hatalmak közötti rivalizálásban növekedett, világgazdasági szerepe nőtt, elsősorban nyersanyagai miatt. Adatai szerint az Egyesült Államok latin-amerikai tőkebefektetései az összes észak-amerikai befektetések 40%-át jelentik, s nagyobbak, mint európai befektetései. Latin-Amerika iparcikkimportjának 66%-át adja az Egyesült Államokból kiinduló export. Humbert-Droz úgy látta: „Ezekben az országokban semmilyen alapja sincs a nemzeti kapitalizmus független fejlődésének. A latin-amerikai fejlődés kapitalista stádiuma abszolút mértékben az imperializmustól függ. A tőkés rendszer csak mint

gyarmati rendszer tud fejlődni." Az előadó ezért a térség országainak politikai függetlenségét fikciónak tartotta, mert a gazdasági függés egyre inkább érezteti hatását a politikában is. Látja ugyanakkor, hogy ez a helyzet erőteljes kispolgári imperialistaellenes tömegmozgalmat váltott ki, amely a parasztság nagybirtokellenes harcával együtt forradalmi tömegmozgalommá alakult. Humbert-Droz szerint ez a világforradalmi harc „egyik legfontosabb forradalmi tényezőjévé válik". Humbert-Droz hangsúlyozta a térségen belüli különbségeket is, és ezek figyelembevételét a forradalmi stratégiában. Ám fontosnak tartotta a „latin-amerikanizmus" eszméinek erősítését, a kontinentalista összefogást, s ezért perspektivikusan a „latin-amerikai munkás-paraszt föderáció" jelszavát javasolta megfogalmazni mint a latin-amerikai kontinentalizmus forradalmi változatát.

A latin-amerikai kommunisták elképzeléseit az Humbert-Droz előadás kiváltotta reagálásokból, a gyarmati és félgyarmati országokról Otto Kuusinen által tartott referátumból és a Kommunista Internacionálé programjavaslatáról folytatott vitából lehet kibontani. Ezek a latin-amerikai felszólalások ugyanis csak kevés ponton azonosultak az előadókkal. A vélemények egyik közös vonása a latin-amerikai „nemzeti burzsoázia" fogalmával függ össze. A latin-amerikai delegátusok mindegyike tagolatlan, egységes osztályként szemlélte e társadalmi csoportot. Az ecuadori Ricardo Paredes szerint „a függő országokban, ahol a nemzeti burzsoáziának már van bizonyos politikai ereje, ezt nem az imperialisták, hanem a proletariátus ellen fordítja. Ezért ezekben az országokban harcunknak a nemzeti burzsoázia, az imperialisták szövetségese ellen kell irányulnia." Úgy látja, hogy „eltúlozták az antiimperialista harcban betöltött szerepét... A nemzeti burzsoázia csaknem minden országban a legszorosabban kapcsolódik az imperializmushoz, méghozzá nemcsak gazdaságilag, hanem a politikai hatalom bizonyos, kettejük közötti megosztottságán keresztül."

Az uruguayi Sala némiképp árnyaltabban látja a kérdést: „Milyen antiimperialista osztályok találhatók ezekben az országokban? Munkásság, parasztság, kispolgárság. Olykor a kereskedő és az ipari burzsoázia, sőt az agrárkapitalisták is mutatnak bizonyos antiimperialista tendenciákat... De ez csak azért fordul elő, mert a burzsoázia részei más és más imperializmushoz kapcsolódnak, és így mindig a számukra ellenséges imperializmust támadják meg..." Sala ezért nem számol velük az anti-

imperialista egységfrontban. Mások szerint Latin-Amerikának nincs is saját nemzeti burzsoáziája. Itt „a külföldi kapitalisták (...) nemcsak nemzeti ellenségek, hanem közvetlen osztályellenségek is, mivel a mexikói és a latin-amerikai munkásoknak nincs más osztályellenségük." E mexikói nézet szerint egyébként „Mexikó még feudális ország". A kolumbiai Cárdenas szerint viszont „Kolumbia burzsoáziája tudatosan kapitulál". Az argentin Ravetto az imperializmus elleni harcot a „honi burzsoázia" elleni harccal kapcsolja össze Salával együtt.

Ez a kommunista felfogás nem vetett számot a latin-amerikai uralkodó osztályok belső tagozódásával. Különösen nagy hiányossága, hogy legfelsőbb, szűk csoportját, az *oligarchiát* azonosította az egész uralkodó osztállyal, holott az imperializmussal való szoros együttműködés egyértelműen csak erre a szűk csoportra vonatkoztatható fenntartás nélkül.

E felfogásban ellentmondásos megítélést kapott a *kispolgárság* is. A mexikói Felipe Carillo Puerto, elsősorban Nicaraguára figyelve, ahol Augusto César Sandino fegyveres harca ekkor bontakozott ki az északamerikai tengerészgyalogság ellen, a „nemzeti forradalmi kispolgárság" fogalmát használta, de ebben ő az egyetlen a latin-amerikai delegátusok között. Az argentin Ravetto szerint a kispolgári APRA, „a Kuomintang latin-amerikai változata" ellen „energikus harcot kell folytatni", mert az APRA „a kispolgárság és az értelmiség túlzott befolyását felhasználva, nyíltan ellenforradalmivá alakulhatna át". A kolumbiai Cárdenas – vitatkozva Humbert-Drozzal – azt mondja: „Úgy tetszik, túlbecsülik a kispolgárságnak a forradalomban betöltött szerepét." Ő ugyanakkor elismeri a kispolgárság antiimperialista, forradalmi érdekeltségét, s úgy látja, hogy „a latin-amerikai forradalom középúton fog haladni a proletariátus és a kispolgárság között"; lehetségesnek tart „győztes kispolgári forradalmakat" is, ám a mexikói Trawinnal szemben, aki elképzelhetőnek tartja, hogy több országban egyidejűleg robbanjon ki, Cárdenas ezt egy országban is megvalósíthatónak látja.

Tulajdonképpen Carillóhoz közeli vélemény ez, s arra épül, hogy „az imperializmus előrenyomulása nemcsak a proletariátus heves ellenállását váltotta ki, hanem a kispolgárság nagy részét is felbolygatta". Ugyanakkor azt is tapasztalja, hogy „az értelmiségiek és a kereskedő burzsoázia, sőt a kispolgári üzletemberek is dilemmába kerültek, vajon csatlakozzanak-e velünk együtt a forradalomhoz, vagy az imperializmust támogassák-e"? Ingadozó osztály – jelzi Cárdenas, de végül úgy látja: „A kispolgárság nem lesz képes rá, hogy kivonja magát a Kolumbiában

igen fontos történelmi szerepe alól, azaz a feudalizmus elleni harcból, vagy hogy távol tartsa magát ettől a harctól."

Sala vitatkozik vele, s úgy látja, hogy „a kispolgárság megretten és nagyrészt elárulja a forradalmat, hogy az ellenség táborába futhasson". Ugyanakkor határozottan úgy látja, hogy „a forradalom kezdetben a kispolgárság hegemóniája alatt fog állani", amit a proletariátusnak kell átvennie.

Egyetértés kezdett formálódni a latin-amerikai delegátusok között abban, hogy „a kispolgárság... csaknem minden országban szerepet fog játszani", s hogy „Latin-Amerika néhány országában, így Venezuelában, Peruban, Brazíliában, Chilében, Kolumbiában már napirendre tűzték a kispolgári forradalmat... De a kispolgárság ingatag osztály, elárulja a forradalmat..."

Ám abban is erős többségi vélemény alakult ki, hogy el kell utasítani Humbert-Droz javaslatát, amely a *latin-amerikanizmust* pozitív jelszónak tartotta. E kommunista vélemény úgy hangzott, hogy „számos mozgalom létezik Latin-Amerikában: »hispán-amerikanista«, »latin-amerikanista«, »indoamerikanista«, »ibér-amerikanista«". Ezeket a mozgalmakat polgári és kispolgári elemek vezetik, szentimentális, misztikus, filantróp stb. jellegűek, nincs valódi szilárd bázisuk".

Ez reális jellemzés, de nem számolt e mozgalmak antiimperialista érdekeltségével, és ezzel számos, *lényegét tekintve* antiimperialista, Észak-Amerika-ellenes áramlattól határolta el önmagát és az egész kommunista mozgalmat. Contreras a latin-amerikai delegáció nevében fogalmazott, és az APRA-ra gondolt: „A latin-amerikanizmus egy határozottan kispolgári, antiimperialista mozgalom ideológiája, amely harcban áll a kommunista mozgalommal, és azt állítja, hogy a marxizmus és a leninizmus is egzotikus növények Latin-Amerika számára. Teoretikusan azzal vádolják az antiimperialista Ligát, hogy Moszkva ügynöke... A latin-amerikanizmust könnyen félreértelmezhetik a munkás- és a paraszttömegek, akiknél befolyásuk egyre nő." Az Humbert-Droz által javasolt jelszót „haszontalannak" és „veszélyesnek" tartotta. Volt, aki szerint „a latin-amerikanizmus jelszava a Monroe-elv új válfaja Latin-Amerika számára". Azaz: a kommunisták a pánamerikanizmussal azonosították ezt a felfogást.

A jobboldali munkásszervezetek persze sokkal jobban ráhangolódtak és építettek ez időben a kontinentalista érzelmekre. Erre utalt az északamerikai jobboldali munkásszervezetek segítségével és részvételével létre-

hozott Pánamerikai Munkásszövetség (spanyol rövidítéssel COPA), amely valóban pánamerikanista szellemben igyekezett befolyásolni a szubkontinens munkásmozgalmát.

Érdekes, hogy Mariátegui, aki ezekben a hónapokban szervezi meg a Perui Szocialista Pártot – amely csatlakozott a Kominternhez –, hasonlóképpen vélekedett, habár érvelése eltért a Kommunista Internacionálé VI. kongresszusán részt vevő latin-amerikai delegátusokétól: „A hispán-amerikai gondolat általában az európai gondolat motívumaiból és elemeiből összeállított rapszódia"; „A hispán-amerikai szellem alakuló szakaszban van. A kontinens, a faj is a kialakulás stádiumában él. A nyugati hordaléknak, amelyben a hispán- vagy latin-amerikai kultúra embriói fejlődnek – Argentína és Uruguay inkább latin –, nem sikerült megkötnie abban a talajban, amelyre Amerika gyarmatosítása leülepítette. Amerikánk nagy részén felületi és független réteget alkot e hordalék, s nem kerül felszínre benne a bennszülött lélek..." Ez a felfogás egy indigena alapú (bennszülött szemléletű) kontinentalizmus igényét is körvonalazta, ám ez rendkívül korlátozott jellegű volt, s az antiimperializmus terepét igen leszűkítette. A kontinentalizmus szemléletét elutasító felfogás ezzel az antiimperialista harc egyik legnagyobb terepét adta fel, és hagyta azt a polgári-kispolgári mozgalmakra: nevezetesen a közös múlt, nyelv, kultúra és fenyegetettség érzelmeit és a történelmi hagyományokat. Ezzel az Antiimperialista Liga a számára nagy lehetőségeket adó kohéziós erőről mondott le. Pedig a latin-amerikanizmus érvrendszerének forradalmi hangszerelése megalapozott érveket adhatott volna a pánamerikanizmus ellen is. A forradalmi kontinentalizmus formálása pedig Juan Antonio Mellánál nyomon követhető, és megjelenik a brüsszeli határozatban is. Ám a Kommunista Internacionálé VI. kongresszusának latin-amerikai delegátusai ezt a lehetőséget elvetették.

Az APRA kontinentalista érvrendszerével szembeni harc közben a kontinentális szolidaritás lehetőségeit is elvetették a kommunisták. E szűk értelmezés negatív következményei különösen akkor látszanak, amikor a Komintern VI. kongresszusa latin-amerikai küldötteinek a proletár és szocialista Latin-Amerikára vonatkozó elképzeléseit vesszük szemügyre. A kommunisták a Kommunista Internacionálé VI. kongresszusán már a „Latin-amerikai Tanácsköztársaságok Konföderációja", illetve a „Latin-amerikai Munkás-paraszt Köztársaságok Szövetsége" elképzeléseket alakították ki, ami egyébként a forradalmi kontinentalizmus ideológiájától erősítve kevésbé tűnt volna doktrinér s csupán a

Szovjetunió szövetségi struktúráját *másoló* jelszónak. Érdekes, hogy amikor néhány delegátus a latin-amerikai szakszervezeti szövetség létrehozásának gondolatát és a Komintern latin-amerikai titkárságának tervét felvetette, ezt szintén nem kapcsolta egybe kontinentalista érveléssel. Humbert-Droz javaslata merev elutasításba ütközött – s éppen Latin-Amerika kommunistái részéről.

Különös módon az antiimperialista küzdelem kapcsán a nemzeti problémák, a nemzeti szempont, s maga a kifejezés – egy kivétellel – fel sem vetődött a latin-amerikai kommunisták elgondolásaiban a VI. kongresszuson. A kivétel Contreras volt, aki megemlíti: „Ma a *nemzeti problémák* Latin-Amerika túlnyomó részében szorosan kapcsolódnak a jenki imperializmus gazdasági uralmához. Ez a jenki imperializmus saját érdekében gyorsítja vagy lassítja az ipari fejlődést, korrumpálja a pártokat, faji, vallási és határviszályokat szít..." Az általa említett nemzeti problémák: az analfabetizmus, a vallási fanatizmus, a járványok, a munkanélküliség, a munkásság és a parasztság kizsákmányolása. A nemzeti mozgalom kialakulását Közép-Amerikában és a bolívari államokban észlelte, ám a kommunisták viszonyát a nemzeti mozgalmakhoz nem tisztázta, és azt sem vetette fel, hogy a szocialista perspektívához milyen (vagy milyen lehet) a viszonyuk.

A kommunista felfogás a parasztsághoz való viszonyt tekintve is ellentmondásos. Miközben a proletariátusnak lényegében egyetlen szövetségeseként vették számba a parasztságot, valójában vegyes érzelmek bukkannak elő e felfogásokból – olykor még a félelem is. Többen úgy vélték, hogy a Komintern VI. kongresszusának referátumai eltúlozták a parasztság szerepét Latin-Amerikában, s túlságosan nagy figyelmet szentelnek neki. Felvetődött az is, hogy a közös harc nem fenyeget-e azzal, hogy a parasztság veszi át a hegemóniát: „Forradalmi korszakban a parasztság veszélyes konkurensévé válhat a kommunista pártnak" – vetette fel például az uruguayi delegátus.

Éppen ezért a latin-amerikai agrárforradalomról megfogalmazott gondolatok valójában nem léptek túl a frázisokon és sokszor a doktrinér tájékozatlanságon, az indigenista, anarchista sémákon. Fölvetődött például az a teljesen szélsőséges szempont, hogy „Latin-Amerikában a föld szinte egyáltalán nincs magántulajdonban. Épp ellenkezőleg, a mezőgazdaságban élnek még egyfajta őskommunizmus hagyományai... Ez nagymértékben megkönnyíti a szocialista fejlődést, vagy a forradalom átnövését szocialista forradalomba... Ha egyszer létrehoztuk a munkás-

paraszt diktatúrát, kisajátíthatjuk a nemzeti burzsoáziát is. Ami a kisajátított föld felosztását illeti, ennek a következőképpen kell történnie. A parasztoknak bérbe adott földet kollektív művelésre kell átengedni, a fennmaradt földterületen állami gazdaságokat kell létrehozni. Ha csak egyszerűen szétosztanánk a földet, úgy egy sor kisbirtokos jönne létre..., s ez jelentősen megrövidítené a proletariátus hatalmát." Ezért – vonja le Paredes a következtetést – „ellenzem az agrárforradalom feladatainak a tézisekben található megfogalmazását..."

A Komintern VI. kongresszusa Latin-Amerika kérdéseiben nem tudott közös platformot kimunkálni. Joggal vetődött fel bírálatként az is, hogy sem az indiánkérdés – amit ekkor csupán kulturális szempontból tárgyaltak –, sem a négerkérdés nem került szóba a viták során. A nyitott kérdések nagy száma igényelte, hogy a következő évben Buenos Airesben jöjjenek össze tanácskozásra a térség kommunista pártjai. Témánk szempontjából két napirend érdemel figyelmet: az imperializmus elleni harc problémáiról és a faji kérdésről szervezett vita.

A kommunista mozgalmon belüli nézetkülönbségek fennmaradását jól tükrözték a Buenos Aires-i konferencia előtt megjelent írások. A Perui Szocialista Párt álláspontja például leszögezte: „A latin-amerikai forradalom nem lesz sem több, sem kevesebb, mint a világforradalom egy szakasza, egy fázisa. Egyszerűen és tisztán szocialista forradalom lesz. Ehhez a szóhoz esetenként tegyetek hozzá olyan jelzőket, amilyeneket akartok: »antiimperialista«, »agrár«, »nacionalista-forradalmi«. A szocializmus valamennyit feltételezi, megelőzi, felöleli." A Komintern Délamerikai Irodájának téziseiben, amelyet a Buenos Aires-i tanácskozás előtt bocsátottak vitára, viszont még másképpen fogalmaztak: „Világos, hogy a polgári demokratikus forradalom a perspektíva, amely mindenekelőtt az igazi agrárforradalom végrehajtását jelenti..." A Komintern Iroda számba veszi „a kispolgárság olyan szektorait, amelyeket elnyom az imperializmus..." és úgy látja, hogy „sajátos körülmények között a nemzeti burzsoázia egy része" is szövetséges lehet. Victor Codovilla az ülésszak vitaindítójában is ezt hangsúlyozta: „Súlyos hiba volt lebecsülni a kispolgárság és a formálódó ipari burzsoázia mint szövetséges szerepét az antiimperialista forradalomban."

A Buenos Aires-i tanácskozás felfogását, eredményét tekintve azonban a Komintern VI. kongresszusát idézi. Fölerősödtek a túlzó baloldali nézetek, amelyek miatt a Liga-mozgalom nem volt képes kontinentális mozgalommá válni. Több kérdés továbbra is nyitva maradt, köztük a

„faji kérdés", amelyhez a vitaindító téziseket a perui Mariátegui készítette el és Hugo Pesce adta elő. Szükségesnek találtuk e vita ismertetését, mert ennek során rendre megmutatkoztak a nemzetről alkotott elképzelések.

Mariátegui tézise a *faj és az osztály* összefüggését állította a középpontba: „Bennszülöttproblémának az őslakóknak a nagybirtokon történő feudális kizsákmányolását nevezzük" – írja. Ez elsősorban a földkérdést jelenti, s nem etnikai probléma, amelyet „magasabb rendű külföldi fajokkal" való keresztezéssel meg lehetne oldani. Ez a bennszülött paraszt kizsákmányolását jelenti, amelyet faji érvekkel is megerősítenek. Azaz – vonja le helyesen a következtetést – az osztálytényező a faji tényezővel kapcsolódik össze. A „fekete faj" kapcsán arról beszél, hogy ők a gyarmati korszakban a „fehér uralom kisegítői" voltak, s csak a tőkés ipar „szabadítja fel a négert", s törli el szolgai szokásait.

Mariátegui hangsúlyozza, hogy e kérdéseknél a gazdasági és a politikai tényező a döntő, de a „faji tényező" éppen mert osztálytényezőkhöz kapcsolódik, „forradalmi tényezővé" válhat. Ennek feltételeként az indián nyelvű forradalmi propaganda és szervezés, valamint az indián nyelvű oktatás szükségességét hangsúlyozza az indiánok közt. Hugo Pesce az előterjesztésben Mariátegui téziseit konkretizálta. Rámutatott, hogy az agrárproletariátus döntő része indigena (bennszülött) és néger (vagy mulatt), hasonlóképpen a bányászok is – ezért elsősorban az osztálykövetelésekre kell figyelmet fordítani: „Az indigenák és a négerek nagy része a kizsákmányolt munkásosztályhoz és parasztsághoz tartozik, és ezeknek az osztályoknak csaknem egészét ők alkotják." A faj mint forradalmi tényező éppen azt jelenti, hogy elnyomásuk kettős: faji és osztályelnyomás, éppen az imperializmussal összefonódó kreol és mesztic nemzeti burzsoázia faji előítéletei miatt, amelyet a fehér és mesztic középrétegek is átvettek.

A tézis ugyanakkor hangsúlyozza, hogy a „faji tényező" nem mindenütt azonos jelentőségű. Kolumbia, Mexikó, Közép-Amerika mesztic lakossága számára az indiánkérdés nem ugyanolyan súllyal jelentkezik, mint az Andok országaiban. A négerkérdést viszont elsősorban a Karib térségben és Brazíliában kell figyelembe venni. Ez a kérdés egyébként is más jellegű – mondja a tézis –, mert a néger elvesztette nyelvét, elszakította gyökereit, követelései elsősorban osztályjellegűek és más bőrszínű osztályos társaiéval azonosak. A néger „elvesztette kapcsolatát hagyományos civilizációjával és saját nyelvével; elnyomójának nyelvét és civilizációját vette át".

Ez a gondolatmenet a valóságnak megfelelően kapcsolta össze az etnikai és az osztálytényezőt, bárha a négerkérdést csupán elnagyoltan tárgyalta, nem véve számba a néger-mulatt szubkultúrákat, sajátos szervezeteiket, amelyek elsősorban szinkretista vallási jellegű csoportosulások voltak. Nem elemezte az észak-amerikai vállalatok expanziójával – elsősorban a Karib térségben – együtt erősödő rasszizmust sem, amely a fehér dolgozó rétegeket is megfertőzte.

Mindenesetre ez az osztály és etnikum összefüggéseit felvillantó gondolatmenet nagy vitát váltott ki, s egy ettől teljesen eltérő, másik koncepció is körvonalazódott, amely az *etnikum és nemzet* összefüggéseit emelte ki. Ezt legrészletesebben a Komintern küldötte, az észak-amerikai Peters fejtette ki a vitában, vitatkozva a peruiakkal, akik szerinte „tévednek, amikor az indigena küzdelem nemzeti jellegét tagadják". Leninre hivatkozott, aki szerint a nemzeti kérdés 90 százalékban agrárkérdés.

Ez persze erős „csúsztatás" volt, mert ebből még nem feltétlenül kell annak következnie, hogy minden agrárkérdés nemzeti kérdés is. Peters mindazonáltal így gondolta, s az önrendelkezés és az elszakadás jogának jelszavát sürgette – a bennszülöttek számára. Peters a „fehérek sovinizmusának" beszüremkedését látja azoknál, akik ezt nem értik, s leszögezi: „Általában a nemzeti kérdés felvetésekor Latin-Amerikában jó lenne szakítani az »etatista« felfogással, vagyis a mostani határok fetisizálásával... Világosan meg kell érteni, hogy ezek a határok többségükben nem nemzeti határok. Meg kell érteni, hogy Peru például nem nemzet. Általában a nemzetek a tőkés behatolással együtt formálódnak. A formálódásnak ez a folyamata olyan országokban, mint Peru, Bolívia stb. még nem fejeződött be, és nem is fog befejeződni, mert a győztes forradalom eltörli a mai határokat, új alapokon létrehozva a munkás-paraszt köztársaságok szövetségét; és nem szabad kizárni azt sem, hogy e forradalmi folyamatban – a különböző országok indiánfelkeléseinek hatására – egy indián köztársaságot hozunk létre...". Peters a Szovjetunió példáját ajánlotta a tanácskozás figyelmébe. Ezt a felfogást erős aggodalom és vita fogadta, de igen erős támogatás is. A venezuelai Ricardo Martínez egyenesen „az osztály nélküli indián proletárdiktatúra" ideáját fogalmazta meg.

David Alfaro Siqueiros, aki Suárez álnéven vett részt a tanácskozáson, árnyaltabb igyekezett lenni és konkrétságot javasolt. Hasonlóan Mariáteguihez, ő is az indiánmozgalmak követeléseit figyelte, s ezeket javasolta felkarolni. Ám ez azt jelentette, hogy míg az andoki indiánok esetében

minden a földkérdéssel kapcsolódott össze, Yucatán maja indiánjai esetében viszont az *autonómia*követelés támogatását igényelte. A vitát összefoglaló Saco is elutasította Peters felfogását, de állásfoglalás nem született, mert a delegátusok a vita folytatása mellett maradtak.

Ám az elkövetkező évek kommunista állásfoglalásai azt mutatják, hogy a Peters által kifejtett nézet vált uralkodó felfogássá, amely a kommunista pártok programjait is befolyásolta. Ez azonban a kommunista mozgalmat igen rossz pozícióba szorította. A nemzeti és a faji kérdés azonosítása tulajdonképpen az *egy etnikum alapú nemzetfelfogás* kialakulásával járt a kommunista mozgalomban, amely éppoly szektás volt, mint a latin-amerikai fehér oligarchiák *kreol nemzet*-felfogása. A kialakult nemzeti határok, érdekek és érzelmek lebecsülése vagy tagadása az imperializmus elleni harc terepét teljesen átengedte a kispolgári, polgári, sőt konzervatív irányzatoknak. Emiatt a latin-amerikai kommunistákat nem volt nehéz „nemzetellenes" jelzővel illetni.

A „munkás-paraszt diktatúra", a „szovjeteket!" jelszó és a közvetlen szocialista forradalom taktikája az Antiimperialista Liga mozgalmát is elsorvasztotta. Ilyen platformmal nem lehetett sikeres szövetségi politikát kialakítani, ám a kommunista mozgalom nem is törekedett erre 1929–1934 között. Ekkor az „osztály osztály ellen" taktikája alapján harcolt, amelyben sem a nemzeti kérdés, sem a kontinentális összefogás gondolata nem kapott helyet.

Az elkeseredett osztályküzdelmeket a világválság éveiben elszigetelten vívták a kommunista pártok. Ez a kommunista magatartás elhatárolta magát még a nem proletár *forradalmi* antiimperialista küzdelmektől is. Sok példát említhetnénk erre, különösen Közép-Amerikából és a Karib térségből. A kommunistáknak ez a magatartása Augusto César Sandino fegyveres harcához való viszonyában nyilvánult meg a leglátványosabban. A latin-amerikai kommunista mozgalom az 1920-as évtized végén még szolidáris volt Sandino fegyveres harcával, amelyet a híres nicaraguai az észak-amerikai tengerészgyalogság és az ezzel szövetséges hazai oligarchia ellen vívott, 1930-tól azonban már elfordult Sandinótól.

Sandino kétségkívül nem marxista alapon alakította ki a forradalmi harc ideológiáját. Mozgalma a választási csalások és az észak-amerikai csapatok beavatkozása miatti nemzeti felháborodás hullámain született. Hazafias álláspontja az ország és Latin-Amerika akkor elfogadott és közérthető etnikai koordinátáiban helyezkedett el. Gerillahadseregét *Nicaragua Nemzeti Függetlenségét Védő Hadsereg*nek nevezi, amely „teljes

odaadással védi a nemzet becsületét a nicaraguai intervencionista áruló kormánytól és a nemzeti földet cinikusan meggyalázó betolakodóktól". (...) „E hadsereg a haza és a faj lelke." Kiáltványában leszögezi az áruló oligarchiával szemben: „Nicaragua nem lehet egyetlen csoport vagy párt tulajdona..."

Izzó jenkiellenességét az északi imperialista hatalom arroganciája és gátlástalan expanziója táplálta, s erősen „faji" érvrendszerrel kapcsolódik össze: az északiak „a rettenetes szőke bestiák"; velük szemben „indián-spanyol köztársaságaink" szolidaritását látja szükségesnek, mert úgy látja: „Népeink gyarmatosítása gyors iramban halad előre. (...) Kilencvenmillióan vagyunk mi, spanyol-amerikaiak. Egységünket kell szem előtt tartanunk, és meg kell értenünk, hogy a bennünket fenyegető legbrutálisabb ellenség a jenki imperializmus, amelynek egyetlen célja, hogy eltaposса faji becsületünket és népeink szabadságát" – írja Spanyol-Amerika kormányainak. Egy interjúban leszögezi: „Ez a mozgalom nemzeti és antiimperialista: Nicaragua és Spanyol-Amerika szabadságának zászlaját emeljük a magasba. De ez a mozgalom társadalmi szempontból népi és szociális törekvéseket is képvisel..." Miközben Sandino a földosztásról gondolkodott, a nicaraguai oligarchia Észak-Amerika-ellenes csoportjaival is szövetséget keresett.

Nemzetfelfogásában a „faji" aspektus igen erős: a „jenki" az angolszász hódító fajtát jelenti, hazája viszont „indián-spanyol". Nézeteiben igen sok az irracionális elem, erős vallásosság és miszticizmus is jellemzi, ám erejét éppen ez adta. Kiáltványai, írásai éppen ezért voltak „érthetőek" Nicaraguában és Közép-Amerikában, s jelentettek erős vonzerőt is.

1929 után azonban a kommunisták kiváltak hadseregéből. Legismertebb a salvadori kommunista vezető, *Farabundo Martí* esete, aki Sandino személyi titkára volt, ezredesi rangban. Egy levélben ekkor így írt Farabundo Martí: „Sandino elárulta az imperializmusellenes világmozgalmat, liberális kispolgári vezérré vált". Erről a szétválásról Sandino sokkal diszkrétebben fogalmazott: „Martí, a kommunizmus propagátora, látván, hogy nem tud meggyőzni programja számára, visszavonult a harctól."

Farabundo Martí persze nem a harctól vonult vissza. Salvadorban a kommunisták az indián parasztmozgalmakat igyekeztek a forradalom irányába orientálni; a hatalom megragadását tűzték ki célul. Az 1932. évi salvadori felkelésben a „vörös indiánok" élén törzsfőnökeik álltak. Az indiánmozgalmak alapvető célja földjeik visszaszerzése volt, de az elfoglalt kisvárosokban az „Éljen a Szovjet Köztársaság" jelszó kommunista be-

folyásra utalt. E jelszó azonban nem kapott támogatást az ország más (fehér és mesztic) társadalmi rétegeitől.

A Farabundo Martí vezette salvadori indián parasztfelkelésben mintha az 1929-es Buenos Aires-i tanácskozásnak „az osztály nélküli indián proletárdiktatúráról" szóló gondolata visszhangzott volna. A puccsszerűen szervezett felkelés leverését vérfürdő követte, amelynek Farabundo Martí is áldozatul esett. Halála előtt, a börtönben írta önkritikus sorait: „Szakításom Sandinóval nem abból fakadt – mint egyesek vélik –, hogy eltérő felfogásunk volt, vagy hogy vezetési módszereit bíráltam... Nem tudott azonosulni kommunista programommal. Ő a nemzeti függetlenséget tűzte zászlajára..., nem a társadalmi forradalmat. (...). Ünnepélyesen kijelentem, hogy Sandino tábornok a világ legnagyobb hazafija."

A közép-amerikai események tanulságosan illusztrálták: az egymástól függetlenül harcoló kommunista és nem kommunista forradalmi mozgalmak tragikusan nem találtak egymásra, s ezzel megkönnyítették az észak-amerikai csapatok és a közép-amerikai oligarchiák dolgát.

A kommunisták és a kispolgári forradalmárok kapcsolata Brazíliában sem volt mentes a konfliktusoktól. Luis Carlos Prestest, aki az 1920-as évtizedben a *Győzhetetlen hadoszlop* parancsnokaként vált legendás forradalmárrá, és mozgalmát (a *tenentismót*), a Kommunista Internacionálé V.B. Dél-amerikai Irodája és a Brazil Kommunista Párt meg akarta nyerni a forradalom ügyének. Ez a kapcsolat azonban 1928–1933 között sok összeütközéssel járt együtt. A Brazil Kommunista Párt Prestes Forradalmi Akció Ligáját „zavaros pártnak", a kommunista párt „legveszélyesebb ellenfelének" minősítette, s Prestest „kispolgári lázadónak" bélyegezte. Prestest és néhány társát a radikalizmusuk a kommunista eszmék felé vitte, s tagjai lettek a Brazil Kommunista Pártnak, de ebben az időszakban a párton belül gyanakvás övezte őket. A Brazil Kommunista Párt a szubkontinens más pártjaihoz hasonlóan a *szovjethatalomért* harcolt, amely megteremthette volna – úgy vélték – az indián és a néger önrendelkezés feltételeit is. A párt erőteljes nacionalizálási programja, amely a nemzeti politika alapja lehetett volna, így ellenkező hatást ért el: elriasztotta a lehetséges szövetségeseket. A Prestes-mozgalom híveinek nagyobb része számára ez a program már nem volt követhető, ezért Getulio Vargas „nemzeti forradalma" mellé álltak.

A latin-amerikai kommunista mozgalom szektásságára utalt, hogy 1930–1935 között a kommunista pártokon *belül* is harcot vívtak a „mariáteguismo" ellen is, amelynek legfőbb hibájául azt rótták fel, hogy az

indiánproblémában összekeverte a földkérdést a nemzeti kérdéssel. E felfogás alapján az indián országokban megszületett a „kecsua-aymara köztársaság" kommunista jelszava, amely az 1930-as évtizedben az indiánkérdés meghatározó felfogása maradt. Az andoki kommunisták az agrárkérdésről egy időre elfeledkeztek.

Ennek analógiájára igyekezett a kommunista párt Kubában is kialakítani platformját a világválság alatt és után az *Orientei Néger Köztársaság* gondolatát kiformálva, a néger önrendelkezés alapján nemzeti kisebbségnek tekintve a sziget fekete bőrű lakóit. Ez egyébként az uralkodó nézet az Egyesült Államok Kommunista Pártjában is ezekben az esztendőkben.

Ez a koncepció, bárha a korabeli kommunista mozgalom alkotása volt, a szubkontinens politikai gondolkodásában a XIX. században és a XX. század elején meglevő felfogást ismételte. Korábban olyan halvány alternatívaként volt jelen, amely az etnikum–állam azonosságával igyekezett a szinte állandó anarchia állapotában élő Latin-Amerikában nyugalmat teremteni – s e gondolat főként a fekete értelmiség soraiban volt jelen a századforduló után is.

Kubában az 1910-es években ilyen felfogás – az északról érkező erős rasszizmussal szemben – a fekete mozgalom radikálisai között is megjelent. Ez „nem óhajtott kevesebbet, mint egy fekete köztársaság alapítását Haiti mintáját másolva". Az 1912. évi kubai néger felkelésben, melyet a Színesek Független Pártja robbantott ki, ilyen gondolatok is jelen voltak. A kubai kommunista párt tehát nem egyszerűen idegen mintát másolt, hanem egy, már a saját korában is halvány és az 1930-as évekre elfeledett gondolati makettet emelt be politikai gondolkodásába.

Ezek a nemzetfelfogások azonban a világválság tömegharcaiban nem keltettek visszhangot a latin-amerikai színes bőrű népi csoportokban. Erre utal az, hogy a perui Jorge del Prado, aki fiatal kommunistaként a központi bányavidéken szervezte 1930–1932 között az igen harcos (indián, mesztic) bányászokat elsősorban a Cerro de Pasco Copper Corporation által ellenőrzött régióban, meghökkenve és értetlenül jelentette a limai pártközpontnak: a munkások részt vesznek a nemzeti ünnepeken és nagy patrióták. És mert a Copper Corporation észak-amerikai, a konfliktusokat nem osztály-, hanem nemzeti konfliktusként fogják fel: „csaknem mindannyian érintetlenül megőrizték a soviniszta szellemet" – írta.

Pedig a világválság ezen éveiben nagy forradalmi potenciált képviseltek Latin-Amerikában a tömegek, kivált az erősen koncentrált bányászok és az agrárproletárok döntően indián, illetve néger tömegei, akiktől

egyébként a „szovjet" jelszó sem volt idegen. Kolumbiában például a kommunista párt az agrárkérdést összekapcsolta az indián önrendelkezéssel, s a parasztságot robbanásszerű aktivitásra serkentette a parasztligák megalakításával. A kommunisták vezette földfoglaló mozgalom Viotá térségében alig 50 négyzetkilométer területen „független kommunista köztársaság" megszületéséhez vezetett. A liberális kormány földreform bevezetésére kényszerült és demokratikus választásokat írt ki. Ezen Kolumbia Kommunista Pártja indián elnökjelölttel indult – a Perui Kommunista Párt hasonló ötletét átvéve – egyébként kevés sikerrel.

Bolíviában a forradalmi indigenisták Túpac Amaru csoportja hirdette meg „az igazi forradalmat" és kommunista platformra helyezkedett. E csoport és más forradalmárok a földkérdést állították tevékenységük középpontjába. Tristán Marof jelszava: „Földet az indiánnak, a bányákat az államnak!" az 1952. évi bolíviai forradalomig meghatározta a politikai küzdelmeket, Itt az „indián önrendelkezés" agitációs jelszava nem vált bénító erővé, a forradalmárok a „Szocialista Munkásköztársaság" céljai mögé igyekeztek felsorakoztatni az indián és mesztic bányász- és paraszttömegeket. A világforradalom víziójának hatása alatt álló kommunista politika „szovjeteket!" és „szocialista köztársaságot!" jelszavai nem tudtak mozgósító erővé válni.

Jellemző a kubai kommunisták álláspontja is. 1934-ben a pártértekezletre készülvén, a kubai kommunista párt lapja, a *Bandera Roja* vezércikkben foglalta össze a kommunisták platformját a négerkérdésben. A négerek jogaiért folytatott harc a gazdasági-politikai elnyomás elleni küzdelem mellett „önrendelkezési joguk elismerését" jelenti – hirdették. A négereknek „ha azt akarják, joguk van az önkormányzatra egy független államban azokon a területeken, ahol többségben vannak, mint Oriente tartományban..., az önrendelkezés a négerek uralmát jelenti ott, ahol többségben vannak anélkül, hogy az ott lakó fehérek arra kényszerülnének, hogy elhagyják ezeket a néger területeket..."

Hozzá kell ehhez tenni, hogy a kubai kommunista párt gyakorlati politikájában ezt a gondolatmenetet lehetőséggé enyhítette; erőteljesen tiltakozott a négerek faji megkülönböztetése ellen, harcolt gazdasági és politikai jogaikért. A szakszervezeti mozgalomban és a pártban ezért jelentős volt a fekete munkások aránya, s a párt nem szakadt el a színes bőrű tömegektől, amint ezt az andoki kommunistáknál tapasztalhatjuk ez időben. Jól illusztrálta ezt a kommunista irányítás alatt álló CNOC

(Kubai Nemzeti Munkásszövetség) 1934. évi IV. kongresszusa, amely a faji egyenlőség alapján egyesítette a szigetország fehér és színes munkásait. Jóllehet szintén az önrendelkezés elvi alapján állt, de politikája a munkásság szorító problémáit fogalmazta meg, s mentes volt minden steril elméletieskedéstől.

A latin-amerikai kommunista mozgalomban az 1920-as évek végének két felfogása közül tehát a szocializmust közvetlen proletárforradalommal megvalósítani kívánó irányzat vált uralkodóvá 1929–1935 között. Ez a felfogás radikális szakítást jelentett az eddigi latin-amerikai haladó gondolkodással, amennyiben a kapitalizmuson belüli *felzárkózási stratégiák* keresése helyett – amely a szubkontinens elmaradottságának megszüntetését célozta meg – a történelmi *„ugrás"* és a tőkés világgazdaságból való *kiszakadás* alternatíváját javasolta a térség forradalmárainak és haladó erőinek. Az elmaradottsággal szemben a szocialista forradalmat állította fel alternatívaként. Ez szükségképpen polarizálódást teremtett egy lehetséges imperialistaellenes front különböző erői között. Ezek jó része ugyanis nemzeti és polgári demokratikus formák megteremtésével látott lehetőséget egy imperializmus elleni alternatíva megvalósítására.

A kommunista mozgalom ezekben az években elsősorban azokra a tényezőkre figyelt, amelyek a többi társadalmi csoportoktól *elválasztották* a forradalmi proletármozgalmat, eközben az identitás más dimenzióit – az etnikumot, a nemzetet, a kontinentalizmust – lebecsülte, rosszul értelmezte, vagy létezését is tagadta. S miközben igen steril osztályállásponton alakított ki, ezt – talán a perui Mariátegui körül formálódó kommunista csoportot leszámítva – konkrét programépítés nélkül tette.

A korabeli radikális kispolgári antiimperialista felfogásokhoz hasonló módon a kommunista program *inkább utópiaként*, „kozmikus vízióként" jelent meg, semmint reális alternatívaként. Hatalmas – és az előzőkhöz hasonló – missziótudat is feszítette, a nemzetközi proletárforradalom elhivatottságtudata, a „győzni fogunk" hite, amely azt a reményt adta, hogy a kontinens országai egy erős rohammal kiszakadhatnak az imperialista-latifundista rendszer kereteiből. Ugyanakkor az osztályküzdelmeknek ebben a viharos periódusában az egyes országok kommunistái egymástól *elszigetelten* harcoltak. A kommunisták mozgalmában a kontinentális összefogásnak semmilyen jelét nem látjuk.

Az 1929–1935 közötti hatalmas osztályküzdelmek Latin-Amerikában azt is jelezték, hogy ez a forradalmi platform hatalmas tömegeket is mozgásba hozott, de legalábbis befolyásolt. A kommunisták világválság alatti

és utáni harcait azonban véres küzdelmek és súlyos vereségek jellemezték. A politikai realitásokat más erők igyekeztek alternatívákká kovácsolni. A kommunista mozgalom azzal, hogy önmagát elszigetelte más társadalmi csoportoktól, tulajdonképpen lehetővé tette, hogy az antiimperialista, a nemzeti, sőt az agrárköveteléseket is mások tűzzék zászlajukra.

A KONZERVATÍV KREOL NACIONALIZMUSOK AKTIVIZÁLÓDÁSA ÉS AZ HISPAŃIDAD

A nagy gazdasági válság az exportra alapozott latin-amerikai gazdaság összeomlását jelentette, s a mély válság idején kibomló tömegmozgalmak intenzitása az oligarchia sok ideológusa számára is „a vég" érzetét keltette. Ám a válság nemcsak a néptömegek számára hozott drámai fejleményeket: sokak számára szinte a fizikai lét folytatásának lehetőségeit is megszüntette. A városi középrétegek (a hivatalnoki kar, az értelmiség, a fegyveres erők) és a kispolgárság mellett jelentős földbirtokos csoportok is tönkrementek, s a nemzeti középburzsoázia és az oligarchiák egyes csoportjai is súlyos nehézségekkel küzdöttek. Latin-Amerika uralkodó osztályainak más irányú orientációkat, új utakat kellett keresniök.

A válság ellenőrzésének és a nehézségekből való kijutásnak különböző stratégiái születtek ezekben az években. A kommunisták már ismertetett forradalmi megoldásának ellenpontjaként jobboldali alternatíva kovácsolódott ki igen gyorsan szinte minden latin-amerikai országban. Ennek az alternatívának fő vonása, hogy elsősorban az oligarchia európai (német, olasz) orientációjú csoportjainak kezdeményezése és ellenőrzése alatt, az erőszakszervezeteket és az államapparátust is igénybe véve, igen gyorsan kemény jobboldali diktatúrák születtek, amelyek elnyerték a katolikus egyházi hierarchiák támogatását is. A régi kreol nacionalizmusra alapozva, elsősorban az európai fasizmusoktól ihletve igyekeztek „megújulni" ezek a diktatúrák, és „a rend" ideológiáját is megalkotva törekedtek legitimizálni uralmukat. A fasisztabarát álláspontig eljutó Leopoldo Lugones argentin költő lakonikus megfogalmazása szerint „a kard korszaka" kezdődött el.

Az 1930-as évtized a nyers és nyílt diktatúrák korszakává vált, amelyek a háború eszközét is felhasználták a belső konszolidáció érdekében. A Peru–Kolumbia és a Bolívia–Paraguay között dúló véres háborúk voltak e konfliktussorozat legdrámaibb pillanatai, amelyek a szomszédok elleni

gyűlöletet igyekeztek felszítani, és elterelni a figyelmet a belső problémákról a „nemzeti egység" jegyében.

A konzervatív oligarchia 1930–1933-tól formálódó diktatúráinak társadalmi bázisát elsősorban a kreol úri középrétegek alkották: az államapparátus, a fegyveres erők privilégiumaiban és sokszor létükben megrendített rétegei, a vidéki fehér középbirtokosság, a közép- és kisbányaburzsoázia, amelynek jelentős rétegeit a világválság tönkretette. Ezen túl a hazai uralkodó osztályok és a városi kispolgárság olyan európai csoportjai, amelyek az anyaország fasiszta kurzusaitól vártak támogatást, s akiktől az oligarchiák ugyanezt remélték – elsősorban olaszok, németek, spanyolok és portugálok.

Megfigyelhető, hogy az oligarchiák új, kemény diktatúrái az erőszakszervezetek felhasználása mellett igen aktívan törekedtek paramilitáris szervezetek, politikai pártok és mozgalmak szervezésére, a korábbi időszakoknál energikusabban próbálták az ideológia fegyverét is felhasználni a hatalom konszolidálásában. Aktivizálódtak az oligarchiák és a fegyveres erők eddig nem ismert klubjai és páholyai is.

A konzervatív kreol nacionalizmusok fölerősödése és fasiszta „modernizációs" megújulási kísérleteik ezzel függenek össze. Természetesen ez nem egyirányú orientáció volt: az európai fasiszta hatalmak ezt a számukra kedvező helyzetet igyekeztek befolyásuk növelésére felhasználni. A nagy imperialista hatalmak fölerősödő rivalizálása így a fasiszta ideológiák exportjával is egybekapcsolódott, amely az 1930-as évtizedben kétségtelenül Németország, Olaszország (és részben Japán) pozícióinak megerősödését eredményezte.

Ez az új helyzet a frissen bevándorolt európai tömegek sok csoportja számára könnyítette meg időlegesen az *azonosulást* a kreol jobboldali mozgalmakkal – így Chilében a németek, Brazíliában, Argentínában, Uruguayban az olaszok és a németek számára. Ez persze ugyanakkor érveket adhatott az oligarchia- és fasisztaellenes erők (köztük az Egyesült Államok) számára is ezen ideológiák és erők nemzetellenes minősítésében. E konzervatív restauráció azonban elsősorban a forradalmi mozgalmak, elsősorban a kommunista pártok ellen működött nagy erővel, miközben antikapitalizmusa elsősorban a liberalizmus kárhoztatását jelentette, amelyet a kommunizmus szálláscsinálójának minősítettek.

Egyértelmű az is, hogy a fasiszta orientációjú kreol felfogások az 1920-as évek konzervatív előzményeire támaszkodtak, illetve azokból nőttek ki. A világválság alatt az Észak-Amerika-barát, exportra orientálódó

oligarchiák hagyományos, elsősorban pozitivista alapú ideológiái csődöt mondtak, így a formálódó konzervatív eszmekörök nyújtottak támogatást a hatalmat ellenőrző csoportok számára.

Aligha tévedünk, ha azt mondjuk, hogy az 1930-as évtizedben e konzervatív kreol nacionalizmus fasizmustól ihletett feltámadásának legmarkánsabb alakja a perui José de la Riva Agüero volt. A hosszú száműzetés után hazaérkező arisztokrata politikus határozta meg legvilágosabban a perui (és latin-amerikai) oligarchia új politikai platformját, s maga is aktív részt vállalt a hatalomból – egy időben miniszterelnökként is.

1932-ben írta: „Nincs közbülső álláspont. Vagy jobbra, vagy balra. Demokrácia, kapitalizmus, liberális tradíció: mind a közbülső utat jelenti, amely valójában a kommunizmust leplezi, vagy valamilyen utat jelent afelé. Liberalizmus, kapitalizmus és demokrácia: mind a haszon és a materializmus elvén nyugszik, amely szétzúzta az osztályok és értékek hierarchiáját, a középszerűség uralmához vezetett, és így általában beszennyezte az emberi létet. (...) Az egyetlen megoldás: visszatérés a középkori, katolikus, spanyol tradícióhoz, amely ma a fasizmusban testesül meg." Riva Agüero alkotásaként megszületett a „kreol fasizmus", amely a „hispán világ" egységét sürgette fasiszta alapon, kapcsolódva a spanyol Falange hasonló víziójához, az *hispanidad*hoz:

„Az hispanidad a spanyol népek állandó lelki közösségét jelenti, és a katolicizmus, a hierarchia, az ibériai népek testvériségén alapszik... Ez a testvériség kötelez bennünket arra, hogy harcoljunk a keresztény igazságosság társadalmi rendjéért, visszautasítva mint egyaránt rosszat: a liberális kapitalizmust és a marxista kollektivizmust." Riva Agüero kreol nacionalizmusa az Egyesült Államok ellen irányult: „Hozzuk létre a Dél-Amerikai Spanyol Egyesült Államokat, hogy ellensúlyt képezzünk az Északi Szász Egyesült Államokkal szemben" – írta. Az Észak-Amerika-ellenesség mögött azonban elsősorban „gyakorlati" konfliktusok húzódtak meg. Ahogy a punói kreol földbirtokosok írták 1931-ben: „A protestáns jenkik folytatják a nagybirtokok kialakítását." Azaz: a világválság idején gondokkal küzdő sierrai parasztok és kreol földbirtokosok földjeit jórészt észak-amerikaiak vásárolták fel.

Riva Agüero szerint a nemzettudatnak, a patriotizm ık három fő eleme van: a *vallás*, a *nyelv* és a *történelem*. Úgy látja, hogy a peruiság lényegi vonása a vallásos, katolikus hit. Az egyház „az összetartozás, az egység és a hierarchia tanítója. Nekünk, peruiaknak azonos a hazával.

Számunkra minden vallásellenesség azonos az öngyilkossággal. A protestáns propaganda azonos a jenkibarát külföldimádattal."

A világ a nacionalizmus és a marxista szocializmus konfliktusát éli – írja –, s ebben a harcban „a vallásellenes, gyökértelen liberalizmusnak" el kell tűnnie. A vallás szerepét saját politikai normái szerint jelöli meg Riva Agüero: „minden vallás... a fegyelem, a szellemiség, az engedelmesség és az önfeláldozás iskolája". Ezekre a tulajdonságokra Riva Agüerónak, a politikusnak van szüksége: „nem adhatok felhatalmazást és nem is tűrhetem a rendetlenséget" – írja. A nemzeti érzés erősítésében a múltnak óriási szerepe van, hiszen a patriotizmust elsősorban két kultusz táplálja: az emlékezés és a remény – véli.

A perui nacionalizmus gyökereit Riva Agüero a spanyolok előtti, inka múltban kereste. Meg kell jegyezni, hogy konzervatív politikai megfontolásokból ugyan, de az inka birodalom értelmezésében igyekezett túllépni korának illúzióin. Ő az első, aki az ázsiai társadalmakkal hasonlítja össze az inka birodalmat, s a faluközösségeken felépülő despotizmust a földmagántulajdon hiányával kapcsolja össze. Világtörténeti kitekintésben szemléli az inka birodalmat, hogy leszögezhesse: „az inkák birodalma nem különleges és csodálatos kivétel, amint ezt elképzelik és hirdetik...; részét képezi egy sorozatnak, egy történelmi csoportnak.(...) És nem kommunista paradicsom, ahogy külföldi magazinokban ismételgetik..." Riva Agüero ezért utasítja el az indigenisták és Mariátegui felfogását is. Jorge Basadre az 1960-as években, elemezve Riva Agüero inkafelfogását, joggal jegyzi meg: Riva Agüerót biztosan érdekelte volna Marx gondolatmenete az „ázsiai termelési mód"-tól, hiszen – hadd tegyük hozzá – sokban hasonló következtetésre jutott ő is – nyilván Hegel nyomán.

Riva Agüero az Inka-Peruban elsősorban a rendet, a szervezettséget, békét, a harmóniát, a nyugalmat, a hierarchiát, a népet paternalista módon gondozó államot csodálta, amely felszámolta a regionalizmusokat. Ehhez a hagyományhoz igyekezett kötődni. Erre az alapra – „amelyen a perui haza megszületett" – építkezhettek a spanyolok, akik egy még nagyobb, civilizált, keresztény és univerzális birodalmat teremtettek – mondja. De gyarmat lettünk, alacsonyabb rendűek, és függésbe kerültünk – írja Riva Agüero. Ezen a független Peru sem tudott változtatni. Ezért az inka alapokhoz kell visszatérni: „az inkák szervezete tanulságként szolgál és egyúttal a példa erejével tanít arra, mit kell elkerülnünk vagy jobbítanunk, és hogy mit kell ösztönözni és támogatni..."

Riva Agüero nem tagadja meg a gyarmati korszakot. Nagy értéknek

tartja a spanyolok katolikus hitét és kultúráját, amely nem ismerte a rasszizmust, s így a fajok békés együttélésére és keveredésére adott példát. Riva Agüero etnikai toleranciáját – amellyel a forradalmi indigenismót is bírálta – a fentiekből érthetjük meg. Leszögezi: „a fajt nem tartom az egyetlen, még kevésbé a fő tényezőnek a történelemben".

Ám ez csupán azt jelenti, hogy a hierarchikus társadalomban paternalista módon gyámolítandónak tartja az indián dolgozó osztályokat. Gesztust tesz Riva Agüero a meszticek felé is. A meszticizálódás, „az indo-hispán keveredés látható és haladó, ezen nyugszik az americanismo, és különösen a peruanismo, vagy ahogy ma mondják, a peruanidad". Sőt még azt is elismeri, hogy „nekünk, fehéreknek Peruban mesztic a mentalitásunk, amely a környezetből és a tradíciókból fakad..." Ám itt a *nekünk, fehéreknek* kifejezés a fontos: a gyarmati arisztokrata család sarja az „integrált Perut" hierarchikusnak képzeli, ahol a hatalom a fehér oligarchia kezében van. Ő nem az etnikumok, hanem a társadalmi osztályok hierarchiájában gondolkodik, amelyet a „faj" legfeljebb megerősít vagy kifejez. Elitizmusa konzervatív, elutasítja a „középszerű pénzügyi oligarchia" uralmát, amely „éppoly gyenge, mint tehetetlen". Etnikai toleranciája számára idegen a nácizmus szélsőséges rasszizmusa; mintául inkább a spanyol és az olasz monarchista köntösben megjelenő fasizmust ajánlja országának.

A feladat „nem a nemzeti szellem létrehozása, mert ez a szellem létezik", hanem „a hibák, defektusok kijavítása és megszüntetése" lelkesedéssel, bírálattal, elhivatottsággal – vélekedik.

José de la Riva Agüero és az általa képviselt konzervatív oligarchia „kreol fasizmusa" a hatalom konszolidálásában az erőszakszervezetekre kívánt támaszkodni. E nézet a perui kreol úri rétegek reakciós nemzet- és népfelfogását tükrözte; a világválság zavarait ellenségesen szemlélve a „sokaságról" cikkeztek, szélsőségesen munkásellenes nézetekkel öntötték el a sajtót. A politikai konszolidációt azonban nehéz volt csupán – az egyébként sem egységes – fegyveres erőkkel megvalósítani. Fiatal arisztokraták egy csoportja ezért a világválság éveiben a hatalom konszolidálását fasiszta tömegmozgalom szervezésével látta biztosítottnak. A perui *Forradalmi Unió* (spanyol rövidítése UR) az ő művük volt. A radikalizálódott városi mesztic kispolgárságot, a fehér középrétegeket és a városi nincstelen tömegeket az európai fasiszta mozgalmak mintájára szervezték meg: egyening, köszöntés, katonai szervezet, szimbólumok stb. felhasználásával. Vezérük a hatalmat katonai puccsal megragadó mulatt katona-

tiszt, Luis Sánchez Cerro őrnagy lett, aki olaszországi élményei alapján látott munkához. A mögötte álló kreol fasisztabarát nacionalisták a „haza", „becsület", „hősiesség", „önfeláldozás" jelszavait hangoztatták; rendet, nyugalmat és Peru nagyságát ígérték. A megszerveződő Forradalmi Unió programjának a kulcsszavai hasonlóak: „rend", „szabadság", „kemény munka". A korporáció és a társadalmi béke jegyében a káosz elkerülését ígérte az UR. A „minden peruinak földet!" radikális és demagóg jelszava azonban nem a földosztást, hanem az őserdők kolonizációját jelentette. Ugyanakkor a párt sokat foglalkozott a bányászat, a kisbányatőkések védelmével, jelezve ezzel saját sierrai orientációját is.

Megfigyelhető az is, hogy az UR *tömegbázisát* a felduzzadt fővárosi peremrétegek, a *marginados* alkották, amelyek elkerülték mind a kommunista párt, mind az APRA figyelmét. Az UR a szegénynegyedekben klubokat hozott létre a provinciákból bevándoroltaknak, s ezek lettek a párt alapsejtjei. E tömegekben – amelyeknek politikai színvonala igen alacsony volt – a konzervatív, nem politikai argumentáció igen vonzóan hangzott. A társadalom peremén élő színes rétegek számára az UR-hez tartozás a társadalmi integrálódás élményét, illetve a politikai erő illúzióját adta.

Latin-Amerikában legkorábban Peruban jelent meg ilyen fasiszta jellegű tömegmozgalom, amelyet az oligarchia jobboldali csoportjai végül nem engedtek a hatalomba. Ehhez hasonló, illetve a peruinál is nagyobb tömegerőt képviselő mozgalmak később Mexikóban és Brazíliában is alakultak; de megszerveződött ilyen párt Kubában és 1935 után Bolíviában is. Több fasiszta jellegű párt működött Chilében. Ideológiájuk az UR-hez hasonló képletű, s a hazai oligarchiák viszonya hozzájuk a peruihoz hasonlóan ambivalens volt.

Mexikóban 1934-ben, Lázaro Cárdenas elnökké választása után aktivizálódtak a jobboldali, konzervatív csoportok, több folyóirat született álláspontjuk terjesztésére. A perui mozgalommal és a kreol fasizmus platformjával összehasonlítva úgy tetszik, a mexikói jobboldalnak két sajátossága volt: igen erős agrárarculatot igyekezett ölteni; a katolikus klérus erősödő aktív politizálásával kapcsolódott össze. A mexikói jobboldal az agrárreform ügyét igyekezett felkarolni. Egyszerre próbálta megvédeni a nagybirtokot és kihasználni a parasztság földéhségét: „A forradalom minden agrárreformja romba döntötte az országot" – nyilatkozta egy mexikói fasiszta vezér, Nicolás Rodríguez. „Van elegendő föld mindenki számára, nincs szükség az haciendák szétosztására..."

Ez a jobboldal is a mexikói forradalom továbbfejlődése mellett foglalt állást, „az igazság és az igazságosság diktatúráját" sürgette, vadul antikommunista tónust használt, az osztályharmóniát és a magántulajdon szentségét hirdette. Különös módon, antikapitalizmusuk és antikommunizmusuk egyaránt antiszemitizmusban fejeződött ki. Ebben – az európai mintán túl – szerepe volt annak is, hogy Mexikóban igen jelentős volt az európai zsidó bevándorlás, kivált Lengyelországból és Ukrajnából, de egész Közép-Kelet-Európából is. Ezek a csoportok a városi kispolgárság sorait és a baloldali mozgalmakat növelték, és a hazai kispolgárság „versenytársaként" jelentek meg.

1934–1937 között Mexikóban az ideológiai „megalapozó" szakasz és a mozgalomépítés egyszerre tűnik elénk, amikor a jobboldal a klérus aktív részvételével új ideológiát kovácsolt; a haza és a nemzet döntő elemeit átértékelve új tömegmozgalmat teremtett. Ez a történelem revízióját jelentette. A XIX. századi történelem központi hősévé ismét a mexikói történelem erős embere, Iturbide vált, akit szerintük „a bűnös liberalizmus" szorított háttérbe. A gyarmati kor is megszépült. A gyarmati *Las leyes de Indias* összehasonlítva a *Reforma* „pártérdekeket" képviselő törvényeivel fölértékelődött, Benito Juárez pedig pánamerikanista, Mexikó érdekeit az Egyesült Államoknak átjátszó monroe-ista politikussá változott – egyébként Porfirio Díazzal egyetemben. Habsburg Miksa a nemzet hősévé, Zapata és Villa közönséges gyilkosokká váltak a szemléletükben. E felfogás az ország története nagy paradoxonjának tekinti, hogy „a függetlenséggel vesztette el Mexikó a függetlenségét", mert az Egyesült Államok befolyása alá került az ország.

Mexikó nem spanyol gyarmat volt – érveltek –, hanem a kereszténység egy kísérlete, „egy világ, határok nélkül..., amely megmentette a korszakot attól, hogy nemzetiségekre aprózódjon fel". Az ehhez való visszatéréshez a megoldást a pánhispán gondolat fasiszta változatában, az hispanidadhoz történő kapcsolódásban látták: az hispanidad egységfront a közös ellenség ellen – jelentették ki.

Ez a fasizmus felé orientálódó mexikói jobboldal a nemzetet a katolicizmus műveként ábrázolta. „A nemzet a kereszténység halhatatlan műve", – s az antiklerikalizmus győzelmét a barbárságba való visszasüllyedéssel kapcsolta össze. „A vérünk a reményünk" – hirdették a hispanista jobboldalon, miközben a kommunizmustól, az Egyesült Államoktól, a liberalizmustól „bekerítve" szemlélték önmagukat.

A politikai szervezetépítés a *sinarquista* mozgalom 1937. évi megszületésében realizálódott. A név – sinarquista – a *rend* igényére (sin anarquía = = anarchia nélkül) utalt, amely rendet a *tekintélynek* és a dolgokba „beavatkozó államnak" kell biztosítania. A nemzet nevében lépett fel a mozgalom, amely Mexikót „nemcsak megmenti, hanem az ország naggyá tételén is fáradozik".

Mexikót „a tulajdonosok országává" kell változtatni – hirdették. Szembefordultak Cárdenas (ejidókra épülő) kollektivista ihletésű agrárreformjával: „ellenezzük a kollektivizált Mexikót, ahol a paraszt nem tulajdonosa a földnek... Ha kollektivizálják a földeket, akkor azok senkié sem lesznek és az új tulajdonos (patrón), az állam sokkal erősebb és igazságtalanabb lesz. A mi mozgalmunk azt akarja, hogy minden paraszt valódi tulajdonosa legyen parcellájának."

A jobboldal jelszavainak óriási hatása volt a parasztságra. E mozgalom keretében katolikus gerillák szerveződtek az 1930-as évtized közepén, s fegyverrel léptek fel a kormány ellen. Az agrárzónákban szerzett tömegbázist az *aranyingesek* mozgalma, elsősorban a föld nélküliek, a paraszti társadalom peremére szorult és a város felé *még nem mozduló* tömegekben, akik abban reménykedtek, hogy földhöz juthatnak.

A jól szervezett sinarquista pártnak több tízezres tagsága volt, s körülötte számos más politikai szervezet és a katolikus klérus alkotta a jobboldal erőit – e széles vonulat vezető stábját pedig a *kreol* középrétegek, elsősorban értelmiségiek képezték.

A jobboldali áttörést azonban Mexikóban a Cárdenas elnöksége idején felgyorsult reformfolyamat alapjában meggátolta. A jobboldali konzervatív ideológiaépítés ezért a kereszténységszociális eszmék felé fordult az 1930-as évtized közepétől. Alapvető ideológiai elemei azonosak voltak a fasiszta orientációjú mexikói nacionalizmussal: heves kommunista- és Észak-Amerika-ellenesség, a múlt katolikus revíziója, amely a spanyol jelenlétből rózsaszín legendát kreált. Ebben nincs közvetlen *kreol* faji argumentáció, az egységet itt is a *hit*, a *múlt*, a *nyelv* jelentette. A kereszténységszociálisok elutasították a fasizmust mint megoldást, s a „mindenható állammal" szemben az egyén védelmét hangsúlyozták. Hispanista orientációjuk azonban ugyancsak egyértelmű.

Érdekes módon a mexikói jobboldalon – ellentétben Peruval – az indián múlt mint a történelmi érvek tára nem jelent meg. Ez utalhat arra, hogy az azték kor a korábbi *liberális* gondolatmenetek és a hivatalos ideológia részét alkotta – egyszersmind utalhat arra is, hogy a mexikói jobb-

oldali radikalizmusok egyértelműbben kapcsolódtak a *kreol* rétegekhez, amelyek a Juáreztől kezdődő korszak mesztic jellegű érvrendszereit nem tudták és nem akarták felhasználni. Ez az oka, hogy számukra a nemzetet alkotó közös nevező a *vallás és a múlt*, amely egyébként általános jellemzőnek is tekinthető Latin-Amerikában.

Brazília hasonló példát kínál. Itt az ideológiai revízió megindítása szintén a politikai katolicizmus ideológusaihoz fűződik még az 1920-as évtized végén. Ennek eredményeként az 1930-as évtized legelején már több katolikus politikai szervezet működött, s ez a legnagyobb latin-amerikai fasiszta tömegszervezet, a *Brazil Integralista Mozgalom* (Accão Integralista Brasileira, AIB) 1932. évi megalakításához vezetett. Plinio Salgado, a mozgalom vezére, egyúttal jeles ideológusa írta: „Naciönalizmusom Istennel telített." A nemzeti eszme a központi magja az integralista ideológiának, amely a nemzet regenerálását tűzte ki célul, az ország „brazilosítását", amelyben a tupi indián múlt iránti nosztalgia is jelen volt.

Ez a „brazilosítási" program azonban Salgadónál többértelmű: részint az olasz fasizmus adaptálását jelentette, részint keresztény tartalmú is volt: „Krisztus által emelkedem fel" – írta Salgado. „Krisztus által óhajtok nagy Brazíliát..." A nemzet „organikus egysége" *(család, közösség, állam, nemzet)* viszont a korporativizmus által teremtődik meg, biztosítékul a kommunizmus és a liberalizmus ellen. A mozgalomban szerepet kapott a hősi misztika, a résztvevőket hatalmas elhivatottság feszítette. „Az integralizmuson kívül nincs megváltás" – hangzott a jelszó.

Az integralisták a széteső Brazília képével egy „szervezett, egységes, oszthatatlan, erős, hatalmas, gazdag és boldog" nemzet ígéretét állították szembe, s új, eredeti brazil kultúrát, új civilizációt jövendöltek. Idegenellenességük Európára és az Egyesült Államokra egyaránt kiterjedt, mindez kommunistaellenességgel és antiszemitizmussal egészült ki. Hiszen e gyűlölt eszmék a kozmopolitizmus bázisaként uralkodni akarnak a brazil tradíciókon.

Az integralista brazil nacionalizmus romantikus és konzervatív utópiával is telítődik Salgadónál: a megálmodott Birodalom az *Atlantisz* eltűnt civilizációjával azonosul, s erős expanzionizmussal olvad össze – egész Dél-Amerikára kiterjesztve az Atlantisz-mítoszt. Vasconcelos hatását idézi Salgado víziója, aki Bolívarra is utalva írja: „Mi vagyunk az Utolsó Nyugat s az Első Kontinens is. Új világ vagyunk, a negyedik Emberiség. A jövendő idők Hajnala vagyunk, a Föld ereje. (...) Arisztotelész ránk gondolt, Krisztus adott nekünk lelket, Ceasar és Napóleon az

elődeink: Simón Bolívar a szóvivőnk, Amerika a mi Birodalmunk, és mi vagyunk a régen várt nép..."

Plinio Salgado irracionalizmusa mellett a mozgalomban más hangok is megszólaltak. Miguel Reale a „pénzügyi szuperkapitalizmussal" szemben lép fel, amely erős antikapitalista szólamokkal társult. Gustavo Barroso mindezt már durva antiszemitizmussal tetézi, s a „faji egység" megteremtését követeli, heves idegenellenességet sugallva. „Integrált állam"-elképzelésükben portugál hivatásrendi gondolatok is felbukkannak, amelyben a „szervezett nemzet" testesül meg.

Volt azonban az integralizmusnak egy populista vonulata is, amelynél az APRA hatását érhetjük tetten: ők „szellemi és fizikai munkásokról" írtak és „népi képviseletet" követeltek, az államot pedig szindikalista struktúraként óhajtották megszervezni – elutasítva ugyanakkor a fasiszta totalitárius államot.

Mint más rokon mozgalomnál, úgy itt is tapasztalható, hogy az integralismo *ellenségképének* meglehetősen homályos, általános frázisain (a zsidók, a kommunisták, a plutokrata tőke elmarasztalásán) túl nem körvonalazódott pontosabb kép. A történelmi revízió igénye erőtlen, jóllehet a brazil császárság apológiája itt új elemként jelentkezik.

A perui, a mexikói és a brazil fasiszta orientációjú konzervatív ideológiákban megfigyelhető a közös törekvés a kommunizmus fenyegetésével és a liberalizmus vélt csődjével szemben *egy harmadik út* alternatívájának felkutatására. Közös ugyanakkor az is, hogy ez az útkeresés nem kapcsolódott össze gazdasági programépítéssel. Ezekből az ezoterikus, erősen irracionális és konzervatív ideológiákból hiányzott tehát – a mexikói agrárdemagógiát leszámítva – a világos gazdasági program. A felzárkózásigény és a hatalmi törekvések ezért szervi gyengeségekkel küszködtek, ugyanakkor nyilvánvalóvá vált, hogy elsősorban a kreol oligarchiák politikai konszolidációs igényeit és a veszélyeztetett kreol középrétegek ambícióit fejezték ki, agrárindulatokat képviselve.

Az argentin konzervatív nacionalizmus Lugones, Gálvez előzményeihez kötődött; szembetűnő vonása, hogy radikális *történelmi revíziót* valósított meg, átírva az egész XIX. századi argentin történelmet. Hátterében határozott bevándorláselleneség húzódott meg, amely azonosult a baloldalellenességgel. A baloldal pártjait nemzetellenesnek és külföldutánzónak minősítették – úgy tüntették fel őket, mintha semmilyen kapcsolatuk sem lenne az országgal. Különösen irritálta őket a „mentális külföldiséggel" vádolt kommunista párt, amely „exotikus kis nyelveken" adott ki újsá-

gokat. Egyébként az argentin kreol nacionalizmus ugyanígy vádolta az oligarchia világpiachoz kötődő liberális csoportjait is, akik „segítettek abban, hogy az ország gyarmattá váljék".

Mégsem lehet Argentínában egységes politikai irányzatról beszélni az 1930-as években: sokszínű, egymással is vitatkozó, de egy irányban mozgó áramlatról van szó, amelyben a kreol nacionalizmus *közös elemei* mellett számos különös sajátosság is fölfedhető. A „történelmi revizionizmus" mellett demokrácia- és idegenellenesség, a katolikus hit nemzeti interpretációja, elitizmus, a radikális párttal felemelkedő ipari érdekeltségű városi (jelentős részben *bevándorló*) középburzsoázia iránti ellenérzések és az hispanidadhoz való kötődés jellemezte – hasonlóan a többi latinamerikai országhoz. Ez az argentin konzervatív kreol nacionalizmus leginkább az új történelemfelfogás felől közelíthető meg, ezért ezt bemutatva rajzoljuk meg alapvető sajátosságait. A központi figura e felfogásban a múlt századi diktátor, Rosas alakja, aki az argentin nemzet szimbólumává vált. Rosas történeti intézet és folyóirat névadója lett a harmincas években. E jobboldali nacionalisták a liberális, pozitivista, szocialista és kommunista történelemfelfogással szemben alakították ki új felfogásukat, amely az argentin panteon eddigi hőseit (Mitrét, Sarmientót, Alberdit) a nemzet elpusztítóiként minősítette – ugyanígy a fentebb említett, „nemzetellenesnek" bélyegzett irányzatokat is.

A nemzettudat központja szerintük a *rosismo*, amely a „kreol szívek lüktetését" fejezi ki. Ezt kell újra felfedezni a rárakódott hamisítások és torzítások alatt, „autentikus" új nemzettudatot formálva – hangoztatták. A nemzeti érzés azon túl, hogy vér, faj, nyelv és anyagi viszonyok összessége, mindenekelőtt az „*ami volt*", „*ami van*" és „*ami lesz*" közötti kapcsolatot jelentő erő, amit Rosas képviselt a múlt században – hirdették. Sarmiento, Mitre, Alberdi és „a száműzöttek egész bandája" ezt az érzést oltotta ki, angol gyarmattá téve az országot, barbárnak minősítve mindent, ami nemzeti – írták. Megtagadták a spanyol örökséget is, amely pedig „önmagunkat jelentette". Ezért nincs más út, mint visszatérni e hősi múlthoz és átértékelni azt, hogy erőt merítsünk a ma hősi feladataihoz – írták. Rosas az egység és a haza szimbóluma számukra.

Sarmiento és a „száműzöttek" szerintük eladták Argentínát, kialakították a nemzet kisebbségi érzését és a hitnélküliséget a hazában. A történelmi revízió feladata, hogy ezen változtasson: a jövő Argentínája „külföldi gyámkodástól" mentes, gazdasági és politikai értelemben szuverén állam kell legyen. A „bevándorlólavina" a „halálos külső hatások"

ellenében – amely egoizmust, mának élést és hazafiatlanságot egyaránt jelent – kell azt az új nemzeti szellemet kialakítani, amely a nagy Argentínát megalkothatja. Ehhez pedig caudillóra van szükség, ahogy Rosas esetében is ez alkotta még az egységes, erős Argentínát. A caudillón kívül – aki a népből jön (hombre-masa) – szükség van olyan, más szellemű közoktatásra, amely a mai iskola nemzetellenes alapvonásait megszünteti – jelentették ki.

Kétségtelen, hogy az új konzervatív felfogás egy évszázados történelemépítés elutasítását jelentette, s egyúttal az eddigi tőkés fejlődés erős kritikáját is adta. Az árnyalatok azonban sokfélék. A fasiszta platformig eljutó Leopoldo Lugones általános jobboldali vélekedést fejez ki, amikor a munkásmozgalmat a bevándorlással kapcsolja össze; ennek eredményeként jelentek meg szerinte a *nemzettel ellenséges erők* és a *viszály* (discordia), mert ezekből az idegenekből hiányzott a lojalitás. Munkásmozgalmi „elkötelezettségük nem Argentínához kapcsolódik – írta –, hanem külföldi hatalomhoz. Nemzetközi konspiráció részét képezi, amely egy induló polgárháború kezdeményezésével a társadalmi forradalom bevezetését tűzi ki célul. A haza azt követeli, hogy űzzük el ezt a népséget" – hirdeti Lugones a harmincas években. „A kard órája" elérkezett – írta. „Elérkezett a cselekvés órája, mert a demokrácia a kormányzás elaggott formája. A társadalmat a hierarchiák alapján kell megszervezni, és csak a hadsereg – az utolsó arisztokrácia – tudja ezt véghezvinni... Csakis a katonai erény valósíthatja meg e történelmi pillanatban a felsőbbrendű létet, amely a szépség, a remény és az erő." Erős haza kell – sürgeti. Ehhez „fel kell szítani a hazaszeretetet egészen a miszticizmusig, tekintélyét egészen a hódolatig".

A jobboldali kreol konzervatív nacionalizmus ezen az alapon számos politikai szervezetet hozott létre a harmincas évtizedben, közülük többen nyíltan fasiszta modellt akartak megvalósítani – mint az Uriburu tábornok-diktátor ösztönzésére 1931-ben alakult *Legión Cívica Argentina.* Szabályzata kimondja: „A légió minden politikai párt és a marxizmus szétzúzásának lehetőségeit keresi, egy korporatív állam szervezését szorgalmazza, amely Argentínát hét korporatív szövetségre osztja; ezeket a nemzeti szindikátusok hoznák létre." Uriburu szindikalista korporativizmusa azonban idegen volt az argentin oligarchiától és a hadseregtől. Nyíltan fasiszta változatok is létrejöttek, mint az Argentin Fasiszta Párt 1932-ben, amely elvakult antiszemita demagógiával lépett fel a hierarchia és a fegyelem nevében; ugyanez évben az antikommunista *Argentin*

Nemzeti Akció, amely a jobboldali nacionalista áramlatok egyesítésének igényével lépett fel; majd 1933-ban az *Argentin Gárda*, amely Lugones vezetésével a hadsereg bevonását sürgette a civil életbe, elsősorban az oktatásba.

A jobboldali argentin nacionalisták közös vonása, hogy úgy vélik: a fasizmus az egyetlen hatékony eszköz mind a nemzeti gyengeségek felszámolására, mind a kommunizmus ellen. Argentínában csak az 1930-as évtized második felétől fordult a jobboldal az egyház és a katolicizmus felé. Ekkor fogalmazódik meg: „A nemzet fő elhivatottsága az egyházzal azonos. Az egyház a letéteményese a hitnek, ebben van a nemzet egysége, mint testben a lélek." A központi jelszó Isten–haza–tűzhely lett Argentínában is.

Az ideológiai szerepvállalás terepének átengedése a különböző jobboldali nacionalista csoportoknak és gondolatoknak nem jelentette azt, hogy az argentin oligarchia és a mögötte álló hadsereg az 1930-as évtizedben egy percre is megnyitotta volna a hatalom sáncait ezen csoportok előtt. Maguk az oligarchikus diktatúrák – akár Uriburu, akár Juan B. Justo tábornok kormánya – csupán támogatásukat és segítségüket viselték el; energiájukat és konzervatív nemzetfelfogásukat a munkásmozgalom és a polgári demokratikus erők korlátozása érdekében használták fel. A mindenkori diktatúrák számára igazolást, legitimációs forrást és bázist jelentettek.

A kreol konzervatív nacionalizmusok újjáélesztése kontinentális jelenség, a fenti példák ezt egyértelműen szemléltették. Ám megvolt ez a jelenség például Chilében is, ahol a Portales-kultusz fölerősödése, a katolikus klérus ideológiai-politikai aktivizálódása, az Arturo Alessandri Palma által szervezett jobboldali fegyveres milíciák ugyanazt a funkciót szolgálták, mint Anastasio Somoza Nemzeti Gárdája Nicaraguában. Közép-Amerika diktátorai (Ubico, Hernández Martinez és Somoza) éppúgy fasizmus ihlette politikát folytattak, mint a déli félteke katonái és oligarchái, vagy Venezuela hacendadói és ezek érdekvédelmi szervezetei.

Bolíviában, Ecuadorban, Kolumbiában, Uruguayban és Kubában hasonló sajátosságokat mutat e kreol nacionalizmus, amely a régi tradicionális *konzervatív pártok* megújulását is igyekezett elősegíteni. E konzervatív kreol nemzetfelfogás azonban mindenütt politikai pártok tucatjaiban volt egy időben jelen – ami arra is utalt, hogy a különböző társadalmi rétegek politikai elképzelései és törekvései eltérők voltak, számos regionális problémát hordoztak. Az uralkodó osztályok eme széttöredezettsége az oka

véleményünk szerint annak, hogy az uralkodó osztályok csúcsát jelentő oligarchiák a hadseregre támaszkodhattak elsősorban, amikor a hatalom konszolidálása volt a tét. Ez persze e pártok „hasznosságát" – elsősorban a baloldal elleni harcban – nem kérdőjelezte meg.

Több esetben szóba került már e fejezetben az *hispanidad* fogalma, ám e koncepció elemzésére külön figyelmet kell fordítani. Az *hispanidad* esetében a pánhispán gondolatkör új, spanyol-fasiszta változatáról van szó, amely az 1930-as évtized elején a köztársaságiak elleni küzdelemben született. Az *hispanismo* konzervatív, erősen történelmi érvelésű, bigottan katolikus változatának szélsőjobboldalán született, és annak birodalmi-imperialista változataként jelent meg. Első építői az *Acción Española* folyóirat körül csoportosuló ideológusok voltak, közülük Ramiro de Maeztu érdemel figyelmet, aki Defensa de la Hispanidad (Az hispanidad védelmében) című könyvében foglalta össze ezt az új pánhispán koncepciót. Maeztu interpretációjában „az hispanidad... nem faj. (...) Mi, spanyolok nem tulajdonítunk jelentőséget sem a vérnek, sem a bőr színének, mert amit mi fajnak nevezünk, az nem ezekkel a sajátosságokkal függ össze..." A kulcsfogalom Maeztunál „a szellem(iség), amely a *beszédben* és a *hitben* manifesztálódik... Az hispanidadot fehér, fekete, indián, maláj fajok és kombinációik alkotják, s igencsak abszurd dolog lenne jellegzetességeit az etnográfia módszereivel keresni."

Az hispanidad tehát – úgy tetszik – igyekezett túllépni a bőrszín meghatározta identitástudaton, ám – amint erre már Riva Agüerónál utaltunk – ez nem jelent demokratikus felfogást: a „szellem egyenlősége" a vagyon, a jogok és az intellektus által erősen hierarchizált társadalomképpel kapcsolódik össze. Valójában persze ez nem volt faji egyenlőség sem. Isidro Gomá y Tomás, Toledo érseke szerint ugyanis a spanyol géniusz szelleme a hit és a nyelv által behatolt Amerika népeibe, s anélkül, hogy sajátos természete elpusztult volna, „felemelte és megtisztította" e népeket és fajokat, Spanyolországhoz tette őket hasonlóvá. Tehát a spanyol faj hegemóniájával kell számolni e felfogás szerint.

Az hispanidad a spanyolországi viszonyok szülötte, ezért erősen köztársaságellenes, monarchista, katolikus és antikommunista tartalommal telítődött. Spanyolországon belül a célja forradalomellenes egységfront kialakítása volt, míg Spanyol-Amerikában – rövid távon – politikai bázist keresett a köztársaságiak ellen, egyszerre használva jenkiellenes és szovjetellenes érveket.

Hispanidad néven 1935-ben indult folyóirat Madridban. Ez büszkén

vallja: „katolikusok és ellenforradalmárok vagyunk" – és a civilizáció védelmét ígéri a demokráciával szemben. Maeztu itt az hispanidadot mint a spanyolok összességét határozza meg. Gibraltárt követeli vissza, Puerto Ricónak szabadságot követel, és a *trón–hit–haza* szentháromságát hirdeti. Mások az hispanidadot missziónak és szolgálatnak tekintik: „Spanyolország misszióország. Spanyolország legnehezebb pillanataiban megmentette a világot, Spanyolországnak folytatnia kell ezt a missziót, újra meg kell mentenie a világot" – hangoztatták.

Három külpolitikai célt jelölt meg az hispanidad önmaga számára: a „Gibraltári-szoros feletti szuverenitást; föderációt Portugáliával és Amerika népeinek visszakövetelését". Ehhez „Irredenta Spanyolországot" sürget a lap, s az sem baj – mondja –, ha imperialistának neveznek bennünket, mert a jelszó: „Alkossuk meg a Dél-Amerikai Spanyol Egyesült Államokat az Északi Szász Egyesült Államokkal szemben."

Az *irredentizmus* korparancs, mert „mindenki a maga földrajzi autonómiáját keresi" – írja – a németekre, az olaszokra utalva. E stratégiai cél az hispanidad latin-amerikai agitációjában természetesen nem kapott helyet. Ehelyett a spanyol jobboldali politika kozmikus utópiát vetített ki Spanyol-Amerika számára, amely úgy látja: Spanyolország lesz a „világ tengelye", s harcától függ a világ jövője is. Ezt hirdették a polgárháború éveiben a spanyol fasizmus szóvivői, akik a Szovjetunió gyarmatosító expanziójával ijesztgették tengerentúli elvbarátaikat.

Az hispanidad történetfilozófiaként is jelentkezni kívánt, de csak az „új kereszteshábórú" és „kereszteslovag" analógiákig jutott el, amikor a spanyol polgárháborút globális dimenziójúvá tágította.

A polgárháború után azonban praktikus célokat, elsősorban a Franco-diktatúra nemzetközi elszigetelődését szolgálta nagy erővel az hispanidad eszméje. E cél szolgálatára született Madridban 1940-ben a *Revista de las Indias* folyóirat is, mely a missziótudatot és az aktuális apológiát egyaránt szolgálni igyekezett.

Latin-Amerikában az Észak-Amerika-ellenesség és a szovjetellenesség alapján igyekeztek szövetségeseket keresni a spanyol fasiszták, elsősorban a konzervatív kreol nacionalizmusokra építve és ezeket átépítve: fasiszta eszméket és harcos intoleranciát oltva beléjük.

E célból volt szüksége az hispanidadra a konzervatív kreol nacionalizmusnak is Latin-Amerikában, ahol – elsősorban az itt letelepült spanyol tőkések és spanyol kolóniák támogatásával – számos országban jelentek meg ennek a felfogásnak az orgánumai is: az *Arriba España* Kubában,

a *Mundo Español* Chilében, az *Hispanidad* Uruguayban, s főként a (jelentős részben spanyolországi születésű) katolikus klérus lett ennek propagálója.

Az hispanidad tovább erősítette azt a jobboldali történelmi revíziót, amely a „fekete legenda" elleni harc ürügyén a gyarmati rendszer apológiájáig jutott el. Az argentin Ricardo Levene jelentette ennek szélsőséges változatát, aki „Az Indiák nem voltak gyarmatok" című könyvében foglalta össze ezt az apologetikát. E konzervatív argentin felfogás azonban egyúttal az hispanidadtól való távolságtartást is magában foglalta Levenénél, de másoknál, például Leopoldo Lugonesnél is. Lugones ugyanis az *argentinidad* primátusát vallotta, számára az hispanidad hasznos, de a nemzetfelfogás szempontjából lényegtelen mozzanat: „A spanyol rokonság nekünk megfelelő, és büszkeséggel tölt el..." De „bármely argentin, akinek tiszta spanyol vére van, mint nekem is, sokkal közelebb érzi magát egy másik argentinhoz, aki angolok, németek, olaszok vagy oroszok fia, mint egy spanyolországi spanyolhoz. Ez fontos tény: a fajt, amelynek a magasztalása oly sok szóvirágos beszédet inspirál, kizárja a fontos tényezők közül."

Mindez nem zárja ki azt, hogy az ilyen felfogású nacionalizmus számára az *hispanidad* eszmerendszere hasznos legyen. Az *erős hatalom*, a caudillo-kultusz mellett jól működött és felhasználható ideológiai eszköz volt az angolszász imperialista hatalmak és mindenféle „egzotizmus" elleni *védekezés* eszközeként.

A latin-amerikanizmus demokratikus képviselői azonban határozottan elhatárolták magukat az hispandidadtól. Legmarkánsabban talán a mexikói *Cuadernos Americanos* tette ezt, amely leszögezte: Az hispanidad „Ibér-Amerika visszakövetelése lenne Spanyolország számára... Az hispanidad a korábbi, az 1800 előtti helyzetünkbe való visszazuhanást jelentené, nem kevesebbet. Az ibériai fasizmus az időt akarja eltörölni. De az hispanidad több mint fasizmus, ez az ibér-amerikai fasiszták számára preparált spanyol fasizmus. Igen, az hispanidad kreol fasizmus, teokrácia... és terrorizmus."

A harmincas évtized politikai-ideológiai spektrumának két szélső pólusát a kommunisták forradalmi platformja, valamint a „kreol fasizmus" ihlette reakciós jobboldali irányzatok radikalizmusa jelentette. E két „szélsőség" által behatárolt politikai erőtérben a világválságból való kijutás kísérleteiben új ideológiai-politikai képlet született, amely a *harmadik út* alternatíváját a kapitalizmuson belül ígérte, s erőteljes nacionalista érvelését gazdasági érvekkel alapozta meg, az állam szerepének felértékelését is elvégezve.

A populista mozgalom születése: harmadik út?

A POPULISTA PÁRTOK

Az 1930-as évektől új szakasz rajzolódott ki Latin-Amerika gazdasági fejlődésében. Az előző korszak exportorientáltságával szembeállítva Kádár Béla „befelé forduló növekedésként" jellemzi ezt a szakaszt, amely a protekcionista fejlődésben érdekelt nemzeti burzsoázia és a középrétegek érdekeit is kifejezte.

Ez a fordulat nem mindenütt és nem egyszerre jelent meg Latin-Amerikában, ám fő tendenciaként jelen volt, és meghatározta a társadalmi, politikai és ideológiai folyamatokat is. Sőt, úgy tetszik, hogy ez a „befelé fordulás" a politikai-ideológiai szférában a gazdaság szférájánál talán markánsabban jelentkezett a harmincas évtizedben, amikor az osztályharcok magas hőfokának idején a korábbi évtized kontinentalista gondolatmenetei átmenetileg a politika perifériájára szorultak.

Az új gazdaságpolitikai orientáció gazdasági-társadalmi közege is eltért a világválság előtti időszakétól. Erősödött az imperialista hatalmak és monopóliumaik rivalizálása a térségben, s ezzel egy időben elkezdődött a földbirtok-koncentráció új hulláma, amelynek több vonzatát is érdemes figyelembe venni. Az indián közösségi földek elleni roham új hulláma mellett a jórészt külföldi monopóliumok és a hazai oligarchia óriásbirtokai a kreol közép- és kisbirtokosság jelentős részének földjeiből is növekedtek. Az exportorientáció csökkenése miatt alábbhagyott az agrárproletárok iránti igény, ezért jelentősen apadt számuk, viszont sokasodtak a részes bérlet különböző formái. Az 1930-as évtizedben elkezdődött és egyre gyorsuló demográfiai növekedés a falvakból – a földbirtok-koncentráció eredményeként is – mind nagyobb tömegeket árasztott a nagyvárosok felé. Így, miközben az európai és ázsiai bevándolás csaknem teljesen megszűnt, mégis erőteljesen nőtt a nagyvárosok lélekszáma. A pro-

vinciákból érkezettek integrációja és munkába állása azonban igen nehéz, konfliktusokkal teli és hosszú folyamat volt, jelentős részük igen sokáig munka nélkül kallódott.

Ekkor és ettől kezdve jelent meg a városokban a *marginados*, a város – és a társadalom – peremén élők tömege, akik anélkül telepedtek le a városokban, hogy munkát találtak volna. Jórészt ezzel a helyzettel függött össze az idegenellenesség fokozódása és a bevándorlást korlátozó törvények megjelenése is.

Az 1930-as évek az agrárszektor gondjainak állandósulása és az importnehézségek miatti *belső iparfejlődés* meggyorsulását is jelentették, ami az itt foglalkoztatott munkásrétegek létszámának gyors emelkedését vonta maga után. Szembetűnő a városi középrétegek és a kispolgárság számbeli növekedése, kivált a szolgáltatás szférájában.

Ez a már az 1920-as években felgyorsuló folyamat a politikai szférában is fontos következménnyel járt. Ezen új társadalmi rétegek felé orientálódva születtek meg ugyanis a *populista* pártok. Ezek a nemzeti jellegű reformista politikai képződmények a nemzeti burzsoázia, a hazai középbirtokosok imperializmushoz nem kötődő csoportjainak képviselőiként a nemzeti tőkés fejlődés igényeit fogalmazták meg, s ehhez a városi középrétegeket és a munkásosztály jelentős csoportjainak a támogatását is megnyerték. Osztályközi, „vertikális" tömegpártok formálódtak az 1930–1940-es évtized Latin-Amerikájában, ezek önmagukat „frontpártként" jellemezték, s erős demagógiával kihasználták a pártjaikban tömörülő népi rétegek demokratikus, nemzeti érzelmeit.

Elnevezésük: „populista" (népies) éppen pontatlanságával fejezi ki pontosan e pártok lényegét: a nagyvárosok sokféle *új* társadalmi – népi – rétegeit igyekezett tömöríteni e párttípus, elsősorban olyan rétegeket, amelyeknek régi, döntően falusi értékeik és reflexeik voltak. A társadalmi kapcsolatok archaikus, falusi modelljeit hozták magukkal e rétegek, politikailag iskolázatlanok voltak; számukra az osztályharcnál jobban hangzott az osztálybéke jelszava, hiszen e rétegek elsősorban *integrálódni* akartak a (városi) társadalomba.

A városba özönlő tömegek nemcsak paraszti eredetűek, hanem döntően „kevert" etnikumúak is voltak: meszticek, mulattok, zambók, akiknek értékei, valamint (elő)ítéletei meglehetősen erős „faji aspektust" is tartalmaztak, így ideális alanyai lettek az idegenellenességnek. Ezt a reflexet nemcsak egyes népcsoportok (elsősorban az ázsiaiak), hanem „egzotikus" ideológiák (elsősorban a marxizmus és a kommunizmus eszméi)

ellen is hatékonyan lehetett működtetni. A populista pártok saját munkásrétegeiket önálló szakszervezeti központokban egyesítették, amelyeket a napi gazdasági célok korlátai között igyekeztek tartani, illetve ezeket politikai célokra felhasználva, e „szolgálatokért" gazdasági-szociális juttatásokat harcoltak ki szakszervezeteik számára.

E pártok egyszerre voltak *„populisták"*, tehát *népiesek* – és *„popular"* azaz *népi* jellegűek. A populista elnevezés pontosan utal arra, hogy e népi bázisú pártok az uralkodó osztályok *oligarchia alatti* rétegeinek – a nemzeti burzsoáziának és a földbirtokosságnak – a *vezetése* alatt álltak. Az „összes dolgozó osztály" fogalma tehát olyan párt- és társadalomfelfogást feltételezett, amely társadalmi szempontból egyedül az oligarchiát zárta ki soraiból.

Természetesen e pártok a programalkotás során tudatosan építettek a heterogén társadalmi bázis közös – nemzeti, demokratikus, antiimperialista – érdekeltségére. A *harmadik út* keresése és meghirdetése pedig a kapitalizmus autochton útját, ugyanakkor a gazdasági-társadalmi fejlődés deformációinak, függésének felszámolását is jelentette. Ebben – egyetértve más politikai-ideológiai képletekkel – számoltak az állam központi szerepével.

Ugyanakkor a populista pártok, éppen belső heterogenitásuk (a „popular" és a „populista" vonások közötti feszültségek) miatt nem csupán reformista, hanem forradalmi indulatokat és erőket is tömöríthettek. Így érthetővé válnak nemcsak e pártok cikcakkjai, hanem ideológiai fogalmaik eltérő értelmezései is.

Összehasonlítva a jobboldali konzervatív, valamint a kommunista felfogásokkal, e populista vonulat megkülönböztető vonása tehát, hogy domináns hangsúlyt kaptak nézetrendszerében a *gazdaság* kérdései. Anélkül ugyanis, hogy a latin-amerikai ideológiák kialakult alapjellemzőitől – az elhivatottságtudattól, a nagyfokú misztikától stb. – eltávolodtak volna, elsősorban *gazdasági nacionalizmus*ként igyekeztek megjelenni, s az egész nemzet érdekeinek képviseletét próbálták magukra vállalni. Mindez határozott exkluzivizmus igénnyel párosult és a politikai monopolhelyzet kialakításának a szándékát foglalta magában.

Amikor populista pártokról beszélünk, a mexikói PRI (Partido Revolucionario Institucional), a venezuelai AD (Acción Democratica), a paraguayi febrerista mozgalom, a brazíliai Vargas trabalhista pártja, a bolíviai MNR (Movimiento Nacional Revolucionario), a kubai PRC (Partido Revolucionario Cubano) Auténtico, a Costa Rica-i PLN (Partido Libe-

ración Nacional) és a perónizmus érdemes említésre. E modern tömegpártok programjai és ideológiái – úgy látjuk – Latin-Amerika politikai történetében először tartalmazzák azt a felismerést, hogy a tömegek tudatának formálása, befolyásolása a politizálás, a „politikacsinálás" döntő feladata. Ebben nagy szerepet kaptak az identitástudat szempontjai is; kivált a nemzet kérdése, a nemzet eszméje, amely e szociális összetételükben igen heterogén pártok számára politikai kötőanyagként, cementként szolgált.

Azt is látni kell azonban, hogy éppen mert heterogén osztálystruktúrájú pártokról volt szó, argumentációjuk erősen réteg- és etnikumorientált, tehát „többféle nyelven" szólaltak meg, propagandájukban alkalmazkodni igyekezvén a megcélzott társadalmi csoportok világképéhez, értékeihez, illetve az identitástudat – csoportmeghatározott – sémáihoz, jellegzetességeihez. A populista tömegpártok identitásépítése az 1930-as évektől szélesebb folyamatban jelenik meg. Tovább folytatódik ugyanis az identitás keresése, az identitás értelmezése, amely elsősorban a különböző társadalmi osztályokhoz, rétegekhez kötődő *értelmiségi csoportok* alkotásaként jelenik meg, egyik fő sajátosságát adva továbbra is a latin-amerikai közgondolkodásnak és a latin-amerikai sajtó tematikáinak.

Ennek a jelenségnek a mélyén az a fentebb taglalt tény állt, hogy a latin-amerikai társadalom továbbra is mozgásban, változásban volt ebben az időszakban.

Az előző, 1870–1930 közötti korszakkal ellentétben ezúttal tisztán *belső* immigrációként, azaz elsősorban a városok felé irányuló mozgásként jelent meg, így a városok lettek ismét az etnikai-társadalmi keveredés fő színterévé. A mozgás ténye az identitástudat szempontjából azt is jelenthette, hogy az osztálystruktúra letisztulatlansága, valamint mozgása és változásai miatt a nem osztályjellegű identitásformák (etnikum, nemzet, vallás, eredet) az egyén számára az osztálytudatnál biztosabb fogódzóként szolgáltak, miközben elsősorban a világválság éles osztályküzdelmei és a forradalmi munkásmozgalom hatására elsősorban a proletárrétegek osztályszempontjaival és -tudatával a korábbiaknál jobban kellett számolni.

A populista politikai pártok igen széles és sokszínű, állandóan gazdagodó gondolati anyagból válogathattak a napi politikai céljaiknak megfelelően, s az európai bevándorlás leállása után, az érkező „európai eszmék" (kommunizmus, szociáldemokrácia, fasizmus) nagy választéka is gazdag forrásként és eszköztárul szolgált.

Az 1930–1940-es éveknek az identitástudat szempontjából két fő jellegzetességük volt. A továbbra is elsősorban intellektuális tevékenységként zajló identitás*értelmezés* folyamatát és a politikai (különösen a populista) pártoknak a társadalmi szférában folyó identitás*építését* egyszerre mutatták a harmincas évek. Mindenesetre ezt is szükséges árnyaltabban kezelni. Az 1930-as években az identitáskeresés feladata a korábbinál erőteljesebb intellektuális munkamegosztásban valósult meg. E kérdéskörnek a szépirodalomban történő megjelenítése éppen úgy ennek az évtizednek az eredménye, mint a társadalomtudományos (szociológiai, néprajzi) megközelítés önállóvá válása és mindezek elkülönülése a politikai megközelítés szférájától. Ilyen értelemben a harmincas évtized egy korszak lezárulását és egy új korszak kezdetét egyszerre jelenti a latin-amerikai identitástudat történeti fejlődésében. Az *esszé*, a korábbi korszakok fő műfaja, amely integrálta a politikai, szépirodalmi és társadalomtudományos megközelítést, fokozatosan átadta a helyét az egyes társadalmi tudatformák sajátos vizsgálati szempontjainak és módszereinek. A politizáló tudós-író helyét a szakkutató, a szépíró és a politikus önálló tevékenysége kezdte felváltani.

Érdekes módon, az 1930 előtti időszakhoz képest e korszak ideológiáinak a középpontjába a *szocializmus*hoz–kommunizmushoz való viszony került. A szocializmus *reális* világtörténeti alternatívaként vetődött fel: mintaként vagy éppen fenyegetésként. A fasizmus ehhez képest nem jelent meg hasonló súllyal még az ellenségképekben sem, és feltűnő, hogy az imperializmuskép helye is jelentősen megváltozott a nemzettudatok szerkezetében.

Ennek okai között feltétlenül ott van a világforradalom (a szocializmus) és a fasizmus jóllehet ellentétes irányú, de együttesen megjelenő hatásrendszere, amely különösen a „jószomszédság" politikáját formáló Egyesült Államok „demokratikus imperializmusa" idején elhomályosította a korábban rendkívül éles jenkifóbiát.

A szubkontinens az 1930-as évtizedben rendkívül ellentmondásos nemzetközi helyzetben és erőtérben kereste önmagát és felemelkedésének új útjait.

INDIÁN AUTONÓMIA – ÚJ ETNIKUM?

Az 1930-as években a nemzetről kialakult nézeteket vizsgálva azt tapasztaljuk, hogy a különböző társadalmi osztályok és rétegek eltérő ideológiai előjelű felfogásai egymás mellett, egymásra „torlódva" jelennek meg Latin-Amerikában. A nemzetfelfogások vitájaként is felfogható mély és heves ideológiai küzdelemben két fontos vonás érdemel figyelmet. Az egyik vonásra az Andok-térség országai adnak példát, ahol az indián etnikumok jelentős tömbben voltak jelen, és Bolíviában különösen hevesen kapcsolódtak be a politikai küzdelembe. A kortárs progresszív gondolkodók számára reális alternatívaként és kívánatos célként jelent meg ezeknek az etnikumoknak önálló nemzetekké történő fejlődése.

Az indiánkérdéshez való viszony Bolíviában a politika központi kérdésévé vált, ahol a chacói háborúban elszenvedett vereség az imperialista tőkével összefonódott bolíviai oligarchikus állam züllöttségére és tehetetlenségére is fényt vetett éppúgy, mint az ország mély elmaradottságára, amelynek szimbóluma az indián paraszt és bányász lett. A gyorsan szerveződő baloldali politikai szervezetek számára egyértelművé vált, hogy egy antiimperialista, nemzeti demokratikus agrárforradalomra van szükség. Megkezdődött az ország gazdasági-társadalmi-politikai viszonyainak elemzése és a politikai stratégiák kiépítése, valamint a programalkotás. Ezek mindegyikében központi szerepet kapott az indián és az indiánkérdés.

Markánsan jelenik meg a forradalmi baloldalon egy, a marxizmus eszméihez és Mariátegui művéhez kötődő csoport, amely összekapcsolja az indiánkérdést a földkérdéssel, de a nemzeti kérdésre is megoldást akar találni. A chacói vereségre leggyorsabban reagáló indigenista értelmiségi csoport a „kenyér, föld, szabadság" jelszavát és a szocializmust tűzte ki zászlajára, és indián felkelés elindításával akarta a hatalmat megragadni, létrehozva a „Kollasuyo Indián és Paraszt Köztársaságot".

Hasonló elképzés bontakozik ki a bolíviai forradalmár, Tristán Marof ez időbeli írásaiból is. Az „Altiplano tragédiája" című könyve izzó és lázító vádirat a félgyarmati sors és az indiánok elnyomása ellen. Az 1920-as években Mariáteguihez kötődő Marof a gyarmatosítás előtti indián kollektivizmus eszményeihez akart visszatérni, és a proletárforradalmat tűzte ki aktuális feladatként. Marof számára az indián az egyetlen etnikai csoport, melynek értékei és közösségei alapul szolgálhatnak az *új nemzet*, a „szocialista köztársaság" számára. Marof andoki kitekintés-

ben gondolkodik, s az *indián szocialista köztársaságok*at Chilében, Ecuadorban és Peruban is aktuális célként tűzi ki; kontinentális „Egyesült Szocialista Köztársaságok" keretében. A Marof és elvtársai által 1938-ban létrehozott, trockista kötődésű *Forradalmi Munkáspárt* (spanyol rövidítéssel POR), amelynek bázisa az indián bányászság volt, ezt az álláspontot képviselte politikai programjában is.

Ettől jelentősen eltért a bolíviai kommunisták álláspontja, amely a Marof-féle – a perui Manuel González Pradára emlékeztető – harcos indián alapú nemzetfelfogás és az ugyancsak formálódó *bolivianidad* között igyekezett kompromisszumot kialakítani; a kecsua és aymara etnikumot nemzeti *kisebbség*ként fogva fel, *autonómiát* követelt a számára. Ám a kommunisták is úgy gondolták, hogy az ország „igazi urai" az indiánok.

A kontinensen a heves politikai küzdelmekben azonban már formálódóban volt egy *széles és integrált új nemzetfelfogás*. Ez a felfogás is indiáncentrikus volt, de ahogyan a bolíviai Gustavo Adolfo Otero tudós könyvében megfogalmazta, e felfogás szerint az indián „a gerincét és az izomzatát" alkotja az „ando-bolíviai" nemzetnek.

Ebben az irányban mozgott az 1940-ben megalakult Forradalmi Baloldali Párt (PIR) felfogása is, amelynek ideológusai marxistának vallották magukat, és Mariátegui eszméihez kapcsolódtak. A PIR átfogó marxista elemzéssel alátámasztott programja nem tűzte ki a közvetlen szocialista forradalmat, és nem említett indián önrendelkezést sem. Nemzetfelfogása nem tűnik ki a programból világosan. Nem derül ki, tudatosan maradt-e homályban az önmagát marxista-szocialista pártnak nevező PIR nemzetfelfogása. A PIR antiimperialista, latifundiumellenes nemzeti forradalom elindítását tűzte zászlajára. Szociális összetételét tekintve bányászok, ipari munkások, értelmiségiek és indián parasztok alkották a bázisát.

Ha a bolíviai forradalomban hatalomra került Forradalmi Nemzeti Mozgalom (MNR) programját nézzük, szembetűnő, hogy javarészt a PIR által korábban kimunkált gondolatköröket vette át. A PIR és az MNR fogalmazta propaganda különbségeinek elemzése azonban azt is segíti megérteni, miért válhatott az MNR a bolíviai forradalom vezető erejévé. Az MNR, ellentétben a PIR-rel, világosan megfogalmazta nemzetfelfogását, azt „*indomeszticként*" határozva meg, s ezt az „új etnikumot" tette meg pártja alapjának. Ez lényeges eltérés, mely széles mesztic kispolgári és középrétegeket, középbirtokosokat állított az MNR mellé, ugyanakkor érvényesültek az „autochton tradíciók" is.

Míg a PIR propagandája szociális jellegű volt, az MNR ezt erős nemzeti

érvrendszerrel kombinálta, s a nacionalizálást állította programja középpontjába.

Latifundiumellenessége is eltért a PIR-étől; ez kollektivizált formákat javasolt a latifundium helyett a parasztoknak, az MNR pedig földosztást. Határozottan elhatárolta magát a szocializmustól és a „nemzeti forradalmat" tűzte ki célul. Az 1946-os MNR-programnyilatkozattól már egyenes út vezetett a forradalomig.

Az indiánkérdés izzó jelenvalóságával együtt is tény azonban, hogy a nemzettudat fejlődésének fő vonulatát nem ez jelentette. A nemzetfelfogás formálódásának fő vonulata ettől eltérő és kontinentálisan azonos vonásokat mutatott.

Fel kell figyelnünk ugyanis arra, hogy az 1920-as évek végétől megjelentek, és az 1930-as évek „sikerszavaivá" váltak a *peruanidad*, *bolivianidad*, *argentinidad*, *mexicanidad*, *venezolanidad*, *cubanidad* stb. fogalmai. Véleményünk szerint e fogalmak az etnikai keveredés évszázados folyamatának *eredményét*, szintézis jellegű *új etnikumok* megjelenését tükrözik; azt, hogy a „*kubaiság*", „*brazilság*" stb. a korábbiakhoz képest *új etnikai minőség*, a latin-amerikai etnikai kohóban megszületett új produktumok, melyek a *nemzetek új alapját* jelentik. *Egy etnikumú nemzetfelfogások* formálódásának vagyunk tanúi, amikor azonban önmagunkat már nem az egyik vagy másik korábbi etnikummal (rasszal) indiánként, fehérként vagy mesztickként határozzák meg, hanem *új etnikumként*. A XIX. századi több etnikum alapú integrált nemzetfelfogásokkal ellentétben, amelyeket a demokratikus és forradalmi mozgalmakban láttunk formálódni, ezek az új nemzetfelfogások immár *minden etnikum értékeit* integráló felfogások. És demokratikus alapúak még akkor is, ha a „dolgozó osztályok" és a „termelő osztályok" eltérő tartalmú fogalmaival manipulálva a nemzeti burzsoázia hegemóniáját természetes módon valósítják meg ezekben az integrált nemzetfelfogásokban. A *„nemzet" és az „új etnikum" egymásra találása* etnikai szintézis eredményeként az 1930-as évektől kezdődött meg Latin-Amerikában.

Az *új etnikum* kialakulásával összefüggő politikai gondolatmenetek tudományos megalapozásában a legkiterjedtebb és legnagyobb hatású munkát a kubai Fernando Ortiz és a brazil Gilberto Freyre végezte el. A két kortárs tudósóriás bemutatása önálló monográfiák tárgya; önálló kutatási iránnyá vált a latin-amerikai eszmetörténetben. E helyütt a két tudós témánkkal kapcsolatos gondolatmenete érdemel említést, nem annyira alapkutatásaik, mint inkább *konklúzió* jellegű megfontolásaik.

Freyre felfogásában a spanyol és a portugál etnikum maga is *szintézis;* arab, afrikai, zsidó és számos európai népfaj összeolvadásából keletkeztek. Ebből vezeti le a két amerikai gyamatosítónál megfigyelhető „etnikai demokráciát"; a „faji toleranciát" is.

Brazília és a *brazilság* lényegéhez tartozónak tartja nemcsak etnikai, de regionális *sokszínűségét* is mint „a kulturális monotónia veszélyének" az ellenszerét. Korának etnikai és szociális állapotait elemezve Freyre arra figyelmeztet, hogy a történeti etnikumok – a fehér, a mesztic és a néger – eltűnőben vannak, s „megvan az a tendencia, amely a meszticeket *új etnikai típusként* stabilizálja, hasonlóan a *polinézekhez*". Úgy látja, „Portugál-Amerika minden nappal erősebb, mesztic és negroid jellegű értelmiségi és politikai elitjének összetétele miatt... Ma általános, bárha még nem egyetemes vélekedés, hogy senki sem becsületes és őszintén brazil, ha tagadja a múltat, vagy eltekint az amerikai indián és néger hatásoktól."

Freyre a második világháború idején írt művében ugyancsak a Szovjetuniót hozza fel pozitív példaként, ahol ellentétben az Egyesült Államokkal, nincsenek faji előítéletek; ahol a népfajok együttélése jól megoldott. Brazíliának szintén valamiféle „amerikai Oroszországgá" kell válnia – mondja.

Freyre a brazil nemzettudat fejlődését vizsgálva, az 1920-as évektől új nemzettudat formálódásának a kezdetét látta, amely nem kötődött egyik vagy másik eredeti etnikumhoz, hanem a nemzetet ezek „értékei kombinációjának" tekintette és „az egységen belüli változatosságot" hangsúlyozta. Freyre Euclydes da Cunha felfogását is azért utasítja el, mert az – véleménye szerint – a brazilságot etnocentrikusan, faji, fehér alapon képzelte el. Cunha pesszimizmusát Freyre ezzel hozta összefüggésbe.

Fernando Ortiz a „kubaiságot" „Kubához való viszonyként" határozta meg, amely „a lélek kondíciója; érzelmek, eszmék és magatartások összessége", azaz mindenekelőtt és ebből következően – kultúra. Ennek kialakításában Kuba földrajzi helyzetét, klímáját, történelmét és az egymásra ható fajokat veszi számba. A kubaiságnak elsősorban ez utóbbi ismérvét elemzi, mert szerinte a *cubanidad* az etnikumok értékeinek szintézise. Ortiz szerint a sziget *indiánjai* hagyták Kubára az ananász, a jukka, az amerikai mogyoró, a kukorica, a dohány művelését, tehát elsősorban a táplálkozásban vannak jelen, meg néhány szó erejéig. Az érkező *spanyolok*kal az állandó nyugtalanság, a hirtelen lobbanékonyság, a játék kedvelése, a veszélyekkel és a reménnyel való játék is megérkezett. A *négerek*

rabszolgaként, önakarat, ambíciók nélkül jöttek. Egy idegen világban, az erőszak légkörében, magukkal hozott kultúrájuk elenyészett. A néger elsősorban munkaerejével járult hozzá a kubaisághoz. Kulturális hatása az étkezésben, a szavakban, a bőbeszédűségben, a szeretkezésben, a gyermeteg hiszékenységben, de mindenekelőtt a kubaiság három megnyilvánulásában: a művészetben, a vallásban és a kollektív érzékenység tónusában van jelen. A zene – éppen ezért – nem néger zene (itt nincs sem jazz, sem spirituálé), hanem „fehér-fekete", mint az *habanera* és a *rumba*. A vallásban hasonlóképpen szinkretizmus születik. Fekete isteneiket, mítoszaikat összegyúrják a fehérekével, s így „a sajátos néger kultúra és lélek behatol a cubanidadba", s átitatja azt játékos, érzékeny, toleráns, pajkos vonásokkal – írja Ortiz.

A rabszolgaság azonban más módon is meghatározta a kubaiságot. Korrumpált – urat és rabszolgát egyaránt; a csempészet és a kalózkodás lehetőségei deformálták a kollektív életet, az *álszenteskedés*, az „illegitim habitus", a cinikus közömbösség tulajdonságait kialakítva, ahol siker és bűn egyaránt szankció nélkül marad. E „kettős" élet, „törvényellenes élet" évszázadokon keresztül tartott.

Ortiz számba veszi az Egyesült Államok felől érkező fehér kultúra hatását a XIX. században, de a Haitiból elmenekült franciákkal is számol: ők hozták a Marseillaise-t, a romantikát, az elegáns divatot és a francia kultúrát – ami főként a kubai arisztokráciára hatott (Ortiz a lengyel nemességben lát hasonló francia orientációt). A múlt századoktól erős zsidó, kínai és német hatást is kimutat Ortiz a kubaiságban. A sziget felfedezése óta jelen voltak a zsidók Kubában, s a gazdasági-pénzügyi életben és bizonyos értelmiségi (orvosi, írói) foglalkozásokban kiemelkedő a szerepük. Zenei érzékenységük, hazafiságuknak bizonyos messianisztikus vonása és idealista tónusa került a kubaiságba – mondja Ortiz, aki szerint talán játékszenvedélyüket leszámítva, az ázsiaiak hatottak legkevésbé.

Összegezve a gondolatmenetet, Ortiz megállapítja: talán a négerek azok, akik leginkább hatottak az érzelmek, az öntudat kialakulásában. Ez érthető is – mondja –, hiszen amikor a fekete rabszolga lett, nem volt reménye a visszatérésre, sosem gondolt másra, csak arra, hogy kubai. A fehér, mielőtt még Kubába ért, már a visszatérésen gondolkodott, és családi kapcsolatait is megtartotta Európával. A *cubanía* mint tudat, akarat, kötelék a hazához, azoknak az embereknek a körében született, akik a visszatérés óhaja nélkül, itt születve és felnőve, e földben gyöke-

rezve gondolkodnak, s itt van a lelkük. Ilyen heterogén elemekből egyesült, alapozódott meg végül a közös kubai tudat és öntudat – mondja Ortiz.

A kubaiságnak ez a felfogása – amely kétségtelenül új, szintézis jellegű etnikumot jelent, erőteljesen hatott a kubai politikai gondolkodásra is. Sőt, érdekes módon az 1930-as évtized végén megerősödő színes bőrű társaságok is ezt az *integrált kubaiságot* képviselték, s a főként északamerikai hatáson erősödő rasszizmus ellen léptek fel e felfogás jegyében, „integrált demokráciát" követelve.

Alberto Arredondo, aki kubai apristából lett a PRC Auténtico ideológusa az 1930-as évtized végén, a *cubanidad* ortizi felfogását adaptálta a politikára, s arra figyelmeztetett, hogy „Kuba a faji egység felé halad", amely „új karaktert", „új embert" formál. E folyamat biztosításában és konszolidálásában kell az állam védő-segítő szerepét fokozni – mondja a szubkontinens kommunistáinak „néger önrendelkezés"-koncepciójával és az afro-cubanismóval is hevesen vitázó Arredondo.

Arredondo példája alapján lehet felvetni az *összefüggést* az ekkor alakuló *populista pártok* és az ugyancsak formálódó *új etnikum alapú* nemzetfelfogások között. Ha megfigyeljük, az új, szintézis jellegű etnikum- és nemzetfelfogás építői között számos olyan gondolkodót találunk, akik a populista mozgalmak ideológiáinak is alakítói voltak. Kubában Arredondo, Venezuelában Picón-Salas és Rómulo Betancourt, Paraguayban Natalicio González neve említhető példaként. De itt találjuk az apristákat is, akik közül az Haya de la Torréhoz szorosan kapcsolódó Antenor Orrego kontinentális koordinátákban igyekezett elhelyezni ezt az új etnikai-nemzeti összefüggést.

Orrego 1937-ben a „Nép–Kontinens" (Pueblo–Continente) című könyvében vállalkozott e munkára. Úgy látja, Latin-Amerikában egyidejűleg három különböző vonás fedezhető fel. Először ott vannak a különböző európai, ázsiai, néger elemek, amelyek ellenállnak az integrációnak; másodszor abszolút kaotikus a helyzet. Harmadsorban, s Orrego ezt tartja új elemnek, megjelentek már a *szintézis* eredményei is: ez a jövő típusa, bárha ma még csak „tipo infantil" azaz éretlen formában. Az *indigenista* és *europeizante* irányzatok egyoldalúságain ez az integrációs jelenség lép túl, és mert ez kontinentális jellegű, ilyen értelemben Amerikában *új kontinens* formálódik, mely „a fajok és a kultúrák szintézise".

E felfogásban – amely Vasconcelos „kozmikus faj"-víziójának nyomait is őrzi – erős Európa-ellenesség is kimutatható. A művészetekben, első-

sorban a képzőművészetekben is ezt az új szintézist látjuk megszületni – mondja Orrego.

Ha a formálódó populista pártok és mozgalmak nagy tömegvonzására gondolunk – ez főként a második világháború utáni korszak meghatározó vonása –, az előzmények alapján mindenképpen arra kell gondolnunk, hogy a populista politikai képződmények sikereinek gyökerét valahol itt, a latin-amerikai nemzetté válás és nemzetfelfogások ezen új szintjén kell keresni.

Kétségtelen ugyanis, hogy a populista pártok és mozgalmak a nemzetté válásnak ezt a fő áramát, fő hullámát ragadták meg, ezt tükrözték, ezt fejezték ki, és az *etnikum és a nemzet* közötti új típusú viszonyt felismerve alkották meg mind politikai koncepciójukat, mind politikai szervezetüket. Nemzetfelfogásuk ezért erős és ezért vonzó: az integrált „új etnikum" és a nemzet fogalma szerencsésen egymásra „csúszott", egymáshoz kötődött és illeszkedett úgy, hogy a nemzetet a Latin-Amerikában elfogadott „faji aspektus" és nyelvezet koordinátáival is jól meg lehetett határozni, illetve bőrszíntől függetlenül azonosulni lehetett vele.

Az 1930-as évtizedtől formálódó populista pártok monopolista törekvései és „frontpártként", „népi" pártként történő megjelenésük azonban arra is utalt, hogy e pártok az új etnikummal azonosított szervezett politikai nemzetként is igyekeztek önmagukat meghatározni.

Az új etnikum (nép)–nemzet–állam–párt fogalmai közötti szoros és szerves kapcsolódás a lényege ennek az eredeti latin-amerikai politikai-tudati képletnek, amelynek belső kohézióját még az is növelte, hogy jó érzékkel kapcsolódott a latin-amerikai pozitivisták múlt századi demokratikus eszméköreihez és gazdasági elképzeléseihez is, így ezt az „autochton" latin-amerikai jelleget e hazai haladó örökséghez való kötődés is segített legitimizálni.

AZ APRA ÉS AZ APRIZMUS

Az 1920-as évek végén, az 1930-as évek elején, haladó folyóiratok körül csoportosuló értelmiségiek és az ekkor formálódó politikai csoportok Latin-Amerika sok országában vallották magukat „apristáknak". Perun kívül Chilében, Bolíviában, Ecuadorban, Kolumbiában, Venezuelában, Kubában, Közép-Amerikában, Argentínában, de Brazíliában is találhatunk ilyen aprista csoportokat, amelyek a renovación (megújítás)

nemzeti útjait keresték és az APRA ideológiája hatott a tevékenységükre. Ezért különösen indokolt az immár perui APRA önálló vizsgálata. 1928-tól ugyanis nemcsak ideológiai kontúrjai lettek élesebbek, de megkezdődött az eddig kontinentális aspirációjú APRA fordulata; perui nemzeti párttá történő átalakulása is. A pártalakulás egybeesett az APRA politikai felfogásának változásaival és pontosabb körvonalazódásával.

Ekkor vált a perui APRA ideológiájának kulcsfogalmává az *„anti-imperialista állam" tézise*. Haya de la Torre és az apristák 1928-tól egyre többet foglalkoztak az állam kérdéseivel, s elsősorban a perui állam konkrét kritikáján keresztül ez időben már kirajzolódik az APRA korabeli állameszménye. Az állam Peruban – írja Haya de la Torre – „mai kormányzási formájában csak igen felszínesen és látszólagosan képviseli a gazdasági és társadalmi – végső fokon politikai – erőket, hogy egyesüljenek egy nemzet sajátos struktúrájában. Az állam Peruban a legerősebb osztályokat képviseli, a gazdaságilag legfejlettebbeket és legszilárdabbakat... Sajnálatos módon a perui állam mindmáig nem tudta elérni, hogy új nemzeti erőkkel erősítse meg önmagát, felhasználva azokat saját stabilitásának megteremtésére. Ez az oka annak, hogy (...) az állam Peruban az imperializmus szervezete lett, előbb gazdaságilag, majd politikailag." Hogy ez a helyzet létrejött, szerepe van annak is – írja – hogy hiányoztak az államvezetésből a tehetséges emberek, akik átfogó, igazi programot tudtak volna adni Perunak. Ezért az improvizálást tudományos vezetésnek kell felváltania: „Erős és új állam megteremtésére van szükség, amely – amennyiben lehetséges – független a külföldi pressziótól és ura saját lehetőségeinek."

Haya de la Torre és az apristák a diktatúrát nem tekintik az állam lényegének, ezt a *fejletlenség* eredményének tartják. Az állam lényege minden osztály képviselete egy „funkcionális demokrácia" keretében, amely „az ország összes alkotó erőit tömörítő szindikátusok" képviseletét jelentené. E funkcionális demokrácia a politikai jogokat a „gazdasági hozzájárulás mértéke" szerint adná. Azaz valójában aszimmetrikus konstrukció lenne, és elsősorban a nemzeti tőkés rétegek érdekét és hatalmát szolgálná: „az állam uralmában – írja Haya de la Torre – a falusi és városi középosztályoknak, a kisbirtokosoknak, a kézműveseknek, a kiskereskedőknek, az értelmiségieknek stb. kell részt venniök, létrehozva az imperializmus által elnyomott osztályok egységfrontját egy olyan típusú államban, amely immár nem az imperializmus eszköze a nemzeti tömegek elnyomására, hanem az ő védelmi szervezetük. Ezen alapul az anti-

imperialista állam tézise. A hatalom igazi urai azonban a nemzeti burzsoáziává váló középosztályok lesznek, akik az államhatalom birtokában „féken tudják tartani az imperializmust", amelynek tőkéjére egyébként Latin-Amerika országainak szükségük van.

„Az antiimperialista állam... ellenőrizné a termelési javak elosztását, végrehajtva a termelés forrásainak progresszív nacionalizálását, feltételekhez kötve a kereskedelmet és a tőkebefektetést. A nemzet és az imperializmus közötti viszony szerve lenne, amíg az (mármint az imperializmus – *A szerző*) létezik"; „az imperializmustól halálosan fenyegetett középosztályok keresnek védelmet az antiimperialista államban, amely (...) határozottan az államkapitalizmus felé fejlődik" – hangsúlyozta Haya de la Torre. Másutt ezt írja: „A latin-amerikai középosztály még nem hajtotta végre sem a maga francia forradalmát, sem reformációját, sem cromwellizmusát; sorsa a gyenge proletariátussal és a kontinens feudális parasztságával való egyesülésre kényszeríti."

Az antiimperialista állam tézise egy akkor formálódó történetfilozófián alapult, amely Lenin téziséhez kapcsolódott: „Az aprizmusnak... az a véleménye, hogy az imperializmus az iparral rendelkező népeknél „a kapitalizmus legfelső fokát", nálunk viszont „az első szakaszt" jelenti. „A mi kapitalizmusunk a modern imperializmus megérkezésével született" – jelenti ki Haya – s megjegyzi: „a szocializmus nem szükségszerű, amíg az ipari társadalom nem teljesítette történelmi korszakát..."

Ebből a felfogásból következett, hogy a perui APRA határozottan szembefordult a kommunistákkal a világválság idején, miközben nyitott a külföldi monopóliumok felé: „az imperializmus ... országunkban a kapitalizmus szakaszát, az elkerülhetetlen iparosítás szakaszát képviseli... Ha megtaláljuk a két erő közti egyensúly fenntartásának lehetőségét..., akkor jó viszonyban tudunk élni a külföldi tőkével." Az aprista felfogás – amelyet az angol kispolgári szocializmus és nevezetesen John Atkinson Hobson ihletett – tükrözte a kettős szorításba kerülő tőkés középrétegek álláspontját, akik a világválság idején az imperializmus fenyegetése mellett a kommunisták által megszemélyesített proletárforradalom veszélyével is számolhattak.

Latin-Amerikában az APRA ideológusai láttak hozzá a legkorábban egy új, hatékony politikai stratégia kialakításához, s ezt a politikai gyakorlatban is realizálni kívánták. Erre utal az, hogy 1931-ben megalakították pártjukat. A Perui Aprista Párt (PAP) igen gyorsan a perui politika meghatározó pártjává, egyik főszereplőjévé vált. A világválság

politikai küzdelmeiben tömegpárttá alakult, s a hatalom megragadását tűzte ki célul. Ideológiájának állandó tartópillérét az előbb említett gondolatmenet jelentette, ám a párt „napi" érvelésében igen sokszínű skálán mozgott. „Szocialista", „marxista", „forradalmi", és „munkás" frazeológiával fordult a munkásrétegek felé. Főként az anarchoszindikalista és szervezetlen munkásokat hódította meg igen gyorsan, elsősorban napi érdekeik felkarolásával. A kispolgárság, a középrétegek, az értelmiség megnyerése érdekében tudatos és hatékony mesztic propagandát folytatott, felhasználva az indigenismo érvrendszerét is. A politikai kulisszák mögötti taktikázásokban viszont a kreol *politikai elit* fondorlatait is felhasználta; azaz minden réteget a „saját nyelvén" célzott meg, felhasználva a tömegpropaganda legmodernebb és leghatékonyabb módszereit (például illegális rádióadót hozott létre). Utcai kampányaiban erős idegenellenességet keltett az „egzotikus eszmék" (fasizmus, kommunizmus) támadása révén a bevándorlókkal, főként az ázsiaiakkal szemben (a „sárga veszedelemről" írt röplapjain). *Egyetlen autentikus nemzeti erőként* igyekezett megjelenni, kiadva a szállóigévé vált jelszót: „Csak az APRA mentheti meg Perut". Hegel dialektikájához kapcsolódva az APRA úgy jellemezte önmagát, mint ahol a kommunizmus a *tézist*, a fasizmus az *antitézist*, az aprizmus pedig a *szintézist* jelenti. Ez a napi politikai küzdelmek nyelvére lefordítva azt jelentette, hogy szerintük a harc a hatalmon levő (fasiszta) civilismo és az APRA között fog eldőlni: „a civilismo és az APRA között nem lesz középső út, sem ultravörös, sem anarchista..."

Az 1930-as évek politikai harcai azonban megmutatták azt is, hogy az antiiperialista állam aprista tézisének kétféle értelmezése élt a perui pártban. Az egyik őszintén, harcosan demokratikus és antiimperialista, népi-nemzeti értelmezés (Magda Portal, Manuel Seoane és a szakszervezeti káderek irányzata); a másik az antiimperializmusától és latifundiumellenességétől megfosztott reformista változat, az oligarchiával kötendő paktum elérése érdekében, amit Haya de la Torre és a párt más „kalifái" vallottak. Ez mindenesetre tartós belső feszültséget teremtett a pártban, miközben az oligarchia számára sokáig kétségessé tette az APRA vezérei paktumjavaslatainak és felajánlkozásainak komolyságát.

A szövetkezés lehetőségeit a baloldali pártokkal az APRA pártfelfogása akadályozta meg. Önmagát frontpártként meghatározva az APRA monopolhelyzet kialakítására törekedett. Ez az 1930-as években formálódó pártok sokaságát látva, egy túlhaladott politikai sémához való

ragaszkodásra utalt: ugyanis *egypártrendszerű állammodellben* képzelte el a leendő „antiimperialista államot".

A perui APRA elkészítette konkrét és átfogó politikai programját („Plan del Aprismo", 1931), amely egyértelműen a hazai ipari burzsoázia, a közép-bányatőke és a kispolgárság követeléseit integrálta nemzeti tervvé. Ebben jelentős súlyt kaptak a munkások napi gazdasági követelései és számos más aktuális perui probléma. Feltűnő azonban, hogy a terv milyen kevés teret szentelt az indián-paraszti problémakörnek. E tekintetben a kreol uralkodó osztály hagyományos filantróp és paternalista felfogását vette át a terv, amelynek antiimperializmusa is meglehetősen halvány. Oligarchiaellenessége viszont igen markáns, s ez összefügg azzal, hogy az oligarchia kezében volt a perui állam. Ezt egyébként az APRA felfogása, amelyben az államhatalom központi szerepet játszott, érthetővé is teszi. Az oligarchia állama ugyanis – vélekedtek az apristák – „nem tudja autentikusan képviselni a nemzet többségét", s így mindig fennáll a veszély, hogy „az állam idegen érdekek képviseletét szolgálja". Védelmet nyújtó államot sürgettek, amely a nemzeti és a külföldi tőke közötti harmónia megteremtését hatékonyan szolgálja: „Az állam peruizálásáért, a nemzeti többségek politikai és gazdasági integrálásáért kell küzdenünk" – olvasható a tervben.

Ennek az új típusú államnak a „három osztály" egységfrontját jelentő APRA-párt vezetése alá kell kerülnie, ezt az államot a „funkcionális demokrácia" alapján kell átszervezni, ezen belül létrehozva egy „gazdasági kongresszust" is, ahol a *nemzeti tőke* és a nemzeti munka mellett a *külföldi tőke* is képviseletet kapna. A terv elutasította az „európai recepteket", s *eredeti* perui mozgalomként hirdette önmagát, a „lassú és fokozatos" átalakításra téve a hangsúlyt.

Az APRA 1931–1933 körül véglegesen kialakuló új, exkluzív és monopolisztikus koncepciójának a lényege témánk szempontjából az, hogy „a nemzet összes eleven erőit" „egységfrontba" tömörítő aprista *párt* nemcsak az „igazi nemzettel" azonosult a pártpropagandában, hanem az elérendő antiimperialista állammal is. E hármasságban – párt, nemzet, állam – a nemzet a dolgozó peruiak közössége, a létezés alapja, az antiimperialista állam az elérendő *cél;* a párt pedig a perui nemzet politikai erőinek összefogása és dinamikus kifejeződése, amely a nemzet számára visszaszerzi és átszervezi a nemzeti államot. Az APRA minden megnyilvánulása nemzeti értelmet nyert, amelyért áldozatok és mártíromság vállalása is kötelező. Az APRA-ban kibontakozó *mártírmisztika* e nem-

zeti missziótudatban gyökerezik, amelyből a „győzni fogunk" fanatikus hite táplálkozik. Ez magyarázza, hogy az APRA válaszra sem méltatta a kommunista párt népfrontfelhívását. Az APRA politikai elképzelése szerint ugyanis ő maga – az aprista párt – alkotja a népfrontot; másrészt pedig „Moszkva cseleként" minősítette e politikát, mely „oroszosítani és szovjetesíteni akarja a világot". Helyette Peru inkák alatti nagyságának visszaállítását ígérték a perui népnek, és a „Hit, Egység, Fegyelem, Munka" jelszavait fogalmazták meg 1936-ban. Ugyanakkor 1935–1936 körül az apristák fasizmusellenesek és a Franklin Delano Roosevelt deklarálta „jószomszédsági" politika elutasítói is voltak, mivel azt e nemzeti platformról élénk gyanakvással szemlélték.

Ennek az aprista felfogásnak a kontinentális sajtóban nagy visszhangja támadt, s ha ismerjük az aprista ideológusok hatalmas és intenzív kontinentális propagandatevékenységét, ez egyáltalán nem meglepő. Ám fordítva is igaz: a szubkontinensen sok helyütt hasonló gondolatok születtek, amelyek hatottak egymásra, s az APRA-nál bemutatott nézetekhez hasonló gondolatmenetek alakultak ki, főként Közép-Amerikában, Kubában, az Andok országaiban: Ecuadorban, Kolumbiában, Venezuelában, valamint kisebb mértékben Argentínában és Paraguayban.

„JÓSZOMSZÉDSÁG" ÉS „NEMZETI EGYSÉG"

A különféle ideológiákon alapuló, de egyként erősödő kontinentális ellenszenv és a kibontakozó tömegmozgalmak hatására már 1931-ben megfogalmazódott az Egyesült Államokban a kontinentális politika átalakításának, a Monroe-elv átértelmezésének szükségessége. Erre szolgált a „jószomszédság" politikája, amely ismét abból a realitásból indult ki, hogy a „furkósbot" és a „dollárdiplomácia" immár alkalmatlan módszerek az észak-amerikai érdekek védelmére a déli féltekén.

A pánamerikanizmus új kurzusát Franklin Delano Roosevelt elnök indította el, aki 1933-ban kijelentette: „Azt szeretném, ha a világpolitikában ez a nemzet (mármint az Egyesült Államok – *A szerző*) a jó szomszéd politikáját követné... A jó szomszédét, aki becsülvén saját magát, mások jogait is tiszteletben tartja." A „jószomszédság" célja 1936-ig elsősorban gazdasági, politikai és katonai pozíciók megtartása volt Latin-Amerikában, hogy fékezzék a kibontakozó nemzeti gazdaságpolitikák ellenállását az észak-amerikai monopóliumokkal szemben.

Az Egyesült Államok az 1933. évi, montevideói VII. Pánamerikai Konferencián elismerte a népek egyenlősége, a más országok belügyeibe való be nem avatkozás, a területi sérthetetlenség elvét, elvetette a nemzetközi kapcsolatban az erőszak alkalmazását. Hogy a politikai váltás hitelét megalapozza, tárgyalásokat kezdett Panamával az 1903-ban kötött csatornaszerződés módosításáról; Kubával 1934-ben a Platt-féle módosítás eltörléséről; Haitiból pedig kivonta csapatait, lemondott arról a korábbi jogáról, hogy Mexikóban csapatokat állomásoztasson. Kölcsönös kedvezményekkel járó szerződéseket, vámcsökkentést, hiteleket, szociális és műszaki támogatást ígért Latin-Amerika országainak. 1935-ben az Egyesült Államok külügyminisztere jogos igénynek ismerte el, hogy az északamerikai tőke kötelezően vesse alá magát azon országok törvényeinek, amelyek befogadják. Az Egyesült Államok uralkodó körei a korábbinál több érzékenységgel fordultak déli szomszédaik felé, s propagandájukban nagy erőfeszítéseket tettek az erős „jenkifóbia" csökkentésére.

A stílus ugyan kétségtelenül változóban volt, az alapmagatartás azonban nem változott. Az Egyesült Államok kormányának aktív támogatásával ez időben kerültek hatalomra Közép-Amerika és a Karib térség diktátorai, s a fennálló antiimperialista kormányokat továbbra is erős ellenszenvvel kezelték Washingtonban. Ezért írhatta le a mexikói Jesús Silva Herzog: „A furkósbotot felváltotta a »fehér kesztyű«, de a másik Roosevelt (Theodor Roosevelt – *A szerző*) politikáját összehasonlítva a »jószomszédsággal«, inkább a forma, semmint a tartalom változott." 1936-tól a „jószomszédság" politikájában a fasizmus elleni kontinentális összefogás, a *kontinentális védelem* gondolata is helyet kapott.

Az Egyesült Államok által kezdeményezett Buenos Aires-i békekonferencián Roosevelt elnök „a békekontinens" védelmének szükségességéről beszélt. A „szabadság védőbástyája", Amerika népeinek közösen kell fellépniök a külső veszély ellen – jelentette ki. Az izolacionizmus politikáját követendő kontinentális magatartásként javasolta elfogadni. A fasiszta hatalmak agresszivitása és nemzetközi térnyerése valóban szükségessé tette az antifasiszta erők összefogását, s az Egyesült Államok kormánya ezt az objektív szükségszerűséget jól kihasználta. Roosevelt 1938-ban, a Pánamerikai Napon mondott beszédében az Egyesült Államok „kivételességét" és „küldetését" kiterjesztette az egész amerikai kontinensre: „A mi ideálunk a demokratikus szabadság; módszerünk a megértés, alapunk a bizalom". A Limában megtartott VIII. Pánamerikai Konferencián pedig Cordell Hull kifejtette: „A limai konferencia újabb lépést

jelent majd a társadalom amerikai eszménye felé, amely a testvériség és a kölcsönös egyetértés szellemére épül." Egy levelében pedig így írt: „Az amerikai népeknek ma is megvan az Amerikába vetett hitük; szükségünk van arra, hogy változatlanul megőrizzük az amerikai rendszert."

A kommunista és munkásmozgalom ebben az új környezetben alakította ki a cselekvési terét az 1930-as évtized második felében. A fasizmus világméretű veszélye, valamint az Egyesült Államok „demokratikus imperializmusa" által körvonalazott „jószomszédság" politikája alakította ki ezt a kontinentális erőteret. A Kommunista Internacionálé VII. kongresszusa idején megélénkülő kommunista politika és a latin-amerikai haladó mozgalmak is különleges helyzetbe kerültek, amikor az antifasiszta és az antiimperialista feladatrendszer *irányai nem estek egybe.*

Az antifasiszta harc feladatai a német, olasz és japán expanzió korlátozását, döntően egy *külső veszély* és fenyegetés elleni tennivalókat jelentették; az antiimperialista feladatok végrehajtása döntően a gazdasági, részben a politikai szférában zajlott, viszont mindkét esetben *hazai* terepen igényeltek tennivalókat; elsősorban az észak-amerikai és az angol imperialista monopóliumok s a velük összefonódott hazai oligarchiák elleni harcot jelentették. Az első feladatcsoportnál Latin-Amerika haladó erői támogatást kaptak az Egyesült Államok kormányától a földrajzi és politikai értelemben is távoli országok fasiszta imperializmusa ellen.

A Komintern VII. kongresszusán a Vang Ming által megfogalmazott formula, az *antiimperialista népfront* e kettős feladatrendszer összekapcsolására figyelmeztetett. Megvalósítása azonban nem volt könnyű, ráadásul egyensúlyvesztéssel járt együtt. Általános vonásként megállapítható, hogy a latin-amerikai populista mozgalmak az antiimperialista tennivalókra helyezték a hangsúlyt, ezért sokszor kötöttek taktikai paktumokat hazai fasiszta szervezetekkel is.

A kommunista mozgalom viszont az antifasiszta feladatokra koncentrált, ezek kerültek az első helyre értékhierarchiájában. Ez is oka annak, hogy a populista pártok mindegyike elzárkózott a kommunisták népfrontajánlataitól. Volt azonban ennek mélyebb oka is. A Komintern VII. kongresszusa – Vang Ming előadói beszéde legalábbis erre utalt – az *antiimperialista népfront* stratégiáját Latin-Amerikában *közvetlen forradalmi* stratégiaként vetette fel, s az 1935. évi brazíliai események – a Prestes vezette felkelési kísérlet – arra utaltak, hogy a kínai forradalmi modell tudatos megismétlésére vállalkoztak.

A Komintern e stratégiája a latin-amerikai helyzet hibás elemzésén alapult. 1935-ben a szubkontinensen nem volt forradalmi helyzet. A brazíliai kudarc elméleti konzekvenciáit azonban a Komintern nem vonta le, ezért az 1930-as évtized második felében a folyamatos bizonytalanság légköre jellemezte Latin-Amerika kommunista pártjait, ez a körülmény tartósította a bizalmatlanságot a lehetséges szövetségesek körében. Az is zavart okozott, hogy a kommunisták taktikaként értelmezték a népfrontpolitikát, pedig ez stratégiai koncepció volt.

A kommunisták politikai elszigeteltségből (és az illegalitásból) való kibontakozása a különböző polgári pártokkal, leggyakrabban az oligarchiák „demokratikus" csoportjaival kötött antifasiszta jellegű taktikai szövetségek révén sikerült; növekvő politikai befolyásukat legtöbbször a polgári erők használták fel. 1935 után a latin-amerikai kommunista pártok politikája átalakult. Megszabadulva sok korábbi szektás vonástól, a vállalt demokratikus, nemzeti feladatok megvalósításához nagy taktikai hajlékonysággal kerestek szövetségeseket. E pártok politikai vonzáskörе megnövekedett, kivált a demokratikus középrétegek soraiban.

A nemzeti kérdésben azonban bizonytalanságok maradtak az egész kontinensen; a kommunista mozgalom Mariáteguihez való viszonyának tisztázatlanságai is ezt mutatják. A kubai kommunista párt elméleti lapjában, a *Dialécticá*ban 1942-ben jelent meg például V. Mirosevszkij nagy tanulmánya Mariáteguiről. A szovjet szerző úgy ír róla, mint akinek a „szemléletében semmi közös vonás sincs a proletárszocializmussal", ezért „kispolgári szocialistának" minősítette. A nemzeti kérdés bizonytalanságait jelzi, hogy a perui és a bolíviai kommunista pártban 1935 után is fennmaradt a „Kecsua-Aymara Köztársaság" megalakításának jelszava.

Az antifasiszta feladatokra történő egyoldalú súlypontáthelyezés, a nemzeti feladatok mély elemzésének hiánya azonban együttesen már jelentős *egyensúlyvesztéshez* vezetett 1938-ra igen sok pártban. A kommunisták örömmel üdvözölték a VIII. Pánamerikai Konferenciát. Úgy ítélték meg, hogy „Lima válasz Münchenre"; hogy a pánamerikanizmus új alapokra helyeződött, és a limai konferencia után nem kevés illúzióval „reménykedve várakoztak" a további kedvező változásokra. Eudocio Ravines, a Perui Kommunista Párt főtitkára például a limai konferencia után publikált brosúrában az Egyesült Államokat a „demokrácia birodalmaként" mutatta be, s a pánamerikanizmus „új lényegéről" beszélt

akkor, amikor ebben még a haladó polgári értelmiségiek is csak formaváltozást láttak. Ravines ekkor azt hirdette, hogy „Peruban a demokrácia útján az első szakasz az egyetértés és a megbékélés megteremtése a peruiak között". Ez az álláspont lemondott az önálló arculatú kommunista cselekvésről, ugyanakkor általános latin-amerikai jelenségre utalt: a kommunisták a második világháború kirobbanásától kezdve a „nemzeti egység" jelszavának a jegyében politizáltak, ám ez legtöbbször az önálló platformról való letéréssel járt, s előkészítette a browderizmus átvételét.

A kommunista és általában a haladó latin-amerikai irányzatok nagy hibát követtek el, hogy az antifasiszta és antiimperialista küzdelem kontinentális alternatíváját 1935 után sem dolgozták ki, jóllehet sok frázis elhangzott Latin-Amerika egységéről ez időben is. A „befelé fordulás" ezen évtizedében elsőnek – és sokáig egyedül – az Egyesült Államok vetette fel a „jószomszédság" jelszavával együtt a *kontinentális összefogás* eszméjét, amely kivált 1938-tól, a világháború árnyékában igen vonzó és az egyetlen *reálisan* mozgósító kontinentális alternatíva volt. A baloldal átengedte a terepet és a kezdeményezést az Egyesült Államoknak.

A *nyugati félteke védelmének* gondolata 1938-ban hirtelen felértékelődött, s a populista mozgalmak, amelyek eddig nagy gyanakvással szemlélték a „jószomszédság" eszméjét, tömegeik hangulatát kifejezve szintén elfogadták ezt. Sokféle olyan illúzió fogalmazódott meg ez időben, amely a kommunistákat és a polgári baloldalt egyaránt jellemezte. Mariano Picón-Salas, a venezuelai Acción Democratica (AD) egyik vezetője így fogalmaz: „Az imperializmus korát a kooperáció korszaka váltja fel", amikor a fejlett országok támogatni fogják a fejletlenebbeket. A „jószomszédság" politikájához kapcsolódóan utópia született: „Amerika hispán országai, a kontinens legmegosztottabb része, államszövetségeket kezdenek majd létrehozni vagy nagyobb nemzeti szervezeteket. A nemzetek elszigetelt gazdasága helyett kétségkívül az egész féltekére kiterjedő gazdaság fog kialakulni" – jósolta Picón-Salas.

A venezuelai baloldali ideológus gondolatmenete általános korabeli felfogást tükröz; azt a reményt, hogy Latin-Amerika az Egyesült Államokkal összefogva leküzdheti elmaradottságát és felzárkózhat a fejlett országokhoz. Olykor persze nem hiányoztak a már ismert utópikus, illuzórikus sztereotípiák sem. Leopoldo Zea úgy látja, a „két Amerika" uniója azért lesz szerencsés – habár nem egykönnyen megvalósítható –, mert az Egyesült Államokat a technikai, Latin-Amerikát a szellemi kapacitás jellemzi. A két tulajdonság kölcsönös kompenzációja nagy eredményeket

hozhat: „Mi adjuk az eszméket, hogy azokat az angolszász megvalósítsa" – hangzik a mexikói Zea prognózisa.

Leglátványosabban az APRA-nál jelent meg ez a fordulat a „jószomszédság" politikájának elfogadására. Az aprista vezetők 1941-re kidolgozták a „birodalom nélküli Amerika-közi demokrácia" teóriáját. Eszerint az alternatíva: vagy demokrácia, vagy „totalitarizmus": ez utóbbihoz sorolták a fasizmust és a kommunizmust.

Az Haya de la Torre által megfogalmazott részletes terv mintha már a világháború után megvalósított Amerika-köziség rendszerét vázolta volna fel. Történetfilozófiai érveléssel is alátámasztotta ezt a teóriát: „A világ most jól felismerhető tendenciával: a nagy kontinentális csoportok kialakulásával néz szembe... Minden kontinensnek meghatározott sajátosságai vannak, ezek elválaszthatatlanok saját történelmi idejüktől és terüktől. (...) Hazánk hozzájárulása a két Amerika védelmi összefogásához a totalitarizmus bármely európai vagy ázsiai formájával szemben új kötelezettségeket ró minden peruira."

Ez már a populizmus ideológiai kapitulációjának korai, de világos jele volt az imperializmus előtt, még akkor is, ha a *politikai* kapituláció még sokáig váratott magára. Ez a kapitulációs csuszamlás a kommunista mozgalmat sem kerülte el. Példa erre a rigai bevándorló orvosból a chilei kommunista párt teoretikusává előlépő Alejandro Lipschütz ez időbeli elméleti munkássága. Lipschütz a harmincas évek második felében az etnikai kérdések komoly szakértőjeként az osztály–etnikum–nemzet összefüggéseit vizsgálta, s a kommunista programépítést igyekezett elméletileg megalapozni. Lipschütz 1937-ben megjelent művében Mariátegui gondolatmenetéhez hasonló eszméket képviselt, noha név szerint nem utalt rá. Az ekkor burjánzó rasszista nézeteket elemezve és elutasítva, a „faji kérdést" nem biológiai, hanem *társadalmi* oldalról, történeti prespektívába állítva közelítette meg.

Az a tény alakította ki a „faji aspektust", hogy a hódítók spanyolok (fehérek), a leigázottak pedig indiánok voltak – mondja Lipschütz. A társadalmi privilégiumokat a hódítók igyekeztek biológiailag is alátámasztani. A *señor* helyzetének megszilárdítására segítségül hívták a bőr színét, s mindezt úgy állították be, mint természeti törvényt: „A körülmények ereje folytán a társadalmi viszonyok biológiai-faji aspektusban kristályosodtak ki" – írja Lipschütz. Az indián alacsony morális-tudati szintje – történelmi termék. Az indián „feltámadás" viszont elsősorban a nemzeti ipar fejlesztésén, a *belső piac növelésén* keresztül lehetséges, ehhez

*radikális földreform*ra van szükség, amely megszünteti az „újfeudális agrárrendszert" – mondja Lipschütz. A colonóból (földbérlőből) és az inquilinóból (részesbérlőből) *paraszt*ot kell csinálni – szögezi le.

Lipschütz figyelmeztet; az *indo*americanismo mellett az *afro*americanismo és a *hispano*americanismo problémáit is számításba kell venni, azaz az összes etnikum gondjaira választ kell találni. A kérdés: hogyan? Lipschütz Latin-Amerika e közös gondjainak számbavételekor megoldásként a *szovjet* mintát javasolja, amely a gazdaságfejlesztést és a nemzeti kérdést egyszerre oldotta meg. A feudális agrárrendszer széttörése, a radikális nemzeti iparfejlesztés mellett „a száznál több kis nép" nyelvének, kultúrájának ápolása, az államszervezet etnikumok és nemzetek szerinti kialakítása révén az *ország egysége* nem csökken, hanem erősödik – érvel Lipschütz. Az igényelt reformfolyamat további lényeges vonásaként az *irányított gazdaság*ot, a termelőeszközök magántulajdona feletti társadalmi ellenőrzést, a munkaerő, valamint a szellemi munka árujellegének megszüntetését és a szervezkedés abszolút szabadságát tartja. A kis népek gyakori említése arra utal, hogy Lipschütz az indiánok és más etnikumok autonóm köztársaságait – a korábbi kommunista elképzeléseket – megvalósíthatónak és megvalósítandónak tartja: *amerikai konföderáció*t javasol a kis népek és nemzetek számára.

E korábbinál árnyaltabb kommunista felfogás tulajdonképpen a szintézise Mariátegui és a Komintern korábbi nézeteinek, amennyiben az agrár- (és társadalmi) kérdést a nemzeti kérdéssel köti össze. Az amerikai föderáció feladata lenne – a Szovjetunióhoz hasonlóan – „a nemzetek kulturális és gazdasági lehetőségeinek maximális fejlesztése". Lipschütz a kialakult államok és nemzetek kereteit megkérdőjelezhetetlennek tartja, ellentétben az 1935 előtti kommunista nézetekkel. E föderáció alapja az egymásrautaltság, a közös történelmi tradíciók, a közös nyelv, a közös problémák, az elmaradottság és a társadalmi struktúrák azonossága lehetne – véli Lipschütz.

Ha jól értjük, a kommunista Lipschütz úgy látja, hogy az indián etnikumok fejlesztése következtében *soknépű nemzet*ek létrejötte, vagy *egy etnikum alapú* (kis és nagy) nemzetek *egy államban* történő összefogása egyaránt lehetséges, azaz Lipschütz a nemzeti fejlődést illetően *alternatívák lehetőségé*vel számolt 1937-ben. Könyvének 1944-ben megjelent második, bővített kiadása ezt a gondolatmenetet viszi tovább, amikor felveti: egy ilyen amerikai föderációnak milyen lenne a viszonya az Egyesült Államokkal? Ez az új gondolatsor azonban nem a fokozottabb elmé-

leti elmélyülés eredménye, hanem jobboldali politikai „csuszamlás" Lipschütznél. E kérdés mögött persze ott lappanghat az antifasiszta koalíció időszakában „illetlennek" látszó *félelem* is az Egyesült Államok felől jelentkező *fenyegetéstől*, de Lipschütz célja az, hogy ezt az aggodalmat feloldja.

Az Egyesült Államokkal továbbra is jó kapcsolatban kell maradni, mert a hatalmas állam gazdasági és kulturális téren történelmi szerepet tölt be, s fontos része van és lesz abban, hogy a szubkontinensen a jelenlegi „politikai féldemokrácia helyett gazdasági demokrácia alakuljon ki". Az észak-amerikai gazdasági segítségre szükség van, ez az Egyesült Államok missziója. Ám Lipschütz azonnal felteszi a kérdést: „És ha nem teljesíti Washington Amerika-közi történelmi küldetését? (...) Ha így lesz, könnyen megeshet, hogy kegyetlen testvérháborúk és abszurd forradalmak korszakába lépünk, amely egész Ibér-Amerikára kiterjed." Ezt azonban el kell kerülni, új amerikai birodalomnak kell születnie: az amerikai konföderációnak. „Latin-Amerikában az összes termelési eszköz ellenőrzése és az Amerika-közi gazdaság irányítása a konföderáció feladata lenne; a konföderációban már nem lesz helye azoknak a problémáknak, amelyek megosztják a különböző ibér-amerikai köztársaságokat." Mindennek átfogó társadalmi reformfolyamattal kell összekapcsolódnia – jövendöli Lipschütz.

Amit az 1935 előtti kommunista mozgalom még forradalommal kívánt elérni, azt a második világháború idején reformokkal látta megvalósíthatónak. De ennél többről van szó: Lipschütz „Amerika-közi" utalásai azt jelzik, hogy az általa megfogalmazott kontinentalizmus *pánamerikai irányban* tágult ki mind földrajzi, mind politikai értelemben; azonkívül pedig írása politikai stratégiaépítés helyett browderista irányba elmozduló *utópizmussá* változott, tükrözve a latin-amerikai kommunisták ez időbeli illúzióit is. Az Amerika-köziségnek voltak persze ezeknél óvatosabb változatai is, amelyek a *hispanoamericanismóra* építettek. Ilyen megközelítéseket elsősorban a baloldali apristák között találunk. Manuel Seoane például nem utasította el ugyan az Amerika-közi összefogás gondolatát, de azt nem Haya de la Torre vagy Lipschütz verziója szerint képzelte el. Seoane szerint az *egyesült Latin-Amerikának* kell összefognia az Egyesült Államokkal, „mint elefánt az elefánttal", mert ellenkező esetben a déli államok függésbe kerülnek az Északi Kolosszustól – érvelt Seoane. Az ilyen, enyhén jenkiellenes nézetek a második világháború éveiben azonban meglehetősen háttérbe szorultak.

A baloldali antiimperialista kontinentális összefogás Seoane által is szorgalmazott kísérletére egyedül a munkásmozgalomban látunk gyakorlati és sikeres kísérletet. A Lombardo Toledano hatalmas szervezőmunkájával 1938-ban megszületett *Latin-amerikai Dolgozók Szövetsége* osztályharcos platformot vallott, ezért csatlakoztak hozzá a kommunista szakszervezetek is, ám ez a kontinentális munkásegység nem lett az alapja egy szélesebb antiimperialista népfrontnak.

Ezért írhatta e korszakról nagy önkritikával – és kontinentális érvénnyel – 1949-ben Luis Carlos Prestes, a Brazil Kommunista Párt főtitkára: „A munkásosztály, amely mindmáig a kialakulás stádiumában van, és ideológiailag még gyenge, a „jószomszédság" politikáját támogatta a nácizmus elleni háborúban, és nem vette észre, hogy Roosevelt demokratikus politikájának ködfüggönye mögött a jenki monopóliumok mind mélyebbre hatoltak be, és a kontinens valamennyi országában megszilárdították pozíciójukat."

HARMADIK ÚT?

Amit a formálódó populista pártok csak terveztek, azt Getulio Vargas *Brazíliája* erős pragmatizmussal meg is valósította. Brazília e tekintetben része az új latin-amerikai populista orientációnak, noha Vargas működése nem kapcsolódott közvetlenül egy értelmiségi elit ideológiai alapozó munkájához. Működését nyomon követve mégis azonos koncepció tárul elénk.

Az 1930-ban katonai felkeléssel hatalomra került Getulio Vargas a kávéoligarchiával szembeforduló ipari tőkések, a városi kispolgárság és a hatalmat képviselő São Paulo–Minas Gerais–Rio de Janeiró „kávéháromszögbe" nem tartozó latifundisták elégedetlenségéből kovácsolt politikai szövetséget, s ehhez megkapta a radikális tenentisták többségének támogatását is. A Vargast támogató Liberális Szövetség politikai szabadságjogokat, szociális törvényhozást, új választási törvényt ígért és a nemzeti gazdaságfejlődés protekcionista ösztönzését fogalmazta meg programjában.

Vargas tizenöt évig tartó kormányzása idején tehát az államhatalom a fentebb említett csoportok kezébe került, illetve ezek érdekeit fejezte ki, mindenekelőtt az ipari burzsoáziáét, miközben fokozatosan paktumot kötött a régi kávéoligarchiával is. A lánya naplójából idézett beszéd vil-

lant fényt Vargas filozófiájára: „Csakis a gazdaságilag erős országok lehetnek valóban szabadok. Ezt a szabadságot akarom megteremteni országom számára" – mondta 1937-ben. E beszédben megindokolja az autokratikus kormányzást is: „Nem vagyunk olyan viszonyok között – sem gazdaságilag, sem pénzügyi, sem politikai szempontból –, hogy megengedjük magunknak a demokrácia luxusát."

Szociális törvényei elsősorban a munkásrétegeket kapcsolták a kormányzathoz, e kapcsolatot Vargas a korporativista szakszervezetek megszervezésével intézményessé is tette. Az új kormány rendelkezései lehetővé tették a brazil gazdaság kulcságazatainak (a bányászatnak és a kőolajkitermelésnek) a nacionalizálását, általános és feltétlen támogatást szereztek Vargasnak Brazíliában. Ezzel párhuzamosan az *iparosítás* diverzifikált koncepciója is kibontakozott, amely *„brazilosítási"* kampánnyal is egybekapcsolódott, lévén hogy törvény írta elő: minden vállalat igazgatótanácsának 50%-át brazil állampolgároknak kell betölteniük. Az iparfejlesztés motorja *az állam lett*, fejlesztési politikájában az importhelyettesítés került a középpontba.

Az állam szerepe még hangsúlyozottabbá vált, amikor Vargas a három irányból is fölerősödött politikai nyomás (az oligarchia puccsai, a kommunista párt Prestes vezette felkelési kísérlete és az integralisták erősödése) ellensúlyozása végett önpuccsot valósított meg.

Feloszlatta a politikai pártokat, valamint a parlamentet; politikai ellenfeleit börtönbe zárta, majd 1937-ben meghirdette az *Estado Novo*, az Új Állam megteremtését. Ez a jól tagolt korporatív szindikalizmus intézményének teljes kialakítását és az államhoz kapcsolását jelentette. E szakszervezetek tagjai lettek a *Nemzeti Gazdasági Tanácsnak*, jelentős és a szubkontinensen addig nem ismert kedvezményeket kaptak (bérminimum, 35 év munka után nyugdíj, betegsegély, 10 évig állandó munka biztosítása, az elbocsátás megtiltása, anyasági segély és 3 hónapos szülési szabadság stb.), ám cserében le kellett mondaniuk a sztrájkjogról. Vargas ideológiája ugyanis a munkás–tőkés viszonyban a *szolidaritást* igényelte, amely a kooperációt is feltételezte.

Vargas gondolatmenete szerint „az állam... a kollektív érdekek szabályozója és koordinátora, a hatalomként szervezett társadalom, amely irányítja és biztosítja saját haladását..., túllép az érdekek harcán, és szavatolja a közösség jogait. Az állam nem ismeri el az osztályok harcát; a munkástörvények a társadalmi harmónia törvényei. (...) Az állam nem ismeri el és nem engedi meg sem az osztályok antagonizmusát, sem

a küzdelem erőszakos formáit..." „Az állam az új rend szerint maga a nemzet és ezért el lehet tekinteni a politikai közvetítő intézményektől (Vargas a pártokra gondolt – *A szerző*), amikor fenntartjuk a kapcsolatot a néppel, és tájékozódunk ambícióiról és szükségleteiről..., a pártok elvesztették értelmüket" – írta. Az Estado Novo azonos a nemzetállammal, amellyel „a funkcionális és realista demokráciát intézményesítjük" – írta; ez „a szükséges forma a tekintély összpontosítására, amely lehetővé teszi a hatalmas területi kiterjedésű nemzetnek..., hogy megteremtse azt a hatékony struktúrát, amely saját növekedési kríziseinek is ellen tud állni... Ez a rendszer a nép érdekeit fejezi ki, különböző csoportjaival a szakszervezeti szervezeteken és a termelő intézményeken keresztül tanácskozik... Inkább gazdasági, mint politikai demokrácia." Az állam fő eszméjeként a „munka és a rend" jelszavát tűzte ki Vargas, aki ideológusaival együtt az Estado Novót *népi állam*ként is reklámozta: az állam két pillére a *nép* és a *vezető* – szólt a Vargas-ideológia.

Az állam nagy dinamizmussal és tudatossággal igyekezett a belső piacot szélesíteni. Eltörölte a tagállamok közötti vámhatárokat, széles körű közmunkákat kezdeményezett vasutak, utak, hidak, kikötők fejlesztésére, és nagy program kezdődött a közoktatás szélesítésére. Vargas Estado Novójának ambíciói a hazai nehézipar (elsősorban a kohászat) megteremtésére is kiterjedtek, 1938 után pedig már megkezdték a fejlesztését. Vargas szerint ugyanis „Brazília eljövendő nagysága elsősorban vasérclelőhelyeinek kiaknázásától függ..." Ezért „meg kell szabadulnunk a vasipari cikkek importjától. Ha a fémipart racionalizáljuk, nagy lépést teszünk előre e fennkölt cél elérésében..." A nehézipar megteremtése a textíliparral, a húsfeldolgozással, a gyógyszeriparral, a papíriparral és a gumigyártással együtt a brazil ipar fejlődésének ígéretes felfutását jelentette. A brazil ipar növekedésének adatai jól illusztrálják ezt: 1933–1939 között évi 11,2% volt az átlagos növekedés, amelyen belül a textil- és papíripar elérte az évi 22%-ot.

Az Estado Novo kétségtelenül európai fasiszta vonásokat is mutatott. Vargast pragmatizmusa és lavírozási kényszere a nemzeti ipar fejlesztése érdekében érdekeltté tette a fasiszta hatalmakkal – elsősorban Németországgal – való gazdasági kapcsolatépítésben. Németország kereskedelmi kapcsolatai Brazíliával jelentősen megnőttek, egészen 1939-ig. Ám a politikában a „brazilosítás" érdekei jelentették a fő motívumot. Az Estado Novo ugyanis egy *etnikailag egységes* Brazília tervét, az európai bevándorló csoportok asszimilálását tűzte ki célul.

1938-tól korlátozták a bevándoroltak egyesületeinek működését, megtiltották a fasiszta szimbólumok használatát a német, az olasz és a japán közösségeknek, a déli államokban pedig eltiltották a német nyelv használatát. A magyar nagykövetség korabeli jelentése e politika logikáját a következőképpen foglalta össze: „Brazíliában egynéhány millió idegen él letelepedve generációk óta, amely semmiféle közösséget nem ismer el a vendéglátó országgal..., sőt hazája segítségével különleges szervezeteket létesít. Kultúráját idegen irányba fejleszti, s úgyszólván államot alkot az államban." A brazil kormány pressziója nyomán például a magyar egyesületek – néhány brazil állampolgár bevonásával – „brazil szervezetekké" alakultak át. Rendeletek írták elő, hogy az idegen munkások brazilok között dolgozzanak, s így megtanulják a portugál nyelvet: a hatóságok azt is ellenőrizték, hogy a bevándoroltak megtartják-e a brazil nemzeti ünnepeket. A São Pauló-i magyar konzulátus jelentése szerint: „Némely egyletünknek két vezetősége van; egyik a brazil állampolgárokból a bejelentés céljára, a másik pedig magyar emberekből a tényleges egyleti élet vitelére."

A brazil törvények korlátozták a bevándorolt közösségek iskoláinak a működését is, ahol a Brazíliában születettek (tehát a *második generáció*) már nem tanulhattak. Ezért sor került ezeknek az iskoláknak a tömeges bezárására 1939-ben. A bevándorolt közösségeknek megtiltották azt is, hogy külföldről támogatást fogadjanak el. A bevándoroltak számára az anyanyelvi oktatás szinte lehetetlenné vált – ez erősen sújtotta a Brazíliában élő százezres nagyságrendű magyar etnikumot is, akik kizárólag vidéken és csupán a hatóságok jóindulatára utalva tudták valamelyest működtetni a magyar iskolákat.

Vargas kormányzata egy új, korszerű államapparátus kialakításának kezdetét jelentette. Ekkor jött létre a munkaügyi, az oktatási és egészségügyi, az ipari és kereskedelmi minisztérium, a statisztikai intézet, a közoktatás rendszere stb., amely maga is az ország modernizációját kívánta szolgálni. Ám a világháború utolsó éveiben, az antifasiszta koalíció győzelmeinek idején Vargasra óriási külső és belső nyomás nehezedett, hogy választásokat írjon ki. A diktátornak ekkor rá kellett jönnie arra, hogy politikájának folytatásához politikai pártra is szükség van. Mire 1945-ben átadta a hatalmat az új elnöknek, már működött a *Partido Trabalhista Brasileiro*, amely az új, a falvakból bevándorolt első generációs munkásrétegekben talált bázisra, és a nemzeti tőkések, valamint a kispolgárság jellegzetesen *populista* típusú pártképződménye volt.

Vargas populizmusa 1930–1945 között tehát nem pártban, hanem korporatív jellegű szakszervezetekben tömörítette a dolgozó (elsősorban városi) tömegeket és kapcsolta őket az államhoz.

Mexikóban Lázaro Cárdenas elnöksége idején (1934–1940 között) másfajta modell épült, amely politikáját és céljait tekintve hasonlított a brazíliaira, de annál sokkal hatékonyabb mechanizmusként működött. Cárdenas is az államot tekintette a nemzeti fejlődés tengelyének: „Csak az állam fejez ki általános érdeket, éppen ezért csak neki van áttekintése. Az állami beavatkozásnak mind nagyobb mértékűnek, hosszabb távúnak és alaposabbnak kell lennie." Cárdenas szerint „az állam a társadalmi érdekek közvetítője és ezek között döntőbíró".

Az 1930-as évtized elején azonban Mexikóban fölerősödtek a konfliktusok a forradalom továbbfejlesztését és a lefékezését kívánó erők között, különösen fokozódott a parasztok nyugtalansága. A Plutarco Elías Calles által 1928-ban létrehozott kormányzó Forradalmi Nemzeti Párt az állami bürokrácia és a katonatisztek pártjaként nem tudta kitűzni a világválságból való kibontakozás programját. Ezt a feladatot a Cárdenas kormánya által képviselt, nemzeti tőkések támogatta baloldal vállalta magára. A program az agrárreform radikális felgyorsítását, a kulcsszektorok (a vasút és a kőolaj-kitermelés) államosítását szorgalmazta, erőteljes iparfejlesztést és „szocialista szellemű" közoktatást irányzott elő. A gazdaság- és társadalomfejlődés mozdonya az állam kívánt lenni: ezt világosan jelezte a kormány által kidolgozott „hatéves terv", amelynek erőteljes imperializmusellenes éle volt. Lombardo Toledano a hatéves tervet így jellemezte: „a tézis, amelyen a kormány terve alapul..., kétségtelenül az, hogy a mexikói államnak intervenciós politikával kell szabályoznia az ország gazdasági tevékenységét. Azaz: határozottan és egyértelműen kinyilvánítja, hogy az állam az ország vitális jelenségei szabályozásának és irányításának a szerve, s nem egyszerűen csak a nemzeti integritás, a béke és a közrend őre."

Cárdenas hatéves terve azt a reményt adta, hogy az állam által irányított és szabályozott nemzetgazdaság az, amely megszabadíthatja Mexikó gazdaságát gyarmati vonásaitól. Cárdenas szocialista frazeológiát használ, ám ez a szocializmus csupán kooperativista értelmet kapott: „A forradalom új fázisának értelme az, hogy Mexikó a szocializmus felé halad, olyan mozgalom ez, amely eltávolodik a klasszikus liberalizmus anakronisztikus normáitól" – írta Cárdenas. „Elszakad a klasszikus liberalizmustól, mert ez nem volt képes másra, csupán az embernek ember

általi kizsákmányolásának fokozására. (...) Elhatárolódik az államkommunizmustól is, mert népünk nem azonosul egy olyan rendszerrel ..., amely az egyéni kizsákmányolót az állami kizsákmányolással helyettesíti." Mexikó harmadik utat keresett a nem függő fejlődés biztosítására, ám ehhez erős államhatalomra volt szüksége. A Mexikóban kialakult modell különlegessége az, hogy a forradalomban érdekelt nemzeti burzsoázia bátran és eredeti módon építette ki – máig hatékonyan működő – politikai mechanizmusát.

Cárdenas a népre támaszkodva kezdett hozzá a parasztság és a munkásság szervezéséhez, miközben megtiltotta, hogy munkásszervezetek és -pártok a falvakban szervezőmunkát végezzenek. A kormánypárt szervezte meg a *Nemzeti Parasztszövetséget* és a *Mexikói Dolgozók Szövetségét*, amelyek az új néven 1938-ban átalakuló kormánypárt (*Mexikói Forradalmi Párt*, PRM) önállóan működő *szekciói* lettek. A másik két szekciót a *hadsereg* és a *„népi szekció"* jelentette, amelybe a nemzeti burzsoázia, a kispolgárság és az értelmiség szervezetei tartoztak. Az új párt alapját az első két szekció alkotta, és Cárdenas még fegyvert is adott a parasztság kezébe, létrehozva a parasztmilíciákat – a forradalom védelmére.

Cárdenas e folyamattal a forradalom intézményesítését vitte véghez. A PRM ekkor vált valóban össznemzeti jellegű tömegpárttá, amely igen hatékonyan kötötte a tömegszervezeteket a párton keresztül az államhoz, anélkül azonban, hogy igényelte volna önálló mozgásterük és önálló küzdelmeik feladását. Ám olyan mechanizmust teremtett, amely hatékonyan megakadályozta a munkásság és a parasztság közeledését – lehetetlenné téve a horizontális kapcsolódásokat –, az osztálykövetelések teljesítésében „felülről", az államtól (vertikális kapcsolat révén) indult ki a megoldás.

Vargasszal ellentétben azonban Cárdenas nem igényelte az egész lakosság totális „beszervezését" és alárendelését az államnak, de így is erős „aszimmetriát" teremtett a politikai életben e széles „frontpárt" kialakításával. Míg Vargas az egyes osztályoktól, rétegektől nyugalmat, rendet igényelt, Cárdenas az egyes osztályok, rétegek – és szervezeteik – önálló mozgásterét meghagyva, sőt igényelve, ezeket az erőket a nemzeti tőkés fejlődés elősegítésének az irányába terelte, e cél érdekében integrálta és használta fel. Ugyancsak Vargasszal ellentétben, harcosan antifasiszta alapállás jellemezte Mexikót és Cárdenast nemzetközi kapcsolataiban. A spanyol köztársaságiak melletti erős szolidaritás, a kommunistaelle-

nesség teljes hiánya, mély, őszinte demokratizmus jellemezte kormányzatát, amelynek alapjellemzője az antiimperializmus volt.

Cárdenas és az új populista párt Juárez elnök munkásságához és a mexikói forradalomhoz kötődött történetszemléletében, miközben heves eszmei csatákat vívott a mexikói konzervatív erőkkel. Politikájában az indiánkérdésnek a forradalom alatti felfogását vitte tovább: földet adni az indiánnak és „beilleszteni" a nemzet életébe. Az *ejido* lett az agrárreform fő sajátossága, amely kollektív birtoklási formát jelentett. Azon túl, hogy a földhiány ilyen formában jobban enyhíthető volt, az ejido a parasztság kontrolljának hatékony eszközeként is működött.

Amikor *Argentínában* 1943-ban katonai puccs zárta le a régi oligarchia uralmát, úgy tetszett, hogy a hatalomra került katonák – köztük Juan Domingo Perón – a Lugones-féle, erősen vallásos érzületű konzervatív, fasizmus felé orientálódó nacionalizmus platformján állnak. A politikai folyamatokból kiemelkedő Perón ezredes, aki 1946-tól egyértelműen az ország vezetőjévé vált, a caudillo mítoszt ugyan felhasználva, de attól eltérő ideológiai platformon építette fel politikai stratégiáját – szorosan kapcsolódva a populista pártok által Latin-Amerikában kialakított gondolatmenetekhez.

Izzó nacionalista alapállású, kifejezetten oligarchiaellenes és antiimperialista program körvonalai bontakoztak ki a beszédeiből. Új vonása az a bátorsága volt, ahogyan a provinciákból bevándorolt új munkásosztályt – nagy demagógiával – erős tömegmozgalommá formálta, jelentős szociális vívmányokat is adva ezeknek az új munkásrétegeknek.

A perónista mozgalom kulcsszava az „igazságosság", ám lényegét és karakterét tekintve erősen gazdasági és szociális jellegű nacionalizmusként lehetne jellemezni, amely felhasználta az argentin apristák korábbi gondolatmeneteit is.

Az osztálybékét hirdető Perón a *harmadik út* alternatíváját ajánlotta Argentínának, s kétségtelenül sokat tett az állam eszközeivel az argentin tőkés iparfejlődés érdekében: „Az ország jövője az iparosításban van..., különben gyarmati ország maradunk", hirdette. A tőkés fejlődés és a nemzeti függetlenség összekapcsolása egyik központi gondolata, amit az 1947-ben, Tucumánban kiadott „Gazdasági Függetlenségi Nyilatkozat" nagy erővel fogalmazott meg:

„Mi, az Argentin Köztársaság népének és kormányának képviselői segítségül híva a gondviselést, az általunk képviselt nép nevében és meg-

hatalmazásából kijelentjük, hogy... széttörjük azokat a bilincseket, amelyek a rabságban tartó külföldi kapitalizmushoz láncolnak bennünket, és visszaszerezzük jogainkat hazai erőforrásaink felett."

A nemzet, a haza nagysága mint állandóan emlegetett cél van jelen a perónista szótárban, együtt a „minden argentin" közötti testvériséggel. Ellenezte és letörte az osztályharc minden formáját, s e tekintetben kifejezett kommunistaellenesség jellemezte. A gazdaságpolitikában a nehézipar kifejlesztését, a külföldi tőke nacionalizálását követeli, de meglepő, hogy mennyire hiányzik a perónista koncepcióból az agrárkérdés, mennyire óvakodott Perón attól, hogy az agrároligarchia érdekeit érintse, még ha agrárdemagógiája igen erős is. 1945-ben jelentette ki: „minden argentinnak joga van arra, hogy földet műveljen" – ám ezen valójában kolonizációt értett.

Perón és a perónizmus nemzetfelfogásának legfontosabb vonása erőteljes *jövőorientáltsága*, ami érthetővé teszi koncentrálását a gazdasági és szociális kérdésekre. Perón túllép és felülemelkedik az egymással vitatkozó, amúltat eltérő módon értékelő nemzetfelfogásokon, amelyek csak viszályhoz vezettek. Nagy, erős és gazdag Argentínát ígér minden argentinnak, nem kérdezve és nem figyelve eredetét, származását, bőre színét. Integrált nemzetfelfogása tehát a jövőre épül és markáns hegemóniatörekvéssel is összekapcsolódik.

Ez a magatartás teszi érthetővé szívós küzdelmét az Amerikai Államok Szervezetének létrehozása ellen, amelyet az Egyesült Államok eszközének tartott. Erősödő latin-amerikanizmusa többféle módon is megnyilvánult. Például az „elődökre" utalásban, amikor az „elődeink által megálmodott nagy dél-amerikai szövetségről" beszél. Egy „déli tömb" kialakítását sürgeti, amelyben a déli Amerika hasonló felfogású politikai erőivel kívánt összefogni, miközben ezt argentin vezetés alatt képzelte el.

Az Egyesült Államok vezette imperialista pánamerikanizmussal szemben demokratikus pánamerikanizmus kellene – véli Perón: „A pánamerikanizmus megszilárdításának az lenne a legjobb módja, ha megszüntetnék Latin-Amerikában a kapitalista imperializmus, a külföldi trösztök általi kizsákmányolást." Perón platformja azonban csupán a második világháború utáni fellendülés néhány évében kapott „levegőt" Argentínában és Latin-Amerikában. Taktikai óvatossága az észak-amerikai trösztök érdekeivel szemben, amelyeket a kisajátítás nem érintett, és az argentin agrároligarchia tisztelete nem lehetett enyhítő körülmény a nemzeti érdekeket középpontba állító perónizmus mellett. Az ugyancsak veszélyt érző kato-

likus klérus a fenti két erővel egyetemben, felhasználva a hadsereget és az ötvenes évek gazdasági nehézségeit, 1955-ben megbuktatta Perónt, aki először ígért *reális* nagyságot és jólétet minden argentinnak. Amikor távoznia kellett, 1955. október 5-én a paraguayi Asunciónban nagy öntudattal fogalmazta meg a populista diktátor: „A perónista pártnak ragyogó, erős fiatalsága, nagy vezetői vannak. Mélyen hiszek jövőjükben, és azt akarom, hogy cselekedjenek. Már felnőttek. (...) Itt hagyok nekik egy doktrínát, egy misztikát, egy szervezetet."

A második világháború utáni történések kétségkívül megmutatták, hogy a nemzeti törekvéseknek jelentős belső és külső akadályokkal kellett számolniok. A populista mozgalmak e tekintetben négy fő irányt képviseltek.

Voltak populista mozgalmak, mint a perui APRA, vagy a kubai PRCA, amelyek feladták nemzeti céljaikat, hogy közel jussanak a hatalomhoz. Mások osztályrésze a vereség lett, ahogyan Vargas, Perón példája mutatja. Néhány populista mozgalom erős népi bázissal a forradalom felé sodródott, mint Guatemalában, Bolíviában, Venezuelában történt. Kivételként csak Mexikó jelezte azt az utat, amely a nemzeti érdek tartós képviseletét és védelmét jelentette a hatalmas északi szomszéd: az Egyesült Államok expanziójával szemben.

Az Egyesült Államok a második világháború után a politikai, katonai és gazdasági uralmat is megszerezte a latin szubkontinens felett; ez az ötvenes évektől új feltételeket szabott a függetlenségi–nemzeti törekvéseknek.

Ahogy Latin-Amerikában a baloldal megfogalmazta: ettől kezdve a „második függetlenségi háború" feladatai kerültek napirendre a szubkontinensen.

Összegező megjegyzések

Az identitástudat történelmi típusainak és formáinak bemutatása, fejlődésük jellegzetességeinek leírása – úgy véljük – nem kíván összefoglalást. Úgy gondoljuk, az is nyilvánvaló, hogy a nemzetté válás Latin-Amerikában az 1930-as évek után sem zárult le, csupán új szakaszba lépett. Az általunk vizsgált korszak fő jellegzetességeinek bemutatása után azonban szükséges néhány összegző jellegű megjegyzést tennünk.

Mindenekelőtt azt kell kiemelnünk, hogy az identitástudat rendkívül összetett jellegét a latin-amerikai lét többdimenziós jellege határozta meg: az *osztály*, az *etnikum*, a *nemzet* mellett az etnikumban rejtőző „*rassz*" tényezőjével kellett számolnunk, amely a latin-amerikai identitástudatban elsősorban az eltérő bőrszínek révén erőteljesen jelent meg – mind osztályképző tényezőként, mind az etnikum meghatározó sajátosságaként. Az a tény ugyanis, hogy az „alapetnikumok" egyben az „alaprasszokat" is képviselték, és hogy az „alapetnikumok" a társadalmi munkamegosztás rendszerében eltérő helyet foglaltak el, maga után vonta egy olyan helyzet kialakulását, amit az *osztályetnikum* fogalmával tudnánk jelölni: amikor az azonos osztályhelyzet azonos etnikumhoz tartozást jelentett, az azonos nyelv, tradíciók, szokások, kultúra mellett az azonos bőrszínt is.

Tulajdonképpen ebből érthető meg a XIX–XX. század nemzetfogalmainak igen körülhatárolt és kizárólagos jellege. Amíg például a kreol nemzetfelfogás a kreol (fehér, úri) osztályetnikumon alapult, addig a XX. század forradalmi-kommunista gondolkodóinak nemzetfelfogása az indián (paraszti) osztályetnikumra vonatkozott. Ez magyarázza e fogalmak viszonylagos rugalmatlanságát is. A fehér „rassz" kötelékeit is felhasználva a kreol osztályetnikum legfeljebb a meszticek befogadásáig „tágult", ahogyan az indián alapú felfogások is legfeljebb az indián-meszticet tudták elképzelni a nemzet fogalmában.

Ez a rugalmatlanság, azaz az osztályetnikum (rassz) kölcsönös megha-

tározottsága magyarázza, hogy csak a forradalmi harc korszakaiban jelentek meg, mind „fent", mind „lent" a több etnikum (több rassz) alapú nemzetfelfogások, illetve az etnikumoktól elszakadni akaró nemzetfelfogás-kísérletek.

Az osztály és az etnikum szoros kapcsolatát tulajdonképpen a kapitalista fejlődés lazította meg és szakította szét 1870–1930 között – különböző térségekben, eltérő ritmusban és módon – radikálisan felgyorsítva a keveredés folyamatát, elindítva ugyanakkor az *etnikumformálódás* új, integrált szakaszát is, ahol az immár több osztályt magában foglaló etnikum alakulásának lehetünk tanúi. Ennek első tudati lenyomata a meglehetősen misztikus és irracionális kontinentális formákban volt tetten érhető az 1920-as években; az 1930-as évtizedtől e folyamat már az új (populista) nemzetfelfogások alapjaként jelent meg. E felfogás a nemzet tudatosan vállalt formálása mellett az etnikum (nép) formálásában is nagy szerepet szánt és adott az államnak. Azaz az 1930-as évektől a nemzetté válás mellett az etnikummá válás folyamatával is számolnunk kell.

Mindez azt is jelenti, hogy a latin-amerikai nemzetfelfogás alapváltozata mindig etnikumhoz kötődött, erősen etnikum-meghatározottságú volt. Ettől eltérő kísérletek csak forradalmi válságok és függetlenségi háborúk vagy veszélyek rövid periódusai idején jelentek meg.

Az azonban, hogy a latin-amerikai tőkés fejlődés a világgazdaságtól függő, deformált, torz és egyenetlen módon ment és megy végbe, magyarázza az etnikumformálódás konfliktusait és kínjait. Különösen jól látszik ez az indián etnikumok esetében, amelyek továbbra is jórészt „osztályetnikumok" – mind az Andokban, mind Közép-Amerika atlanti partvidékén. Ennek az 1930-as évektől máig terjedő periódusnak a problémái azonban már önálló témaként egy újabb könyv lapjaira kívánkoznak.

Források

Folyóiratok

Abside (Mexikó) 1937–1940
Acción Española (Madrid) 1931–1936
Acción Liberal (Bogotá) 1933
Amauta (Lima) 1926–1930
América (Ecuador) 1928–1940
América Española (Cartagena, Kolumbia) 1941
Atenea (Santiago de Chile) 1927–1935
Bandera Roja (Havanna) 1933–1936
Boletín Oficial del Estado (Madrid) 1940
Centro América (Guatemala) 1913–1919
Claridad (Argentína) 1930–1938)
The Communist (New York) 1930–1944
Correspondencia Sudamericana (Buenos Aires) 1928–1929
Criterio (Mexikó) 1934
Cuadernos Americanos (Mexikó) 1942–1948
Cuba Contemporánea (Havanna) 1918–1922
Cultura Venezolana (Caracas) 1918–1927
Democracia y Trabajo (Peru) 1942–1944
Dialéctica (Havanna)1942–1944
El Heraldo (Puno, Peru) 1931
Hispanic American Historical Review (HAHR) 1918–1944
Hispanidad (Manila) 1935–1941
Lectura (Mexikó) 1939–1940
Mercurio Peruano (Lima) 1920–1929
Mundo Obrero (New York) 1932–1933
El Obrero Textil (Lima) 1924–1925
Orientación Española (Buenos Aires) 1938–1943

Pan American Union (USA) 1938–1948
Patria (Havanna) 1935–1936
El Pobre (San Cristóbal, Venezuela) 1936–1937
La Prensa (Havanna) 1923
La Protesta (Lima) 1919–1924
Raza Española (Madrid) 1919–1925
Repertorio Americano (San José, Costa Rica) 1920–1938
La Revista Americana de Buenos Aires 1933–1936
Revista Hispano-Africana (Madrid) 1922– 1931
Revista de la España (Madrid) 1927–1935
Revista de las Indias (Madrid) 1940–1943
Revista del Instituto de Investigaciones Historicas Juan Manuel Rosas (Buenos Aires) 1939–1941
Revista de Unión Ibero-Americana (Madrid) 1898–1919
Tartós békéért, népi demokráciáért (Budapest) 1949–1950
La Tribuna (Lima) 1935–1936
Unión Ibero-Americana (Madrid) 1893–1924
El Universal (Havanna) 1923

Könyvek

Acosta, Cecilio: Escritos. Caracas, 1983.
Alberdi, J. B.: Bases y puntos de partida para la organización política de la República Argentina. Buenos Aires, 1914.
Uő.: Ideas para un curso de filosofía contemporánea. LSSL; Mexico, 1978.
Uő.: Memoria sobre la conveniencia de un congreso general americanos. LCCL. Mexico 1979.
Argüedas, Alcides: Historia de Bolívia. La plebe de acción. Barcelona 1924.
Uő.: Los caudillos bárbaros. Barcelona 1929.
Uő.: Los caudillos letrados. Barcelona 1924.
Uő.: Pueblo Enfermo. Barcelona 1909.
Uő.: Raza de bronce. Buenos Aires 1972.

Argüedas, José Maria: Formación de una cultura nacional, indoamericana. Mexico 1975.
Ariel és Kalibán. A latin-amerikai esszé klasszikusai. Európa 1984.
Arosemena, Justo: Patria y federación. La Habana 1977.
Arredondo, Alberto: El negro en Cuba. La Habana 1939.
Baliño, Carlos: Documentos y artículos. La Habana 1975.
Bello, Andrés: Las repúblicas hispanoamericanas. Anatomía cultural. LCCL, №11. Mexico 1978.
Bello, I. Edwards: Nacionalismo continental. Santiago de Chile 1935.
Betances, Ramón Emeterio: Colección. Pensamiento de Nuestra América. La Habana 1983.
Bilbao, Francisco: Iniciativa de la América. Idea de un congreso federal de las repúblicas. Mexico 1978.
Bolívar, Simón írásai. Európa, 1976.
Bunge, Carlos O.: Nuestra América. Madrid 1926.
Camacho Roldán, Salvador: Estudios. Bogotá 1936.
Cainas Ramírez, Enrique: Exégesis Auténtica. Manzanillo (Kuba) 1938. Canciones de la Revolución. Lima 1933.
Cárdenas, Lázaro: Palabras y documentos públicos, 1928–1940. Mexico 1978.
Carneiro Leão, Antonio: El sentido de la evolución cultural del Brasil. Buenos Aires 1945.
Caso, Antonio: Mexico y sus problemas. Mexico 1979. (UNAM)
Conte, Rafael – M. Capmany, José: Guerra de razas. (Negros contra blancos en Cuba) La Habana 1912.
Cornejo, Alberto S.: Programas políticos de Bolívia. Cochabamba 1949.
Correas, Edmundo: Por la Hispanidad. Buenos Aires 1942.
CTAL, 1938–1948. Resoluciones de sus asambleas, Mexico 1948.
Cuadra, Pablo A.: El nicaragüense, Madrid 1969.
(Cueno, Dardo): La reforma universitaria (1918–1930) Caracas é. n.
Cunha, Euclides da: Los sertones. Buenos Aires 1945.
Darío, Rubén: Autobiografías. Buenos Aires 1976.
Uő.: Prosas políticas. Managua 1983.
Diezcanseco, Carlos: Historia del Ecuador. II. köt. Guayaquil é. n.
La doctrina liberal. I–II. köt. Caracas 1983.
La doctrina positivista. (Venezuela) Caracas 1983.
Felde, Alberto zum: Crítica de la literatura uruguaya. Montevideo 1921.
Uő.: Proceso historico del Uruguay, Montevideo 1921.

Uő.: Proceso intelectual del Uruguay. I–II. köt. Montevideo 1930.
Uő.: Proceso intelectual del Uruguay y crítica de su literatura. Montevideo 1941.
Freyre, Gilberto: Interpretación del Brasil. Mexico 1945.
Uő.: Antología. La Habana 1980.
García Calderón, Francisco: Latin-America: Its Rise and Progress. London 1924.
García Llorente, Manuel: Idea de la Hispanidad. Madrid 1947.
Gerchunoff, Alberto: El hombre que habló en la Sorbona. Buenos Aires 1926.
Uő.: Los gauchos judios. Buenos Aires 1975.
Gilimon, Eduardo G.: Para los que no somos anarquistas. Lima 1921.
Gómez-Quinones, Juan: Las ideas políticas de Ricardo Flores Magón. Mexico é. n.
González V., Jorge Enrique: ¿A dónde va el Ecuador? Guayaquil 1939.
González, Natalicio: El Paraguay contemporáneo. Paris 1929.
González Prada, Manuel: Horas de Lucha. Lima é. n.
Uő.: Paginas libres, Lima é. n.
Gosselman, Carl August: Informes sobre los estados sudamericanos en los años de 1837 y 1838. Estocolmo 1962.
Grau San Martín, R.: La Revolución Cubana Ante América. Mexico 1936.
Haya de la Torre, V. R.: ¿A dónde va Indoamérica? Santiago de Chile 1936.
Haya de la Torre, V. R.: Construyendo el aprismo. Buenos Aires 1933.
Uő.: Ex-combatientes y desocupados. Santiago de Chile 1936.
Uő.: Ideología aprista. Lima 1961.
Uő.: Indoamérica. Lima 1961.
Uő.: El plan del Aprismo. Guayaquil 1932.
Hering, Hubert: Good Neighbors. New Haven 1941.
Hibbert, Fernand: Sema. Buenos Aires 1945.
Hostos, Eugenio María de: Obras Colección. Pensamiento de Nuestra América. La Habana 1976.
Ingenieros, José: Las direcciones filosóficas de la Cultura Argentina. Buenos Aires 1963.
Uő.: La evolución de las ideas en Argentina I–II. köt. Buenos Aires 1961.
Uő.: La evolución sociológica argentina. Buenos Aires 1910.
Uő.: La sociología argentina. Buenos Aires. 7ªed. é. n.

Uő.: Vasconcelos. Mexico 1979. UNAM
Jaramillo Alvarado, Pío: La Presidencia de Quito. I–II. köt. Quito 1938–1939.
Jaramillo Uribe, Jaime: Etapas de la filosofía en la historia intelectual de Colombia. In: Ensayistas colombianos del siglo XX. Bogotá 1976.
Juárez, Benito: Pensamiento acción. La Habana, Colección de nuestra América 1974.
Justo, Juan B.: „Base biológica de la historia" In: *Pensamiento positivista I. köt.*
Lander, Tomás: La doctrina liberal. Caracas 1983.
Lastarria, José Victoriano: Europa autoritaria y América democrática In: BEP. I. köt. José Victorino Lastarria
Lastarria, José Victorino: La América. Mexico 1979.
Letras costarricences. (ed. Abelardo Bonilla) Colección Panamericana. Buenos Aires 1945.
Levene, Ricardo: La cultura histórica y el sentimiento de la nacionalidad. Madrid 1942.
Uő.: Las Indias no eran colonias. Madrid 1973.
Uő.: Lecciones de Historia Argentina. I. köt. Buenos Aires 1934.
Uő.: Política cultural argentina y americana. Buenos Aires 1937.
Lipschütz, Alejandro: Indoamericanismo y Raza India. Santiago de Chile 1937.
Uő.: El Indoamericanismo y el Problema Racial en América Latina. Santiago de Chile 1944.
Lugones, Leopoldo: La guerra gaucha. Buenos Aires 1926.
El maestro Justo Sierra. BEP. Mexico 1945. T. 26.
Magallanes, Manuel Vicente: Los partidos políticos en la evolución historica venezolana. Caracas 1983.
Mariátegui, José Carlos: Peruanicemos al Peru. Lima 1972.
Uő.: Hét tanulmány a perui valóságról. (ford. Benkő Judit) Kossuth Könyvkiadó 1978.
Marof, Tristán: La tragedia del Altiplano. Buenos Aires 1935.
Martí, José: El indio de Nuestra América. La Habana 1985.
Uő.: A mi Amerikánk. Európa 1973.
Martínez de la Torre, Ricardo: Apuntes para la interpretación marxista de la Historia Social del Peru. I–IV. köt. Lima é. n.
Masferrer, Alberto: Páginas escogidas. Buenos Aires 1945.
Memorias del General O'Leary. Caracas, 1983. 1–34. köt.

Mendieta, Salvador: Alrededor del problema unionista de Centro-América I–II. köt. Barcelona 1934.
Mendoza, Renato de: Pequeña historia del Brasil, Mexico 1944.
Mella, Julio Antonio: Documentos y artículos. La Habana 1975.
Mier, Fray Servando Teresa: Escritos ineditos. Mexico 1944.
Montalvo, Juan: Ojeada sobre América. Mexico 1978. LCCL.
O Apostolado Positivista República (sel. Antonio Pain) Biblioteca de Pensamiento Político Republicano. Brasília 1981.
Olampo, Melchior: El filosofo de la Reforma. BEP. 15. Mexico é.n.
Oliviera Lima, Manuel: Formación Histórica de la nacionalidad brasileña. Madrid 1918.
Orcajo Acuña, Federico: ¿Pan América? Montevideo 1933.
Otero, Gustavo A.: Figura y carácter del indio (Los ando-bolivianos). La Paz 1954.
Pan American Commerce. Past, Present, Future. Report of the Second Pan American Commercial Conference. Washington 1919.
Pandia Calogeras, João: Formacão Historica do Brasil. Rio de Janeiro 1930.
Pane, Ignacio A.: Ensayos paraguayos. Colección Panamericana, LVI. Buenos Aires 1946.
Pareja Díaz-Canseco, Alfredo: Breve Historia de Ecuador. Mexico 1945.
Pensamiento antiiperialista en Nicaragua. Antología. (Instituto de Estudio del Sandinismo) Managua 1982.
Pensamiento de la Ilustración. Economía y sociedad iberoamericanas en el siglo XVIII. Caracas 1979.
Pensamiento precursor del antiimperialismo. Havanna 1977.
Pensamiento Político de la Emancipación (1790–1825). Caracas 1977.
Picón-Salas, Mariano: Dependencia e independencia en la Hispano-america. Consejo Nacional de la Cultura Centro de Estudios Latino-americanos „Romulo Gallego". Caracas-Venezuela 1977.
Portuondo, José A.: El pensamiento vivo de Maceo. La Habana 1971.
Protocoll. Sechster Weltkongress der Kommunistischen Internationale. I–III. Band. Hamburg–Berlin 1928.
Ravines, Eudocio: Ante la Octava Conferencia Panamericana. Lima 1938.
Riva Agüero, José de la: Afirmación del Peru. Lima, 1960.
Uő.: Por la Verdad, la Tradición y la Patria I. köt. Lima 1937.
Obras Completas de José de la *Riva Agüero* I–IV. köt. Lima 1965.
Roca, Blas: Por la Unidad de Acción de Todo el Pueblo de Cuba Contra

el Ataque Imperialista, Contra la Reacción y el Machadismo. Habana é. n.
Rodó, José Enrique: Ariel. Colección Austral. Madrid 1975.
Rojas, Ricardo: La argentinidad. Buenos Aires 1922.
Uő.: Eurindia. Buenos Aires 1951.
Rosa, Ramón: Escritos selectos. Buenos Aires 1945.
Saco, Antonio: Papeles sobre Cuba. T. III. La Habana 1963.
Samper, José María: Ensayo sobre las revoluciones políticas y la condición social de las repúblicas Colombianas (hispano-americanas). Bogotá 1969.
Samper, Miguel: Selección de escritos. Bogotá 1977.
Sánchez, Luis Alberto: Haya de la Torre, el político. Lima 1936.
Uő.: Nueva Historia de la literatura americana. Buenos Aires 1943.
Sandinisták. (Összeállította: Anderle Ádám) Kossuth Könyvkiadó 1985.
Sanin Cano, Baldomiro: Influencias de Europa sobre la cultura de América Española. Mexico 1947.
Sarmiento, Domingo Faustino: Conflicto y armonía de las razas en América. In: Pensamiento positivista T. I.
Sarmiento, Domingo Faustino: San Martín y Bolívar, LCCL. 1978.
Seoane, Manuel: Nuestra América y la guerra. Santiago de Chile 1940.
Sierra, Justo: Evolución política del Pueblo Mexicano. Caracas 1977.
Uő.: Juárez. Su obra y su tiempo. Mexico 1974.
Sofovich, Manuel: La tragedia boliviana. Buenos Aires 1932.
Solis, Abelardo: Ante el Problema Agrario Peruano. Lima 1928.
Somoza, Anastasio: Mensaje inaugural. Managua 1937.
Suárez Figueroa, Nancy: Programas políticos venezolanos de la primera mitad del siglo XX. I. köt. 1899–1941. Caracas é. n.
Tamayo, Franz: Obra escogida. Caracas 1979.
Tejera, Diego Vicente: Textos escogidos. La Habana 1981.
Ugarte, Manuel: La patria grande. (1911–1923 közötti válogatott írásai) Madrid–Berlin–Buenos Aires 1924.
Utopismo socialista (1830–1893) Ed. Carlos M. Rama. Caracas 1979.
Vallenilla Lanz, Laureano: Cesarismo Democrático. Caracas 1983.
Vasconcelos, José: Obras Completas. I–II. köt. Mexico 1958.
Uő.: La raza cósmica. Misión de la raza iberoamericana. (Notas de viajes a la América del Sur) Paris é. n.
Vergara, Luiz: Fui secretario de Getulio Vargas. Rio de Janeiro–Porto Alegre–São Paulo 1960.

Walker, William: La guerra en Nicaragua. San José 1975.
Zéndequi, G.: Fundamentos doctrinales para nueva constitución del Estado Cubano. La Habana 1939.
Zumeta, Cesar: El Continente enfermo. Nueva York 1899.
Uő.: Tiempo de América y de Europa (1889–1916) Caracas 1962.

Felhasznált fontosabb szakirodalom

Acosta Saigues, Miguel: Acción y Utopia del Hombre de las dificultades. La Habana 1977.
Aguilar, Alonso: Pan-Americanism. From Monroe to Present. New York–London 1968.
Aken, Mark J. van: Pan-Hispanism. Its Origin and Development (to 1866.) Berkeley and Los Angeles 1959.
Alba, Victor: Las ideas contemporaneas en Mexico. Mexico–Buenos Aires 1960.
Alvarez Curbello, Silvia: Vicisitudes del nacionalismo argentino. *Latinoamerica.* Anuario Estudios Latinoamericanos. Mexico 1971.
América Latina: Conciencia y nación. Editorial de la Universidad Simón Bolívar. Caracas 1977.
Anderle Ádám: Az államfejlődés alternatívái az Andok térségében a XIX. sz. elején. *Századok*, 1982. 2. sz.
Uő.: Az APRA-ideológia alapvonásai a pártalakulás időszakában (1928–1932) *Acta Historica*, Szeged 1972.
Uő.: José Martí, a politikus. In: Tanulmányok Kubáról. I. köt. MSZMP Társadalomtudományi Intézete, Budapest 1974.
Antyasov, M.: Pan-Americanism: Its Origin and Evolution. In: Pan-Americanism: Its essencě and evolution. Moszkva 1982.
Arciniegas, German: Latin-America. A cultural history. New York 1968.
Ardao, Arturo: Batlle y Ordoñez y el positivismo filosófico. Montevideo 1951.
Uő.: Del mito Ariel al mito Anti-Ariel. *Actualidades*, Caracas 1977. 2. sz.
Uő.: Espiritualismo y positivismo en Uruguay. Mexico 1968.
Argaña, Luis Maria: Historia de las ideas políticas del Paraguay. Asunción 1979.

Beltran Guerrero, Luis: Modernismo y modernistas. Caracas 1978.
Benkő Judit: José Martí nemzeteszméje. *Világtörténet*, 1982. 4. sz.
Uő.: Latin-Amerika kulturális fejlődése. Kossuth Könyvkiadó 1978.
Bradford Burns, E.: Nationalism in Brasil. A historical survey. New York–Washington–London 1968.
Brito Figueroa, Federico: El tiempo de Ezequiel Zamora. Caracas 1983.
Uő.: La Emancipación Nacional y la Guerra de Clases y Castas. *Revista Universitaria de Historia*, Caracas 1982. enero-abril, № 1.
Campesinado e indigenismo en América Latina. Ediciones Celats. 1978. Lima.
Carmagnani, Marcello: Estado y sociedad en América Latina. 1850–1920. Barcelona 2ªed. 1984.
Cerdenos, Eduardo José–Paya, Carlos Manuel: El Primer Nacionalismo Argentino en Manuel Galvez y Ricardo Rojas. Buenos Aires 1979.
Cesaire, Aimé: Toussaint Louvertoure. La Habana é. n.
Cordoba, Arnaldo: La ideología de la Revolución Mexicana. C. d. Mexico 1984.
Corvalan, Octavio: Modernismo y vanguardia. New York 1967.
Cotler, Julio: Clases, estado y nación en el Peru. Lima 1978.
Cruz Costa, João: A History of Ideas in Brasil. Berkeley–Los Angeles 1964.
Chain, Carlos: Formación de la Nación Cubana. La Habana 1968.
Díaz de Arze, Omar: El Proceso de Formación de los Estados Nacionales en América Latina. La Habana 1980.
Fernandez Retamar, Roberto: Para el perfil definitivo del hombre. La Habana 1981.
Uő.: Para una teoría de la literatura hispanoamericana y otras aproximaciones. *Cuadernos Casa de las Américas.* La Habana, noviembre de 1975.
García, José Uriel: El nuevo indio. Editoriàl Universo. S.A. Lima 1973.
García Salvatecchi, Hugo: El pensamiento de Gonzales Prada. Lima é. n.
Gill, Mario: La década barbara. Mexico 1970.
Grompone, Antonio M.: La ideología de Batlle. Montevideo 1962.
Guadarrama Gonzalez, Pablo: Algunas particularidades del positivismo en Cuba. *Islas*, № 76.
Guerra Bravo, Samuel: Las ideas positivistas en Ecuador. *Latinoamerica*, UNAM, 1982. № 15.

Hernandez Arregui, Juan José: La formación de la conciencia nacional (1930–1960). Buenos Aires 1970.
Horváth Gyula: Tendencias políticas en Mexico y la constitución de 1917. *Acta Historica*, T. LXXIII. Szeged 1972.
Ibarra, Jorge: Aproximaciones, La Habana 1979.
Uő.: Ideología mambisa. La Habana 1972.
Jaramillo Uribe, Jaime: Etapas de la filosofía en la historia intelectual de Colombia. In: Ensayistas colombianos del siglo XX. Bogotá 1976.
Uő.: Nación y región: los origenes del Estado Nacional en Colombia, In: Problemas de la formación del Estado y de nación en Hispanoamerica. Bonn 1984.
Kádár Béla: Latin-Amerika gazdasági dilemmái. Budapest 1977.
Klein, Herbert S.: Bolivia. The Evolution of a Multi-Ethnic Society. New York–Oxford 1982.
Kossok, Manfred: Unidad y diversidad en la historia de la América Española: el caso de la independencia. Santiago 1983. № 51.
Koroljov, N.: El panamericanismo entre la primera y la segunda guerra mundial. In: El panamericanismo: su evolución histórica y esencia. Moszkva 1982.
König, Hans-Joachim: Símbolos nacionales y retórica política en la independencia: el caso de Nueva Granada. In: Las problemas de la formación del Estado y de Nación en Hispanoamericana, Bonn 1984.
Kubler, George: The Indian Caste of Peru. 1795–1940. Washington 1962.
Kukovecz György: A faji kérdés a kubai újgyarmati köztársaság tărsadalmi, politikai küzdelmeiben. (Az 1902–1959 közötti korszak néhány vonása) *Századok*, 1984. 4. szám.
Kuteischikova, Vera: La idea de la originalidad histórico-cultural de América Latina y su evolución. *Latinoamerica*, № 12. UNAM, Mexico 1979.
Lee Woodward Ced, Ralph: Positivism in Latin America (1850–1900) Toronto–London, 1971.
Lepkowski, Tadeusz: La nación mexicana en el siglo XIX. (observaciones sobre el concepto de la nación y sobre la fraseología nacional). *Estudios Latinoamericanos*, Varsó 1979. 5. szám.
Lins, Ivan: Historia do positivismo no Brasil. São Paulo, é. n.
Marcel, Manuel M.: Historia de la Antropología Indigenista: Mexico y Peru. Lima 1981.
Matos Mar, José: El indio y el poder en el Peru. Lima 1970.

Medina, F. Diez de: Literatura boliviana. Madrid 1959.
Meyer, Jean: Le sinarquisme: un fascisme mexicain? 1937–1947. *Annales*, 1980. 6. szám.
Mieres, Antonio: Ideas positivistas en Gil Fortoul y su historia. Caracas 1981.
Miller, Hubert J.: Positivism and education in Guatemala.
Millon, Robert P.: Zapata: ideología de un campesino mexicano. Mexico 1977.
Minares, Augusto: La interpretación pesimista de la sociología hispanoamericana. Madrid 1952.
Molina, Gerardo: Las ideas liberales en Colombia. 1849–1914. Bogotá 1971.
Mörner, Magnus: Race Mixture in the History of Latin America. Boston 1967.
Nacionalizm v Latinszkoj Amerike: politicseszkije i ideologicseszkije tecsenyija. Nauka, Moszkva 1976.
Navarro Gerassi, Marysa: Los nacionalistas. Buenos Aires 1968.
Ortega, José: Aspectos del nacionalismo boliviano. Madrid 1973.
Ovando, Jorge: Sobre el problema nacional y colonial de Bolivia. Cochabamba 1961.
Palacios, Marco: La unidad nacional en América Latina. Del regionalismo a la nacionalidad. Mexico 1983.
Pietschmann, Horst: Die Staatliche Organisation des Kolonien Iberoamerika. Stuttgart 1980.
Pike, Frederic: Hispanismo, 1898–1936. Notre Dame–London, 1971.
Ramos Perez, Demetrio: Nación, Supernación y Nación Local en Hispanoamérica en la época bolívariana. In: Problemas de la formación del Estado y de Nación en Hispanoamerica. Bonn, 1984.
Romero, José Luis: Las ideas políticas en Argentina. Buenos Aires 1975.
Uő.: Latinoamerica: las ciudades y las ideas. Buenos Aires 1976.
Rosenblat, Angel: El mestizaje y las castas coloniales. Buenos Aires 1954.
Uő.: La población indigena de América Latina, Buenos Airès 1954.
Saladino García, Alberto: Indigenismo y marxismo en América Latina. Mexico 1983. UNAM.
Salazar Bondy, Alberto: Las ideas del Peru. Lima 1967.
Sánchez Albornoz, Nicolás: La población de América Latina. Madrid 1977.
Sayers, Raymond S.: The negro in Brazilian Literature. New York 1956.

Shulgovsky, A. F.: Romanticismo y positivismo en América Latina. *Latinoamerica.* Anuario Estudios Latinoamericanos. T. 12. Mexico 1979.
Soler, Ricaurte: Clase y Nación. Problemática latinoamericana. Barcelona 1981.
Uő.: Formas ideológicas de la nación panameña. La Habana 1980.
Soler, Ricaurte: Idea y cuestión nacional latinoamericanas. Mexico 1982.
Uő.: El positivismo argentino. Panama 1959.
Szabó Sára: „Rend és Haladás". A pozitivizmus Mexikóban. (A Kaposvári Tanítóképző Főiskola kiadványai) Kaposvár 1984.
Szemiński, Jan: Los objetivos de los tupamaristas. Varsó 1982.
Todaro Williams, Margaret: Integralism and the Brazilian Catholic Church. HAHR. 1974. 3. szám.
Trindale, Helgio: Integralismo. (O fascismo brasileiro na deceda de 30.) Porto Alegre 1974.
Varga Ilona: Magyar kivándorlás Latin-Amerikába a két világháború között. Szeged 1977. (kézirat)
Vázquez, Jozefina Z.: Educación y nacionalismo en Mexico. Mexico 1979.
Vitier, Medardo: Las ideas y la filosofía en Cuba. La Habana 1970.
Wayne Powell, Philip: Tree of Hate. Propaganda and Prejudices Affecting United States Relations with the Hispanic World. New York–London 1971.
Wittman Tibor: Andean Nations in the Making. Budapest 1970.
Zaldivar Guzmán, Raúl: Liberalismo en Honduras, Tegucigualpa 1964.
Zea, Leopoldo: América, como conciencia. Mexico 1972.
Zea, Leopoldo: El positivismo en Mexico. Mexico 1968.
Uő.: Filosofía y cultura latinoamericanas. Caracas 1976.
Uő.: La filosofía americana como filosofía sin mas. Mexico 1980.
Uő.: Latinoamérica: emancipación y neocolonialismo. Caracas é. n.

Tartalom

Előszó 5

A gyarmati korszak vége 7

A gyarmati társadalom metamorfózisa 7
Az identitás új koordinátái 19

A kreol hegemónia 30

Nemzetfelfogások formálódása a függetlenségi háború idején 30
A kontinentális összefogás tervei a függetlenségi háború idején 44
Kreol nemzetek 49
Demokratikus nemzetfelfogások 62
„Civilizáció" és nemzet 77

A latin-amerikai tőkés fejlődés jellegzetességei és a társadalom átalakulása (1870–1930) 92

A pozitivizmus és a nemzettudatok modernizálódása 105

A pozitivizmus Latin-Amerikában 105
A kreol oligarchikus politika modernizálódása 109
Pozitivista nemzetfelfogások 118

Imperializmus és identitás 149

Az imperializmus születése és az identitástudat változásai 149
„A mi Amerikánk" 150
A pánamerikanizmus születése 152
Jenkiellenesség – Észak-Amerika-ellenesség – antiimperializmus 157

Imperializmus és szocializmus 165

A kontinentalizmus változatai 165
Misszió tudat és irracionális utópia az antiimperialista kontinentalizmusban 165
Az oligarchiák felfogásai a kontinentalizmusról 175

Indigenismo és szocializmus 182
A kommunista mozgalom és a nemzeti kérdés 192
A konzervatív kreol nacionalizmusok aktivizálódása és az hispanidad 210

A populista mozgalom születése: harmadik út? 226

A populista pártok 226
Indián autonómia – új etnikum? 231
Az APRA és az aprizmus 237
„Jószomszédság" és „nemzeti egység" 242
Harmadik út? 250

Összegező megjegyzések 259

Források 261

Felhasznált fontosabb szakirodalom 269

A kiadásért felel a Kossuth Könyvkiadó igazgatója

89/3504 Franklin Nyomda, Budapest
Felelős vezető: Mátyás Miklós igazgató

A kötetet Vincze Istvánné szerkesztette
A borító Szabó György munkája
Műszaki vezető Bereczki Gábor
Műszaki szerkesztő Réti Attila
Terjedelme 17,5 (A/5) ív

98,– Ft

A szerző írja könyvéről:
Napjainkban a nemzeti identitás, a kollektív önismeret kérdései a korábbi évtizedekhez képest jobban érdeklik az embereket — és nemcsak Európa közép-keleti régiójában; mindenütt a világon hasonló jelenségnek lehetünk tanúi. Különösen a nehéz sorsú, elmaradott, történelmi hátrányokkal viaskodó, elnyomott népekben és kisebbségekben erősödtek fel az ilyen kérdések és gondolatmenetek. A „kik vagyunk?", „mit akarunk?" és „merre tartunk?" típusú kérdések a hatékony társadalmi cselekvés igényét megalapozó eszmecserék alaptémái szerte a világon.

Hazánkban is reneszánsza van e kérdésfeltevéseknek, s az egyetemes történelmet — a világ más régióit — kutató magyar történész a mások példáit, a mások történelmi fejlődésének jellegzetességeit bemutatva igyekszik hozzájárulni a reális nemzeti önismerethez.